

ISSN 2091-5187

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

2025
1-сон

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2025 йил, 1-сон

Муассис: Самарқанд иқтисодий ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда
0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎзР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

**Таҳририят ижодий
жамоаси:**

Бош муҳаррир:
и.ф.д., проф. М.Э.Пўлатов

**Бош муҳаррир
ўринбосари:**
и.ф.н., проф. Д.Х.Асланова

Масъул котиб:
и.ф.д., проф. М.Қ.Пардаев

Муҳаррирлар:
и.ф.д., доцент Ф.А.Сафаров
PhD, доцент И.М.Пардаева
А.Х.Мингбоев

Техник муҳаррир:
и.ф.н., проф. А.Н.Холикулов

Корректор:
PhD, доц. С.А.Бабаназарова

Саҳифаловчи:
PhD Х.Н.Очилова

1 йилда 4 маротаба
чоп этилади.

**Ўзбекистон ҳудудида
тарқатилади.**

Таҳририят манзили:
140100, Самарқанд шаҳар,
Амир Темур кўчаси, 9-уй,

тел.: +998(66)233-28-38,
+998(97)913-74-40

факс: +998(366)231-12-53
эл.почта:

samisiservis@mail.ru

Таҳририят кенгаши раиси:

М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодий ва сервис
институти ректори, и.ф.д., профессор

Таҳририят кенгаши раиси ўринбосари:

Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори, и.ф.н., профессор

Таҳрир кенгаши аъзолари:

Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Статистика агентлиги директори, и.ф.д.,
профессор

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.К.Ғоибназаров – и.ф.д., профессор.

М.М.Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Д.Р.Зайналов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Муртазаев – ТДИУ СФ директори, и.ф.д., проф.

М.Р.Болтабаев – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Р.Х.Эргашев – ҚарМШИ профессори, и.ф.д.

И.С.Тўхлиев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

К.Б.Уразов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.И.Исроилов – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Г.М.Шодиева – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.Абдукаримов – СамИСИ профессори, и.ф.н.

Р.Қобилов – Самарқанд вилояти ҳокими ўринбосари

С.Н.Тошназаров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Р.Н.Нормахматов – СамИСИ профессори, т.ф.д.

А.Бектемиров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

М.Т.Алимова – СамИСИ профессори, и.ф.д.

З.Дж. Адилова – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Ш.О.Қувондиқов – СамИСИ профессори в.б., иқтисод
фанлари доктори

Л.Н.Халикова – СамИСИ профессори, DSc

Ф.А.Сафаров – СамИСИ доценти, DSc

А.М.Каримова – СамИСИ профессори в.б., DSc

МУНДАРИЖА:

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
Саидахрор Саидахмедович Ғуломов, Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Ақлий меҳнатнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг самарадорлигини ошириш йўналишлари	5
Умар Худайбердиев “Яшил” иқтисодиёт ривожланишининг муҳим омиллари	9
РАҚАМЛИ ВА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ	
Зарина Муродовна Мухаммедова Хизматлар соҳасининг виртуаллаштирилган инновацион инфратузилмасини шакллантиришда электрон иқтисодиёт воситаларидан фойдаланиш имкониятлари	12
Sirojiddin Abdullayevich Maxmudov Raqaamli iqtisodiyot sharoitda elektron savdoning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar	16
Jonibek Adxam o'g'li Maxmudov Mintaqani barqaror rivojlantirishda turizm sohasidagi tarkibiy o'zgarishlar va ularda raqaamli texnologiyalarning ahamiyati	22
САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
Бекзод Низамкулович Атамуродов Respublikamizda maxsus iqtisodiy zonalarining bugungi kundagi holati tahlili	28
ТАДБИРКОРЛИК, МЕҲНАТ, БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ	
Ашур Али Рустам ўғли Латипов Камбағалликни қисқартиришда иш билан бандликни таъминлашнинг стратегик йўналишлари	31
ХИЗМАТ КўРСАТИШ ВА СЕРВИС	
Тулкин Саидахмедович Шарипов Овқатлантириш хизматларини ривожлантиришда оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш имкониятлари	39
Шохида Ильясовна Артикова, Дилафруз Бахриллоевна Абдуллаева Развитие сферы услуг в условиях цифровой трансформации экономики	43
Zafarjon A'zamovich Axmedov Tibbiy xizmatlari bozorida iste'molchi (bemor)larning talabini baholash borasida yondoshuvlari	47
Мурод Нозирович Ибрагимов Совершенствование формы и содержания технического задания на оказание консультационных услуг	51
Фарход Анварович Сафаров Xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyatini takomillashtirishda innovatsion jarayonlarning xususiyatlari	57
Nasiba Ergasheva Keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy tryendi sifatida	62
Khudoynazar Ergashev, Azizbek Khabibullaev, Odiliya Soibnazarova Supporting the service sector from the state government mechanism	66

Наргиза Музафаровна Бабаева Жаҳон лизинг хизматлари бозорининг ҳолати таҳлили ва ўзбекистонда унинг ривожланиш тенденциялари.	70
Рамз Зоиржон ўғли Мухаммадиев Тиббий хизмат сифатини яхшилашда юқори технологиялар ўрни.	77
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
Гульнора Мардиевна Шадиева, Бону Бахтиёрвна Давронова Туризм в Узбекистане: драйвер экономического роста и социальной стабильности	80
Maksuda Valeriyevna Israilova Sogʻlomlashtirish turizmining mohiyati va rivojlanish tarixi.	84
Dilshod Usmanovich Ruzmanov Turizmga madaniy-tarixiy resurslar salohiyatidan samarali foydalanish usullarini takomillashtirish	90
Nargiza Akbardjonovna Abduvaxidova Barqaror turizm rivojlanishida muammo va imkoniyatlar	94
Фарход Абдихаидович Бекназаров, Азиза Пирмаматовна Махмудова Мамлакатимиз экотизими ва маданий меросини комплекс сақлаш ҳамда минтақада экотуризмни ривожлантиришда геопапркларнинг ўрни	99
Aziza Javaxirovna Mir-Djafarova Iqtisodiyotni raqamlashtirishda turizm va mehmonxona xizmatlarini tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish	103
Камилла Бахромовна Суюнова, Олтинбек Бобирович Умаров Роль маркетинговых стратегий в развитии цифровизации сферы туризма в Узбекистане	108
Rayhona Sadriddinova, Sitara Otabekovna Xamroyeva Jismoniy imkoniyatlari maʼlum darajada cheklangan insonlar turizmini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati	111
Parvina Asliddin qizi Xolmatova Hududlarda ekoturizmni tashkil etish va rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi	114
Xasan Ibragimovich Turdibekov Oʻzbekiston sharoitida overturizmni baholash uslubiyatini takomillashtirish	118
Aziza Yusufbekovna Talibova Oʻzbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida ekskursiya xizmatlarini rivojlantirishning samarali yoʻllari	122
Нодир Нозимович Негматов Роль визуальных и культурных стимулов Узбекистана в формировании лояльности туристов: нейромаркетинговый подход.	127
Nodirjon Abdusalil oʻgʻli Xoliqov, Ibragim Xudayarovich Nimatov Oʻzbekiston Respublikasi turistik salohiyati: tahlillar va istiqbollar	132
Азиза Пирмаматовна Махмудова, Ситора Отабековна Ҳамраева Мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантиришда Big Data технологияларидан фойдаланиш йўллари	138
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
Nigina Marupovna Usmanova, Mavluda Shuxratjon qizi Nishonova Qarorlar qabul qilish jarayonini tahlil qilish va korxonada boshqaruvni takomillashtirish yoʻllari	140
Gulshan Akmalovna Abduvohidova Tashkilot intellektual resurslarini boshqarish tamoyillari	145

Mavluda Shuxratjon qizi Nishonova Boshqaruv samaradorligini oshirishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning nazariy asoslari	150
Askar Axrorovich Siddikov, Islomjon Umrzoq o‘g‘li Yovqochov Yashil mehmonxona va restoranlar: ekologik boshqaruv va barqarorlik	154
ИНВЕСТИЦИЯ	
Шохида Ильясовна Артикова, Дилноза Наврузовна Султонова Реальные инвестиции как фактор повышения развития экономики страны	157
МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ	
Xurshida Abdumalikovna Karjavova Sug‘urta xizmatlari bozorini takomillashtirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yo‘llari	161
Alisher Komilovich Baxadirov O‘zbekistonda lizing oluvchilarni ijara muomalalari hisobining amaldagi holatini barqarorlashtirish yo‘llari	167
Faridun Mustafoyevich Tursunov Tijorat banklarida innovatsion masofaviy bank xizmatlarini tashkil etishning ahamiyatli jihatlari	172
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
Мамаюнус Каршибаевич Пардаев, Озода Мамаюнусова Пардаева, Севара Абдиназаровна Бабаназарова Инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) фанининг вазифаларига оид фикрлар	177
Tolmasjon Namoz o‘g‘li Qurbonov “Yashil iqtisodiyot”ning iqtisodiy samaradorligini baholash tahlili	182
Otabek Olimjonovich Sobirov Boshqaruv hisobida sifat nazoratini tashkil etish va takomillashtirish	190
Бобур Фарходович Боронов, Дилноза Гафуровна Худайназарова Корхоналарда даромад ва харажатлар таснифни халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш	192
Sirojiddin Haydarovich Shermamatov Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini tashkil etishning muammo va istiqbollari	200
ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА	
Азимжон Фаррухович Мустафоев Нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатлар ҳисобини такомиллаштириш	205
To‘lqin Mardiyev, Azizbek Gafurov Qardosh bo‘lmagan tillarda iqtisodiy idioma va frazeologiyalarning leksik-semantik xususiyatlari	212
Хилола Нематовна Очилова Камбағалликни қисқартиришда олий таълим муассасаларининг ўрни ва аҳамияти	215
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Мамаюнус Каршибаевич Пардаев 1. Энг зарур тиббий ўғитлар. 2. Онкологлар энди мени кечиришмайди. бутун дунё топмаган дардимга, биргина мева даво бўлди!!	219

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Саидахрор Саидахмедович Ғуломов – ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор,

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – СамИСИ профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

АҚЛИЙ МЕҲНАТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ, УНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Мақолада ақлий меҳнатнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг самарадорлигини ошириш йўналишлари қараб чиқилган. Бунда ақлий меҳнатнинг хусусиятлари ва жисмоний меҳнатга нисбатан самарадорлиги бир қанча йўналишларда асосланган. Ақлий меҳнат самарадорлигини ошириш эвазига Учинчи Ренессанс пойдеворини қуриш мумкинлиги, бунга эришиш учун бир қанча илмий-амалий тавсиялар ҳам келтирилган.

Калит сўзлар: меҳнат, ақлий меҳнат, жисмоний меҳнат, ижодий меҳнат, инсон ақлий капитали, ақлий меҳнат унумдорлиги, тоза ҳаво, тоза сув, овқатларнинг тозаллигини сақлаш, ақли тиббиёт, ақли жисмоний тарбия.

Кириш. Мамлакатимизда меҳнат масаласи қонун билан белгиланган. Ушбу Кодекснинг асосий вазифалари белгилаб берилган. Бунинг 2-моддасида “иш берувчиларнинг кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш ва самарали меҳнат жараёнини ташкил этиш соҳасидаги ҳуқуқлари амалга оширилишини таъминлаш” вазифаси қўйилган. Шунингдек, 24-моддасида эса, иш берувчининг ҳуқуқлари қайд этилган бўлиб, бунда улар қуйидаги ҳуқуқларга эга дейилган. Бу: “ҳодимларни ҳалол самарали меҳнати учун рағбатлантириш” ҳуқуқи бўлиб, икки ҳолатда ҳам самарадорлик масаласи қўйилган. Самарали меҳнат биринчи галда ақлий меҳнат бўлиб ҳисобланади. Шу жиҳатдан ақлий меҳнатнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг самарадорлигини ошириш йўналишларига бағишланган мазкур мақола долзарб ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Мақолада ақлий меҳнатнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг самарадорлигини ошириш йўналишларини қараб чиқиш жараёнида макон ва замон, индукция ва дедукция, шакл ва мазмун, таҳлил ва синтез каби услублардан ва усулларидан фойдаланилган. Бунда асосан мантикий таҳлил усуллари ҳам фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ақлий меҳнат, яъни ақл билан бажариладиган иш, жисмоний меҳнатга нисбатан бир қатор самарадорлик ва афзалликларга эга. Бу ерда баъзи муҳим жиҳатларни кўриб чиқамиз. Ақлий меҳнат самарадорлиги, энг аввало, унинг тезкор қарор қабул қилиш имкониятига эгаллиги билан ўлчанади. Ақлий меҳнат инсоннинг миясидаги тажрибага ва билимларга асосланиб, муаммоларни тез ва самарали ҳал қилиш имконини яратади. Чунки ижодкорлик шу меҳнат маҳсулидир. Янги ғоялар яратиш ва мураккаб вазиятларда ечим топиш қобилияти ақлий меҳнат самарадорлигини оширади.

Ақлий меҳнатнинг ҳосиласи иқтисодиёт нуқтаи назаридан рақамли технологиялар бўлиб ҳисобланади ва мос равишда ушбу технология ақлий меҳнатнинг самарадорлигини жадаллик билан ошириш имкониятини ҳам яратади. Чунки бу замонавий технологиялардан фойдаланиш, маълумотларни тезкор тарзда таҳлил қилиш ва автоматлаштириш имкони билан иш самарадорлигини мунтазам равишда ошириб боради.

Ақлий меҳнатнинг афзалликлари шундаки, ушбу меҳнат одатда жисмоний меҳнатга нисбатан қулай шароитларда амалга оширилади, бу эса ҳодимларнинг ишлашни енгиллаштиради. Енгил меҳнат билан кўп ва мураккаб маҳсулотларни етиштириш, ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатиш имконияти яратилади.

Ақлий меҳнат учун меҳнат шароити унчалик қиммат ашёларни талаб қилмайди. Шундай бўлсада ақлий меҳнат кўпинча масофавий ишлаш имконини беради, бу эса вақт ва моддий неъматларни тежаган ҳолда ҳаёт сифатини ошириш учун тегишли шароитни ҳам яратиб беради. Шу тариқа ҳаёт ва фаолият орасидаги мувозанатни яхшилайдди. Келажакда масофавий ишнинг кўлами кенгайиб боради ва мос равишда иш самарадорлиги ҳам

мунтазам равишда ошиб бориш имкониятига эга бўлади.

Ҳозирги пайтда ақлий меҳнат ходимларнинг касбий ривожланиши учун ҳам асос бўлмоқда. Ақлий меҳнат соҳасида малакаларни ошириш ва касбий ривожланиш учун кўп имкониятлар мавжуд. Муҳими, ўз уйингизда ёки иш жойингизда туриб малакани ошириш имконияти мавжуд бўлган ва шу жойнинг ўзида ушбу малакани амалиётга қўллаш шароити ҳам яратилган. Гапнинг индаллоси, ақлий меҳнат самарадорлиги ва афзалликлари ишчиларнинг психологик ва жисмоний саломатлиги, ижодий қобилиятлари, ҳамда муаммоларни самарали ҳал қилиш қобилиятига ижобий таъсир кўрсатади. Бунинг учун тематик ўқув, тренинглар ва индивидуал ривожланиш режалари муҳим аҳамиятга эга. Булардан кўриниб турибдики, ақлий меҳнат ўзига хос хусусиятларга эга бўлиш билан бирга бир қанча афзалликларга ҳам эга экан. Буларнинг айримларини қараб чиқамиз:

Биринчидан, ақлий меҳнат билан бир марта бирор нарса яратилса у узоқ йиллар шу яратилган соҳаси орқали халқимизга хизмат қилади. Масалан, дастурий маҳсулот яратилган бўлса, унинг нусхасини узоқ йиллар миллионлаб истеъмолчиларга сотиш мумкин. Бу маҳсулот нафақат мамлакатимизда, балки бутун дунёнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётида ҳам қўлланилиши мумкин. Бунда яратилган маҳсулот моддий неъмат сифатида ташилмайди ёки омборда сақланмайди. Бу бойлик ёзувда ва сўзда ўз аксини топади. Ақлий меҳнат билан шуғулланган одам ўтириб ишлайди, жисмоний меҳнат қилган одам юриб ва туриб ишлайди. Жисмоний меҳнат қилган одам ўтириб дам олади, ақлий меҳнат қилган одам юриб дам олади.

Иккинчидан, ақлий меҳнатни масофадан туриб ҳам амалга ошириш ва бирор топшириқни бажариш мумкин. Жисмоний меҳнат қилган одам бевосита қўл билан бажарганлиги учун, уни масофадан туриб бажариш имкониятига эга эмас. Ақлий меҳнатни қилиш ва уни узатиш учун интернет вужудга келди. Бу орқали ақлий меҳнат соҳиблари маълумотларни олиш ва етказиб бериш имкониятларига ҳам эга бўлди. Бундай ишларни жисмоний меҳнат билан амалга ошириб бўлмайди. Жисмоний меҳнатнинг натижасини ва у билан яратилган неъматларни масофадан етказиш учун транспорт воситаларидан фойдаланиш лозим бўлади.

Учинчидан, ақлий меҳнат билан бир вақатнинг ўзида бир қанча ишларни бажариш мумкин экан. Бир вақтнинг ўзида талабгардан, яъни истеъмолчидан буюртма қабул қилиб олиши, уни баҳолаши, буюртмачига юбориши (интернет) орқали сотиши, сотилган қийматни интернет орқали қабул қилиб олиш имконияти яратилади. Муҳими бу чегара танламайди. Мамлакатимизда туриб хизматларни экспорт қилиб, у ерда иш бажариб, тегишли миқдорда даромад қилиш имконияти ҳам яратилади. Дунё миқёсида ақлий меҳнат маҳсули бўлган интернет орқали минглаб фриланслар бир вақтнинг ўзида бир қанча ишларни бажариб фаолият кўрсатмоқдалар. Бизда ҳам булар кўпаймоқда.

Тўртинчидан, ақлий меҳнат қилиш қобилияти, инсондаги истеъдод наслдан наслга ўтади. Жисмоний меҳнат аксарият ҳолда наслдан-наслга ўтмайди, бунинг ўрганиш орқали эгалланади. Тадқиқотлар кўрсатмоқдаки, агар истеъдодли ота бўладиган бўлса, бу истеъдод, албатта, учинчи авлодга ўтганига кўп ҳолларда гувоҳ бўлганмиз. Ҳар қандай боланинг шаклланишида оилавий тарбиянинг ўрни катта. Агар бола истеъдодли оилада туғулган бўлса, ўша оиладаги муҳит билан улғаяди ва бунинг ривожланишига насл билан бирга оилавий муҳит ҳам таъсир қилади. Бу, албатта, истеъдоднинг шаклланишига муҳим иккита омил бўлиб ҳисобланади.

Бешинчидан, ақлий меҳнат маҳсулини қанчалик кўп тарқатсангиз бу бойлик ўшанча кўпаяверади. Жисмоний меҳнат маҳсулотини истеъмол қилиш билан уни камайтиради ва вақти келиб тугатиш мумкин. Жисмоний меҳнат маҳсулини тарқатиш орқали камайтирилади, ақлий меҳнатнинг маҳсули кўпайтирилади. Масалан, илмни олайлик, бир киши битта илмни эгаллайди. Агар уни 10 кишига тарқатсангиз, илм айнан шу ўнтага кўпаяди, агар 100 кишига тарқатсангиз юзтага кўпаяди. Жисмоний меҳнат билан 100 кило картошка етиштирган бўлсангиз 100 кишига тарқатсангиз, бу неъмат тугайди. Шу туфайли мамлакатни ривожлантириш учун ақлий меҳнатга асосий эътиборни қаратишни тақозо қилади. Ижодкорларимиз ақлий меҳнати билан ўлмас асарларни яратган ва яратмоқдалар,

булар неча асрдан буён сақланиб, ардоқланиб, миллатимиз шаънини кўкларга кўтариб келмоқдалар. Булардан одамлар қанчалик манфаатдор бўлса, ўшанча кўпаяверади.

Кўриниб турибдики, ақлий меҳнат маҳсулини истеъмол қилсангиз камаймас экан. Келажақда ҳозирги қилинаётган жисмоний меҳнатни ҳам ақлий меҳнат билан такомиллаштириб, жисмоний меҳнатнинг бир қисmini тугатиб бориш мумкин. Бунинг учун мамлакатимизда таълимга, тарбияга, саломатликни асрашга катта аҳамият бериш лозимлигини тақозо қилади.

Биринчи галда халқимиз генофондини мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун ҳомиладор аёллар ва болаларнинг овқатланиш рациони бўйича амалдаги меъёрларни халқаро стандартлар асосида қайта кўриб чиқиш ва яширин очликни бартараф қилиш лозим. Бунинг учун ҳар бир инсонни индивидуал минимал истеъмол саватчаси даражасида таъминлаш ва уларга кўрсатиладиган тиббий хизматлар сифатини (тоза ҳаво, сув, озиқ-овқат тозаллигини ва асаб бузишларни олдини олиш) ошириш ҳаётий зарурият эканлигини алоҳида таъкидлаб, шунга эришиш чора-тадбирларини мунтазам равишда ҳаётга тадбиқ қилиш лозим бўлади.

Мамлакатимизда инсон капиталини такомиллаштириш борасида олиб борилаётган тадбирларнинг бош мақсади – халқимиз генофондини сақлаш билан бирга, етук замонавий инновацион ғоялар билан қуролланган кадрлар авлодини шакллантиришдан иборат. Бунинг учун ақлли тиббиёт ва ақлли таълим хизматларини жорий қилиш натижасида ҳар бир кишининг умрини узайтириш ва ақл-заковатини ўстириш бўйича “йўл харитасини” амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Бизда ҳам ривожланган мамлакатлардаги каби таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни, бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Чунки ана шу сармоя ривожланган мамлакатларда 15-17 баробар миқдорда фойда келтирмоқда. Бизда эса бу кўрсаткич атиги 4 баробарни ташкил этади. Нимага бундай аҳволдалигимизни, соҳадаги камчиликларнинг илдизларини пухта таҳлил қилиб, тезроқ ўнгланиш дастурини ишлаб чиқишимиз ва уни реал ҳолатда амалга оширишимиз лозимдир.

Биз Янги Ўзбекистонни шу кўзда тутилган янги мазмунда шакллантиришга эришиш учун асосий омиллардан бири, таъкидланганидек, инсон ақлий капиталига эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт. Мамлакатимиз олимлари ва салоҳиятли кадрлар имкониятларидан самарали фойдаланиш йўллари ҳам ишлаб чиқиш ва уларни кечиктирмасдан ишга солишни муҳим вазифамиз, деб қараш лозим бўлади.

Мамлакатимизнинг тараққиёт стратегияси ва инновацион ривожланишнинг асосий мақсади – адолатли жамиятни шакллантириб, аҳолининг фаровонлигини ошириш ва уларнинг розилигига эришишдан иборатдир. Бунининг асосий йўлларида бири сифатли тиббиёт, сифатли таълим, сифатли озиқ-овқат, сифатли яшаш шароити билан таъминланмоғи лозим. Бунда ҳар бир шахснинг имкониятини давлатимиз имкониятлари билан бирга қўшиб олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Бирорта киши ўз тақдирига, Ватан раънақига бефарқ бўлмаслигини ҳис қиладиган масъулият ва руҳиятга эга бўлиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, фақат ақлий меҳнат самарадорлигини ошириш эъзига Учинчи Ренессанс пайдеворини қуриш мумкин. Юқоридагилардан келиб чиқиб, бир қанча илмий-амалий тавсияларни ҳам келтиришни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Биринчидан, мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида сифат, сифат ва яна сифат (учта “ССС”) кучли ҳаётий шиоримизга айланиши ва тадбиркорларимиз ақлий меҳнат маҳсулотлари билан дунё бозорини эгаллашлари лозим. Бунда асосий эътибор фақат шаҳарга ёки қишлоққа эмас, балки барча ҳудудларда уларнинг бир маъромда амал қилишини таъминлаш ҳам бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Чунки истеъдодли болалар ҳамма ҳудудларда мавжуд.

Иккинчидан, ҳозирги пайтда, ҳаётий заруриятлардан келиб чиқиб, иқтисодий категорияларнинг номлари ҳам ўзгармоқда. Жумладан, меҳнат ресурси ўрнига инсон ресурси ёки инсон капитали деган янги тушунчалар кириб келмоқда. Инсон капиталини

тўлиқ мазмун-моҳиятини ифода этадиган **“Инсон ақлий капитали”**, деб аташ мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Инсон капиталида зарур билим эгалланган бўлиши керак, албатта. Аммо инсон ақлий капиталида ушбу билимни кенгайтириш ва кўпайтириш учун узлуксиз равишда ақлни ишга солиб, креатив тарзда фикрлаб бориши натижасида уни такомиллаштириб бориши лозим бўлади.

Учинчидан, ҳозирги пайтда меҳнат унумдорлиги тушунчаси қўлланилиб келинмоқда. Аммо иқтисодиётга инновацион ғоялар ва ишланмалар, стартаплар, дастурий маҳсулотлар қўлланилиб, маҳсулотлар яратилмоқда. Энди ушбу тушунчани **“Ақлий меҳнат унумдорлиги”**, деб аталса, унинг мазмунини тўлиқ ифода этган бўлади.

Тўртинчидан, таълим барча соҳалар сингари ақлий меҳнатнинг шаклланишида ҳам асосий ўринга эга. Эндиликда ушбу атамани ҳам замон талабидан келиб чиқиб, **“Соғломлаштирадиган ва ақл-заковатни ўстирадиган таълим”**, деб аташ мақсадга мувофиқ. Бу билан таълим жараёнида фақат билим берилмайди, балки соғломлаштирадиган билимни бериб борилади. Шу йўналишда ақл-заковатни ўстирадиган йўллари ўргатадиган таълим ҳам берилади. Бу ўз навбатида, таълимнинг инсон камолотидаги қамрови ошиб боради.

Бешинчидан, инсонларнинг ҳар томонлама камолоти учун саломатлик бебаҳо неъмат. Шу туфайли соғлиқни сақлаш муҳим аҳамият касб этиб келган ва давом этмоқда. Бироқ соғлиқни сақлашдан кўра ҳозирги ҳаётимизда даволашга асосий аҳамият берилмоқда. Инсон соғлигини сақлаш учун тоза ҳаво, тоза сув ва тоза овқатланишни ташкил қилиш лозим бўлади. Бунинг учун соғлиқни сақлашнинг ўрнига **“Ҳаво, сув ва овқатларнинг тозалигини сақлаш”**ни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун ақлий меҳнатни ривожлантиришга қаратилган **ақлли тиббиётни** ҳам жорий қилиш мақсадга мувофиқдир.

Олтинчидан, ақлли жисмоний тарбияни ҳам жорий қилиш лозим бўлади. Чунки жисмоний тарбия кўр-кўрона қилинмаслиги лозим. Бири бошга қаратилган бўлса, иккинчилари барча бўғинларга, учинчилари қонни тозалаш эвазига қон айланиш тизимини яхшилашга, яна бир йўналиши яхши ухлашга, шунингдек, овқат ҳазм қилиш кабиларга йўналтириши ҳам мақсадга мувофиқ. Бунга эришиш учун ушбу йўналишни **“Ақлли жисмоний тарбия”**, деб атаб, ушбу ишга ҳамиша оқилона ёндошилса мақсадга мувофиқдир.

Агар ушбу тавияларимиз амалга ошириладиган бўлса, мамлакатимизнинг **“Ўзбекистон - 2030”** стратегиясида белгиланган соғлом ва ақлли жамиятнинг шаклланишига асос бўлиб хизмат қилади.

С.Гулямов, М.Пардаев Специфика интеллектуального труда, направления повышения его эффективности	S.Gulyamov, M.Pardaev Specificity of intellectual labor, ways to increase its efficiency
Аннотация. В статье рассматриваются особенности интеллектуального труда и пути повышения его эффективности. Характеристика умственного труда и его эффективность по сравнению с физическим трудом базируются на нескольких аспектах. Заложить фундамент Третьего Ренессанса можно, повысив эффективность интеллектуального труда, и для достижения этой цели предлагается ряд научных и практических рекомендаций. Ключевые слова: труд, умственный труд, физический труд, творческий труд, интеллектуальный капитал человека, производительность интеллектуального труда, чистый воздух, чистая вода, соблюдение гигиены питания, умная медицина, умная физкультура.	Abstract. The article examines the features of intellectual labor and ways to increase its efficiency. The characteristics of intellectual labor and its efficiency compared to physical labor are based on several aspects. The foundation of the Third Renaissance can be laid by increasing the efficiency of intellectual labor, and a number of scientific and practical recommendations are proposed to achieve this goal. Keywords: labor, mental labor, physical labor, creative work, human intellectual capital, productivity of intellectual labor, clean air, clean water, food hygiene, smart medicine, smart physical education.

Умар Худайбердиев – СамИСИ доценти, и.ф.н.

“ЯШИЛ” ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШИНИНГ МУҲИМ ОМИЛЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада “Яшил” иқтисодиётнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ресурслардан самарали фойдаланиш натижасида барқарор ривожланиши ифодаланган. Бунинг учун қайта тикланадиган энергиядан фойдаланиш, экологик тоза электромобилларни кўпайтириш, атроф-муҳитни асраш ва кўкаламлаштириш зарурлиги баён қилинган.

Калит сўзлар: “Яшил” иқтисодиёт, қайта тикланадиган энергия, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барқарор ривожланиш, чиқиндиларни қайта ишлаш, электромобиллар.

Кириш. Иқлимнинг ўзгариши, атроф-муҳитнинг ифлосланиши ҳавода зарарли газларнинг кўпайиши дунё миқёсида глобал муаммога айланмоқда. Шунинг учун ҳам бу муаммони ҳал қилишга ҳаракат қилмоқда. Бу борада Ўзбекистон ҳам бир неча йиллардан бери атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, ҳавога зарарли газларнинг чиқишини камайтириш чораларини кўрмоқда. Табиий газ, кўмир, нефть маҳсулотлари ишлатиладиган электростансиялар ўрнига тоза, арзон, қулай барқарор ҳамда ишончли муқобил энергия манбаларидан фойдаланишга этибор берилмоқда. Транспорт воситалари, иссиқ хоналар ҳам атроф-муҳитга зарарли газлар чиқаради. Транспорт воситаларини электрлаштириш зарарли газларнинг ҳавога чиқарилишини камайтиради.

Муаммоларни ҳал қилишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида “Яшил” иқтисодиётни ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони муҳим аҳамият касб этди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мавзуга оид халқаро ташкилотлар: БМТ, Жаҳон банки, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти кабилар тегишли қарорлар қабул қилганлар. БМТ 2015 йилда Парижда “Иқлим ўзгариши бўйича глобал келишув” ҳужжатини қабул қилган. Жаҳон банки 2021 йил “Яшил иқтисодиётга ўтиш бўйича глобал тажрибалар ва Ўзбекистон учун тавсиялар” ҳужжатини тайёрлаган. Олимларимиздан Каримов А., Худойбердиев Ш., Пардаев М.К., М. Мухаммедов кабилар илмий изланишлар олиб бормоқдалар. Уларнинг илмий ишлари атроф-муҳитни асраш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишга қаратилган.

Тадқиқот методологияси. Ушбу илмий ишда “Яшил” иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашда таққослаш усулидан, маълумотларни таҳлил қилиш, жамлаш, синтез қилиш усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. “Яшил” иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлаш учун атроф-муҳитни мусаффо ҳолда сақлаш, ҳавога зарарли газларнинг чиқишини камайтириш, табиатни асраш ва кўкаламлаштириш зарурлиги муҳимдир. Атроф муҳитни мусаффо сақлаш ва ҳавога зарарли газларнинг чиқишини камайтириш учун, биринчи навбатда, экологик тоза қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кўпайтириш, транспортларни электрлаштириш, чиқиндиларни қайта ишлашни ташкил этиш, кўкаламлаштириш зарур бўлади.

АҚШ, Германия, Хитой каби мамлакатлар қайта тикланадиган энергиядан фойдаланиш, чиқиндиларни қайта ишлаш бўйича ютуқларга эришган етакчи мамлакатлар ҳисобланади. Ўзбекистонда ҳам кейинги йилларда иқтисодиётни барқарор ривожланиши борасида самарали ислохотлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон қайта тикланадиган энергия манбаи бўлган қуёш нури ва шамол ресурсларига бой мамлакат. Мамлакатимизда 320 кун қуёшли бўлиб, ҳисоб -

китобларга кўра куёшдан фойдаланиб 600 миллиард киловатт-соат электр энергияси ишлаб чиқариш имкони бор экан.

Куёш электр станцияларини куриш учун БААнинг “Masdar”, Франциянинг “Total Eren”, Германиянинг “HyperPartnes” ва бошқа компаниялар фаол иштирок этди. Натижада Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Наманган вилоятларида 3,5 гаваттга 13та йирик куёш ва 3та шамол электр станциялари ишга туширилди. Булар 2021 йилда Навоий вилоятининг Кармана туманида 100 мегаватт қувватли куёш фотоэлектр станцияси, 2022 йил Самарқанд вилоятининг Нуробод туманида 100 мегаваттга куёш фотоэлектр станциялари ишга туширилди. 2023 йилда эса Жиззах вилоятининг Галлаорол туманида 220 мегаваттга, Бухоро вилоятининг Қоровулбозор туманида 200 мегаваттга, Қашқадарё вилоятининг Нишон туманидаги 200 мегаваттга, Сурхондарё вилоятининг Шерабод туманида 457 мегаватт қувватли фотоэлектр станцияларидир, 2024 йилда Тошкент вилоятининг Юқори Чирчиқ туманида қуввати 200 мегаватт, Навоий вилоятининг Томди туманида 400 мегаватт, Наманган вилоятининг Поп туманида 200 мегаватт, Тошкент вилоятининг Бўка туманида 50 мегаватт қувватли куёш фотоэлектр станциялари ишга туширилди. Навоий вилоятининг Томди туманида ҳар бирининг қуввати 4,7 мегаваттдан умумий қуввати 500 мегаваттга 111та шамол турбинаси ишга туширилган. Буларнинг барчаси Республикаси Президентининг “2019-2030 йилларда Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарорига асосан амалга оширилмоқда. 2030 йилга қадар мамлакатимиз энергетика тизимида қайта тикланувчи энергия қуввати 25 фоизга етказиш белгиланган.

Тошкент шаҳрида транспорт кўп бўлиб, улар ҳавони ифлослантириётганлиги сабабли электромобилларга ўтмоқда. Шунингдек, экологик тоза транспорт-трамвай ҳаракати йўлга қўйилмоқда. 2023 йилдан бошлаб электромобиллар импортига божхона имтиёзлари белгиланди.

Иссиқхоналардан чиқадиган зарарли газларни камайтириш мақсадида, уларни куёш панеллари ёрдамида ишлайдиган иссиқхоналарга ўтказилмоқда.

Чиқиндиларни қайта ишлаш йўлга қўйилмоқда. Самарқанд, Тошкент, Бухоро шаҳарларида чиқиндиларни саралаш мажмуалари ишга туширилди.

Атроф-муҳитни мусоффо сақлашда дарахтлар ва майдонларни кўкаламлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада кўламли ишлар қилинапти. Ҳар йили куз ва баҳор пайтлари кўплаб даратлар экилаяпти. 2024 йилда 138 миллион тупдан кўпроқ дарахт кўчатлари экилган. Дарахтлар экиш ва уларни парваришlashга ҳудуд ҳокимлари, ҳоким ёрдамчилари, маҳалла “еттилик”лари маъсулдир. Дарахтларнинг нокунуний кесилишга катта жарималар белгиланган.

Мамлакатимиз Президенти 2025 йилни “Атроф-муҳитни асраш ва “Яшил” иқтисодиёт йили деб эълон қилди. Бу йилда амалга ошириш бўйича давлат дастури халқ муҳокамасидан ўтиб қабул қилинди. Дастурда қайта тикланувчи энергиядан фойдаланиш ҳажмини янада ошириш, яшил технологияларни қўллаш, сувнинг сифатини яхшилаш ва уларни тежаш, яшил ҳудуд кўламини кенгайтириш каби ишларни амалга ошириш режалаштирилган. Дастурдаги ишларни амалга ошириш учун ўзаро манфаатли ҳамкорлик йўлга қўйилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти шу йил январ ойида Бирлашган Араб Амирликларига ташрифи давомида бир неча лойиҳаларни молиялаштиришга келишилди. БААнинг “Masdar” компанияси Навоий вилоятининг Учқудук туманида йирик шамол электр станцияси курилиши режалаштирилди. Мазкур электр станция қуввати 1 гаваттга ташкил этиб, янгидан 600дан кўпроқ иш ўрни яратилади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилганда “Яшил” иқтисодиёт нафақат атроф-муҳитнинг мусоффолигини сақлаш, иқтисодий барқарорликни таъминлаш билан бир

вақтда, аҳоли саломатлигини яхшилаш, янги иш ўринларини яратиш орқали аҳоли даромадларини кўпайтиришиб, турмуш фаровонлигини яхшилашга хизмат қилади.

Ўзбекистонда “Яшил” иқтисодий ривожлантириш стратегик йўналишларидан биридир. “Яшил” иқтисодий буйича “Ўзбекистон – 2030”да белгиланган режани амалга ошириш учун қўйидагиларга аҳамият бериш зарур:

- “Яшил” иқтисодий ривожлантириш учун илмий тадқиқот ишларни ва инновацион лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;

- Лойиҳаларга чет эл инвестицияларини жалб қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ҳамда амалга ошишини назорат қилиш;

- “Яшил” иқтисодий омилларидан (қайта тикланадиган энергия, электромобиллар, чиқиндиларни қайта ишлаш, кўкаламлаштириш кабилар) самарали фойдаланиш;

- экилган дарахт кўчатларининг ўсишини ва қуриб қолмаслигини таъминловчи тегишли ходимларнинг маъсулиятини ошириш;

- Аҳолининг экологик билимини ошириш учун ОАВ ва интернет орқали тарғибот ишларини кенгайтириш каби ишларни амалга оширишни таклиф қиламиз.

Умуман олганда, “Яшил” иқтисодий ривожлантириш иқтисодий янада ривожланишига, атроф-муҳит ва табиатнинг мусаффолигига, аҳоли соғлиги ва турмуш фаровонлиги яхшиланишига имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида “Яшил” иқтисодий ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон-2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва “Яшил” иқтисодий йили”да амалга ошириш бўйича давлат дастури ва уни тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони. 2025
3. Каримов А., Худойбердиев Ш. Экологик барқарорлик ва иқтисодий ривожланишнинг ўзаро боғлиқлиги Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2020
4. www.stat.uz

У.Худайбердиев Важные факторы развития «зеленой» экономики	U.Khudayberdiev Important factors of "green" economy development
Аннотация. В данной статье описывается устойчивое развитие «зеленой» экономики как результат охраны окружающей среды и эффективного использования ресурсов. Для этого заявлено, что необходимо использовать возобновляемые источники энергии, увеличить количество экологически чистых электромобилей, защитить и озеленить окружающую среду. Ключевые слова: «Зеленая» экономика, возобновляемые источники энергии, охрана окружающей среды, устойчивое развитие, переработка отходов, электромобили.	Abstract. This article describes the sustainable development of a green economy as a result of environmental protection and efficient use of resources. To achieve this, it is stated that it is necessary to use renewable energy sources, increase the number of environmentally friendly electric vehicles, and protect and green the environment. Keywords: Green economy, renewable energy sources, environmental protection, sustainable development, waste recycling, electric vehicles.

ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ

Зарина Муродовна Мухаммедова – СамИСИ докторанти

ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ВИРТУАЛЛАШТИРИЛГАН ИННОВАЦИОН ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ЭЛЕКТРОН ИҚТИСОДИЁТ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада хизматлар соҳасининг виртуаллаштирилган инновацион инфратузилмасини шакллантириш учун, аввало унинг ташкилий механизмларини такомиллаштириш, шунингдек улар ўртасида эркин бозор муносабатларини қарор топтириш лозимлиги ёритилган.

Калит сўзлар: хизматлар соҳаси, виртуал хизматлар, электрон иқтисодиёт, виртуаллаштирилган инновацион инфратузилма, интеграцион алоқалар, иқтисодиётни рақамлаштириш.

Кириш. Замонавий иқтисодиётнинг ривожланиши янги технология ва илмий-техникавий инновацион фаолиятга асосланади. Хизматлар соҳасининг виртуаллаштирилган инновацион инфратузилмасини шакллантириш шулар жумласига киради. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида хизмат кўрсатиш соҳасини виртуаллаштириш жараёни тез суръатлар билан амалга ошмоқда. Виртуал хизматларни кўрсатиш баъзи иқтисодий муаммоларни бартараф этиш имконини беради. Масалан, аҳолини хизматлар билан таъминланганлик даражаси ошади, бўш вақти кўпаяди, янги иш ўринлари пайдо бўлади, аҳолининг турмуш даражаси яхшиланади. Айниқса, пандемия ва глобал муаммолар даврида хизматлар соҳасини виртуаллаштириш аҳолига энг қулай восита сифатида эътироф этилди. Шу боис, хизматлар соҳасининг виртуаллаштирилган инновацион инфратузилмасини шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

Жаҳоннинг етакчи илмий марказларида¹, олий таълим муассасаларида² хизматларни виртуаллаштириш билан боғлиқ илмий тадқиқотлар олиб борилаёпти. Аммо назарий тадқиқотларимиз хизмат кўрсатиш соҳасини виртуаллаштириш жараёнида электрон иқтисодиёт воситаларидан фойдаланишнинг илмий ва ташкилий шартлари эътибордан четда қолиб кетаётганлигини ва бу борада тадқиқот ишлари етарли эмаслигини кўрсатди. Баъзи тадқиқот ишларида³ виртуал хизмат кўрсатиш жараёнини инсониятга хос ҳаракат тури сифатида қараб, инновацион инфратузилмани шакллантириш билан боғлиқ, деб ҳисоблайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодиётда виртуаллаштирилган инновацион инфратузилмасини шакллантириш учун аввало ташкилий механизмларини такомиллаштириш, шунингдек улар ўртасида эркин бозор муносабатларини қарор топтириш лозим. Бу борада маҳаллий олимларимиздан А.М.Кодиров қуйидаги фикрларни билдирган: «.....бунга интеллектуал мулк ва инновацион инфратузилма объектлари бозорларини яратиш орқали эришиш мумкин. Инфратузилма объектлари деганда, бизнес инновациялар, телекоммуникациялар ва савдо тармоқлари, технопарклар, бизнес инкубаторлар, инновацион-технологик марказлар, консалтинг фирмалар, молия ва бошқа тузилмалар тушунилади»⁴. Электрон иқтисодиёт воситаларини ишлаб чиқиш, айирбошлаш, тақсимлаш

¹ <https://www.unesco.org/ru/>; <https://webapps.ilo.org/100/ru/>; <https://www.un.org/ru/property-cards-by-og-global-category/27320/12207>

² http://www.eoht.info/page/Brussels_school_of_thermodynamics; www.harvard.edu; www.cam.ac.uk; www.ox.ac.uk; www.stanford.edu; www.princeton.edu; www.yale.edu; www.columbia.university; www.uchicago.edu; www.u-tokyo.ac.jp; www.ugla.edu; www.jhu.edu; www.nus.edu.sg; www.tsinghua.edu.cn; www.msu.ru; www.ru.wikipedia.org; www.nir.ru; www.gmir.ru; www.krfu.ru; www.central-asia.institute; <https://www.mpg.de/4744848/pohl>; Verified email at engr.uconn.edu; b.mukushev@kazatu.kz

³ Гуломова Г.П. Инновацион фаолият инфратузилмасини шакллантириш ишлаб чиқаришни модернизациялаш омили сифатида. Иқтисод ва молия 2016., №7. Б. 66-73.

⁴ Кодиров А.М. ва бошқалар. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш. Монография. – Т.: «Iqtisodiyot», 2013. Б. 13.

ва улардан мақсадли фойдаланиш учун инфратузилмалар объектлари ривожланган бўлиши лозим.

Илмий мақолаларда¹, монографияларда², ўқув қўлланмаларда³ виртуал хизматларни ривожланишида инновацион инфратузилмаларнинг аҳамияти, ўрни ҳақида қимматли фикрлар, мулоҳазалар билдирилган. Ҳатто баъзилари иқтисодийнинг соҳа ва тармоқларини виртуаллаштирилган инновацион инфратузилмасидан фойдаланишнинг илмий томонлари ривожланиб бораётганлигини кўрсатмоқда.

Хизмат кўрсатиш соҳасида инновацион инфратузилмалардан фойдаланишнинг ташкилий томонлари, жумладан, инновацион ғояларни амалда тадбиқ этиш, ҳамон кечиктирилмоқда. Масалан, М.Мўминованинг «Инновацион хизмат турларини жорий этиш – банкларнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашнинг муҳим шарт» номли илмий мақоласида ушбу муаммо яққол кўрсатиб ўтилган. «.....Ўзбекистон Республикаси Ташқи Иқтисодий Фаолият Миллий Банки, ХАБ «Трансбанк» банкларидаги мижозлар ва ходимларидан ўтказилган сўровномаларида инновацион ғояларни қўллаш банк бошқарувига ҳам кўпроқ боғлиқ, деган жавобларни кўрсатишган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, абстракт-мантикий таҳлил, омилли таҳлил, индукция ва дедукция усулларида самарали фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Хизмат кўрсатиш корхоналарида виртуал хизматларни ривожлантириш учун корхоналар ўртасида интеграцион алоқалар муҳим роль ўйнайди. Бироқ, Ўзбекистонда иқтисодий субъектлар ўртасида интеграцион алоқалар яхши ривожланмаган. Фақатгина, баъзи соҳаларда (давлат муассасалари, тижорат банклари, олий таълим ва солиқ идоралари ўртасида) интеграцион алоқалар анча яхши йўлга қўйилган. Уларнинг ҳам аксариятида кўрсатиладиган виртуал хизматлар турлари чекланган. Бу электрон иқтисодий воситалар суст ривожланганлигини англатади. Ўзбекистонда электрон иқтисодий воситаларини ишлаб чиқарадиган ва уларни амалда қўллайдиган олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаб берадиган олий таълим муассасалари хали ташкил этилгани ҳам йўқ. Мавжуд олий таълим муассасалари эса фақатгина нефть ва газ муҳандислиги оператори, авиация ва компьютер инжиниринги мутахассислиги бўйича олий маълумотли кадрлар тайёрлаб беради. Бизлар рақамли иқтисодийда виртуал хизматларни амалга оширишда қўлланиладиган электрон иқтисодий воситаларини импорт қиламиз. Шу сабабли, хизмат кўрсатиш корхона раҳбарларига виртуал хизматларни кўрсатиш учун инновацион ресурсларни харид қилиш қимматга тушади.

Ривожланган мамлакатларда хизмат кўрсатиш тармоқлари ўртасида ўрнатилган интеграция алоқалари соҳадаги баъзи хизмат турларини виртуал ривожлантирди. Масалан, инвестицион фаолиятни кредитлаш, электрон савдони ривожлантириш, транспорт хизматларига буюртмалар бериш, мижозларга электрон хизматларни кўрсатиш ва бошқалар. Тижорат банкларида виртуал хизматлар жаҳон молия бозоридаги узок муддатли стратегиясини амалга оширишда ва унинг воситасида халқаро муносабат ва тажрибаларни ривожлантиришда энг муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон тижорат банкларида ўтказилган тадқиқотлар ҳам виртуал хизматларни жорий этиш натижасида мижозларга фойдали даромадлар ҳажми бир неча мартага

¹ Санакулова Б.Р. Муминова Э.А. Корпоратив молиявий бошқарув жараёнига блокчейн технологиясини жорий этишнинг ютуқ ва камчиликлари. Иқтисод ва молия. 2020 йил. №1. Б.169-175.; Афасижев Т.И., Жуков Б.М., Новиков В.С. Виртуальные отношения в сфере услуг: факторы и перспективы глобализации. Экономика сервиса. 2012 // <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnye-otnosheniya-v-sfere-uslug-factory-i-perspektivy-globalizatsii>

² Акмаева Р.И., Афана́сьева Н.В., Ба́бкин А.В. [и др.] Стратегическое управление устойчивым развитием экономики в новой реальности. Монография. под ред. д-ра экон. наук, проф. А. В. Бабкина. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2022. С. – 752.; Асланова И.В., Ашуров З.А., Ба́бкин А.В. [и др.] Цифровая экономика и индустрия: развития и новой реальности; Монография. под ред. д-ра экон. наук, проф. А. В. Бабкина. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2022. – 480 с.

³ Гаврилов Л.П. Цифровой бизнес. Учебник. Москва. 2024. – 311 с.; Головенчик Г.Г. Цифровая экономика. Учебник. Москва. 2020. – 143 с.

ошганлигини аниқлади. Қуйидаги 1-жадвалда келтирилган маълумотлар фикримизнинг ёрқин далилидир.

1-жадвал маълумотлари тижорат банкларда фоизли даромадлар ҳажми жадал суръатларда ошиб бораётганлини кўрсатмоқда. Масалан, 2024 йилда 2023 йилга нисбатан тижорат банкларнинг фоизли даромадлар ҳажми 130,1 фоизга ошган. Ушбу жадвал маълумотларини синчковлик билан таҳлил қилганимизда 2024 йилдаги фоизли даромадлар ҳажми фоизсиз даромадлар ҳажмига қарганда 2,1 мартага кўплигини кўрамиз. Ушбу рақамлар ўз навбатида тижорат банкларида аҳолига кўрсатилаётган виртуал хизматлар ошиб бораётганлигидан далолат беради.

1-жадвал

Ўзбекистон банк тизимининг даромадлилик кўрсаткичлари, млрд сўм¹

Банк тизими даромадлари ва харажатлари	Йиллар						2024 йилнинг 2023 йилга нисбатан банк даромадларининг ўзгариши, %да
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Фоизли даромадлар	17840,8	26719,0	34302,0	46635,0	62327,0	81032,0	130,1
Фоизли харажатлар	10877,0	16543,0	22294,0	28877,0	41231,0	56518,0	137,1
Фоизли маржа	6963,8	10176,0	12013,0	17757,0	21114,0	24514,0	116,1
Фоизсиз даромадлар	6652,7	8401,0	13372,0	25053,0	31062,0	38302,0	123,3
Фоизсиз харажатлар	2030,3	2422,0	3492,0	8385,0	8777,0	16090,0	183,3
Операцион харажатлар	4473,3	5475,0	7546,0	9995,0	13611,0	16183,0	118,8

Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасининг баъзи тармоқлари жумладан, тижорат банклари, молия, суғурта, савдо, умумий овқатланиш, транспорт хизматлари виртуаллашган. Бизнинг тахминий ҳисобимиз бўйича ушбу тармоқларда аҳолига кўрсатилаётган хизматларнинг қарийб 55 фоизи виртуаллашган. Қолган хизмат кўрсатиш тармоқларида, таълим, медицина ва бошқаларда хизматларнинг виртуаллаштириш даражаси 10 фоизга ҳам етгани йўқ. Улардаги виртуал хизматлар фақатгина кўрсатилган хизматлар ҳақини ундиришда фойдаланилапти. Ваҳоланки, рақамли иқтисодиёт шароитида хизмат кўрсатиш соҳасининг барча тармоқларида виртуал хизматларни йўлга қўйиш мумкин. Масалан, соғлиқни сақлаш тармоқлари уйида даволанаётган, беморларга, имконияти чекланган кишиларга, ёлғиз яшовчиларга онлайн хизматларни таклиф қилиш мумкин.

Электрон иқтисодиёт воситалари тараққий этаётган бир вақтда улардан мақсадли фойдаланмаслик корхона раҳбарларининг катта хатоси ҳисобланади. Рақамли иқтисодиёт шароитида виртуаллаштириш жараёни иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларини қамраб олади. Бунда электрон иқтисодиётнинг воситалари муҳим роль ўйнайди. Мамлакатимизда бугунги кунда аҳолининг турли қатламларига ёши, жинси, ижтимоий ҳолати, жисмоний салоҳиятини инобатга олган ҳолда хизмат кўрсатиш тизимини виртуаллаштириш давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишларидан бирига айланмоқда. “Ижтимоий соҳани такомиллаштириш ва бу борадаги ислохотлар билан алоқадор бўлган идоравий ахборот тизимлар, электрон ресурс ва маълумотлар базалари мавжуд эмаслиги ҳам бу борадаги ишларимиз ривожига ҳалал бермоқда”². Шунингдек, мамлакатда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларга қарамасдан, хизматлар соҳасида ечимини кутаётган муаммолар етарли. Жумладан, йўл бўйи инфратузилмасининг

¹ <https://cbu.uz/oz/statistics/bankstats/1923783/>

² Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси / Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021. Б. – 201.

хорижий мамлакатлар стандартларига жавоб бермаслиги, инновацион тадқиқот натижаларининг хизматлар соҳасида татбиқ этилмаётганлиги ва бошқалар.

Тадқиқот ишларида аниқланишича биргина, йўл бўйи инфратузилмасини яхшилаш орқали Республика бўйича 700 млрд. сўмлик қўшимча хизматлар яратиш имкони мавжуд. Жумладан, 150 дан ортиқ туман ва шаҳардан ўтадиган 10 минг километрли йўлда 400 дан зиёд йирик сервис объектлари учун эҳтиёж мавжуд¹.

Виртуал хизматларни ривожланиши соҳада янги иш ўринларини яратади, қўшимча даромад топиш имкони пайдо бўлади. Аҳолининг расмий ишдан ташқари бўш вақти кўпаяди, транспорт харажатлари қисқаради. Умуман олганда ушбу хизмат турининг имконияти кенг. Япония, Германия, Жанубий Корея мамлакатларида виртуал хизматлар жадал ривожланган аҳолининг кўплаб қисми ушбу соҳада банд. Виртуал хизматларни ривожланганлик даражасини билишимизнинг бир қанча белгилари бор. Биринчиси, рақамли иқтисодиётга асосланганлиги, иккинчиси, ЯИМ таркибида хизматлар ҳажмининг 60-65 фоиздан ошганлиги, учинчиси, аҳоли истеъмол харажатлари таркибида хизматларларга қилинган харажатларнинг улуши 60 фоиздан кам бўлмаслиги, тўртинчиси, иқтисодиётда банд аҳолининг 70 фоиздан ортиғи хизмат кўрсатиш соҳасида банд бўлиши, бешинчиси, хизмат кўрсатиш соҳасининг жадал суръатлар билан ривожланиши, олтинчиси, экспорт товар ва хизматлар таркибида хизматлар улушининг кўпайиши ва бошқа кўрсаткичлар билан изоҳлаш мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса сифатида шунини таъкидлаш зарурки, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва тегишли дастурларни қабул қилиш тўғрисидаги қарор минтақавий инновацион ривожланиш учун янги вазифаларни қўяди, яъни, ахборот, институционал ва тадқиқот таркибий қисмларига эга инновацион инфратузилмани яратишдир. Ушбу вазифалар ўз навбатида, алоқа воситаларини янгилаш, илмий-тадқиқот институтлари негизида ташкил этилиши керак бўлган ҳудудий маълумотларни қайта ишлаш марказлари ва ваколат марказларини яратиш муаммоларини келтириб чиқаради. Бутун мамлакатда ҳам, ҳудудлар миқёсида ҳам рақамли иқтисодиётни шакллантириш вазифасининг мураккаблиги давлат ҳал қилувчи роль ўйнаши керак бўлган институционал инновацион муҳитни шакллантиришни тақозо этади. Шунингдек, ҳудудда рақамли иқтисодиёт концепциясини ҳаётга татбиқ этувчи лойиҳаларни амалиётга тадбиқ этиши учун нафақат инновацион менежмент муаммоларини, балки, ушбу соҳадаги муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилган ИТ, инновациялар ва иқтисодиётни рақамлаштириш соҳасида кадрлар ва мутахассисларни тайёрлаш зарурати пайдо бўлади.

3.Мухаммедова	Z.Mukhammedova
Возможности использования инструментов электронной экономики в формировании виртуализированной инновационной инфраструктуры сферы услуг	The possibility of using electronic economy tools in the formation of virtualized innovative infrastructure of the service sector
Аннотация. В статье рассмотрена необходимость формирования виртуализированной инновационной инфраструктуры сферы услуг, прежде всего, совершенствования ее организационных механизмов, а также установления свободных рыночных отношений между ними. Ключевые слова: виртуальные услуги, электронная экономика, виртуализированная инновационная инфраструктура, интеграционные коммуникации, цифровизация экономики.	Abstract. The article examines the need to form a virtualized innovative infrastructure for the service sector, primarily improving its organizational mechanisms, as well as establishing free market relations between them. Keywords: virtual services, electronic economy, virtualized innovative infrastructure, integration communications, digitalization of the economy.

¹ <http://svspb.net/novosti/rejting-innovatsionnoye-stran>

Sirojiddin Abdullayevich Maxmudov – Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktranti

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITDA ELEKTRON SAVDONING RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda elektron savdoning rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar ko‘rib chiqilgan. Mamlakatda onlayn-bozorning o‘shishiga hissa qo‘shadigan iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatlar tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan mashhur marketpleyslar faoliyati tahlil qilinib, istiqboolda ularning rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron savdo, marketpleys, onlayn-do‘kon, uzum market, zoodmall, mediapark, olcha, korzinka.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot — bu raqamli texnologiyalar va internetdan foydalanish orqali iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonidir. Bu soha, asosan, raqamli ma'lumotlar, internet, mobil ilovalar va boshqa raqamli platformalar yordamida biznesni boshqarish, xizmat ko‘rsatish va savdo qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

Raqamli iqtisodiyot quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. E-tijorat: Internet orqali tovarlar va xizmatlarni sotish.
2. Ma'lumotlar tahlili: Katta ma'lumotlarni (big data) yig‘ish va tahlil qilish orqali biznes qarorlarini qabul qilish.
3. Raqamli xizmatlar: Onlayn platformalar orqali taqdim etiladigan turli xil xizmatlar (masalan, onlayn bank xizmatlari, masofaviy ta'lim).
4. Ijtimoiy tarmoqlar: Raqamli marketing va brend reklamasida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish.
5. Innovatsiyalar: Raqamli texnologiyalar yordamida yangi mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish.

Raqamli iqtisodiyot nafaqat biznesni o‘zgartirmoqda, balki jamiyatning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatmoqda, jumladan ish joylari yaratish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va kundalik hayotimizni yanada qulaylashtirishga yordam bermoqda. Globalizatsiya sharoitida elektron tijorat va elektron savdoni rivojlantirish maqsadida turli sun'iy intellektdan foydalangan holda mijozlarning talabini o'rganish, virtual (VR) va to'ldirilgan texnologiyalarni (AR) qo'llash, blokcheyn texnologiyalar orqali tranzaksiyalarni amalga oshirish kabi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda.

Yangi O‘zbekistonda mobil texnologiyalar va internet tarmog‘ining kengayib borishi hamda hukumat tomonidan bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida elektron savdoni rivojlantirish uchun imkoniyatlarning kengayishiga olib kelmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev [1] Iqtisodiy hamkorlik tashkilotining 16-sammitida so‘zlagan nutqida «elektron savdoni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan savdoni soddalashtirish to‘g‘risidagi bitimni qabul qilish»ga chaqirgani O‘zbekiston sharoitida onlayn savdoning rivojlanishiga katta e’tibor qaratilayotganidan dalolat bermoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Keyingi yillarda elektron savdo va elektron tijoratni rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, BMTning elektron tijoratga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyada «elektron tijorat sifatida raqamli ma'lumotlarni, shu jumladan matnlar, tovushlar va vizual ma'lumotlarni qayta ishlash va uzatishga asoslangan tashkilotlar va jismoniy shaxslarning tijorat faoliyati bilan bog‘liq operatsiyalar majmui» [2], deb ta’rif berishgan.

Xorijiy olimlardan Jian Chen AQSh va Xitoy mamlakatlari misolida onlayn chakana savdo strategiyasini o‘rgangan holda, quyidagicha ta’rif berib o‘tgan «elektron tijoratni internet orqali moddiy va nomoddiy tovarlar va xizmatlarni sotib olish/sotish bo‘yicha operatsiyalar majmui sifatida aniqlash mumkin. U onlayn chakana savdo, xaridlar, onlayn auksionlar va onlayn to‘lovlarni o‘z ichiga oladi» [3]. Boshqa bir qator xorijiy olimlar «an’anaviy savdoning elektron

savdoga nisbatan afzalligi axborot texnologiyalardan foydalanish hisobiga tadbirkorlikning qo‘shimcha qiymati yaratilishini» [4] ta’minlanishini ta’kidlab o‘tishgan.

MDH olimlari, shu jumladan rossiyalik tadqiqotchilar I.B. Nazarova va T.V.Dianova Rossiya sharoitida elektron tijoratga xos bo‘lgan salbiy xususiyatlarni aytib o‘tishgan, xususan «yetkazib berish xarajatlarining yuqoriligi, axborot texnologiyalar bo‘yicha mutaxassislarni kam jalb etilganligi, aholining onlayn to‘lovlarga nisbatan ishonchsizligi» [5].

O‘zbekistonlik olimlardan akademik S.S.Gulyamov [6] o‘z tadqiqotlarida O‘zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyot, shu jumladan elektron tijoratning shakllanishi va rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etgan.

Tadqiqot metodologiyasi elektron savdo va elektron tijorat bilan bog‘liq muammolarga bag‘ishlangan ilmiy-uslubiy adabiyotlar, statistik ma’lumotlar va amaliy misollar tahliliga asoslanadi. Tadqiqot davomida tizimli tahlil, mantiqiy va abstrakt fikrlash, monografik kuzatuv, qiyosiy taqqoslash usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda elektron tijorat bozorining o‘sishi quyidagi iqtisodiy-ijtimoiy omillar asosida ta’minlanishi mumkin:

- Aholi daromad darajasini o‘sishi;
- Internet auditoriyaning o‘sishi;
- Internet foydalanuvchilarni elektron tijoratga jalb qilinish darajasi;
- mahsulot toifalarining ko‘payishi;
- mahsulot toifalari ichida xaridlarning o‘sishi;
- xaridlar hajmining o‘sishi.

O‘zbekiston Respublikasida elektron tijorat foydalanuvchilarining demografik jihatdan tahlili qilinishi, foydalanuvchilarni onlayn xarid qilishga jalb qilinishini belgilovchi uchta asosiy omilni ajratib ko‘rsatadi, bular aholining daromad darajasi, internetdan foydalanish darajasi va yashash makoni.

Daromad darajasi. Yuqori daromad turli xaridlarni Internet orqali faolligini rag‘batlantiradi. Bu, birinchi navbatda, mahsulotlar assortimentining yanada keng doirasiga ham bog‘liq bo‘ladi. Xaridor vaqtini tejash va qisman mahsulot narxini tushirish ham katta rag‘batlantirish hisoblanadi. Masalan, Rossiya elektron tijorati misolida ko‘radigan bo‘lsak molotok.ru sektori foydalanuvchilarining 59 foizi Internetdagi mahsulotlar arzonligi, 58 foizi qulaylik tufayli internetda xarid qilishga afzallik berishini bildirgan bo‘lsa, ulardan 42,6 foizi an’anaviy savdoda ehtiyoj uchun zarur bo‘lgan mahsulotlarni o‘z vaqtida xarid qilib bo‘lmaydi deb hisoblaydi.

Internetdan foydalanish tajribasi. Internet foydalanuvchilarining onlayn-xaridlarni amalga oshirishga jalb qilinganlik darajasi ularning Internetda ishlash tajribasiga bog‘liq bo‘lishi to‘g‘risidagi qonuniyat mavjud. Aholining internetdan foydalanish tajribasi qanchalik ko‘p bo‘lsa, elektron tijorat xizmatlaridan shunchalik ko‘proq foydalanadi.

Yashash joyi. O‘zbekistonda internetda mahsulot xarid qiluvchilarning asosiy qismi asosan (76%) Toshkent shahri, Toshkent viloyati va boshqa viloyat shaharlarida yashaydi. Bundan tashqari, bu munosabat daromad va Internetdan foydalanish tajribasi to‘g‘risida so‘z ketganda ham saqlanib qoladi.

Elektron tijoratda savdoning masofaviyligi (buyurtmani bajarish tezligi, mahsulotlarni tekshirishning iloji yo‘qligi va boshqalar) bilan bog‘liq aniq kamchiliklar mavjud. Biroq, biron-bir sababga ko‘ra kerakli mahsulotni chakana savdoda xarid qilishning iloji bo‘lmasa yoki bu mahsulot xaridor istayotgan narxga to‘g‘ri kelmagan holatda elektron tijoratga nisbatan boshqa bir raqobatchi topilmaydi. Yuqoridagi omillar O‘zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirish istiqbolini ko‘rsatib beradi. O‘zbekiston elektron tijorat hajmi bo‘yicha qo‘shni davlatlarga nisbatan qoniqarli bo‘lsada, jahon iqtisodiyotdagi elektron tijorat hajmining o‘sishiga nisbatan ahamiyatli darajada ortda qolmoqda.

O‘zbekistonda elektron savdo elektron-axborot biznesning sektori sifatida bugungi kunda amalda qo‘llanilayotgan yechim va yo‘nalishlarga nisbatan bir muncha ko‘p muammo va savollarga ega bo‘lmoqda. Shuning uchun, O‘zbekistonda G‘arbning klassik biznes-modellaridan

katta farq qiluvchi elektron tijoratni rivojlantirish xususiyatlari va modellaridagi barcha mos kelmaydigan holatlarini aniqlash, shuningdek, paydo bo'lgan dolzarb muammolarni hal qilish va bartaraf etish bilan bog'liq internet-biznes istiqbollarini baholash masalalari O'zbekistonning jahon virtual tarmog'ida elektron savdoni samarali yo'lga qo'yishi va rivojlantirishining zaruriy sharti hisoblanadi.

Internetdagi ochiq tarmoq muhiti va brauzer/server ilovalariga asoslangan holda xaridorlar ham, sotuvchilar ham yuzma-yuz muloqotsiz biznes faoliyatini amalga oshirishlari mumkin. Sotuvchilarning naqd pullarini inkassatsiya qilish va iste'molchilar to'lovlari tarmoqda qayta ishlanadi. Tarmoq orqali iste'molchilar (foydalanuvchilar) va sotuvchilar (savdogarlar) tomonidan turli xil tadbirkorlik faoliyati, masalan, savdo faoliyati, moliyaviy faoliyat va tegishli kompleks xizmat ko'rsatish faoliyati va boshqalar o'ziga xos yangi tijorat ish rejimini tashkil qiladi. So'nggi yillarda keng polosali internet texnologiyasi va mobil internet texnologiyasining tez ommalashishi bilan rivojlangan mamlakatlar va mintaqalarning elektron tijorat bozori tez o'sish tendensiyasini saqlab qoldi. Elektron tijorat biznes rejimini o'zgartiradi. An'anaviy biznes rejimida ijtimoiy resurslarni samarali taqsimlashga erishish qiyin va uning sababi uch jihatdan namoyon bo'ladi.

An'anaviy biznes bitimi sotuvchilar tomonidan nazorat qilinadi. Ushbu rejimda mijozlar xarid qilish vaqti va savdo usulini tanlash imkoniyatiga ega emas. Do'konlar yoki sotuvchilar ish vaqtini, savdo usulini va savdo saytini boshqaradi. Xarid qilish uchun mijozlar ushbu qoidalarga rioya qilishlari kerak.

O'zbekistonda turli tovar va xizmatlarni taklif qiluvchi ko'plab mahalliy onlayn-do'konlar mavjud. Bunga elektronika, maishiy texnika, kiyim-kechak, kosmetika mahsulotlariga ixtisoslashgan onlayn-do'konlar kiradi. Ba'zi mashhur mahalliy onlayn-do'konlar ro'yxati quyida keltirilgan:

1. Mediapark.uz
2. Texnomart.uz
3. Mato.uz
4. Aynimo.uz
5. Alif do'koni

Statista tadqiqotlariga ko'ra, O'zbekistonda 2021-yilda mamlakatning elektron tijoratidan 1,39 milliard dollar daromad keltirildi va mamlakatdagi jami raqamli daromadlarning 90,2 foizini tashkil etdi. Qolgan 9,8% raqamli ommaviy axborot vositalari, elektron xizmatlar va elektron sog'liqni saqlash sohalari hissasiga to'g'ri keldi. O'zbekistonda raqamli xarajatlar darajasi past bo'lib, 2021-yilda iste'mol xarajatlarning 3,91 foizini tashkil etadi, bu esa Osiyodagi o'rtacha 7,34 foizni tashkil etadi. 2025 yilga borib elektron tijorat daromadlarining o'rtacha yillik o'sishi 18,7% ga yetishi kutilmoqda. Odamlar asosan elektronika (31%) va kiyim-kechak mahsulotlarini (28,6%) onlayn xarid qilgan, keyin esa mebel (17,2%), go'zallik, salomatlik va parvarish (7,1%) va o'yinchoqlar, sevimli mashg'ulotlari va o'z qo'llari bilan qilingan buyumlar (6,5%).

2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonning elektron tijorat bozori sezilarli o'sishni boshdan kechirmoqda, prognozlar 2027-yilga borib 1 milliard dollarlik aylanmaga potentsial o'sishni ko'rsatmoqda, bu internetga kirishning ortishi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va yaqinda erishilgan Uzun kabi mahalliy bozorlarning ko'tarilishi bilan bog'liq (1-jadval).

Tahlillarga ko'ra, elektron tijorat bozori 2024 yilga kelib yillik o'sish sur'ati 11,12 foizni tashkil etgan holda 1,54 milliard dollar daromadga yetishi kutilmoqda.

Uzun O'zbekistondagi yetakchi elektron tijorat platformasi bo'lib, tez o'sishni boshdan kechirmoqda va bahosi 1 milliard dollardan ortiq bo'lgan yagona shoxli maqomga erishmoqda.

O'zbekiston hukumati raqamli landshaftni yaxshilashga qaratilgan yangi qoidalar va siyosatlar orqali elektron tijoratni rivojlantirishni faol qo'llab-quvvatlamogda.

Shu bilan birga O'zbekistonda elektron savdoni rivojlantirishda Google, Apple, Meta va Booking.com kabi bir qancha yirik xalqaro texnologiya kompaniyalari O'zbekistonda o'z faoliyatini yo'lga qo'yib, bozorga o'z hissasini qo'shmoqda.

1-jadval

O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan eng yirik marketplasar tahlili [7]

Ko'rsatkichlar				
Faol foydalanuvchilar	2mln (oyiga)	1,5mln (oyiga)	150-200 (ming, oyiga)	500 (ming, oyiga)
Olib ketish punktlari/rejali	100/170	30/114	30/mavjud emas	3/mavjud emas
Bog'langan sotuvchilar	500 dan ko'proq	500 dan ko'proq	mavjud emas	35 dan ko'proq
Xaridlar soni	1,5mln	mavjud emas	mavjud emas	mavjud emas

Ijobiy o'sishga qaramay, O'zbekistondagi elektron tijorat sektori hali ham logistika infratuzilmasi, iste'molchilar ishonchi va raqamli xizmatlardan foydalanishdagi mumkin bo'lgan to'siqlar kabi muammolarga duch kelmoqda.

Ma'lumki, hozirgi kunda, O'zbekiston elektron savdo bozorida bir qator xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Shundayn ayrimlari, xususan, Uzum va Zood platformalari bir yaxlit ekotizim sifatida faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, ayrimlari esa, masalan Korzinka tarmog'i ham offlayn ham mobil ilova orqali onlayn formatda faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Keyingi jadvalimizda elektron savdo ishtirokchilarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib o'tdik.

2-jadval

Elektron savdo bilan shug'ullanuvchi ishtirokchilarning o'ziga xos xususiyatlari

[7]

Tizim turi	Shirkat nomi	Kompaniya tavsifi	Yuklashlar (daqiq)	Zaxiralarni saqlash birligi	Yetkazib berish tezligi	Qabul qilish punktlari soni	Buyurtma uchun narx
1	2	3	4	5	6	7	8
EKOTIZIM	Uzum	Onlayn xaridlar(markerplace), fintech yechimlari, to'lovlar va oziq-ovqat yetkazib berish xizmatlarini o'z ichiga olgan raqamli ekotizm.	13,1	500 000	Toshkent bo'ylab shu kuni yetkazib berish Toshkentdan tashqarida ertasi kuni yetkazib berish	500	- 43 dollargacha bo'lgan buyurtmalar uchun yetkazib berish narxi standart to'lov - 2,6 dollar -\$43 dan yuqori bo'lsa, yetkazib berish bepul Uzum bozorining qabul qilish punktlariga bepul yetkazib berish
EKOTIZIM	Zood	Zood raqamli kredit platformasi bo'lib, DialFinTech, Zoodpay elektron tijorat va elektron logistika xizmatlarini o'z ichiga olgan politik ekotizimni ta'minlaydi.	1,2	6mln	Toshkent bo'ylab shu kuni yetkazib berish Toshkentdan tashqarida Ertasi kuni yetkazib berish	30+250 ta shkaf	Mahalliy va transchegaraviy qabul qilish punktlari va shkaflarga bepul yetkazib berish

MARKETPLACE	Mediapark	O'zbekiston Respublikasi bo'ylab 33 ta do'kondan iborat keng tarmoqqa ega maishiy texnika va elektronika bozori.	0,46	Mavjud emas	Toshkent bo'ylab 24soat ichida yetkazib berish Toshkentdan tashqarida Ertasi 3ish kuni yetkazib berish	Mavjud emas	\$2,6/ \$87,8 dan yuqori bepul - Toshkentdan tashqarida (80 tagacha). Toshkent shahridan km) 35 km radiusda: \$6,6 35 dan 50 km gacha: \$8,3 - 50 km dan ortiq: har bir qo'shimcha sayohat uchun \$8,3 + \$0,2
MARKETPLACE	olcha	2017-yilda tashkil etilgan onlayn-do'kon, xaridorlarga etakchi jahon va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning yuqori sifatli mahsulotlarining xilma-xil tanlovini taklif etadi.	0,494	Mavjud emas	Toshkent ichida 1 dan 3 ish kunigacha Toshkentdan tashqarida 3 dan 7 ish kunigacha	Mavjud emas	Toshkent ichida 1 kg gacha: bepul 1 kg dan ortiq: \$2,2 (har bir qo'shimcha 3kg - 0,4\$) Toshkentdan tashqarida \$17,6 dan ortiq buyurtmalar va og'irligi 10 kg gacha: bepul 10 kg dan ortiq: etkazib berish joyi va paketning og'irligiga qarab taxmin qilinadi
MARKETPLACE	Texnomart	Chakana savdo tarmog'i 2008 yilda tashkil etilgan va O'zbekistonda katta va kichik maishiy texnika va elektronika sotishga ixtisoslashgan	0,237	Mavjud emas	Mavjud emas	Mavjud emas	Yetkazib berish muddati har bir buyurtma uchun moslashtirilgan
ELEKTRON OZIQ-OVQAT	Korzinka	Bir qator mahsulotlar, jumladan, oziq-ovqat, uy-ro'zg'or buyumlari va boshqalarni taqdim etuvchi elektron oziq-ovqat tarmog'i	0,5	Mavjud emas	Faqat Toshkent ichida Dastlabki 3 ta yetkazib berish bepul Keyingi yetkazib berish \$1,3 20 kg dan ortiq buyurtmalar uchun qo'shimcha \$0,1 kg	Mavjud emas	Faqat Toshkent ichida 2 soatlik yetkazib berish vaqti har kuni soat 09:00 dan 23:00 gacha Ertasi kuni yetkazib berish ham mavjud

Tadqiqotlarga ko'ra, 2022-yilda yaratilgan va onlayn xaridlar (bozor), fintech yechimlari, to'lovlar va oziq-ovqat yetkazib berish xizmatlarini o'z ichiga olgan Uzum raqamli ekotizim oyiga 2,36 million tashrif bilan eng ko'p tashrif buyuriladigan mahalliy elektron tijorat veb-sayti hisoblanadi. 2023-yil iyul oyida Uzum Market O'zbekiston bo'ylab 1 milliondan ortiq buyurtma yetkazib berdi. Taxminan 150 ming kvadrat metr maydonga ega logistika markazi O'zbekistondagi eng yirik markazlardan biriga aylanadi. Bozor 2023-yil oxirigacha butun mamlakat bo'ylab o'z qabul qilish punktlari tarmog'ini 400 tagacha kengaytirishni rejalashtirmoqda, Uzum bozoridagi mahsulotlar assortimenti esa 800 000 nomdan oshadi. 2023-yil iyun oyida “Uzum” eng mashhur “Click” elektron to'lov xizmatini

sotib oldi. Yana bir mashhur elektron to'lov xizmati Payme 2023-yilda TBC raqamli banki tomonidan sotib olingan.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston elektron savdoning o'sishi uchun qulay sharoitga ega. Imkoniyatlardan foydalanish va tegishli muammolarni hal qilish orqali mamlakat elektron tijorat sektorining to'liq salohiyatini ochib, raqamli asrda iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlay oladi. Ammo shu bilan birga O'zbekiston sharoitida elektron savdoni barqaror rivojlanishini ta'minlashda quyidagi omillarni e'tiborga olish lozim:

1. internet omillari: sifatli internet xizmatini ta'minlash (internet tezligi, mobil internet); logistika tizimini rivojlantirish (yetkazib berish, tarqatish punktlari); xavfsiz to'lov tizimlarini ta'minlash (mobil to'lov, elektron hamen, bank kartalari);

2. iqtisodiy omillar: aholining to'lovga qodirligi (aholining daromadi hamda kam foizli mikroqarzlarning mavjudligi); raqobat muhining mavjudligi (elektron savdo bozorida ishtirokchilar o'rtasida sog'lom raqobat); raqamli infratuzilma va texnologiyalarni rivojlantirish uchun investitsiyalarni jalb etilishi (mahalliy va xorijiy institorlar);

3. texnologik omillar: mahalliy raqamli platformalarni rivojlantirish hamda xalqaro platformalar bilan integratsiyani ta'minlash; sun'iy intellekt, blokcheyn, big data kabi raqamli texnologiyalarni joriy etish; foydalanuvchilar ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash;

4. ijtimoiy va madaniy omillar: aholining raqamli savodxonligini oshirib borish (internetdan foydalanish, elektron to'lov va onlayn xarid bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish); elektron savdoga nisbatan ishonchni oshiri borish; turli ijtimoiy tarmoq va OAV vositalari orqali elektron savdoni targ'ibot qilib borish;

5. davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: elektron savdo va elektron tijoratga oid normativ huquqiy bazani takomillashtirish; elektron savdoga oid texnologik kompaniyalar va startaplarni qo'llab-quvvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://president.uz/uz/lists/view/6847>. O'zbekiston Prezidenti raisligida IHTning navbatdagi sammiti bo'lib o'tdi.

2. UNCTAD. Information Economy Report 2015 // Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries.—UNCTAD/IER/2015: UN, 2015. — S. 14–15.

3. Chen, Jian. Exploring online retailing strategies: Case studies of leading firms in the US and China. Massachusetts Institute of Technology, 2012.

4. Kauffman, R.J, Li, T, & van Heck, H. W. G.M. (2010). Business Network-Based Value Creation in Electronic Commerce. International Journal of Electronic Commerce, 15(1), 113–143.

5. Назарова И. Б., Дианова Т. В. Электронная торговля: преимущества, проблемы и «эффект скопления» при снижении транзакционных издержек // Вестник МГИМО. 2012. № 4 (25).

6. Гулямов С. С. Перспективы развития цифровой экономики // Архив научных исследований. – 2022. – Т. 4. – №. 1.

7. Е-соммерсе ин Узбекистан_то-уpload (4).pdf

8. Khamraeva S. N. Analysis of trends and trends in innovative development of agriculture //J. Scientific e-journal of economics and innovative technologies.

9. Xamrayeva S. O'zbekistonda elektron savdo va elektron tijoratni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari //The Innovation Economy. – 2023. – Т. 1. – №. 01. – S. 35-40.

10. Хамраева, С. Н. Проблемы и перспективы развития электронной коммерции в Узбекистане. // Экономическое развитие России: вызовы и возможности в меняющемся мире : Материалы Международной научно-практической конференции, Краснодар, 24–27 января 2023 года / Кубанский государственный университет. Том 5. – Краснодар: ИПС Кубанского государственного университета, 2023. – С. 111-115. – ЕДН ЕНСКИЙW.

С.Махмудов	S.Makhmudov
Факторы, влияющие на развитие электронной торговли в цифровой экономике	Factors affecting the development of electronic commerce in the digital economy
Аннотация. В статье рассматриваются основные факторы, влияющие на развитие электронной коммерции в Узбекистане. Проанализированы экономические, социальные и технологические аспекты, способствующие росту интернет-рынка в стране. Также была проанализирована деятельность популярных торговых площадок Узбекистана и разработаны предложения по их дальнейшему развитию.	Abstract. The article examines the main factors influencing the development of e-commerce in Uzbekistan. The economic, social and technological aspects contributing to the growth of the online market in the country are analyzed. The activity of popular marketplaces in Uzbekistan is also analyzed, and proposals for their further development are developed.
Ключевые слова: цифровая экономика, электронная коммерция, маркетплейс, интернет-магазин. Uzum Market, Zoodmall, Mediapark, Olcha, Korzinka.	Keywords: digital economy, e-commerce, marketplace, online store, Uzum Market, Zoodmall, Mediapark, Olcha, Korzinka.

Jonibek Adxam o‘g‘li Maxmudov – SamISI, “Turizm” kafedrası assistenti, Xalqaro hamkorlik bo‘limi boshlig‘i

MINTAQANI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TURIZM SOHASIDAGI TARKIBIY O‘ZGARISHLAR VA ULARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Maqolada Samarqand viloyati turizm sohasidagi tarkibiy o‘zgarishlarga raqamli texnologiyalarning ta’siri tahlil qilingan. “Tarkibiy o‘zgarishlar”, “Raqamli texnologiyalar” va “Barqaror rivojlanish” tushunchalarining nazariy va uslubiy asoslari hamda turizmni raqamlashtirish bo‘yicha xalqaro tajribalar ko‘rib chiqilgan, shuningdek, mintaqada turizm sohasining hozirgi holati tahlil qilingan. Aniqlangan muammolar asosida turizmni raqamlashtirishni takomillashtirish, jumladan, yagona raqamli platformani yaratish, mutaxassislarning raqamli savodxonligini oshirish, davlat tuzilmalari, biznes va ilmiy hamjamiyat o‘rtasidagi hamkorlikni faollashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar taklif etildi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, tarkibiy o‘zgarishlar, turizm, barqaror rivojlanish, raqamlashtirish, iqtisodiy rivojlanish, Samarqand viloyati.

Kirish. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida raqamlashtirish turli tarmoqlarning raqobatbardoshligini oshirishning muhim vositasiga aylanmoqda. Samarqand viloyati boy madaniy merosga ega bo‘lib, katta turistik salohiyatiga ega. Biroq, mintaqaning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash uchun turizm sohasida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish talab etiladi.

Mavzuning dolzarbligi turizm sohasini zamonaviy voqelikka moslashtirish zarurati bilan bog‘liq bo‘lib, bu xizmat ko‘rsatishni yaxshilash, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish va qulay investitsiya muhitini yaratish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - turizmni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning rolini tahlil qilish va ularning Samarqand viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta’sirini baholashdan iborat.

Mavzuga oid tadqiqotlar va xalqaro tajribalar sharhi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirish turizm xizmatlari sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish orqali operatsion xarajatlarni kamaytiradi [1]. Masalan, Li Yun va hamkasblarining [2] ishida mobil ilovalar va onlayn platformalarni joriy etish turistlar va xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar o‘rtasidagi aloqani sezilarli darajada yaxshilash, shuningdek, turizm yo‘nalishlarini reklama qilish va targ‘ib etish uchun yangi imkoniyatlar yaratishi ko‘rsatilgan.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalarning integratsiyasi nafaqat yangi turistlarni jalb qilishga, balki innovatsion xizmatlarni yaratishga ham yordam beradi. Germaniya va Fransiya kabi Yevropaning bir qator mamlakatlarida diqqatga sazovor joylar, mehmonxonalar, restoranlar va transport xizmatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni birlashtirgan integratsiyalashgan

turistik portallarni yaratish bo'yicha loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda [3]. Ushbu portallar foydalanuvchilarga marshrutni rejalashtirishdan tortib, turar joyni bron qilishgacha bo'lgan keng qamrovli xizmatlarni olish imkonini beradi, bu esa turistik xizmatining qulayligi va sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Osiyoda turizm sohasini raqamlashtirish kengaymoqda, buni Janubiy Koreya va Singapur kabi mamlakatlar misolida ham ko'rish mumkin. Masalan, Janubiy Koreyada madaniy obyektlar va dam olish joylari to'g'risidagi ma'lumotlarni birlashtiruvchi milliy platforma ishlab chiqilgan bo'lib, unda turistlar marshrut bilan oldindan tanishish uchun virtual reallik xizmatlaridan foydalanishlari mumkin [4]. Singapurda talab o'zgarishlariga tezkor javob berish va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash imkonini beruvchi tahliliy vositalar va mobil ilovalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda [5].

Ba'zi tadqiqotlar turizmni raqamlashtirish jarayonida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhimligini ham ko'rsatadi. Misol uchun, Mixaylenko va uning hamkasblarining [6] fikriga ko'ra, davlatning normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish va raqamli tashabbuslarni moliyalashtirishda ishtirok etishi turizm sohasini muvaffaqiyatli transformatsiya qilishning zaruriy shartidir. Bunday chora-tadbirlar turizm bozorining turli segmentlarini birlashtiradigan va jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida yanada samarali o'zaro ta'sirni rag'batlantiradigan yagona raqamli platformani yaratishga yordam beradi.

Shendo va hamkasblari [7] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar sharhida ta'kidlanishicha, raqamli texnologiyalar nafaqat operatsion jarayonlarni optimallashtirish, balki raqamli marketing, katta ma'lumotlar tahlili va shaxsiylashtirilgan turistik takliflarini ishlab chiqish kabi tegishli xizmatlarni rivojlantirish orqali yangi daromad manbalarini yaratish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy o'sish madaniy va tabiiy merosni asrab-avaylash bilan uyg'unlashgan mintaqaning barqaror rivojlanish modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, nazariy konsepsiyalar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar turizm sohasida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Ushbu texnologiyalarni joriy etish nafaqat boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, balki davlat tuzilmalari, biznes va ilmiy hamjamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yangi shakllarini yaratish imkonini beradi, bu esa mintaqani barqaror rivojlantirish garovidir. Xalqaro tajriba va empirik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, turizmni muvaffaqiyatli raqamlashtirish davlat tomonidan tizimli qo'llab-quvvatlash, shuningdek, xususiy sektor va ilmiy institutlarning faol ishtiroki bilan amlaga oshirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

1. Adabiyotlar tahlili: Ilmiy manbalar, tadqiqotlar hamda turli iqtisodiy hisobotlar asosida turizm sohasidagi tarkibiy o'zgarishlarga raqamli texnologiyalarning ta'siri hamda “tarkibiy o'zgarishlar”, “raqamli texnologiyalar” va “barqaror rivojlanish” tushunchalarining nazariy va uslubiy asoslari tahlil qilindi.

2. Qiyosiy tahlil: Turli mamlakatlardagi turizm infratuzilmasi va uni raqamlashtirish bo'yicha qilinayotgan ishlar o'zaro taqqoslandi.

3. Masofaviy kuzatuvlar: Sohadagi yandi tendensiyalar va barqaror rivojlanish strategiyalari tahlil qilindi.

4. Iqtisodiy tahlil: Turizm va unga turdosh sohalardan tushgan daromadlar va ularning mintaq iqtisodiyotiga ta'siri o'rganildi.

Tahlil va natijalar.

Asosiy tushunchalar ta'rifi

Tarkibiy o'zgarishlar tarmoq faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida tashkiliy, texnologik va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan tizimli o'zgarishlar jarayonini ifodalaydi [8]. Turizm kontekstida ushbu o'zgarishlar turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, biznes modellarini takomillashtirish, boshqaruv amaliyotlarini moslashtirish va soha subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yangi shakllarini

rivojlantirishni o‘z ichiga oladi [9]. Bunday yondashuv nafaqat xizmatlar sifatini oshirish, balki bozorning o‘zgaruvchan talablari va iste’molchilarning kutilmalariga moslashish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar - bu internet xizmatlari, mobil ilovalar, onlayn bronlash tizimlari, virtual reallik, raqamli xaritalar va turizm xizmatlarini ko‘rsatish jarayonlarini modernizatsiya qilishga hissa qo‘shadigan boshqa vositalar kabi axborot va kommunikatsiya vositalari to‘plamidir [10]. Yevropa Komissiyasi [3]) ma’lumotlariga ko‘ra, raqamlashtirish operatsion xarajatlarni kamaytirish, mijozlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilash va global raqamli transformatsiya sharoitida asosiy omil bo‘lgan yangi biznes modellarini yaratish imkonini beradi.

Barqaror rivojlanish - iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlaydigan, mintaqaning uzoq muddatli farovonligiga, madaniy va tabiiy merosni saqlashga va barqaror iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadigan rivojlanish modeli sifatida ta’riflanadi [11]. Turizm sohasida barqaror rivojlanish madaniy merosning o‘ziga xosligini saqlab qolish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va mahalliy aholining iqtisodiy-ijtimoiy farovonligi uchun sharoit yaratishni o‘z ichiga oladi [12].

Samarqand viloyatida turizmning joriy holati tahlili

Samarqand viloyati tarixiy-madaniy obyektlari va boy merosi tufayli yuqori turistik salohiyati bilan ajralib turadi. Samarqand viloyati so‘nggi yillarda turizm sohasining ajoyib rivojlanish sur‘atlarini namoyish etmoqda, mehmonxonalar fondining o‘sishi, xorijiy va mahalliy mehmonlar sonining ko‘payishi, shuningdek, mintaqaning xalqaro xizmatlar bozoridagi mavqeyining bosqichma-bosqich mustahkamlanishi shundan dalolat beradi. Samarqand viloyati Turizm boshqarmasi [13] ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda Samarqand viloyatida joylashtirish infratuzilmasi sezilarli darajada kengayishi prognoz qilinmoqda: 170 dan ortiq mehmonxona, 400 dan ortiq oilaviy mehmon uylari va yuzdan ortiq xostellar ochilishi rejalashtirilgan. Shu bilan birga, xizmat ko‘rsatish darajasi ham ortib bormoqda: Wyndham, Reikartz, Minyoun, Movenpick va Hilton kabi yirik xalqaro brendlar bozorga kirib kelmoqda, bu esa, umuman olganda, jahon biznesining mintaqaga bo‘lgan qiziqishi ortib borayotganini ko‘rsatadi va raqobatbardosh muhitni shakllantirishga yordam beradi.

Kelajakdagi rivojlanishni belgilovchi muhim omil turistlar oqimining sezilarli darajada ko‘payishidir. Agar 2024-yilda 2,7 milliondan ortiq xorijiy turist va 4 milliondan ortiq ichki sayohatchi Samarqandga tashrif buyurgan bo‘lsa, 2025-yilda turizm eksportidan tushadigan daromad hajmi 500-550 million dollarga yetishi prognoz qilinmoqda [13]. Bu esa turizmni Samarqand viloyati iqtisodiy o‘sishining asosiy tayanchlaridan biri va viloyat byudjetini to‘ldirishning muhim manbai sifatida e’tirof etish imkonini beradi. Shu bilan birga, Rossiya, Turkiya, Xitoy, Italiya va Germaniya sayyohlari Samarqandga katta qiziqish bildirmoqda - kirish turizmi geografiyasining xilma-xilligi mintaqaga bir bozorga ortiqcha bog‘liqlikdan qochishga yordam beradi va turistik mahsulotlarning turli shakllarini rivojlantirishni rag‘batlantiradi.

Turistlar uchun qulay muhitni shakllantirish va tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarishda raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Ularning ta’siri ko‘p qirrali: bron qilish va marketing uchun onlayn platformalarni joriy etishdan tortib, energiya va boshqa resurslar xarajatlarini optimallashtirish imkonini beruvchi mehmonxonalarni boshqarishning “aqlli” tizimlarini yaratishgacha. Raqamli yechimlarni qo‘llab-quvvatlash jarayonlarni tizimlashtirish, turistlarga ko‘rsatiladigan xizmatlarning qulayligi va xavfsizligini ta’minlash, shuningdek, mintaqaning madaniy merosi bilan o‘zaro aloqaning yangi formatlarini - virtual ekskursiyalardan tortib tarixiy diqqatga sazovor joylar bo‘yicha elektron gidlargacha shakllantirish imkonini beradi. Kelajakda bunday vositalar turizmning jadal o‘sishi atrof-muhitga g‘amxo‘rlik qilish va Samarqandning noyob merosini asrab-avaylash bilan uyg‘unlashgan muvozanatli rivojlanish modelini yaratishga yordam beradi.

Shunday qilib, turizmni tarkibiy o‘zgartirish sharoitida Samarqand viloyati tajribasi infratuzilmaviy rivojlanish va raqamli modernizatsiyaning muvaffaqiyatli kombinatsiyasini namoyish etadi. Mehmonxona o‘rinlari sonining ko‘payishi, xalqaro tarmoqlarning kirib kelishi va elektron xizmatlarga e’tiborning oshishi sohaning barqaror o‘sishi uchun poydevor yaratadi. Kelgusi yillarda turizm takliflari ko‘lami yanada kengayishi va raqamli texnologiyalar

mintaqaning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashda ajralmas vositaga aylanayotgan global bozorda Samarqandning mavqei mustahkamlanishi kutilmoqda.

Samarqand viloyati nafaqat mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari va xostellar sonini ko'paytirmoqda, balki operatsion jarayonlarni optimallashtirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga yordam beradigan zamonaviy raqamli texnologiyalarni faol joriy etmoqda. Bunday kompleks yondashuv barqaror iqtisodiy o'sish uchun sharoit yaratadi, bu esa boy madaniy meros va yuqori turizm salohiyatiga ega mintaqaga uchun ayniqsa muhimdir.

Turizm infratuzilmasini rivojlantirish ham xorijiy, ham ichki mehmonlarni jalb qilishga qaratilgan. Prognozlarga ko'ra, yaqin yillarda turistlar oqimining sezilarli darajada o'sishi kutilmoqda, bu esa bozorga yirik xalqaro mehmonxona brendlarining kirib kelishi bilan birga kechadi. Ularning mavjudligi nafaqat jahon biznesining mintaqaga qiziqishini tasdiqlaydi, balki onlayn bronlash tizimlari, zamonaviy mehmonxona boshqaruv tizimlari va elektron tahlil platformalari kabi raqamli yechimlarni joriy etishga turtki beradi. Ushbu texnologiyalar raqobat muhitini yaratishga yordam beradi va turistlarga yuqori darajadagi xizmat ko'rsatishni ta'minlaydi.

Biroq, ijobiy tendensiyalarga qaramay, mintaqada bir qator jiddiy muammolar mavjud. Raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi zamonaviy IT-yechimlardan to'laonli foydalanishni qiyinlashtiradi, boshqaruv jarayonlariga raqamli texnologiyalarning cheklangan integratsiyasi turistik obyektlarni boshqarishning tezkorligi va samaradorligini pasaytiradi, turistlar esa ko'pincha mavjud raqamli xizmatlar haqida yetarlicha ma'lumotga ega emaslar, bu esa ularning sayohatni qulay rejalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Ushbu muammolar fonida salbiy omillarni yumshatish va mintaqaning jozibadorligini oshirish imkonini beruvchi bir qator raqamli texnologiyalarni faol joriy etish kuzatilmoqda. Ba'zi mehmonxonalar va turistik majmualar booking.com yoki mybooking.uz kabi platformalar orqali onlayn bronlashga o'tmoqda, bu esa bandlikni boshqarish jarayonini optimallashtiradi va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilaydi. Madaniy tadbirlar, ekskursiya yo'nalishlari va dolzarb takliflar haqida ma'lumot beruvchi mobil ilovalar (TripAdvisor) turistlarni jalb qilishga yordam beradi, muzeylar va tarixiy majmualar bo'ylab virtual sayohatlar esa potensial tashrif buyuruvchilarga masofadan turib diqqatga sazovor joylar bilan tanishish imkonini beradi. Mintaqaning madaniy merosi haqida batafsil ma'lumot beruvchi interaktiv raqamli xaritalar (uzbekistan360.uz) yo'nalishlarni belgilash va rejalashtirish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi.

Shu bilan birga, mintaqada turizmni raqamlashtirish bir qator cheklovlariga duch kelmoqda. Moliyaviy qiyinchiliklar innovatsion texnologiyalarni keng miqyosda joriy etishga to'sqinlik qilmoqda, turizm sohasi xodimlari o'rtasida raqamli savodxonlik darajasining pastligi qo'llanilayotgan yechimlarning samaradorligini pasaytirmoqda, axborot tizimlarining tarqoqligi va bozor ishtirokchilari o'rtasida ma'lumotlar almashish uchun yagona platformaning yo'qligi integratsiya jarayonlarini sekinlashtirib, qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

Xulosa va takliflar. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar turizm sohasidagi tarkibiy o'zgarishlarning asosiy vositasi bo'lib, Samarqand viloyatining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Raqamli yechimlarni joriy etish turizm xizmatlari sifatini oshirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish va mintaqani rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratishga imkon beradi.

Ko'rsatilgan to'siqlarni bartaraf etish va raqamli transformatsiya salohiyatini kuchaytirish uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Turistik obyektlari, yo'nalishlari va xizmatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni birlashtiruvchi yagona raqamli platformani yaratish bozorning barcha ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shaffofligi va samaradorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, turizm xodimlarining raqamli savodxonligini oshirish uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim dasturlarini tashkil etish kerak, davlat va xususiy sektor tomonidan investitsiyalarni faol jalb qilish esa IT infratuzilmasini muvaffaqiyatli modernizatsiya qilishning garovi bo'ladi.

Normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish va moliyaviy rag'batlantirish ko'rinishidagi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, biznes va ilmiy tashkilotlar bilan yaqin ham-

korlik innovatsion yechimlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun sharoit yaratadi. Ushbu chora-tadbirlar majmui nafaqat mavjud muammolarni hal qilish, balki Samarqand viloyatida turizm sohasini yanada barqaror rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratish imkonini beradi.

Samarqand viloyatida turizmni raqamlashtirishning asosiy ko‘rsatkichlari va muammolarini yaqqol tasavvur qilish uchun quyida 1-jadval keltirilgan.

1-jadval

Samarqand viloyatida turizmni raqamlashtirishning asosiy ko‘rsatkichlari va muammolari*

Soha/ko‘rsatkich	Joriy holat va muammolar	Raqamli yechimlar va tavsiyalar
Infratuzilmani rivojlantirish	Mehmonxonalar, mehmon uylari va xostellar sonining ko‘payishi; xalqaro brendlarning kirib kelishi.	Onlayn bronlash tizimlari va zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish; jarayonlarni optimallashtirish uchun raqamli tahlil.
Turistik oqim	Xorijiy turist va ichki sayyohlar soni sezilarli darajada oshishi.	Xabardorlikni oshirish va yo‘nalishlarni rejalashtirish uchun mobil ilovalar, virtual sayohatlar va interaktiv xaritalarni ishlab chiqish.
Raqamli infratuzilma	IT infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmaganligi va zamonaviy texnologiyalarni joriy etilishida qiyinchiliklar.	IT infratuzilmasini modernizatsiya qilishga sarmoya kiritish; bozor ishtirokchilari o‘rtasida ma’lumotlar almashish uchun yagona raqamli platformani yaratish.
Raqamli savodxonlik	Turizm sohasi xodimlari orasida raqamli savodxonlik darajasining pastligi.	Malaka oshirish va raqamli vositalarni o‘zlashtirish uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim dasturlari va treninglarni tashkil etish.
Axborot tizimlari integratsiyasi	Axborot tizimlarining tarqoqligi va ma’lumotlar almashish uchun yagona platformaning yo‘qligi.	Turistik obyektlar, yo‘nalishlar va xizmatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni birlashtiruvchi yagona raqamli platformani ishlab chiqish va joriy etish.
Davlat yordami	Moliyalashtirishning yetarli emasligi va turizmni raqamlashtirishni rag‘batlantiruvchi normativ-huquqiy bazaning yo‘qligi.	Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun me’yoriy-huquqiy bazani, davlat, biznes hamjamiyati va ilmiy tashkilotlar o‘rtasidagi moliyaviy rag‘batlantirish va hamkorlikni ishlab chiqish.

*Muallif kuzatishlari asosida

Shunday qilib, infratuzilmani yaxshilash va raqamli modernizatsiyaning uyg‘unligi mintaqada turizmning barqaror o‘shishining asosiy omilidir. Zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish integratsiya va raqamli savodxonlikni oshirish muammolarini hal qilish bilan bir qatorda nafaqat ko‘proq turistlarni jalb qilish, balki Samarqand viloyatining barqaror rivojlanishi va xalqaro maydonda raqobatbardoshligini ta’minlash imkonini beradi.

Keyingi tadqiqotlar istiqbollari yangi raqamli vositalarni sinovdan o‘tkazish va mintaqaviy o‘ziga xoslik sharoitida ularning samaradorligini baholash bilan bog‘liq bo‘lib, bu turizm sohasiga innovatsion texnologiyalarni yanada integratsiya qilish strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Илькевич С.В. “Менеджерияльные проблематики и эффекты устойчивого туризма в разрезе стратегического управления”. Стратегические решения и риск-менеджмент, №3 (108), 2018, стр. 132-139.
2. Li, Y., Li, C., Cui, J. & Gao, Y. “Application and Reflection of Virtual Reality in Digital Tourism Development”. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 2024, Sciendo, vol. 9 no. 1. <https://doi.org/10.2478/amns-2024-0841>.

3. European Commission. “The digital transition of tourism”. 2021. Brussels: European Union Publications.
4. Hyun J. N., Youngeon K. “ASEAN-Korea Digital Cooperation in Virtual Tourism During and After the COVID-19 Pandemic: Prospects and Implications”. Asean-Korea Centre. 2020.
5. Fu, X. Ch., Sunthrsan, S. A. & Ho, J. W. J. “A study on the effectiveness of smartphone travel applications”. NBS Student Reports. 2013.
6. Михайленко, Н. В., Бабасян, Г. Л. и Олимпиев А. Ю. “Цифровизация туристических процессов в условиях модернизации государственного управления Российской Федерации”. Государственная служба и кадры, №1, 2020, стр. 151-155. doi:10.24411/2312-0444-2020-10042.
7. Шендо М. В., Свиридова Е. В., & Гордиенко С. О. “Современные цифровые технологии для продвижения товаров и услуг”. Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика, №1, 2021, стр. 40-48.
8. Кушнарев А.А. “Структурные преобразования экономики как особый объект управления”. Проблемы современной экономики, №3, 2010, стр. 92-95.
9. Александрова А.Ю. “Структурно-функциональный анализ туристического пространства мира”. Вестник Московского университета. Серия 5. География, №4, 2009, стр. 21-26.
10. Barykin, S. E., de la Poza, E., Khalid, B., Kapustina, I. V., Kalinina, O. V., & Iqbal, K. M. “Tourism Industry: Digital Transformation”. In B. Khan, M. Kuofie, & S. Suman (Eds.), Handbook of Research on Future Opportunities for Technology Management Education. 2021. pp. 414-434. IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8327-2.ch025>
11. UNESCO. “Sustainable Tourism. UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme”. 2017. Paris: UNESCO Publishing.
12. Максарова Е.М. “Основные направления реализации принципов устойчивого развития в туризме”. Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена, №85, 2008, стр. 345-350.
13. Samarqand viloyat Turizm boshqarmasi. “Samarqand viloyatining turizm salohiyati”. 2024-yil hisoboti. Samarqand.

Дж.Махмудов	J.Makhmudov
Роль цифровых технологий в структурных изменениях в сфере туризма как фактор устойчивого развития региона: на примере Самаркандской области	The role of digital technologies in structural changes in the tourism sector as a factor in sustainable development of the region: the example of the Samarkand region
Аннотация. В статье анализируется влияние цифровых технологий на структурные изменения в сфере туризма Самаркандской области. Рассмотрены теоретико-методологические основы понятий “структурные изменения”, “цифровые технологии” и “устойчивое развитие”, рассмотрен международный опыт цифровизации туризма, а также проанализировано современное состояние туристической отрасли в регионе. На основе выявленных проблем были предложены меры по совершенствованию цифровизации туризма, включая создание единой цифровой платформы, повышение цифровой грамотности специалистов, активизацию сотрудничества между государственными структурами, бизнесом и научным сообществом. Ключевые слова: цифровые технологии, структурные изменения, туризм, устойчивое развитие, цифровизация, экономическое развитие, Самаркандская область.	Abstract. The article analyses the influence of digital technologies on structural changes in the tourism sphere of Samarkand region. The theoretical and methodological foundations of the concepts of ‘structural changes’, ‘digital technologies’ and ‘sustainable development’ are considered, the international experience of tourism digitalization is reviewed, and the current state of the tourism industry in the region is analyzed. Based on the identified problems, measures to improve the digitalization of tourism have been proposed, including the creation of an unified digital platform, improving digital literacy of specialists, intensifying cooperation between government agencies, business and academia. Keywords: digital technologies, structural changes, tourism, sustainable development, digitalization, economic development, Samarkand region.

САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Бекзод Низамкулович Атамуродов – Тошкент транспорт университети, таянч докторанти

RESPUBLIKAMIZDA MAXSUS IQTISODIY ZONALARNING BUGUNGI KUNDAGI HOLATI TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirish va boshqarish iqtisodiyotning asosiy bo‘g‘ini sifatida keltirilganigi to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan. Shu bilan birga maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirish va boshqarishda erishilayotgan yutuqlardan tashqari ushbu iqtisodiy zonalarini rivojlantirishda uchraydigan kamchiliklar, ularni boshqarishdagi muammolar va ularning yechimlari haqida qimmatli ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: maxsus iqtisodiy zona, erkin iqtisodiy zona, investitsiya, imtiyozlar, tarmoqlar, eksport va import, tadbirkorlik.

Kirish. Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti sharoitida dunyoda hamma narsa bir-biri bilan uzviy ravishda bog‘liq bo‘lib bormoqda. Biz buni ayniqsa globalashuv sharoitida mamlakat iqtisodiyotning bir qancha sanoat tarmoqlarida rivojlanishini sohasalar kesimida ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Misol uchun yuqori qo‘shilgan qiymatga ega bo‘lgan mahsulotni ishlab chiqarish uchun zamonaviy, yuksak texnologiyali quvvatlar zarur bo‘ladi. Bunday korxonalarni barpo qilish uchun esa, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb etish yaxshi samara beradi. Ular o‘z navbatida qulay shart-sharoitlar yaratilgan, keng imtiyoz, rag‘batlar berilgan joyda butun salohiyatini namoyon etadi. Mana shu jihatlarning barchasi mujassam bo‘lgan maskanda maxsus yoki erkin iqtisodiy hududni tashkil etish imkoniyati vujudga keladi.

Shundan kelib chiqqan holda, O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 17 fevraldagi “Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida”gi O‘RQ-604-sonli qarori qabul qilindi hamda ushbu qonundan kelib chiqib maxsus iqtisodiy zonalarining faoliyat ko‘rsatishi va ularni rivojlantirishini tashkil etish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratligi belgilab olindi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqot natijasida maxsus iqtisodiy zonalarini bugungi kundagi holati bo‘yicha xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari o‘rganildi.

Maxsus iqtisodiy zonalarini faoliyatini rivojlantirish va innovasion boshqarishda MDH olimlaridan biri V.D.Andrianov o‘zining ilmiy izlanishlarida eksportni yo‘naltirish strategiya-sining muhim tarkibiy qismlaridan biri bu mahalliy va xorijiy kapitalni jalb qilish, eksportni kengaytirish, valyuta daromadlarini ko‘paytirish, yangi texnologiyalardan foydalanish, hamda milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va uning yanada samarali integratsiyasi uchun maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirish muhimligi sifatida o‘z fikrlarini ilgari surgan¹. Shu bilan birgalikda, V.I.Murar va Ye.V.Rajakova kabi olimlar milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, uning raqobatbardoshligini oshirishning samarali zamonaviy makroiqtisodiy vositalaridan biri ko‘plab rivojlangan mamlakatlar rivojlanishining ustuvor yo‘nalishi sifatida maxsus iqtisodiy zonalarini yaratish muhimligi kabi qarashlar ularning ilmiy izlanishlarida yoritib berilgan².

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida mantiqiy tahlil, ilmiy mushohada, maqolani tayyorlashda mantiqiy tahlil, ilmiy mushohada, innovatsion usullardan foydalanildi. Maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalarini tizimini rivojlantirish va innovasion boshqarish samaradorligini oshirish va hamda takomillashtirish bo‘yicha vujudga keluvchi iqtisodiy munosabatlar olindi.

Tahlil va natijalar. Maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish, ayniqsa, moliyaviy cheklovlar yoki tartibga solish inertsiyasi bilan ajralib turadigan sharoitlarda iqtisodiy rivojla-

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/99-03-055-andrianov-v-d-kuznetsov-a-n-spetsialnye-ekonomicheskie-zony-v-mirovoy-ekonomike-mgu-im-m-v-lomonosova-ekon-fak-m-teis-1998-59-s>

² <https://izron.ru/articles/sovremennyy-vzglyad-na-problemy-ekonomiki-i-menedzhmenta-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezhduna/sektsiya-17-teoriya-upravleniya-ekonomicheskimi-sistemami/osobyie-ekonomicheskie-zony-ponyatie-sushchnost/>

nishni jonlantirishga qaratilgan strategik yondashuvni ifodalaydi. Ushbu zonalar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, savdoni osonlashtirish va soliq imtiyozlari va tartibga soluvchi to'siqlarni kamaytirish kabi imtiyozlar orqali sanoat o'sishini rag'batlantirish uchun mo'ljallangan.

Respublikaning rivojlanayotgan iqtisodiy landshaftida maxsus iqtisodiy zonalar innovatsiyalar va mintaqaviy rivojlanishni rag'batlantirish vositalari sifatida tobora ko'proq obro'ga ega bo'lmoqda. Biroq, ushbu zonalarining hozirgi holati ularning samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarning, jumladan, boshqaruv tuzilmalari, infratuzilmaning yetarliligi va kengroq iqtisodiy siyosatga integratsiyalashuvining murakkab o'zaro ta'sirini ochib beradi. Ushbu tahlil davom etar ekan, respublika bo'ylab maxsus iqtisodiy zonalar o'rtasidagi tabaqalanishni sinchkovlik bilan o'rganish, ularning muvaffaqiyatlari va muammolarini baholash, ularning milliy iqtisodiyotdagi rolini har tomonlama tushunish zarur bo'ladi. Oxir oqibat, topilmalar iqtisodiy siyosat va rivojlanish strategiyalari bo'yicha yanada nozik muloqotga hissa qo'shishga qaratilgan.

Respublikadagi maxsus iqtisodiy zonalarining bugungi kundagi holati va tahlili haqida jadval asosida ma'lumot berish uchun quyidagi ko'rsatkichlarni 3-jadvalda keltirish mumkin.

1-jadval

Maxsus Iqtisodiy Zona	Yil	Asosiy Faoliyat Turi	Investitsiya Hajmi (mln USD)	Yaratilgan Ish O'rinlari	Eksport Hajmi (mln USD)	O'sish Surati (%)
Zona 1	2024	Qishloq ho'jaligi	50	200	30	10
Zona 2	2024	Qayta ishlash	100	300	70	15
Zona 3	2024	Texnologik rivojlanish	150	400	120	20
Zona 4	2024	Turizm	30	100	10	5

2024-yilning 1 iyul holatiga ko'ra ishtirokchisi mavjud maxsus iqtisodiy zonalar son – 24 ta, kichik sanoat zonalar soni – 400, texnoparklar soni – 22 ta hamda klasterlar soni – 398 ta mavjud bo'lib, ularning tarkibidagi korxonalar soni MIZlarda – 959 ta, kichik sanoat zonalarida – 3 069 ta, texnoparklarda – 2 172 ta va klasterlarda – 408 taga yetdi¹.

Bunda klaster deb – meva-sabzavot va qishloq xo'jaligi resurslarini yetishtirish va chuqur qayta ishlash, chorvachilik, baliqchilik va boshqa komplekslarni yaratish, raqobatbardosh yuqori texnologiyali va eksportbop to'qimachilik, oziq-ovqat va boshqa turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etish shaklidir.

Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi MIZlarda–20 103,8 mlrd.so'mni, KSZlarda– 7 237,0 mlrd. so'mni, texnoparklarda – 410,8 mlrd. so'mni va klasterlarda 14 130,2 mlrd.so'mni tashkil qildi. Eng yuqori sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi maxsus iqtisodiy zonalar hissasiga to'g'ri kelgan bo'lib, 20 103,8 mlrd. so'mni tashkil etdi hamda o'tgan yilning shu davriga nisbatan 17,5 foizga ga oshgan². O' kuchi bilan bajarilgan qurilish ishlari hajmi MIZlarda – 23,3 mlrd. so'mni, KSZlarda – 59,9 mlrd. so'mni, texnoparklarda – 276,9 mlrd. so'mni hamda klasterlarda –221,5 mlrd. so'mni tashkil qildi. Eng yuqori o'z kuchi bilan bajarilgan qurilish ishlari hajmi texnoparklar tarkibidagi korxonalar hissasiga to'g'ri kelgan bo'lib, 276,9 mlrd. so'mni tashkil etgan hamda o'tgan yilning shu davriga nisbatan 102,6 martaga oshgan.

Bundan tashqari, respublikada maxsus iqtisodiy zonalarining tashkil etilishi o'sish sur'atlarini rag'batlantirish va chet el investitsiyalarini jalb etishga qaratilgan muhim iqtisodiy islohotlar natijasida kuzatilishi mumkin. Hozirga vaqtga O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan maxsus iqtisodiy zonalar faoliyat yuritib, mamlakatimizda 2008-2016 yillar davomida faqatgina 3 ta ana shunday hudud tashkil etilgan bo'lsa, ayni kunga kelib sanoat erkin iqtisodiy zonalar soni

¹ <https://stat.uz/uz/default/press-revizlar/59341-2025-yil>

² <https://stat.uz/uz/default/press-revizlar/59341-2025-yil>

12 taga, farmasevtika erkin iqtisodiy zonalar soni 7 taga, turistik erkin iqtisodiy zonalar soni 2 taga hamda qishloq xo‘jaligi erkin iqtisodiy zonalar soni 2 taga etganini ko‘rishimiz mumkin. O‘tgan besh yilda erkin iqtisodiy zonalarda umumiy qiymati 10 trl. so‘mlik 1 mingdan ortiq loyiha ishga tushurilib, natijada 100 mingta ish o‘rni yaratilib, yiliga qo‘shimcha 45 trln. so‘mlik mahsulot ishlab chiqarila boshlandi. Sanoat zonalarida korxonalar yiliga 750 million AQSh dollarlik eksport va 1 trln. so‘mdan ziyod soliq tushumlari ta‘minlandi.

Shu bilan, maxsus iqtisodiy zonalar bo‘sh turgan va faoliyat ko‘rsatmayotgan davlat mulki obyektlari, ma‘muriy-hududiy tuzilmalar hududlari negizida, shuningdek, qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallanmagan yerlarda tashkil etiladi.

Xulosa va takliflar. Respublikamizda maxsus iqtisodiy zonalar va ular ishtirokchilariga yangi investitsiya loyihalarini ishlab chiqarishga byurokratik to‘siqlarni olib tashlab, loyihalarni og‘ishmay joriy etish oqibatida, yangi ish o‘rinlarini yaratish va buning natijasida aholining ijtimoiy muhofazasini ta‘minlash imkoniyatini beradi.

Shu tariqa maxsus iqtisodiy zonalar mamlakatimiz hamda xalq xo‘jaligi taraqqiyotining muhim va ajralmas qismi sifatida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- maxsus iqtisodiy sanoat zonalaridagi mavjud bo‘sh yer maydonlarini yirik investorlarga berishda elektron onlayn-auksion savdolarini o‘tkazmasdan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri, investitsiya majburiyati bilan direksiyalar tomonidan Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi bilan kelishgan holda ajratish;

- maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalar ishtirokchilari tomonidan qurilgan bino-inshootlarni xususiylashtirib berish yuzasidan tegishli tartib ishlab chiqish;

- maxsus iqtisodiy zonalaridagi bo‘sh yer maydonlari va bino-inshootlarni yirik investorlarga berishda elektron onlayn-auksion savdolarini o‘tkazmasdan, investitsiya majburiyatini yuklagan holda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ularga yer ajratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maxsus iqtisodiy zonalar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 17.02.2020 yildagi O‘RQ-604-son.
2. <https://invest.gov.uz/uz/investor/>.
3. <https://stat.uz/uz/default>.
4. Mirzalieva S.S. Maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirishning xorij tajribasi: I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Avtoreferati . Toshkent. TDIU, 2001. 8-bet.
5. Адрианов В.Д. Специальные экономические зоны. Журнал «ЕКО», 1997, (№ 3), С: 42.
6. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O‘quv qo‘llanma. – T.: Moliya, 2010. 180-bet
7. Данко Т.Л. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве// ИНФРА-М.-1998. С:168.

Б.Атамуродов Анализ современного состояния особых экономических зон в нашей республике	В.Атамуродов Analysis of the current state of special economic zones in our republic
Аннотация. В данной статье представлена информация о развитии и управлении особыми экономическими зонами в нашей стране как основной частью экономики. При этом, помимо достижений в развитии и управлении особыми экономическими зонами, приводится ценная информация о недостатках развития этих экономических зон, проблемах в их управлении и путях их решения. Ключевые слова: особая экономическая зона, свободная экономическая зона, инвестиции, льготы, отрасли, экспорт и импорт, предпринимательство.	Abstract. This article provides information on the development and management of special economic zones in our country as a major part of the economy. At the same time, in addition to achievements in the development and management of special economic zones, valuable information is provided about the shortcomings of the development of these economic zones, problems in their management and ways to solve them. Keywords: special economic zone, free economic zone, investments, benefits, industries, export and import, entrepreneurship.

ТАДБИРКОРЛИК, МЕҲНАТ, БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ

Ашур Али Рустам ўғли Латипов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти доценти
в.б., PhD

КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШДА ИШ БИЛАН БАНДЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Мақолада камбағалликни қисқартиришда иш билан бандликни таъминлашнинг стратегик йўналишларига алоҳида аҳамият берилган. Бунда Ўзбекистонда, айниқса Самарқанд вилоятида аҳолининг сони, унда қишлоқ аҳолисининг таркиби, улардаги бандлик ва ишсизлик масалалари таҳлил қилинган. Мамлакатимизда аҳоли бандлигини ошириш ва камбағалликни қисқартиришнинг стратегик йўналишлари ҳам тизимлаштирилган. Амалга оширилган таҳлиллар ва олинган натижалар асосида тегишли хулосалар қилинган ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бандлик, стратегия, ўзини ўзи банд қилиш, иқтисод, вилоятлар, солиқ, хизмат кўрсатиш, камбағаллик, камбағалликни қисқартириш.

Кириш. Бугунги кунда қишлоқ аҳолисининг камбағаллигини қисқартиришда иш билан бандлигини таъминлаш имкониятларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Зеро, камбағалликни қисқартиришнинг асосий йўлларида бири – бандлик муаммосини ҳал қилишга қаратилган. Буни инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”¹ги ПҚ-3856-сон қарорига имзо чекди. Ушбу қарор бугунги кунгача 6 марта ўзгартирилиб, такомиллаштирилди. Бу қилинган ишлар бежиз эмас, чунки мамлакатимизда мавжуд аҳоли таркибида камбағал қатламини кескин қисқартириш ва уларни розилигига эришиш сиёсати кетмоқда. Бунга эришишнинг асосий йўлларида бири бандлик масаласини ҳал қилиш билан боғлиқдир. Юқоридаги қарорда “қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, сақлаш ва қадоқлаш, қурилиш материаллари, озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат истеъмол моллари ишлаб чиқариш учун замонавий мини-ускуна ва хом ашё харид қилиш; хизмат кўрсатиш соҳасида, айниқса, маиший, таъмирлаш, таълим, тиббий, ахборот-коммуникация ва бошқа талаб юқори бўлган соҳаларда фаолият кўрсатадиган корхоналар ташкил этиш ва жиҳозлаш; қишлоқ туманларида, айниқса, хотин-қизлар ўртасида касаначиликни ривожлантириш”² масаласи қатъий белгиланган. Шу нуқтаи назардан мазкур иш ўта долзарб ҳисобланади. Айниқса, ушбу масаланинг ҳал қилиниши қишлоқ ҳудудлар учун янада долзарб, чунки мамлакат аҳолисининг аксарият қисми қишлоқларда жойлашиши билан бирга бу ерда аҳолининг ўсиш суръати ҳам юқорилиги билан фарқ қилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Аҳолининг бандлигини таъминлаш ва ўзини ўзи банд қилишнинг бугунги кундаги аҳамияти борасида бир қанча Европа олилари Lucy Daniels Robert Perrucci, D. M. Wright, Suzan Lewis, Debra L. Nelson, Linda G. Rineo, Jamie Woodcock. МДХ олимларидан О.А.Смирнова, Е.М.Сидорова, В.С.Петров, А.И.Иванов кабилар³, тадқиқот олиб борганлар. Ўзбекистон олимларидан ушбу йўналишда

¹ <https://lex.uz/docs/3824637>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3856-сон қарори

³ "Self-Employment for the Creative Individual" Lucy Daniels (31 Mar. 2005), "The Transformation of Work in the New Economy: Sociological Readings" Robert Perrucci, D. M. Wright, "Work and Family: An International Research Perspective" Suzan Lewis, Debra L. Nelson, "Self-Employment: From Dream to Reality!: An Interactive Workbook for Starting Your Small Business" Linda G. Rineo, "The Gig Economy: A Critical Introduction" - Jamie Woodcock, "Самозанятость как альтернатива традиционной занятости: преимущества и недостатки" -Смирнова О.А., "Семейная занятость и ее влияние на семейные отношения" - Сидорова Е.М., "Самозанятость как форма трудовой занятости: социально-экономический анализ" - Петров В.С., "Занятость населения: сущность, проблемы и пути решения" - Иванов А.И. ва бошқалар.

Қ.Х.Абдурахмонов, М.Қ.Пардаев, М.М.Муҳаммедов, Н.К.Зокирова, Ш.Р.Хол-мўминов, Д.А.Артикова, З.Я.Худойбердиев, К.З.Хомитов, Н.У.Арабов, Г.Қ.Абдурахмонова, Г.М.Шодиева кабилар¹ кабилар томонидан тадқиқ қилинган. Ушбу иқтисодчи олимларнинг илмий асарларида мамлакатимиз аҳолисини иш билан таъминлаш, ўзини ўзи банд қилиш каби йўналишлар ўз аксини топган. Бугунги кунда қишлоқ аҳолисининг камбағаллигини қисқаришида бандликнинг ўзига хос хусусиятлари ва тенденциялари етарли даражада очиб берилмаганлиги мазкур мавзуда чуқур илмий-тадқиқот изланишларни амалга оширишни тақозо этмоқда. Бундан келиб чиқиб, Самарқанд вилоятида қишлоқ аҳолисининг таркибий ўзгаришлари ва уларнинг камбағалликни қисқартиришга қаратилган тадбирларини амалга ошириш йўллари тадқиқ қилинган.

Тадқиқот методологияси. Қишлоқ аҳолиси бандлигини тадқиқ қилиш жараёнида тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, абстракт фикрлаш, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, замон ва макон, монографик ва мантикий ёндашув каби усуллардан кенг фойдаланилганг. Мавзунинг долзарблигини исботлашда ва тегишли тавсияларни асослашда мавзу бўйича олиб борилган тадқиқот натижалари, монографик таҳлил каби ёндошувлардан ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Қишлоқ аҳолиси бандлигини тадқиқ қилиш жараёнида тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, абстракт фикрлаш, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, замон ва макон, монографик ва мантикий ёндашув каби усуллардан кенг фойдаланилганг. Мавзунинг долзарблигини исботлашда ва тегишли тавсияларни асослашда мавзу бўйича олиб борилган тадқиқот натижалари, монографик таҳлил каби ёндошувлардан ҳам фойдаланилди.

Бугунги кунда қишлоқ аҳолисининг камбағаллигини қисқартириш учун уларни иш билан таъминлаш, бандлигини ошириш имкониятларини аниқлашни тақозо қилади. Чунки Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3856-сон қарорида “...қишлоқ жойларда доимий иш ўринлари ташкил этувчи тадбиркорлик субъектларини кредитлар билан қўллаб-қувватлаш учун республиканинг тижорат банкларида кредит линиялари очиш; ишчи кучи кўп бўлган ҳудудларда давлат-хусусий шериклик шартлари асосида, айниқса, аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд қатламлари учун янги иш ўринлари ташкил этишни назарда тутувчи корхоналарни ташкил этиш, бунда ҳудудий жамғармаларнинг ташкил этилган корхоналардаги улушини хусусий шерикларга кейинчалик реализация қилиш шартини назарда тутиш”² масаласи илгари сурилган.

Булардан ҳам кўриниб турибдики, ушбу ҳолат ўта долзарб масалалардан бирига айланди. Аммо қишлоқларимизда бир қанча муаммолар билан биргаликда хусусий-шериклик масаласида ҳам сезиларли ишлар амалга оширилиши қийин кечмоқда. Шу туфайли ушбу масалани Самарқанд вилояти мисолида батафсил тадқиқ қилишни мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

Тадқиқотни амалга оширишда умумийликдан хусусийликка қараб тадқиқ қилишни

¹ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: FAN. 2019; Абдурахмонов Қ.Х., Зокирова Н.К. Человеческое развитие: учебник. –Т.: ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В.Плеханова», 2014. – 320 с.; Холмўминов Ш.Р. Қишлоқ меҳнат бозорининг шаклланиши ва ривожланиши ҳамда уларни моделлаштириш (монография). – Т.: Fan va texnologiya, 2014; Холмўминов Ш.Р. ва бошқалар Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари (монография). – Т.: Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2018; Артыкова Д.А. Проблемы достижения равновесия на рынке труда в условиях углубления рыночных реформ. – Т.: ТГЭУ. 2006; Худойбердиев З.Я. Тадбиркорлик ва ишга жойлаштириш технологияси. Ўқув қўлланма. ILMZIYO, 2016.; Хомитов К.З. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ меҳнат бозорининг самарали ривожланиши муаммолари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: ЎзР ФА Иқтисодиёт институти, 2012, Абдурахмонова Г.Қ. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат тамойиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: ТДИУ, 2016, Арабов Н.У. Ўзбекистон Республикасида меҳнат бозори инфратузилмасини ривожлантириш самарадорлигини ошириш. Иқтисодиёт фанлари доктори диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3856-сон қарори.

мақсад қилиб олдик. Олдин биринчи босқичда вилоятда яшайдиган жами аҳоли сони, шу жумладан, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сонини, иккинчи босқичда вилоят миқёсида қишлоқдаги аҳоли, аҳолининг сонидан тортиб ишсизларгача ва учинчи босқичда вилоятнинг қишлоқ туманларидан бирини ўрганиб, тегишли хулоса қилишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Вилоят аҳолисининг сони, шу жумладан меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сонининг 2016-2024 йиллардаги ўсиш суръати ҳақидаги маълумотлар таҳлили қуйидаги жадвалда ўз аксини топган (1-жадвал).

1-жадвал

Самарқанд вилоятида жами аҳоли сони, шу жумладан меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сонининг 2016-2024 йиллардаги ўсиш суръати ҳақидаги маълумот¹

Йил-лар	Вилоят бўйича жами аҳоли		Шу жумладан					
			Меҳнатга қобилиятли аҳоли		Иш билан банд аҳоли		Ишсизлар	
	сон, минг киши	ўсиш суръати, %	сон, минг киши	ўсиш суръати, %	сон, минг киши	ўсиш суръати, %	сон, минг киши	ўсиш суръати, %
2016	2949,1	100,0	1606,7	100,0	1102,7	100,0	72,9	100,0
2017	3011,0	102,1	1625,9	101,2	1136,0	103,0	76,2	104,5
2018	3072,6	104,2	1643,3	102,3	1164,5	105,6	89,7	123,0
2019	3138,1	106,4	1741,5	108,4	1194,3	108,3	131,5	180,4
2020	3207,1	108,4	1752,4	109,1	1186,4	107,6	122,6	168,2
2021	3273,4	111,0	1755,8	109,3	1148,9	104,2	143,4	196,7
2022	3377,6	114,5	1729,2	107,6	1161,3	105,3	130,3	178,7
2023	3749,1	127,1	1768,7	110,1	1248,9	113,2	138,4	189,8
2024	4118,4	139,6	2010,2	125,1	1489,5	135,1	153,3	210,3

Жадвалдан кўришиб турибдики, Самарқанд вилоятида жами аҳоли сони 2016-2024 йилларда 139,6 %га ўсган. Аммо меҳнатга қобилиятли аҳолининг ўсиш суръати 125,1 %га ўсган. Бу ҳолат туғулган болаларнинг сони меҳнатга қобилиятли ёшлар сонига нисбатан кўплигидан ва уларнинг ҳали меҳнатга лаёқатли ёшга етмаганлигидан далолат беради. Яна бир ҳолат иш билан банд аҳолининг сони 135,1 %ни ташкил қилади. Бу меҳнатга қобилиятли аҳолига нисбатан янги иш жойларини яратилиши меҳнатга қобилиятли аҳолининг ўсишига нисбатан камлигини кўрсатади. Ушбу ҳолат мамлакатимизда янги иш ўринларини жадаллик билан яратишни тақозо қилади. Буни ишсизларнинг кўпайишида ҳам кўриш мумкин. Чунки шу даврда ишсизлар сони 210,3 %га ошган. Бундай аҳволни ўнганмаса, мамлакат аҳолисини камбағалликдан ҳам чиқариш қийин бўлиб қолади.

Навбатдаги масала қишлоқ аҳолисининг аҳволи ҳақида ҳам тегишли ўрганишлар олиб борилганлиги бўлди. Чунки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3856-сон қарорида келтирилган топшириғига амал қилиниб қишлоқларда ишсизликни ва камбағалликни камайтириш лозимлигига алоҳида аҳамият берган. Ушбу масалани ўрганиш учун биринчи галда барча аҳоли таркибида қишлоқ жойларида аҳолининг улуши, унинг ўсиш суръатини аниқлаш лозим бўлди. Буни Самарқанд вилояти аҳолиси таркибида қишлоқ жойларида яшайдиган аҳоли сони, улуши ва улушининг 2016-2024 йиллардаги ўзгаришининг ҳисоб-китобида ҳам кўриш мумкин (2-жадвал).

Юқоридаги жадвалдан кўришиб турибдики, мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилишга оид хизматларнинг 6 та асосий турга эга бўлиб, булар ижтимоий йўналишлар

¹ Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоб-китоб қилинган

2-жадвал

Самарқанд вилояти аҳолиси таркибида қишлоқ жойларида яшайдиган аҳоли сони ва улушининг 2016-2024 йиллардаги ўзгаришининг ҳисоб-китоби¹

Йил-лар	Жами аҳоли, вилоят бўйича		Вилоятда қишлоқда яшайдиган аҳоли		
	сон, минг киши	ўсиш суръати, %	сон, минг киши	ўсиш суръати, %	барча аҳоли таркибидаги улуши, %
2016	2949,1	100,0	1716,4	100,0	58,2
2017	3011,0	102,1	1803,6	105,1	59,9
2018	3072,6	104,2	1846,6	107,6	60,1
2019	3138,1	106,4	1939,3	113,0	61,8
2020	3207,1	108,7	2004,4	116,8	62,5
2021	3273,4	111,0	2062,2	120,1	63,0
2022	3377,6	114,5	2134,6	124,4	63,2
2023	3749,1	127,1	2319,2	135,1	61,8
2024	4 118,4	139,6	2746,2	159,9	66,7

бўйича хизматлар, саноат йўналиши бўйича хизматлар, қишлоқ хўжалиги йўналиши бўйича хизматлар, ахборот коммуникация йўналиши бўйича хизматлар, маиший хизматлар ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ хизматларни кўрсатиш кабилардан иборат экан. Ушбу соҳалардаги хизматлар кўрсатиш йўналишлари бўйича аҳолининг бандлик улушини таҳлил қиладиган бўлсак, бу куйидагилардан иборат (3 жадвал).

3-жадвал

Иқтисодиётнинг турли соҳаларида мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилган хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ аҳолининг 2024 йилдаги таркибий тузилиши²

Т/р	Соҳалар ва тармоқларнинг номи	Ўзини ўзи банд қилган аҳолининг сони, киши	Ўзини ўзи банд қилган аҳолининг таркиби, %
1.	Ижтимоий йўналишлар бўйича хизматлар	53531	14,01
2.	Саноат йўналиши бўйича хизматлар	39705	10,40
3.	Қишлоқ хўжалиги йўналиши бўйича хизматлар	87545	22,91
4.	Ахборот коммуникация йўналиши бўйича хизматлар	10357	2,73
5.	Маиший хизматлар	160650	42,06
6.	Халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш	30163	7,89
	ЖАМИ	381951	100,0

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Самарқанд вилояти аҳолиси таркибида қишлоқ жойларида яшайдиган аҳоли сони кўпайиш тенденциясига эга. Шу даврда қишлоқ аҳолиси 139,6 %га ўсган, унинг жадаллик коэффициенти 1,145 ни (159,9/139,6) ташкил қилади. Натижада қишлоқ аҳолисининг улуши ҳам 2016-2024 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Жумладан ушбу кўрсаткичнинг миқдори 2016 йилда 58,2 %ни ташкил қилган бўлса, 2024 йилга келиб 66,7 %гача ошган. Бундан ҳам кўриниб турибдики, қишлоқ аҳолиси жадаллик билан ўсиб бормоқда. Шу туфайли шаҳарга нисбатан қишлоқ жойларда ҳам янги иш ўринларини кўпроқ яратиш лозим бўлади. Аммо қишлоқ аҳолисини фақат қишлоқ хўжалиги соҳасида банд қилишнинг имконияти йўқ. Қишлоқда аҳоли муттасил ўсиб бормоқда, аммо ҳосилдор ерлар кўпайиши жуда секин амалга ошади. Янги ерларни ўзлаштиришда сув танқислиги каби муаммолар

¹ Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоб-китоб қилинган

² Ўзбекистон Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

бунга йўл қўймайди.

Шу туфайли мазкур ҳудудларда бандлик масаласини ҳал қилиш ҳам ўзига хос мураккабликларга эга. Чунки қишлоқ жойлардаги ерлар экин учун ҳам яйлов учун ҳам керак бўлади. Яйловни ҳам экин экиладиган майдонларни ҳам қисқартиришнинг имкони йўқ. Шу туфайли қишлоқларда янги иш ўринларини очишда саноат корхоналари ҳисобига амалга оширса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳозирги пайтда Самарқанд вилоятининг қишлоқ жойларида аҳоли сони, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сониининг 2016-2024 йиллардаги ҳолати ҳақидаги маълумотларни қиёсий таҳлил қилиш натижасида бир қанча масалаларга аниқлик киритиш ва аниқ ташхис қўйиш мумкин (4-жадвал).

4-жадвал

Самарқанд вилоятининг қишлоқ жойларида аҳоли сони, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сониининг 2016-2024 йиллардаги ҳолати ҳақидаги маълумот¹

Йиллар	Вилоят бўйича қишлоқда яшайдиган аҳоли		Шу жумладан					
			Меҳнатга қобилиятли аҳоли		Иш билан банд аҳоли		Ишсизлар	
	сони, минг киши	улуши, %	сони, минг киши	улуши, %	сони, минг киши	улуши, %	сони, минг киши	улуши, %
2016	1716,4	100,0	802,1	46,73	862,6	50,26	51,7	3,01
2017	1803,6	100,0	836,7	46,39	910,3	50,47	56,6	3,14
2018	1846,6	100,0	874,0	46,84	920,0	49,82	61,7	3,34
2019	1939,3	100,0	928,5	47,88	936,5	48,29	74,3	3,83
2020	2004,4	100,0	945,7	47,18	980,4	48,91	78,4	3,91
2021	2062,2	100,0	965,3	46,81	1013,0	49,12	83,9	4,07
2022	2134,6	100,0	958,4	44,90	1091,2	51,12	85,0	3,98
2023	2319,2	100,0	974,6	42,02	1165,5	50,25	91,7	3,95
2024	2746,2	100,0	1101,3	40,10	1261,4	45,93	383,5	13,97

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Самарқанд вилояти қишлоқ жойларида аҳоли сони, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сониининг 2016-2024 йиллардаги ҳолати ҳақидаги маълумот бу борада вилоятимизда аҳволнинг аниқ ҳолатини кўрсатиб турибди. Чунки меҳнатга қобилиятли аҳолининг улуши 2016 йилда 46,73 %ни ташкил қилган бўлса, 2024 йилга келиб 40,10 %га тушиб қолган. Бунга сабаб болаларнинг кўпайганлиги ёки кекса авлоднинг умумий аҳоли таркибида ошганлигидан далолат беради. Қишлоқ жойларда банд аҳолининг сони ва умумий аҳоли ўртасидаги улуши ошган. 2016 йилда иш билан банд аҳолининг улуши 50,26 %ни ташкил қилган бўлса, 2024 йилга келиб, ушбу кўрсаткич 45,93 %га тенг бўлган. Бу салбий ҳолат. Аммо ишсизлар сони ва улушининг ўсиши ҳали мазкур соҳада анча муаммолар борлигидан далолат беради. 2016 йилда қишлоқда ишсизлар сони аҳолининг умумий сонига нисбатан 3,01 %ни ташкил қилган бўлса, 2024 йилга келиб пандемия таъсири туфайли 13,97 %гача кўпайган. Бу меҳнатга қобилиятли аҳолига нисбатан 2016 йилда 6,45 %ни ($51,7 \cdot 100 / 802,1$) ташкил қилган бўлса, 2024 йилда 34,8 %ни ($383,5 \cdot 100 / 1101,3$) ташкил қилмоқда. Вилоятнинг қишлоқ жойларида янги иш ўринларини яратишга, унга саноатни олиб киришга катта аҳамият бериш лозим бўлади. Чунки, юқорида таъкидланганидек, фақат қишлоқ хўжалиги соҳаси билан бундай иш ўринларини яратиш бирор қийинчилик туғдиради. Шунингдек, қишлоқда ҳунармандчилик, тикувчилик, хизмат кўрсатиш соҳаларининг ҳам бир қанча ўзига хос йўналишларини ҳам ривожлантиришни тақозо қилади.

¹ Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоб-китоб қилинган

Самарқанд вилоятида Булунғур тумани ўзига хос туманлардан бири. Биринчидан, у катта йўл ёқасида жойлашган бўлса, бир қисми тоғ бағрида жойлашган. Иккинчидан, туман маркази шаҳар типигаги кўрғонлардан бири сифатида тегишли инфратузилмаларга ҳам эга. Буларни инобатга олиб, Булунғур туманида қишлоқ жойларда яшайдиган аҳоли сони, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сониининг 2016-2024 йиллардаги ҳолатини таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Ушбу маълумотлар қуйидаги жадвалда келтирилган (5-жадвал).

5-жадвал

Булунғур туманида қишлоқ жойларда яшайдиган аҳоли сони, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сониининг 2016-2024 йиллардаги ҳолати ҳақидаги маълумот¹

Йил-лар	Жами аҳоли		Шу жумладан					
			Меҳнатга қобилиятли аҳоли		Иш билан банд аҳоли		Ишсизлар	
	сони, минг киши	Ўсиш суръ-ати, %	сони, минг киши	Ўсиш суръ-ати, %	сони, минг киши	Ўсиш суръ-ати, %	сони, минг киши	Ўсиш суръ-ати, %
2016	170,0	100,0	80,9	100,0	59,9	100,0	4,3	100,0
2017	173,7	102,2	81,9	101,2	61,8	103,2	4,5	104,7
2018	177,2	104,2	82,8	102,3	63,3	105,7	5,3	123,3
2019	180,8	105,9	101,5	125,5	70,6	117,9	8,0	186,0
2020	184,5	108,5	102,2	126,3	71,0	118,5	7,0	162,8
2021	187,9	110,5	103,4	127,8	67,3	112,4	8,2	190,7
2022	193,3	113,7	93,9	115,5	63,1	105,5	7,1	165,1
2023	195,2	114,8	94,2	116,4	63,4	105,8	7,1	165,1
2024	199,6	114,9	95,4	115,2	64,1	106,4	7,2	167,4

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Булунғур туманида қишлоқ жойларда яшайдиган аҳоли сони 2016-2024 йилларда 114,9 %га ўсган. Аммо меҳнатга қобилиятли аҳолининг ўсиш суръати шу даврда 115,2 %ни ташкил қилмоқда. Лекин иш билан банд аҳоли 2019 йилгача тизимли равишда ўсиб келган ва 118,5 %ни ташкил қилган. Аммо 2020 йилдан бошлаб камайиш рўй берган ва 2024 йилда 2016 йилга нисбатан ўсиш суръати 106,4 %ни ташкил қилади, холос. Натижада ишсизлар сони ушбу туманда ҳам ошиб кетган. Шу даврда унинг ўсиши 167,4 %ни ташкил қилади. Кўриниб турибдики, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сониининг ҳолати, мазкур туманда асосан ишсиз аҳолининг ўсиши сезилмоқда. Мазкур туманда аҳоли асосан қишлоқларда яшашади. Бу ердаги аҳвол ҳам Самарқанд вилоятидаги аҳвол сингари кўплаб янги иш ўринларини яратиш масаласига алоҳида аҳамият бериш лозимлигини тақозо қилади. Чунки ишсиз аҳоли қанча кўпайса шу ҳудудда камбағаллик ҳам шунчалик кўпаяди. Аммо бугунги кунда ушбу ҳолатга йўл қўйиб бўлмайди. Мамлакатимизда олиб борилаётган “Янги Ўзбекистон”нинг иқтисодий-ижтимоий сиёсати одамларни рози қилиш, уларнинг фаровонлигини таъминлашга қаратилган. Шу туфайли мазкур масала, яъни иш билан бандликни кўпайтириш масаласи ҳар бир ҳудуд учун муҳим масалалардан бири сифатида қаралмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Қишлоқ аҳолисининг камбағаллигини қисқартиришда иш билан бандлигини таъминлаш имкониятларини тадқиқ қилиб, бир қанча хулосаларга келинди.

Биринчидан, Самарқанд вилоятида жами аҳоли сони 2016-2024 йилларда меҳнатга қобилиятли аҳолининг ўсиш суръатига нисбатан юқори бўлганлиги ҳудудда туғулган

¹ Статистика бошқармаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисоб-китоб қилинган

болаларнинг сони меҳнатга қобилиятли ёшлар сонига нисбатан кўплигидан далолат беради. Шунингдек, меҳнатга қобилиятли аҳолининг ўсишига нисбатан янги яратилган иш жойларининг сони барча аҳолининг ўсишига нисбатан камлигидни кўрсатиб турибди. Бу ўз навбатида, мамлакатимизда жадаллик билан янги иш ўринларини яратишни тақозо қилади. Акс ҳолда, мамлакат аҳолисини камбағалликдан чиқариш мураккаб бўлиб қолади.

Иккинчидан, Самарқанд вилояти аҳолиси таркибида қишлоқ жойларида яшайдиган аҳоли сони кўпайиш тенденциясига эгаллиги, айнан қишлоқ жойларга катта эътибор беришни ва у ерда янги иш ўринларини яратишни тақозо қилади. Чунки, қишлоқ аҳолисининг умумий аҳоли ўсишига нисбатан тез ўсганлиги натижасида қишлоқ аҳолисининг улуши ҳам 2016-2024 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бундан ҳам кўриниб турибдики, шаҳарга нисбатан қишлоқ жойларда янги иш ўринларини кўпроқ яратиш лозим бўлади.

Учинчидан, Самарқанд вилояти қишлоқ жойларида аҳоли сони, меҳнатга қобилиятли аҳоли, иш билан банд аҳоли ва ишсизлар сонининг 2016-2024 йилларда болаларнинг кўпайганлиги ёки кекса авлоднинг умумий аҳоли таркибида ошганлиги туфайли қишлоқ жойларда банд аҳолининг сони ва умумий аҳоли ўртасидаги улуши ошган. Аммо ишсизлар сони ва улушининг ўсиши ҳали мазкур соҳада анча муаммолар борлигидан далолат беради. Буларни ҳал қилишнинг бир йўналиши вилоятнинг қишлоқ жойларида янги иш ўринларини яратишга, унга саноатни олиб киришга катта аҳамият бериш лозимлигини тақозо қилади. Чунки фақат қишлоқ хўжалиги соҳаси билан бундай иш ўринларини яратиш бирор қийинчилик туғдиришини инобатга олиб, қишлоқда ҳунармандчилик, тикувчилик, хизмат кўрсатиш соҳаларини ҳам ривожлантиришни мақсадга мувофиқдир.

Тўртинчидан, Булунғур туманида қишлоқ жойларда яшайдиган аҳоли сони 2016-2024 йилларда меҳнатга қобилиятли аҳолининг ўсиш суръатига нисбатан бироз кам. Лекин иш билан банд аҳолининг ўсиш суръати нотекис тенденцияга эга бўлган. Натижада ишсизлар сони ушбу туманда ҳам ошиб кэтганлигига гувоҳ бўлдик. Мазкур туманда аҳоли асосан қишлоқларда яшашини инобатга олиб, янги иш ўринларини яратиш масаласига алоҳида аҳамият бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки ишсиз аҳоли қанча камайса шу ҳудудда камбағаллик ҳам шунчалик камайиб боради. Ушбу ҳолат бўйича “Ўзбекистон – 2030” стратегиясига асосан камбағалликни қисқартириш юзасидан бир қанча стратегик йўналишлар ишлаб чиқилди. Бу қуйидаги расмда келтирилган (1-расм).

Мамлакатимизда аҳоли бандлигини ошириш ва камбағаллик даражасини қисқартиришнинг стратегик йўналишлари.	Аҳолини давлат ҳисобидан касб-ҳунарга ўқитиш, уларнинг замонавий техника ва технологиялардан фойдаланиш бўйича касбий кўникма ва малакаларини ривожлантириш.
	Касб-ҳунарга ўқитишда хусусий сектор улушини 30 фоизга етказиш.
	2026 йилга қадар камбағалликни 2022 йилга нисбатан 2 баробарга, 2030 йилга қадар эса кескин қисқартириш.
	Камбағалликка тушиш хавфи мавжуд 4,5 миллион аҳоли даромадини ошириш чораларини кўриш
	Ижтимоий шериклик асосида 500 минг малакали мутахассис тайёрлаш.
	Меҳнатга лаёқатли ишсиз аҳолини барқарор ва самарали бандлигини таъминлаш орқали ишсизлик даражасини 7 фоизгача тушириш.

	Касбга ўқитиш марказларининг ўқитувчиларини халқаро стандартлар асосида малакасини ошириш.
	Аҳолини даромадли меҳнат билан банд қилиш учун ҳар бирини замонавий касб-хунарни ўрганиши учун тегишли шароитларни яратиш

1-расм Мамлакатимизда аҳоли бандлигини ошириш ва камбағаллик даражасини қисқарти-ришнинг стратегик йўналишлари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://lex.uz/docs/3824637>
2. <https://xs.uz/uzkr/post/khizmatlar-sohasini-rivozhlantirish-bojicha-ustuvor-jonalishlar-belgilandi>
3. Robert Perrucci, D. M. Wright “The Transformation of Work in the New Economy: Sociological Readings”.
4. Linda G. Rineo "Self-Employment: From Dream to Reality!: An Interactive Workbook for Starting Your Small Business", Jamie Woodcock, "The Gig Economy: A Critical Introduction".
3. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/09/27/mahalla/>
4. Холмўминов Ш.Р., К.З.Хомитов, Ж.Х.Бобаназарова, Х.Х.Абдураманов, Н.Р.Саидов. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг стратегик йўналишлари. Монография. – Тошкент, «Инновацион ривожланиш нашриёт – матбаа уйи», 2020. – 278 б.
5. Умурзаков Б.Х. ва бошқалар. Меҳнат ресурслари шаклланиши ва тақсимланишининг ҳудудий усуллари. Монография. – Тошкент, «LESSON PRESS», 2017. – 184 б.
6. Икрамов М.А., Пардаев М.Қ., Абдухалилова Л.Т. Маркетинг тадқиқотларида статистик таҳлил. Дарслик. – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2022. – 470 бет.
7. Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И., Холикулов А.Н., Яхёев Т.И. Меҳнат кўрсаткичлари таҳлили. Ўқув қўлланма. – Самарқанд. “FAN BULOG‘I”: 2022. – 176 бет.
8. Пардаев М.Қ., Пардаев О.М. Камбағалликни баҳолаш ва уни камайтириш йўллари Самарқанд, СамИСИ, 2020. – 68 бет.
9. Пардаев М.Қ., Пардаев Олим, Пардаева Озода. Ўзини ўзи банд қилиш йўллари. Илмий-амалий тавсия. – Самарқанд, СамИСИ, 2020. – 72 б. – 4,5 б.т.
10. Ўзбекистон Давлат статистикаси қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги солиқ қўмитаси маълумотлари www.stat.uz www.soliq.uz

А.Латипов Стратегические направления обеспечения занятости в сфере сокращения бедности Аннотация. В статье особое значение придается стратегическим направлениям обеспечения занятости в условиях сокращения бедности. При этом проанализировано население Узбекистана, особенно Самаркандской области, структура сельского населения, вопросы занятости и безработицы. Также систематизированы стратегические направления повышения занятости и сокращения бедности в нашей стране. На основании проведенных анализов и полученных результатов были сделаны соответствующие выводы и разработаны предложения. Ключевые слова: занятость, стратегия, самозанятость, экономика, регионы, налоги, бедность, сокращение бедности.	A.Latipov Strategic directions for providing employment in the field of poverty reduction Abstract. The article attaches particular importance to strategic directions for ensuring employment in the context of poverty reduction. At the same time, the population of Uzbekistan, especially the Samarkand region, the structure of the rural population, issues of employment and unemployment were analyzed. The strategic directions for increasing employment and reducing poverty in our country have also been systematized. Based on the analyzes carried out and the results obtained, appropriate conclusions were drawn and proposals were developed. Keywords: employment, strategy, self employment, economy, regions, taxes, poverty, poverty reduction
---	---

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

Тулкин Саидахмедович Шарипов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, Реал иқтисодиёт кафедраси профессори в.б.

ОВҚАТЛАНТИРИШ ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА ИЖТИМОЙ ТАРМОҚЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада овқатлантириш хизматларини ривожлантиришда оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш имкониятлари ўрганилиб, унда овқатлантириш хизматлари соҳасида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан самарали фойдаланиш орқали маркетинг стратегияларини такомиллаштириш ва мижозлар жалб қилиш имкониятлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: овқатлантириш хизматлари, интернет-маркетинг, ижтимоий тармоқлар, паззандалик санъати, умумий овқатланиш корхоналари, меню, таом.

Кириш. Ҳозирги вақтда жамиятда овқатланиш хизматларининг аҳамияти кундан кунга ортиб бормоқда. Одамлар учун тезкор, қулай ҳамда юқори сифатли овқатланиш хизматларига бўлган талаб муттасил ўсиб, ушбу соҳада рақобат муҳитини янада кучайтирмоқда. Технология ва инновацияларнинг ривожланиши натижасида, овқатланиш хизматлари кўрсатишнинг янги формалари вужудга келди. Масалан, онлайн буюртмалар, мобил иловалар ва интерактив хизмат платформалари орқали истеъмолчиларга тез ва қулай ечимлар таклиф қилинмоқда.

Бундан ташқари, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар каби коммуникация воситалари ушбу хизматларнинг тарғиб қилинишини осонлаштириб, уларнинг оммалашувида муҳим рол ўйнамоқда. Масалан, ижтимоий тармоқлар орқали маҳсулот ва хизматлар ҳақида фикр-мулоҳазаларни тарқатиш, истеъмолчиларни жалб қилиш ва улар билан узлуксиз алоқани таъминлаш мумкин.

Шунингдек, замонавий медиаплатформалар орқали истеъмолчилар эҳтиёжлари ва афзалликларини таҳлил қилиш ҳамда уларга мослашган маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш имкони туғилмоқда. Ушбу жараёнларда янги технологиялардан фойдаланиш нафақат самарадорликни оширади, балки соҳанинг рақобатбардошлигини ҳам таъминлайди. Шу боис, овқатланиш хизматлари ривожланишида инновацион ёндашувлар ва коммуникация воситаларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Тадқиқотчиларнинг фикрича, овқатлантириш хизматларини ривожлантиришда рақамли маркетингнинг ўрни катта. Масалан, Kotler P. ва Keller K. (2021) "Marketing Management"¹ китобида рақамли каналлар орқали мижозлар билан боғланишнинг устунликлари кўрсатилган. Шунингдек, ижтимоий тармоқларда фойдаланувчиларнинг фикр-мулоҳазаларини баҳолаш орқали хизмат сифатини яхшилаш мумкинлиги таъкидланган.

П.Осипованинг журналистик тадқиқотларига асосланган "Ресторан бизнеси: онлайн ва офлайн режимида реклама қилиш ғоялари"² мақоласида ресторан ва кафе фаолиятини самарали тарзда илгари суриш учун тавсиялар берилган. Муаллиф, ижтимоий тармоқларда фаол бўлишни, хусусан, Instagram, Facebook каби платформаларида саҳифалар юритишни маслаҳат беради. Сифатли фотосуратлар, қизиқарли контент ва мижозлар билан доимий алоқа орқали аудиторияни жалб қилиш мумкинлигига алоҳида тўхталади.

С.Гранкина, А.Дектяревалар³ ўз тадқиқотларида SMM маркетинг (ижтимоий медиа

¹ Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing Management. Pearson Education, Inc., publishing as Prentice Hall, United States of America 2021 y.

² <https://restoplace.cc/blog/idei-dlya-prodvizheniya>

³ <file:///C:/Users/User/Desktop/smm-prodvizhenie-kak-instrument-razvitiya-restorannogo-biznesa-na-primere-predpriyatiy-obschestvennogo-pitaniya-g-samara.pdf>

маркетинг) орқали ресторан бизнесини ривожлантиришга эътибор қаратишади. Уларнинг асосий тадқиқот йўналишлари ижтимоий тармоқлар орқали мижозларни жалб қилиш ва бренд имижини шакллантириш, Instagram, Вконтакте ва Facebook каби платформаларнинг ресторан бизнесига таъсирини тадқиқ қилишга қаратилган.

В.Сычева, Т.Черевичколар¹ интернет-маркетингнинг умумий овқатланиш корхоналари фаолиятида тутган ўрнини таҳлил қилишган. Муаллифлар интернет-маркетинг тушунчасини шарҳлаб, унинг каналлари ва инструментларини аниқлашган ҳамда умумий овқатланиш хизматларини интернет орқали тарғиб қилиш хусусиятларини очиб беришган.

Юқорида келтирилган олимларнинг тадқиқотлари шуни кўрсатадики, овқатлантириш хизматларини ривожлантиришда оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан самарали фойдаланиш учун визуал контент, рақамли технологиялар ва мижоз фикрини таҳлил қилиш каби замонавий ёндашувлардан фойдаланиш зарур. Бунда ҳар бир тадқиқот овқатлантириш соҳасидаги инновацион стратегияларни ишлаб чиқишга асос бўлади.

Тадқиқот методологияси. Мақолада тадқиқот методлари сифатида контент таҳлил, анкетали сўров ва тажриба-синов усуллари қўлланилди. Ушбу усуллар орқали, ижтимоий тармоқлар ва ОАВ орқали маркетинг фаолиятининг овқатлантириш хизматларига таъсири ўрганилди.

Таҳлил ва натижалар. “Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда тарихий мерос ва маданий бойлик сифатида пазандачилик санъатини сақлаб қолиш борасида катта ишлар амалга оширилди, миллий-тарихий анъаналарни ва озиқ-овқат технологиясининг замонавий тенденцияларини ҳисобга олган ҳолда умумий овқатланиш соҳасини ривожлантириш учун зарур ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Умумий овқатланиш соҳасида ёш юқори малакали ошпазлар ва мутахассислар тайёрлашга катта эътибор берилмоқда. Буларнинг барчаси миллий пазандачиликнинг нуфузи ошишига, уни янада оммалаштиришга кўмаклашди”². Шу сабабли, пазандачилик санъати намунаси бўлган миллий таомларни тайёрлаш ва сотишга ихтисослашган умумий овқатлантириш корхоналарининг самарали фаолият юритишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Бундай корхоналарда тайёрланадиган таомлар ва хизмат кўрсатиш сифати ҳамда самарадорлигини ошириш, уларнинг кенг мижозлар аудиториясини жалб этиши учун тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш талаб этилади. Бу эса нафақат миллий таомларнинг ривожланишига, балки мамлакатнинг гастронимик туризм салоҳиятини оширишга ҳам хизмат қилади.

Ҳозирги рақамли иқтисодиёт шароитида умумий овқатлантириш корхоналари рақобатбардошликни таъминлаш ва истеъмолчилар сегментини кенгайтириш мақсадида Instagram, Facebook ва шу каби ижтимоий тармоқ платформаларидан фаол равишда фойдаланмоқда. Бундай платформалар орқали маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш умумий овқатлантириш соҳасида хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширишда муҳим восита ҳисобланади.

Жумладан, контент-маркетинг ва таргетли реклама тадбирлари орқали брендингни мустаҳкамлаш, мижозлар билан ўзаро мулоқотни кучайтириш ва уларнинг талаб ва эҳтиёжларини тезкорлик билан қондириш имконияти яратилади. Шу сабабли, ижтимоий тармоқларда олиб борилаётган маркетинг стратегияларини чуқур таҳлил қилиш, уларнинг интернетдаги бизнес кўринишига таъсирини баҳолаш ва мижозлар садоқатини ошириш механизмларини тадқиқ этиш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

Бундай ёндашув, ўз навбатида, умумий овқатлантириш корхоналарининг рақамли муҳитдаги мавқеини мустаҳкамлаш, маркетинг жараёнларининг самарадорлигини ошириш

¹ Сычева В. О., Черевичко Т. В. Интернет-маркетинг в деятельности предприятий общественного питания // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – № 12 (декабрь). – 0,9 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/16257.htm>.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 10-октябрдаги “Умумий овқатланиш ташкилотларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ва ходимларининг касбий даражасини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 289-сонли қарори.

ва рақобатбардошлик даражасини юксалтириш имконини беради. Шу билан бирга, ижтимоий тармоқлардан самарали фойдаланиш орқали бизнес фаолиятининг инновацион ривожланишига замин яратилади.

Овқатлантириш хизматларини ривожлантириш жараёнида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Телевидение, радио ва босма нашрлар орқали тарғибот кампанияларини олиб бориш овқатлантириш хизматларининг оммабоплигини ошириш ҳамда мижозлар оқимини кўпайтиришда муҳим роль ўйнайди. Шу билан бирга, Facebook, Instagram, Telegram ва TikTok каби ижтимоий тармоқларда маркетинг тадбирларини амалга ошириш ва уларнинг самарадорлигини таҳлил қилиш орқали мижозлар талабларига мос реклама ва контент стратегияларини ишлаб чиқиш замонавий маркетингнинг энг самарали йўналишларидан бири ҳисобланади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра, ижтимоий тармоқларда, айниқса, Instagram платформасида фото ва видео контент орқали маркетинг кампанияларини ўтказиш бошқа анъанавий реклама воситаларига нисбатан 35%га кўпроқ мижозларни жалб қилиш имконини беради. Бундан ташқари, ижтимоий тармоқлардаги реклама орқали аниқ мақсадли аудиторияга йўналтирилган контент яратиш ва уни тарқатиш орқали брендинг ва мижозлар садоқатини ошириш мумкин.

Шунингдек, бундай платформаларда фойдаланувчилар билан интерактив мулоқот ўрнатиш, уларнинг фикр-мулоҳазаларини инобатга олиш ва хизмат сифатини доимий равишда яхшилаш орқали овқатлантириш соҳасидаги бизнесни ривожлантиришга қаратилган инновацион ёндашувларни қўллаш имконияти яратилади. Бу эса корхоналарнинг рақамли муҳитда рақобатбардошлигини таъминлашга ва мижозлар базасини кенгайтиришга хизмат қилади.

Олиб борилган тадқиқотлар доирасида овқатлантириш хизматларида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш ҳамда мижозлар эҳтиёжлари ва фикрларини аниқлаш мақсадида ижтимоий сўровнома ташкил этилди. Ушбу сўровнома доирасида 78 нафар респондент қатнашиб, уларнинг фикрлари ва тажрибалари таҳлил қилинди. Сўровнома саволлари овқатлантириш соҳасидаги маркетинг стратегияларининг таъсирчанлигини ўрганиш ва самарадорлигини баҳолашга йўналтирилган.

Сўровнома натижаларига кўра, ижтимоий тармоқлар ресторан ва кафеларни танлашда муҳим рўл ўйнайди. 78 нафар респондент иштирок этган сўровнома натижалари шуни кўрсатадики, аксарият истеъмолчилар (78%) ресторан ва кафе ҳақидаги маълумотларни ижтимоий тармоқлар орқали излайди. Бу ҳолат ижтимоий тармоқларнинг овқатланиш хизматлари ҳақида қарор қабул қилишда самарали восита эканини тасдиқлайди.

Энг кўп кузатилган ижтимоий платформалар Instagram (71%), Telegram (51%) ва YouTube (45%)ни ташкил этган. Бундан кўриниб турибдики, овқатланиш корхоналари ўз маркетинг тадбирларида айнан шу каналлардан самарали фойдаланишлари лозим. Шу билан бирга, ижтимоий тармоқларда фаол бўлган ресторанлар ўз мижозлари билан яқин муносабат ўрнатиши ва уларнинг ишончини қозониши мумкин.

Респондентларнинг аксарияти овқат сифати (83%), хизмат кўрсатиш даражаси (71%) ва нарх сиёсати (67%) каби омилларга эътибор қаратишини таъкидлаган. Шунингдек, жойлашув (62%) ва интерьер муҳити (51%) ҳам ресторан танлашда муҳим омиллар сифатида қайд этилган. Бу натижалар ресторанлар учун “ишончли мижоз базасини шакллантириш учун юқори сифатли овқат ва хизмат кўрсатиш даражаси устувор вазифа бўлиши керак” деган хулоса чиқариш имконини беради.

Истеъмолчилар овқатлантириш корхоналари ижтимоий тармоқларда қуйидаги турдаги маълумотларни кўпроқ тақдим этишларини исташини билдиришган:

мижозлар ресторан ва кафеларнинг ижтимоий тармоқлардаги саҳифаларида асосан менюдаги таомларнинг сифатли ва жозибали расмларини кўришни хоҳлайдилар (71%). Бу уларда иштаҳа уйғотиш билан бирга, таомлар ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имко-

нини беради;

истеъмолчилар ресторан ва кафелар томонидан такдим этиладиган махсус таклифлар, чегирмалар ва бонуслар ҳақида хабардор бўлишни истайдилар (64%). Бу нафақат уларнинг қарор қабул қилиш жараёнига таъсир қилади, балки ресторанга ташрифлар сонини ошириш имконини яратади;

истеъмолчилар ўз танловини бошқа мижозларнинг фикр ва таассуротларига таянган ҳолда амалга оширадilar (51%). Шу сабабли, ижтимоий тармоқларда мижозларнинг изоҳлари, видеотаассуротлари ва рейтинг тизимлари мавжудлиги ресторан ва кафелар обрўси учун муҳим аҳамиятга эга;

ресторан ва кафелар ижтимоий тармоқларда жонли эфирлар ташкил этиб, мижозлари билан интерактив алоқа ўрнатиш имкониятига эга (51%). Жонли эфирлар орқали ошпазлар маҳорат дарслари ўтказиши, янги меню ҳақида маълумот бериш ёки махсус таклифлар ҳақида аниқ маълумот такдим этиш мумкин. Бу эса мижозлар ишончини оширишга ва уларни жалб қилишга хизмат қилади.

Бу натижалар ресторан ва кафелар учун самарали ижтимоий тармоқ стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим кўрсаткичлар ҳисобланади. Меню ва овқат расмлари, акциялар ва мижозлар фикрлари ҳақидаги маълумотлар аудитория эътиборини жалб қилишнинг энг самарали усули эканлиги аниқланди.

Сўровнома иштирокчиларининг 36%и ижтимоий тармоқлардаги реклама орқали ресторан танлаган бўлса, 38%и камдан-кам ҳолларда бундай қарор қабул қилишини билдирган. Шунингдек, 77% респондентлар мижозлар фикри ва изоҳлари уларнинг қарор қабул қилишларига катта таъсир қилишини қайд этган.

Бу натижалардан келиб чиқиб, ижтимоий тармоқларда фаолият юритувчи овқатланиш корхоналари учун ижобий мижоз фикрлари ва реал таассуротлар асосида ишончли имиж яратиш муҳим аҳамиятга эга. Буни таъминлаш учун ресторан ва кафелар мижозлар билан яқин мулоқотда бўлиши, уларнинг фикрларини инобатга олиб хизмат сифатини яхшилаши лозим.

Тадқиқот натижалари шундан далолат берадики, ижтимоий тармоқларда фаолият юритувчи умумий овқатлантириш корхоналари истеъмолчилари ишончини осонроқ қозонади. Овқат сифати ва хизмат даражаси биринчи ўринда турар экан, ижтимоий тармоқлардаги фаоллик мавжуд мижозларни сақлаб қолиш ва янги мижозларни жалб қилиш учун муҳим маркетинг воситаси ҳисобланади. Шу сабабли, ресторан ва кафелар ижтимоий тармоқларда фаолликни ошириш, мижозлар фикрларини кузатиб бориш ва интерактив контентлар орқали улар билан доимий алоқа ўрнатишга эътибор қаратишлари лозим.

Хулоса ва таклифлар. Оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар овқатлантириш хизматларини ривожлантиришда йирик имкониятлар яратади. Уларни самарали қўллаш орқали овқатлантириш корхоналари ўз рақобатбардошлигини ошириш, кенг аудитория эътиборини жалб қилиш ва хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш имконига эга бўладилар.

Тадқиқот натижаларига асосан, овқатлантириш хизматларини ривожлантириш ва мижозлар аудиториясини кенгайтириш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш тавсия этилади:

ижтимоий тармоқларда самарали маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, турли платформаларда фаол реклама тадбирларини олиб бориш, мақсадли аудиторияни жалб қилиш ва бренд оммабоплигини ошириш;

тарғибот контентлари сифати ва жозибадорлигини ошириш, фото ва видео материаллар орқали хизматлар тарғиботини кучайтириш, интерфаол контент яратиш ва фойдаланувчиларни жалб қилиш;

мижозларнинг фикр-мулоҳазаларини мунтазам таҳлил қилиш ва хизмат сифатини яхшилаш, шарҳлар, сўрономалар ва рейтинглар орқали истеъмолчилар эҳтиёжларини ўрганиш ва хизмат кўрсатиш стандартларини такомиллаштириш;

тармоқ маркетинг технологияларини кенг жорий этиш, блогерлар, инфлюенсерлар ва миждозларнинг тавсияларидан фойдаланиб, брендга нисбатан ишончни ошириш ва хизматлар сотувчи кўпайтириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 10-октябрдаги “Умумий овқатланиш ташкилотларининг фаолиятини янада такомиллаштириш ва ходимларининг касбий даражасини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 289-сонли қарори.

2. Шарипов Т.С. “Умумий овқатланиш корхоналари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш (Самарқанд вилояти мисолида). Иқтисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. С.: 2010 й.

3. Шарипов Т.С. Умумий овқатланиш корхоналари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш имкониятлари // Иқтисодиёт ва таълим. – Т.: 2009 й.

4. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing Management. Pearson Education, Inc., publishing as Prentice Hall, United States of America 2021 y.

5. Гранкина Светлана Валерьевна, Дектярева Анастасия Валерьевна. SMM-продвижение как инструмент развития ресторанного бизнеса на примере предприятий общественного питания г. Самара. Вопросы студенческой науки. Выпуск №9 (49), сентябрь 2020

6. Полина Осипова. Ресторанный бизнес: идеи для продвижения в сети и офлайне. <https://restoplace.cc/blog/idei-dlya-prodvizheniya>

Т.Шарипов	T.Sharipov
Возможности использования средств массовой информации и социальных сетей в развитии сферы общественного питания Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности использования средств массовой информации и социальных сетей в развитии общественного питания, а также анализируются возможности совершенствования маркетинговой стратегии и привлечения клиентов за счет эффективного использования средств массовой информации и социальных сетей в сфере общественного питания. Ключевые слова: услуги общественного питания, интернет-маркетинг, социальные сети, кулинарное искусство, заведения общественного питания, меню, продукты питания.	Opportunities for using mass media and social networks in the development of the food service industry Abstract. This article examines the possibilities of using mass media and social networks in the development of food services, and analyzes the possibilities of improving marketing strategies and attracting customers through the effective use of mass media and social networks in the field of food services. Keywords: catering services, internet marketing, social networks, culinary arts, catering establishments, menu, food products.

Шохида Ильясовна Артикова –и.о. доцента кафедры «Цифровая экономика», СамИЭС
Дилафруз Бахрилловна Абдуллаева – магистрант 2-курса СамИЭС

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития сферы услуг в условиях цифровой трансформации экономики. При этом обосновывается важность использования цифровых технологий для развития сферы услуг в обеспечении повышения качества и уровня жизни населения.

Ключевые слова: услуги, информационные коммуникации, цифровые платформы, бизнес-процесс, бытовые услуги, услуги связи, занятость, искусственный интеллект, торговля.

Введение. В последние три десятилетия сфера услуг завоевывает все более устойчивые позиции в развитии экономики государств. В большинстве стран увеличиваются объемы сферы услуг и доля в структуре ВВП, возрастает численность занятых, развивается международная торговля услугами. Сфера услуг охватывает все слои населения и затрагивает практически все социально-экономические процессы, проходящие в обществе, что обуславливает значимость данного вопроса.

Первый Президент нашей страны И.А. Каримов, говоря о роли и значении этой сферы, подчеркнул: – «Важнейшим резервом и фактором устойчивого роста экономики является сфера услуг. Как показывает мировой опыт, именно эта сфера сегодня занимает доминирующее положение в формировании ВВП, обеспечении занятости населения, роста благосостояния людей». [1]

Также в Указе Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О стратегии «Узбекистан-2030»» поставлена цель «Ускоренное развитие сферы услуг в регионах : развитие в средних и крупных городах, а также в районах с численностью населения более 300 тысяч современных рыночных услуг, IT-услуг, образовательных, медицинских, юридических, услуг в сфере искусства, туризма, гостиничного хозяйства, общественного питания и транспорта». [2]

Анализ литературы по теме. Изучению термина «услуги» посвящены ряд исследований зарубежных ученых-экономистов, таких как Д. Белл, Т.Д. Бурменко, З.И. Беликина, Ф. Котлер, В.Д. Маркова, Б.А. Райзберг, К. Лавлок и др. Эти ученые рассматривают понятие «услуги» через призму специальных характеристик или свойств, присущих данному виду деятельности.

Также в изучение данного вопроса свой вклад внесли и отечественные ученые. Так, в трудах И.Очилова обосновано, что услуга - это сознательная деятельность человека, хозяйствующих субъектов, людей, которая направлена на удовлетворение определенной потребности государства и общества по отношению к процессу обслуживания, приносящему нам удовольствие" [3]. В исследованиях Д.М.Каримовой подробно изучены вопросы развития сферы услуг и ее регулирования, обозначены приоритетные направления устойчивого развития и повышения экспортного потенциала данной сферы [4]. В работах Ш.И.Артиковой разработано определение сущности и социально-экономического содержания категории «бытовые услуги» как одним из важных на сегодняшний день направлений сферы услуг [5].

Методология исследования. В ходе написания статьи были применены методы анализа, системного подхода и ряд методов теоретико- экономического исследования.

Анализ и результаты. Сегодня в результате стремительного развития науки и техники в мире сфера услуг претерпевает качественные изменения. В обществе с каждым днём возрастает роль таких отраслей, как образование, здравоохранение, финансовые операции, управление, страхование и информационные коммуникации. В то же время, активное использование достижений научно-технического прогресса изменило технологию предоставления многих традиционных услуг. Например, появились такие услуги как электронная почта, дистанционное обучение, покупка авиа- железнодорожных билетов в режиме онлайн и т.д. В связи с выше сказанным возникает необходимость выявления современных тенденций развития сфер услуг в стране и факторов, влияющих на такое развитие.

С развитием сферы услуг связано не только изменение структуры ВВП, но и тенденция к преобладанию занятости в производстве услуг над занятостью в промышленном производстве, что наблюдается во многих странах мира. Высокие значения доли занятых в секторе услуг имеют США (79 % занятого населения), Канада (79 %), Норвегия (76 %), Австралия (75 %), Дания (75 %), Бельгия (74 %), Япония (74%) и другие страны.

В условиях цифровой трансформации экономики сектор услуг становится все более экономически интенсивным с увеличением уровня воздействия на экономику и более приспособленным к потребностям, а уровень оборачиваемости капитала-намного

выше. По мнению экспертов, цифровая трансформация экономики - это создание, обработка, обмен и передача информации на основе цифровых технологий были определены как социально-экономические изменения, которые начались с массового внедрения и освоения технологий¹.

В ходе цифровой трансформации меняются не только взаимоотношения хозяйствующих субъектов (происходит переход от конкурентных отношений к партнерским), преобразуются и бизнес-модели. В результате формируется цифровая экономика как подсистема традиционной экономики, характеризующаяся активным использованием цифровых технологий и оборотом специфических электронных товаров. Также, появление цифровых платформ служит основой для онлайн-обмена продуктами, товарами, услугами, информацией, что существенно ускоряет эти операции, сделав их более доступными и экономичными. В Узбекистане сохраняется тенденция роста объема услуг связи и информатизации, что свидетельствует о цифровой трансформации услуг (Таблица 1).

Таблица 1

Объем услуг связи и информатизации в Узбекистане (2022-2023гг)

№		2022 год (в млрд.сумах)	2023 год (в млрд.сумах)	Темп роста
1	Республика Узбекистан	24508,1	35261,9	125,4%
2	Республика Каракалпакстан	555,7	680,5	120,8%
3	Андижанская область	860,8	1028,8	118,3%
4	Бухарская область	628,3	746,2	117,3%
5	Джизакская область	406,4	438,7	106,8%
6	Кашкадарьинская область	780,0	933,0	118,2%
7	Навоийская область	364,9	456,3	123,6%
8	Наманганская область	745,9	942,2	124,6%
9	Самаркандская область	1073,7	1364,6	125,2%
10	Сурхандарьинская область	609,9	775,1	125,5%
11	Сырдарьинская область	287,8	352,2	121,0%
12	Ташкентская область	849,0	1163,2	134,3%
13	Ферганская область	1165,3	1414,4	119,8%
14	Хорезмская область	548,2	692,6	124,6%
15	город Ташкент	15617,2	24250,0	127,2%

Из приведенной выше таблицы можно увидеть, что самый большой объем услуг связи и информатизации было зарегистрировано в городе Ташкенте в количестве 24 250,0 в млрд.сум в 2023 году, в то время как самый наименьший показатель в Сырдарьинской области в размере 352,2 млрд.сум.

Основным драйвером перемен в сфере услуг являются технологические изменения. Многие сферы услуг, которые когда-то не подлежали торговле, потому что они должны были осуществляться в определенном месте, благодаря цифровизации, интернету и низкой стоимости телекоммуникаций могут осуществляться дистанционно на больших расстояниях. Конечно, некоторые услуги, такие как такси, отели или парикмахерские, будут по-прежнему осуществляться на месте, они требуют физического присутствия (хотя такие компании, как Yandex показывают, как даже эти сектора могут быть радикально преобразованы с помощью новых интернет-платформ). Но другие услуги, такие как розничная торговля, разработка программного обеспечения или аутсорсинговые бизнес-процессы в настоящее время «децентрализованы» в такой степени и в таких масштабах, которые могут превзойти даже самых глобальных многонациональных производителей товаров.

¹ UNCTAD

Цифровая трансформация способствует переходу предприятий на новый этап развития - цифровое управление сетями взаимосвязанных процессов с учетом требования процессного подхода к управлению качеством. Цифровая экономика включает в себя цифровизацию всех бизнес-процессов, связанных с созданием, продвижением и реализацией товаров и услуг. Цифровые данные стали основным фактором производства, основным активом компаний и играют ключевую роль во всей экономической деятельности.

Внедрение цифровизации предоставляет ряд преимуществ для предприятий в сфере услуг:

- выход на оптимальный сегмент потребителя;
- повышения качества обслуживания за счет цифрового контроля бизнес-процесса;
- трата минимум времени для выхода на рынок услуг;
- сокращение издержек за счет улучшение логистики;
- доступность услуг через социальные сети общения;
- исключение посредников при обслуживании потребителя;
- уменьшение количества сотрудников;
- возможность быстрого анализа больших объемов информации.

Цифровизация является необходимым условием успешного развития каждой организации, так как этот процесс способствует продвижению предприятия на рынке услуг. Цифровая экономика ориентирована на применения новых прорывных и перспективных цифровых технологий в организации бизнеса, торговли, логистики. Цифровые технологии изменяют систему реализации стратегии предприятий в повседневной деятельности, повышают эффективность их деятельности и открывают новые возможности на рынке.

К новейшим цифровым технологиям относятся:

- технологии больших данных (Big Data)
- технологии блокчейна - Интернет вещей - нейронные сети (искусственный интеллект)
- 3D-печать
- технологии виртуальной и дополненной реальности
- мобильные технологии устройства
- умные датчики и т. д.

Услуги связи, банковские услуги, туристические услуги и другие сферы услуг полностью ориентированы на активное внедрение цифровых технологий, многие бизнес-процессы в сфере услуг уже перестроены в соответствии с новой парадигмой развития цифровой экономики.

Предприятия отраслей сферы услуг, которые проводят активную политику цифровизации бизнеса характеризуются высоким уровнем оборота деятельности и снижением численности персонала.

Заключение и предложения. В заключении хотелось бы сказать, что применение новейших информационных технологий позволит сфере услуг получить дополнительные конкурентные преимущества, в том числе за счёт цифровой трансформации экономики.

Преимущества от цифровизации для сферы услуг приведут к следующим новым трендам:

1. Появление новых видов услуг;
2. Большая глубина доступа к услуге (получение ее независимо от времени и местонахождения);
3. Формирование новых форм отношений между потребителем и поставщиком.

Список использованной литературы:

1. Каримов И.А. Создание в 2015 году широких возможностей для развития частной собственности и частного предпринимательства путем осуществления коренных структурных преобразований в экономике страны, последовательного продолжения

- процессов модернизации и диверсификации – наша приоритетная задача. // Народное слово, 17 января 2015г.
2. Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева «О стратегии «Узбекистан-2030»» от 11.09.2023 г. № УП-158
 3. Очилов И. Бозор муносабатлари шароитида хизматларнинг турлари ва уларнинг таснифи. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. (монография) – Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2008, 18 бет
 4. Каримова Д.М. Расширение экспортного потенциала сферы услуг: обзор мировой практики и рекомендации для Узбекистана//Рынок, деньги, кредит, №7, 2016
 5. Ilyasovna A. S. YANGI O‘ZBEKISTON SHAROTIDA MAISHIY XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI //Journal of marketing, business and management. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 9-14.
 6. Ilyasovna A. S., Xusenovna A. N. Small Business in the Social Sphere: The Importance of Small Businesses as Drivers of Community Development //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 4. – С. 158-165.

Sh.Artikova, D.Abdullayeva Iqtisodiyotni raqamli transformasiyalashuvi sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishi Annotatsiya. Maqolada iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish xususiyatlari yoritilgan. Shu bilan birga, aholi turmush sifati va darajasini oshirishni ta‘minlashda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish muhimligi asoslab berilgan. Kalit so‘zlar: xizmatlar, axborot kommunikatsiyalari, raqamli platformalar, biznes jarayoni, shaxsiy xizmatlar, aloqa xizmatlari, bandlik, sun‘iy intellekt, savdo.	Sh.Artikova, D.Abdullaeva Development of the service sector in the context of digital transformation of the economy Abstract. The article highlights the features of the development of the service sector in the context of the digital transformation of the economy. At the same time, the importance of using digital technologies for the development of the service sector in ensuring an increase in the quality and standard of living of the population is substantiated. Keywords: services, information communications, digital platforms, business process, household services, communication services, employment, artificial intelligence, trade.
--	---

Zafarjon A’zamovich Axmedov – SamDTU mustaqil tadqiqotchisi

TIBBIY XIZMATLARI BOZORIDA ISTE’MOLCHI (BEMOR)LARNING TALABINI BAHOLASH BORASIDA YONDOSHUVLARI

Annotasiya. Tibbiy xizmatlar sohasi mamlakatimizda yildan-yilga rivojlanib bormoqda. Tibbiyot sohasiga innovatsion texnologiyalarni jalb etish zaruriyati rivojlanishning bosh omillaridan biri hisoblanadi. Bunday tendentsiya mamlakatimizning chekka hududlariga ham kirib bormoqda. Mazkur maqola sog‘liqni saqlash tizimi, xususan tibbiy xizmati sifatini oshirish maqsadida mijoz (bemor)larni bozor talabini o‘rganish tendensiyalariga bag‘ishlangan. Kalit so‘zlar: tibbiyot xizmatlari, TDABS, tibbiyot bozori, “mijoz yo‘li”, bemorning “moyilligi”, “real klinik tajriba”, “bemorning istiqboli”, NPS va CSI indeksleri, samaradorlik, daromad.
--

Kirish. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ma’lumotiga ko‘ra, dunyo aholisining deyarli yarmi eng kerakli tibbiy xizmatlar bilan to‘liq qamrab olinmagan. 800 milliondan ortiq aholi yoxud dunyo aholisining 12 foizi daromadlarining kamida 10 foizini sog‘liqni saqlash xarajatlarga sarflashadi. Zamonaviy sog‘liqni saqlash xizmatlari sohasi milliy

iqtisodiyotimizning eng jadal rivojlanib kelayotgan tarmoqlardan biridir [1]. Oxirgi yillar sog‘liqni saqlash tizimida moliya sohalaridagidek boshqaruv innovasiyalarda faol vaqt asosidagi xarajatlarning “tejamkor yondashuv” va “qiymatga yo‘naltirilgan yondashuv”idagi hisobi (TDABS – time-driven activity-based costing). Sog‘liqni saqlash xizmatlari bozorining bugungi kun trendlariga: konsyumerizm, resurslarning optimallashtirish, tibbiyot xizmatlarini ko‘rsatish jarayonida shaffoflik, kross-industrial innovasiyalarning joriy etilishi sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. M.Porter tomonidan ta‘kidlanishicha, sog‘liqni saqlash tizimida qimmatdorlikka yo‘naltirilgan yondashuvda bemorga davolash muolajasi taqdim etilayotganda, uning xohishistagini e‘tiborga olish muhimdir [2]. Ya‘ni bunday yondashuv istiqbolda bemorning hoxish-istagining bosh paradigma sifatida ko‘rilishi tibbiy xizmatning mavjudligidan tortib, uning servisi va qulayligi hamda sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytirish tamoyillari oldidagi ustunlikni belgilab bermoqda. Shuningdek, Yu.A.Zuyenkova [3], Yu.V.Lukina [4], A.V.Ivanov [5] kabi MDH olimlari tibbiy xizmatlarning sifatini baholash orqali mazkur bozorni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy qarashlarni keltirgan bo‘lishsa, mahalliy olimlar qatoridagi I.X.Axmadjanov [6], D.X.Raxmanov [7], M.E.Dadaxodjayeva [8] ilmiy tadqiqotlari sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlarning dolzarbligi bilan alohida e‘tiborga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Tibbiyot xizmatlari bozorining bugungi kundagi bosh konsepsiyasi iste‘molchiga, ya‘ni bemorga mo‘ljallanganlikdir. Uning asosida esa, tibbiyot xizmatlari bozoridagi iste‘molchilarning xulq-atvorini o‘rganish kabi muhim vazifalari quyilmoqda. Mazkur vazifani yechish maqsadida tadqiqotlarimizni sog‘liqni saqlash tizimidagi tadqiqotlarining, ya‘ni bemordagi qimmatdorlikni namoyon bo‘lishini o‘rganish, xizmat sifatidan qoniqishdagi “mijoz yo‘li”ni shakllanishi, bemorning “moyilligi”, “real klinik tajriba”ning shakllanishi kabi muammolarni hal etishiga ta‘sir etuvchi asosiy trendlarni belgilab olish maqsadida statistik tahlillar, kuzatuv va intervyu metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Jahonda sog‘liqni saqlash tizimi ko‘p qirrali hisoblanadi. Tibbiy xizmatlarning turli yo‘nalishlari va shakllari masalan, davolash-sog‘lomlashtirish sog‘liq uchun ko‘plab foydali jihatlar va ta‘sirlarga ega. Bu borada tabiiy resurslar ko‘plab mamlakatlarning asosiy boyligi bo‘lib, tabiatga asoslangan faoliyat esa tibbiy xizmatlarning tamal toshi sanaladi. Global Sog‘lomlashtirish Instituti (Global Wellness Institute) “2023 yilda dunyoda tibbiy xizmatlar bozorining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanmish davolash-sog‘lomlashtirish xizmatlarining hajmi 830 milliard AQSh dollariga teng bo‘lganini baholagan” [9].

Tadqiqotlarimiz davomida 2015-2024-yillar mobaynida Respublikamiz hududlarida tibbiy xizmatlar sohasini rivojlanishi va o‘shish sur‘atlari tahlil qilindi (1-jadval).

1-jadval

2015-2024- yillarda tibbiy xizmatlar sohasini rivojlanishi va o‘shish sur‘atlari (foizda) [10]

	Viloyatlar	Yillar										2024 yilda- 2015- yilga nisbatan o‘zgarish (+;-) foiz
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
	O‘zbekiston Respublikasi	117,2	122,2	116,9	113,4	114,7	94,8	128,5	113,4	112,3	125,776	8,576
	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	123,8	129,9	116	105,5	103,5	93,9	118,7	115,8	118,7	132,944	9,144
	Andijon viloyati	123,1	120,8	118,4	122,7	112,1	95,8	121,7	113,3	98,1	109,872	-13,228
	Buxoro viloyati	121,6	126,8	114,6	101,9	111,4	83,7	128,4	132,9	106,6	119,392	-2,208
	Jizzax viloyati	125,4	123	115	122,5	111,6	88,6	157	103,9	113,2	126,784	1,384
	Qashqadaryo viloyati	119,4	101,4	128,1	112,5	121,3	95,1	127,8	108,7	120,3	134,736	15,336
	Navoiy viloyati	134,3	125,3	119,8	120,1	125,8	106	125,1	117,9	103,2	115,584	-18,716
	Namangan	104,3	119	112,9	114,8	122,5	78,4	147,3	116	110,7	123,984	19,684

	viloyati											
	Samarqand viloyati	116,6	120,7	114	112,1	112,7	125,1	120,4	122,9	117,3	131,376	14,776
0	Surxondaryo viloyati	122,4	100,3	125,1	111,9	117,9	107,4	178,4	81,4	113,1	126,672	4,272
1	Sirdaryo viloyati	111,2	109,8	112,8	120,2	124,1	104,5	150,4	107,9	115,5	129,36	18,16
2	Toshkent viloyati	128,3	105,9	122,3	128,4	114,4	77	165,4	124,8	122,5	137,2	8,9
3	Farg'ona viloyati	117,4	110,9	110,3	108,1	108,2	96,4	135,5	114,9	107	119,84	2,44
4	Xorazm viloyati	113,9	133,7	120,4	105,2	114,3	110,5	130,3	111,7	112,2	125,664	11,764
5	Toshkent shahri	113,5	132,3	117	112,1	115,5	94,9	116,5	110,7	111,9	125,328	11,828

1-jadval tahlil natig-jalari 2015-2024-yillar mobaynida Respublikamiz hududlarida tibbiy xizmatlar sohasini rivojlanishi va o'sish sur'atlarida o'zgarishlar ro'y berganini ko'rsatdi. 2015-2024-yillarda mamlakatimiz hududlarida tibbiy xizmatlar o'sish sur'atlari 8,5 foizni tashkil etgan. Yuqori ko'rsatkich sur'atlari Namangan viloyatida 19,6 foiz, Sirdaryo viloyatida 18,1 foiz, Samarqand viloyatida 14,7 foizga o'sgan. Ba'zi hududlarda o'rganilayotgan davr mobaynida mamlakatimiz hududlarida tibbiy xizmatlar o'sish sur'atlariga nisbatan teskari tendentsiyalar shakllangan. Masalan, tibbiy xizmatlar Navoiy viloyati 18,3 foiz, Andijon viloyatida 13,2 foiz, Buxoro viloyati 2,7 foizga qisqargan. Buni eng avvalo tibbiy xizmatlar bozorini qisqarganligi va tarkibiy o'zgarishlar natijasini hosilasi ta'siri doirasida yuz bergan deyshimiz mumkin. Shu nuqtai-nazardan tibbiy xizmatlar bozorida talabni shakllantiruvchi iste'molchilarning (bemorlarning) hoxish - istagini baholash yondoshuvi muhim ahamiyat kasb etadi degan xulosa keldik va ularni quyidagicha guruhlariga ajratdik:

1. Tibbiy xizmatni shakala bo'yicha ko'rsatkichlarni o'lchash;
2. Tibbiy xizmatni vaqt bo'yicha ko'rsatkichlarni o'lchash;
3. Tibbiy xizmatni standart tanlov bo'yicha ko'rsatkichlarni o'lchash;
4. Tibbiy xizmat uchun to'lovni amalga bo'yicha ko'rsatkichlarni o'lchash;

Birinchi baholash yondoshuv bo'yicha – bemorni sog'liq holati tahlil etiladi.

Ikkinchi baholash yondoshuv bo'yicha – bemorni sog'liq holatini yillar davomida holati tahlil etiladi.

Uchunchi baholash yondoshuv bo'yicha – bemorni sog'liq holati joriy holati tahlil etiladi.

To'rtinchi baholash yondoshuv bo'yicha – bemorni tibbiy xizmat uchun to'lovni amalga oshirish layoqati tahlil etiladi.

O'zbekiston – 2030" strategiyasi – tibbiyotning kelgusi xaritasi doirasida mamlakatimizda olib borilayotgan davlat siyosatining markazida inson va uning manfaatlari turishi tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. “O'zbekiston – 2030” strategiyasini ishlab chiqishda ana shu omil bosh mezon bo'ldi.Uning doirasida aholining o'rtacha umr ko'rish davomiyligini 78 yoshga yetkazish, buning uchun tibbiyotga yo'naltiriladigan mablag'lar hajmini 2 barobarga oshirish, onkologiya, yurak-qon tomir, diabet va nafas yo'llari kasalliklari bo'yicha erta o'limni 2,5 barobar kamaytirish, O'zbekistonni “Sil xastaligidan holi mamlakat”ga aylantirish ko'zda tutilgan.Binobarin, 350 ming nafar qandli diabet va 1,5 million yurak-qon tomir kasalligi bor bemorlarni davolash bilan to'liq qamrab olish, tibbiy yordamga muhtoj aholining 70 % murojaatlarini birlamchi bo'g'inning o'zida hal etishga erishish, bemorlarni gemodializ o'rin-joylari bilan to'liq qamrab olish maqsad qilingan. Namangan, Farg'ona, Sirdaryo, Qashqadaryo, Navoiy viloyatlari va Toshkent shahrida tibbiyot klasterlari tashkil etiladi. Qashqadaryoda bolalar shifoxonasi, tug'uruq kompleksi, skrining markazi, reproduktiv salomatlik markazi joylashgan mujassam bir kompleks “Ona va bola” klasteri ishga tushiriladi. Bolalar o'rtasidagi irsiy kasalliklarni 2 barobarga qisqartirish, chaqaloqlarda bunday xastaliklar bo'yicha selektiv skrining tekshiruvlar qamrovini kamida 50 %ga oshirish yuzasidan ham zarur chora-tadbirlar belgilangan. Onalar va bolalar, qolaversa, onkologik xastaliklardan o'lim ko'rsatkichini kamaytirish, yuqumli bo'lmagan kasalliklarni erta aniqlash darajasini 70 %ga yetkazish, 40 va undan katta yoshdagi aholi orasida qandli diabet va arterial gipertoniya kasalliklarining erta bosqichida aniqlash darajasini 2 barobarga oshirishga

alohida e'tibor qaratiladi. Strategiyadan 55 va undan katta yoshdagi aholini 100 % tibbiy profilaktik ko'rikdan o'tkazish va sog'lomlashtirish, 40 va undan katta yoshdagi aholi orasida jismoniy faol aholi ulushini 2 barobar oshirishga doir chora-tadbirlar ham o'rin olgan.

Aholi o'rtasida to'g'ri ovqatlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish ham ustuvor maqsadlarimizdan biri bo'ladi. Shu bilan birga, yurtimizdagi tibbiyot muassasalarini raqamlashtirish darajasi 100 foizga yetkaziladi.

Bir so'z bilan aytganda, “O'zbekiston – 2030” strategiyasi – tibbiyotning kelajakdagi xaritasi vazifasini o'taydi.

Xulosa va takliflar. Tibbiyot xizmatlari bozorida iste'mochi (bemor)ning talabini o'rganishda professional meditsina ommasi bilan birga bozor talabi tadqiqotlarini olib boruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Tibbiyot xizmatlari bozorida iste'mochi (bemor)ning talabi borasida tadqiqotlar olib borish nafaqat, meditsina xizmatlarini taklif etuvchilarning rivojlantirishga, balki mazkur bozorning raqobat kurashini shakllantiradi. Bu esa, avvalambor, tibbiy xizmatlar sifatini ta'minlashga xizmat qiladi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu nuqtai-nazardan mamlakatimizda tibbiy xizmatlar bozorini rivojlantirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish istiqbolda samarali natijalarga olib keladi deb hisoblaymiz va ular taklif etishni ta'bir joiz deb topdik:

1. O'zbekistonda tibbiyot xizmatlari bozorini rivojlantirish maqsadida tibbiy ta'limni innovatsiyalarni jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Xususan, tibbiyot oliy o'quv yurtlarida 2025/2026 o'quv yilidan boshlab bakalavriat, magistratura va klinik ordinatura o'quv rejalariga “nano texnologiya”, “tibbiyot genetikasi”, “IT-texnologiya” kabi fanlar kiritish va xorijiy pedagoglarni jalb qilgan holda o'quv jarayonlari tashkil etish lozim.

2. Respublika tibbiyot OTMda o'qish muddati 4 yillik “oliy malakali hamshira” bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashga ruxsat berish;

3. Mamlakatimizda o'rta tibbiyot xodimlariga oliy ma'lumot beruvchi va qayta tayyorlovchi Hamshiralik akademiyasi tashkil etish. Ushbu akademiya negizida Xorijning masalan, Turkiyaning Sog'liq bilimlari universitetining “Hamshiralik ishi” fakulteti ochish;

4. Xalqaro hamkorlik doirasida Germaniyaning KfW banki va GIZ ishtirokida Termiz shahrida tibbiy ta'lim va malaka oshirish dasturlarini modernizatsiya qilish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 07.12.2018-йилдаги ПФ-5590- сонли “Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони;
2. Porter M., Teisberg E. Redefining Health Care: Creating Value Based Competition on Results. Harvard Business School Press, 2006;
3. Zuenkova, Yu.A. The struggle for patients and severe competition for compulsory health care. Vestnik MIRBIS, 2021;
4. Lukina, Yu.V.; Kutishenko, N.P.; Martsevich, S.Yu. Treatment adherence: modern view on a well known issue. Cardiovascular Therapy and Prevention, 2017;
5. Ivanov, A.V. Registers as the basis for data collection and evidence building. RealWorld Data & Evidence, 2021\$
6. Ахмаджанов И.Х. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятида тиббиёт моддий-техника таъминоти хизматларини кўрсатиш ҳолати ва истикболлари // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2016 йил;
7. Рахманов Д.Х. Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш муассасаларини молиялаштиришнинг устувор йўналишлари // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, март, 2012 йил;
8. Дадаходжаева М.Э. Хорижий давлатларда соғлиқни сақлашни бошқаришнинг турли моделларига тавсиф ва халқаро амалиёт // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2016 йил.
9. <https://globalwellnessinstitute.org/what-is-wellness/what-is-wellness>
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi. (Murojat vaqti 2025 y.18.03. soat 22:31,

З.Ахмедов Подходы к оценке потребительского (пациентского) спроса на рынке медицинских услуг	Z.Akhmedov Approaches to assessing consumer (patient) demand in the medical services market
Аннотация. Система здравоохранения в Узбекистане трансформируется на основе совершенно новых подходов. В сфере широко применяются передовые методы лечения и диагностики, инновационные технологии. В результате квалифицированные медицинские услуги доходят до домов людей, живущих в отдаленных районах. Данная статья посвящена тенденциям изучения рыночного спроса клиентов (пациентов) с целью повышения качества системы здравоохранения, в частности медицинских услуг. Ключевые слова: медицинские услуги, TDABS, «клиентский путь», «лояльность» пациента, «реальный клинический опыт», «перспектива пациента», индексы NPS и CSI, эффективность, доход.	Abstract. The healthcare system in Uzbekistan is being transformed based on completely new approaches. Advanced treatment and diagnostic methods and innovative technologies are widely used in the field. As a result, qualified medical services reach the homes of people living in remote areas. This article is devoted to trends in studying the market demand of clients (patients) in order to improve the quality of the healthcare system, in particular medical services. Keywords: medical services, TDABS, "customer journey", patient "loyalty", "real clinical experience", "patient perspective", NPS and CSI indices, efficiency, income.

Мурод Нозирович Ибрагимов – директор консалтинговой компании ООО “LEAN PHARMA CONSULTING”.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО ЗАДАНИЯ НА ОКАЗАНИЕ КОНСУЛЬТАЦИОННЫХ УСЛУГ

Аннотация. В статье обосновывается необходимость разработки технического задания на консалтинговые услуги по внедрению стандарта «Надлежащая дистрибьюторская практика» (GDP), приводится, разработанное автором, форма и структура технического задания, а также перечень работ, включаемых в техническое задание на консалтинговые услуги по внедрению стандарта GDP. Ключевые слова: консалтинговые услуги, договор, техническое задание, “Надлежащая Дистрибьюторская Практика”, дистрибуция, лекарственные средства, оптовая торговля.

Введение. С ростом экономики, появлением все больше новых направлений развития и новых участников рынка возрастает и потребность в услугах экспертов, профессиональных консультантов. В настоящее время инвестор, особенно, зарубежный, при инвестициях не обходится без привлечения экспертов–консультантов. Сфера консалтинговых услуг в Узбекистане находится на начальной стадии развития. В то же время, в связи с интенсивным развитием экономики, быстрым ростом числа предприятий на различных сферах зарождает нарастающий спрос на консультационные услуги.

Процесс оказания консультационных услуг представляет собой логическую, взаимосвязанную цепочку процедур, выполняемых совместными усилиями консультанта и клиента для полного решения проблемы и осуществления необходимых изменений в клиентской организации.

В услугах по внедрению стандарта «Надлежащая дистрибьюторская практика» («Good Distribution Practice» или общепринятое сокращение этого понятия как GDP) в фармацевтической сфере, проблема заранее обозначена – это отсутствие данного стандарта на предприятии, без которых продолжать деятельность по дистрибуции лекарственных средств не допускается действующим законодательством Республики Узбекистан. Задача консультанта подготовить предприятие и его документацию к инспекции по сертификации предприятия по утвержденному стандарту.

В Узбекистане по состоянию на 1 января 2025 года из 476 предприятий оптовой торговли лекарственными средствами 352 или 74,0% дистрибьютора сертифицированы по

стандарту GDP и имеют соответствующий сертификат.

Многоступенчатость данного вида консалтинга аргументируется с наличием проблем по созданию условий для внедрения стандарта GDP. А именно, стандарт GDP предъявляет определенные требования к зданию, помещениям для приемки и хранения лекарственных средств, их техническому оснащению, требования к используемому транспорту для перевозки от поставщика и к получателю. Без приведения их в соответствии с требованиями, продолжение оказания услуг по консалтингу не имеет смысла.

Разносторонность оказания услуг по внедрению стандартов GDP обосновывается необходимостью разработки и подготовки не только рекомендаций по строительно-монтажным, техническим решениям, но и их адекватному выполнению. Кроме того, при аттестации предприятия и его персонала на соответствии требованиям стандарта GDP в обязательном порядке изучаются документация по контролю и обеспечению качества, а также знание их со стороны персонала предприятия.

Как показывает исследование, консалтинговые услуги по внедрению стандарта GDP на предприятиях по оптовой реализации лекарственных средств чаще всего осуществляются не в форме разовых консультаций, а в форме целых консалтинговых проектов, включающих в себя такие работы, как диагностика процессов и документации, выявление несоответствий, разработка решений, их внедрение и подготовка к сертификации по стандарту GDP, сопровождение проекта.

Конструктивные взаимоотношения между консультантом и клиентом возможны, когда взаимные обязательства по решению предмета консалтинга обсуждены, детализированы и юридически письменно оформлены. Таким документом является техническое задание на консультационную услугу, прилагаемое к договору, чему посвящена данная статья.

Обзор литературы по теме. Научных подход и поиск путей рациональной организации консалтинговых услуг привлекали внимание многих ученых в области менеджмента. Вопросы развития консалтинга, особенностей управленческого консультирования и направлений совершенствования оказания консалтинговых услуг рассмотрены в работе коллектива авторов (Блинов А.О., Бутырин Г.Н., Добренкова Е.В.) [2].

В работе Маринко Г.И. подробно проанализированы основные этапы и особенности консалтингового процесса, [3] рассмотрены взаимоотношения консультант – клиент.

Книга Раснел Итан М. [4] раскрывает методы управления самой известной в мире консалтинговой компании McKinsey, демонстрирует инструменты, позволяющие мыслить, как консультанты McKinsey.

Государственный стандарт Республики Узбекистан «Надлежащая дистрибьюторская практика – GDP», устанавливает нормы надлежащих условий хранения, транспортировки и распространения, необходимых для обеспечения качества, безопасности и эффективности лекарственных средств по всей цепи поставки, а также предотвращения риска проникновения фальсифицированных лекарственных средств и изделий медицинского назначения в цепь [1].

Методология исследования. В данном исследовании на основе анализа действующей практики оказания услуг по внедрению стандарта GDP и требований нормативных документов по GDP обоснована необходимость разработки технического задания, преведено разработанное автором, форма и структура технического задания, а также перечень работ, включаемых в техническое задание на консалтинговые услуги по внедрению стандарта GDP.

В процессе исследования использованы следующие методы:

Литературный анализ – проанализированы нормативные документы, научные статьи, книги по консалтингу, процессу оказания консультационных услуг, внедрению стандарта GDP, подходам к разработке технического задания.

Сравнительный анализ – с помощью сравнения различных подходов к организации консалтинговых услуг по внедрению стандарта GDP, выявлены их преимущества и недостатки.

Аналитический подход – проанализировано влияние разработанного технического задания к эффективности консалтинговых работ, в целом, на качество услуги по внедрению стандарта GDP, в частности.

Эмпирическое исследование – практика внедрения стандарта GDP рассмотрена во взаимосвязи с требованиями национального стандарта «Надлежащей дистрибьюторской практики» (GDP).

Синтез – обозначены перечень работ, выполняемых в процессе оказания консалтинговых услуг, и включаемых в техническое задание подписываемых консультантом и клиентом и прилагаемых к договору.

В исследовании также использованы такие методы научных исследований, как логический подход, научное наблюдение, абстрактное мышление.

Анализ и результаты. Наши наблюдения показывают, что при заключении договора на оказании консалтинговых услуг по внедрению стандарта GDP чаще не разрабатывается техническое задание, не подписывается сторонами и не прилагается к договору как его составная часть, ограничиваются лишь устными обсуждениями продолжительности по времени оказания услуги и сумме договора, что приводит к частым разногласиям между клиентом и консультантом.

На наш взгляд, многоступенчатость, разносторонность оказания консалтинговых услуг по внедрению стандарта GDP диктует разработки технического задания на оказания услуг. Более того, разработанное в окончательном варианте техническое задание должно быть подписано клиентом и консультантом и прилагаться к договору об оказании услуг как его составная часть, т.е. иметь юридическое обоснование.

Из-за сложности и специфических особенностей процесса консультирования техническое задание по внедрению стандарта GDP рекомендуется разработать со стороны консультанта и предлагать клиенту на рассмотрение.

В мировой практике для технического задания принят англоязычный термин «Terms of Reference - TOR». В техническом задании формулируются задачи для консультанта, определяя тем самым рамки консультационного процесса и устанавливая требования, которым должна удовлетворять консультационная услуга. TOR составляется со стороны заказчика во всех международных тендерах на оказание консультационных услуг и прилагается к объявлению о тендере.

Требования стандарта GDP чаще всего бывают не изученными со стороны персонала клиента и указание только лишь перечня выполняемых работ и разрабатываемых документов, могут быть недостаточными для полного понимания объемов и характера консалтинга со стороны персонала клиента. Поэтому представляется важным указание в техническом задании формы представления услуги: письменное, устное, обсуждение, обучение.

На наш взгляд, техническое задание будет полноценным, если указать в нем вид и способ представления результата работы со стороны консультанта. Форма представления результатов может быть, как письменной, так и устной, а письменная форма представления информации может быть, как электронным, так и бумажным. На переговорах между консультантом и клиентом, важным представляется указание количества страниц каждого разрабатываемого документа в рамках оказания услуг по внедрению элементов стандарта GDP, что будет служить средством для более полного представления со стороны клиента об объеме планируемых, к выполнению, работ.

Единой, стандартной формы технического задания отсутствует. Его содержание определяется характером решаемой проблемы. Целесообразным представляется включение в техническое задание следующей информации:

- 1) краткая информация о клиенте;
- 2) цели проекта;
- 3) услуги, которые требуются от консалтинговой компании;
- 4) сроки выполнения проекта;
- 5) перечень выполняемых работ;

- 6) форма и способ представления результатов в разрезе выполняемых работ, а также и объем разрабатываемых документов;
- 7) контактное лицо.

Качественно составленное техническое задание — это документ, в котором определены наиболее важные положения будущего консультационного проекта и желаемый результат.

Как показывает практика, на консультационные услуги по внедрению стандарта GDP отводится мало времени со стороны клиента и, как правило, клиенты заинтересованы в ускоренном формате оказания услуг. Это обстоятельство диктуется с прямой связью получения соответствующего сертификата, дающего права клиенту на осуществление фармацевтической деятельности, с одной стороны, с наличием нагрузок на персонал в период осуществления консалтинга, с другой стороны.

Следовательно, представляется необходимым и важным указание в техническом задании временных рамок оказания услуги, в целом, и на отдельные виды работ. Указание времени выполнения работ облегчает консультанту обсуждение с клиентом стоимости оказания услуги и общей продолжительности по внедрению стандарта GDP.

Основываясь на опыт работы по внедрению стандарта GDP на предприятиях по дистрибуции лекарственных средств и изделий медицинского назначения нами разработана структура технического задания на выполнение консалтинговых услуг внедрению стандарта GDP.

Основными услугами обозначены:

- Составление списка стандартных операционных процедур (СОП ов) и разработке проектов СОП ов;
- Составление проектов форм, необходимых для регистрации определенных действий в помещениях клиента;
- Составление проектов должностных инструкций с учетом организационной структуры управления на предприятии;
- Составление проектов инструкций персоналу клиента;
- Подготовка проектов журналов;
- Разработка проекта Руководства по качеству;
- Составление других административных документов исходя из специфики объекта;
- Подготовка программы обучения персонала клиента.

В проект технического задания включены все работы по подготовке к разработке вышеперечисленным документов, а также работы, выполняемые после разработки документов:

- Выполняемые работы на предприятие по внедрению разработанных документов, установление исполнителем несоответствий и их устранение совместно с персоналом заказчика;
- Участие исполнителя в проведении инспекция по стандарту GDP;
- Работа с установленными и зафиксированными несоответствиями.

Какие преимущества для участников консалтингового процесса от тщательно разработанного технического задания?

Во-первых, клиент будет иметь полное представление об объеме услуги, перечня разрабатываемых документов и других работ в рамках оказания консалтинга.

Во-вторых, облегчается процесс обсуждения условий договора, стоимости услуги и сроков его выполнения.

В-третьих, обе стороны договора будут иметь полное представление об объемах и ожидаемых результатах, планируемых к оказанию услуги.

В-четвертых, облегчается и упрощается процесс оформления результатов оказания услуги.

Изучение процессов оказания консультационных услуг и личное участие в консалтинговых проектах по внедрению стандарта GDP автора статьи показывает наличия ряда важных функций технического задания во взаимоотношениях консультанта и клиента.

Первая функция – организационная функция. Техническим заданием эффективно можно организовать работу как у персонала консультанта, так и у ответственных работников клиента. Техническое задание может быть основой составления плана работ для работников консультанта и клиента в период внедрения стандарта GDP, для обозначения ответственных с каждой из сторон консультационного процесса, установления последовательности и сроков выполнения работ. В ходе процесса консультирования техническое задание превращается в инструмент установления полноты выполнения каждого составляющего части консалтинговой услуги, участия персонала клиента в процессе консалтинга.

Вторая функция технического задания - коммуникационная. Техническое задание служит коммуникативным инструментом в ходе всего процесса оказания услуг как между руководством консультанта и клиента, так и между их персоналом. Более того, детальное обозначение названия каждого документа, последовательность выполнения работ, форм представления информации и определение результата позволяет эффективно взаимодействовать.

Это взаимодействие будет эффективным не только между клиентом и консультантом, так и для рациональной организации работ персонала клиента по внедрению элементов стандарта GDP. При этом техническое задание и его части являются объектом управления и изменений в организации процессов, ориентируется на последовательное внедрение комплекса работ.

Подписанное техническое задание является также инструментом управления внутри организации консультанта. Разработка документов и выполнение работ с учетом особенностей объекта клиента будет структурироваться на основе технического задания, распределение работ между исполнителями и контроль их качественного выполнения при наличии такого документа будет эффективным.

Третья функция технического задания – юридическая. Подписанное техническое задание будет служить основой для решения разногласий между клиентом и консультантом, как в ходе оказания услуг, так и в процессе завершения работ и оформления акта выполненных работ. Максимально детализированное техническое задание будет иметь преимущество в разрешении разногласий. Устная договоренность при оказании консультационных услуг по внедрению элементов стандарта GDP часто приводит к разногласиям, разрешении которых часто бывают проблематичным и приводит к замедлению или приостановки оказания услуг.

Четвертая функция – информативная. Стороны оказания услуг от технического задания будут информированы по перечню, сроках оказания услуг, форме представления результатов консалтинга. Из технического задания и персонал клиента, и персонал консультанта могут исчерпать детальную информацию о предмете услуги, руководствоваться в своей деятельности относительно конкретного договора и клиента.

При наличии квалифицированного персонала техническое задание на консалтинговые услуги по внедрению элементов стандарта GDP может быть подготовлено и персоналом клиента и передано консультанту для рассмотрения или на основе такого технического задания может быть объявлен тендер между консультационными компаниями.

Единая форма технического задания отсутствует и содержание этого документа определяется спецификой решаемой проблемы. Консультационные услуги по внедрению элементов стандарта GDP ставить ясные и конкретные задачи, исходящие от требований, утвержденных стандарта GDP.

Разработанный, нами, вариант технического задания, может служить инструментом для эффективной организации консалтинговых услуг по внедрению элементов стандарта GDP.

На наш взгляд, техническое задание должен быть разработан ко всем видам консалтинговых услуг, детально обсужден заказчиком и исполнителем, подписан ими, приложен к договору об оказании услуг как составной его части.

Тщательно составленное техническое задание всемерно будет способствовать качествен-

ному исполнению условий договора, выполнение работ качественно и в срок, следовательно, будет способствовать развитию консалтинга как важной части инфраструктуры бизнеса.

Заклучение и предложения. По результатам исследования и оказания многочисленных услуг предприятиям оптовой торговли лекарственными средствами по внедрению стандарта GDP разработаны следующие рекомендации:

1. Для активного взаимодействия консультанта и клиента, выполнения оказания услуг по внедрению стандарта GDP качественно и в срок необходимым представляется составить техническое задание на оказание услуг.
2. В техническое задание на оказание услуг предпочтительно включение информации о целях проекта, об услугах, которые требуются от консалтинговой компании, сроках выполнения и перечень выполняемых работ, форма и способ представления результатов в разрезе работ, а также объем разрабатываемых документов.
3. Необходимым представляется максимально детализировать работы в рамках оказания услуг по внедрению стандарта GDP на предприятиях оптовой торговли лекарственными средствами.
4. Составленное техническое задание на оказание услуг по внедрению стандарта GDP следует подписывать со стороны клиента и консультанта и прилагать к договору в качестве его составной части.

Автор рекомендует составлять техническое задание ко всем видам консультационных услуг независимо от профиля услуги, что служит ускоренному развитию консалтинга, в целом.

Список использованной литературы:

1. Государственный стандарт Республики Узбекистан «Надлежащая дистрибьюторская практика – GDP». Министерство здравоохранения Республики Узбекистан. Агентство «Узстандарт». O‘z DSt 2764 – 2018.
2. Блинов А.О., Бутырин Г.Н., Добренкова Е.В. Управленчески консалтинг корпоративных организаций: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 192 с.
3. Маринко Г.И. Управленческий консалтинг: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 381 с.
4. Раснел Итан М. Метод McKinsey: Использование техник ведущих стратегических консультантов для решения ваших личных задач и задач вашего бизнеса/ Пер. с англ. – 3-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 194 с.

М.Ибрагимов Консалтинг хизматларини кўрсатиш техник топшириғи шакли ва таркибини такомиллаштириш	M.Ibragimov Improving the form and content of the terms of reference for the provision of consulting services
Аннотация. Мақолада "Намунали Дистрибьюторлик Амалиёти" (НДА) стандартини жорий этиш учун консалтинг хизматлари техник топшириғини ишлаб чиқиш зарурлиги асосланади, муаллиф томонидан ишлаб чиқилган техник топшириқнинг шакли ва таркиби, шунингдек, НДА ни жорий этиш консалтинг хизматлари техник топшириғига киритилган ишлар рўйхати келтирилган. Калит сўзлар: консалтинг хизматлари, шартнома, техник топшириқ, "Намунали Дистрибьюторлик Амалиёти", дори воситалари, улгуржи савдо.	Abstract. The article substantiates the need to develop the terms of reference for consulting services for the implementation of the "Good Distribution Practice" (GDP) standard, provides the form and structure of the terms of reference, developed by the author, as well as a list of works included in the technical specification for consulting services for the implementation of the GDP standard. Keywords: consulting services, contract, terms of reference, "Good Distribution Practice", distribution, medicines, wholesale trade.

Farhod Anvarovich Safarov – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası professori v.b.

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHDA INNOVATION JARAYONLARINING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatish korxonalarida innovatsion yondashuvni qo‘llashning ahamiyati va imkoniyatlari to‘g‘risida fikr yuritiladi. Xususan, baholash va konsalting tashkilotlarida reinjiningni amalga oshirish xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish, innovatsiya, boshqaruv, reinjining, axborot texnologiyalari, biznes-jarayon.

Kirish. Xizmat ko‘rsatish sohasida ichki korporativ boshqaruvni tubdan takomillashtirishning dolzarbligi biznes jarayonlarini mijozlar yo‘nalishi bo‘yicha qayta loyihalash zarurati bilan emas, balki boshqaruvni axborot bilan ta‘minlashni yaxshilash zarurati bilan bog‘liq. Ma‘lumki, bozor munosabatlarining rivojlanishi va raqobatning kuchayishi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning tarmoqlarni taqsimlash tendentsiyasini belgilaydi. Shu sababli, biznes amaliyotida korxonalar hozirgi vaqtda asosan ikkita tashkiliy model shaklida keng tarqalgan:

- markazlashtirilgan, shu jumladan yirik korxona atrofida turli maxsus vazifalarni bajarishga ixtisoslashgan kichikroq tuzilmalarni shakllantirish;
- markazlashtirilmagan, ya‘ni hajmi bo‘yicha o‘xshash, ba‘zilar yuridik jihatdan mustaqil, lekin barchasi birgalikda bir-birining barqarorligini qo‘llab-quvvatlaydigan korxonalar majmuini anglatadi.

1990-yillarning boshlarida xizmat ko‘rsatish sohasida xususiylashtirish va monopoliyadan chiqarishning jadallashgan siyosati natijasida yuqori darajadagi iyerarxik tuzilmalar o‘rnini nisbatan teng elementlarga bo‘shatib berdi. Iqtisodiyotning bu sektorida alohida korxonalar yoki ikkinchi tashkiliy modelga birlashtirilgan korxonalar ustunlik qiladi. Tashkiliy tuzilmalarning o‘ziga xos xususiyatlari ularning axborotni boshqarishning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydi, chunki Tarmoqlar bir nechta taqsimlangan ma‘lumotlar bazalarining mavjudligiga va ularni yagona axborot makoniga ulash zarurligiga olib keladi. Bunday tuzilmalarni reinjining qilishda, qoida tariqasida, ko‘p darajali tarmoqlarni yaratishga hojat yo‘q. Bu holda reinjining alohida korxonalar darajasida mahalliy tarmoqlar bilan chegaralanadi va alohida ma‘lumotlar bazalarini umumiy modulga aylantirish orqali taqsimlangan ma‘lumotlar bazalarini boshqarish sxemasini nazarda tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Korxonalarning samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta‘minlash, bunda zamonaviy usullar va vositalardan foydalanish muaamolari qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu soha mutaxassislari Maykl Xammer, Djeysm Champi, Tomas Davenport, Dj. Short, Djon Xarrington, Dj. Teng, D. Andryus, S. Stalik, Pol Saymon va boshqalar o‘z asarlarida korxonalarni modernizatsiyalash, ularda innovatsion boshqaruv usullari va instrumentlarini qo‘llash, biznes-jarayonlarni takomillashtirish, jarayonli boshqaruv yondashuvi kabi yo‘nalishlarda bir qator qarashlarni bayon etishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida induksiya va deduksiya, tizimli va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. So‘nggi o‘n yilliklarning umumiy iqtisodiy tendentsiyasi bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish sohasining rolini oshirishdir. Eng rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar yalpi ichki mahsulotning 60-70 foizini tashkil qiladi. Mahalliy xizmatlar bozori milliy iqtisodiyotda unchalik katta ahamiyatga ega emas, lekin u so‘nggi yillarda jahon tendentsiyalariga muvofiq tubdan o‘zgarib bormoqda.

Xizmat ko'rsatish sohasini zamonaviy o'zgartirish davri milliy iqtisodiyot uchun yangi mustaqil bozor segmentlarini - audit, reklama, konsalting, xavfsizlik va rieltorlik xizmatlarini keltirib chiqardi. Reinjiniring xizmatlari bozori segmenti postsovet davrida amalda qayta shakllandi.

Reinjiniring xizmati xizmatlar bozorining eng bilim talab qiladigan segmentlaridan biri bo'lib, yetakchi jahon ishlab chiqaruvchilarining uskunalariga texnik xizmat ko'rsatish, kafolat va kafolatdan keyingi ta'mirlash, maishiy, audio va video uskunalar, iqlim nazorati tizimlari, nozik issiqlik tizimlari, ofis ATSlari, nusxa ko'chirish mashinalari, shaxsiy kompyuterlar, atrof-muhitni muhofaza qilish tizimlari, yong'in xavfsizligi tizimlarini o'rnatish va ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha konsalting va muhandislik xizmatlarini o'z ichiga oladi. Xizmat ko'rsatilayotgan uskunalarining yuqori texnologiyasi xodimlarning malakasi va xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalarning texnik va texnologik darajasiga yuqori talablarni qo'yadi.

Biznes jarayonlarini reinjiniringning ijobiy ta'sir etuvchi omillari quyidagilardan iborat:

- reinjiniring sohasida xorijiy tajribadan foydalanish orqali amalga oshirilayotgan xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislarning malakasini oshirish;
- xizmat ko'rsatuvchi iste'molchilarning mamlakatda reinjiniring rivojlanishi to'g'risida xabardorligini oshirish;
- yangi mahsulotlar va yangi xizmatlarni qo'llab-quvvatlash xizmatlarining paydo bo'lishi;
- axborot texnologiyalarini (Internet) rivojlantirish, menejerlarga kompaniyaning muammoli masalalari bo'yicha real vaqt rejimida xodimlar bilan maslahatlashish imkonini beradi.

Yuqori texnologiyali xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga quyidagilar kiradi:

- biznes jarayonlarini reinjiniringni amalga oshirish uchun katta moliyaviy, moddiy va mehnat xarajatlari;
- iste'molchilarga taklif etilayotgan xizmatlar bozori to'g'risida to'liq ma'lumot olish imkonini bermaydigan axborot xizmatlarining yuqori narxi;
- mahalliy kompaniyalarda tajribaning etishmasligi va kompaniyalar faoliyatidagi innovatsiyalarga ishonchsizlik;
- xizmatlar bozori ishtirokchilari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazaning nomukammalligi;
- xizmatlar iste'molchilarining katta qismidagi moliyaviy imkoniyatlarning past darajasi;

Reinjiniringning markaziy bo'g'ini zamonaviy axborot texnologiyalari bo'lib, bu holda konstruktiv omil rolini o'ynaydi. Boshqaruvda kompyuter texnikasidan foydalanishning o'zi umuman xo'jalik faoliyatining yangi sifati va miqdorini ta'minlamaydi. Reinjiniring biznes jarayonlarini qayta tashkil etadi va kompyuter texnologiyalari va zamonaviy kommunikatsiyalarni yangi biznes jarayonlariga integratsiya qiladi. Texnologiyaning haqiqiy kuchi eski jarayonlarni yaxshilashda emas, balki eski qoidalarni buzish va ishlashning yangi usullarini yaratish, ya'ni reinjiniringni amalga oshirish imkonini beradi. Shunday qilib, telekonferentsiya uzoq masofalar bilan ajratilgan odamlar faqat vaqti-vaqti bilan va katta xarajat bilan muloqot qilishlari mumkinligi haqidagi g'oyani yo'q qildi; Telekonferentsialoqa rejimi kosmosdagi muhim masofalarda ham boshqaruvni qo'llab-quvvatlash va maslahat berish imkonini beradi. Tarmoqli aloqalar alohida xodimlar uchun qog'oz tashuvchilarda axborot materiallari bilan ishlash bo'yicha cheklolarni birma-bir olib tashladi; Integratsiyalashgan ma'lumotlar bazasi texnologiyasi ma'lumotlardan bir vaqtning o'zida deyarli cheksiz ko'p odamlar tomonidan foydalanish imkonini beradi. Simsiz ma'lumotlarni uzatish ba'zi hollarda statsionar ofislarni yo'q qilishga imkon beradi.

Yangi biznes-jarayon hujjat aylanishini "kasbiy" qo'llab-quvvatlashga emas, balki menejering ekspert tizimi, markaziy ma'lumotlar bazasi va turli xil hujjatlar shablonlari (standart

shartnomalar, VIP mijozlar ro'yxati, iste'molchiga xizmat ko'rsatishning tijorat sxemalari va boshqalar) bilan ishlashiga asoslanadi. Yangi jarayon, ehtimol, hujjat barcha manfaatdor tomonlarning rasmiy tasdiqlash protsedurasining "uzoq tortmasida" saqlanmaydi degan taxminga asoslanadi va uni tezda ko'rib chiqish va tasdiqlash vazifasi menejerning vazifasi bo'ladi. Bundan tashqari, tasdiqlash va monitoring iste'mol qiymatini yaratmaydigan ish sifatida qisqartirilishi kerak.

Baholash xizmatlari respublikada xizmat ko'rsatish faoliyatining dolzarb va istiqbolli turlari hisoblanadi. Baholash xizmatlarining rivojlanishi moliya, bank va tijorat operatsiyalarida shaffoflikni, garov ta'minotini shakllantirishning obyektiv asosini va mamlakat mulkini xususiyashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish samaradorligini yaratish zarurati bilan bog'liq.

Baholash faoliyatini rivojlantirish O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlar va huquqiy demokratik davlat barpo etish jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida bozor infratuzilmasining rivojlanishi munosabati bilan keyingi yillarda baholash faoliyati shakllanish yo'lini bosib o'tdi va bugungi kunda iqtisodiyotning mustaqil sohasiga aylandi. "Baholash faoliyati to'g'risida"gi qonun asosida baholash faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish tizimi shakllantirildi. U yuridik shaxslarni litsenziyalash, jismoniy shaxslarni attestatsiyadan o'tkazish, litsenziya talablari va shartlariga rioya etilishini nazorat qilishni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasida baholash xizmatlari sohasida zarur qonunchilik bazasi shakllantirilib, ularni faol rivojlantirish uchun iqtisodiy sharoitlar yaratildi. Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida baholash faoliyati juda aniq va muhim natijalarga erishdi. Shu bilan birga, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar to'xtamaydi va baholash faoliyati professional faoliyat turi sifatida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi ehtiyojlariga javob berishi kerak. Mahalliy amaliyotning hozirgi holati va istiqbollari tahlili shuni ko'rsatadiki, kelgusi yillar baholash faoliyatining sifat tomonini chuqurlashtirish bilan tavsiflanishi kerak. Bu jarayonlar, ayniqsa, jahon moliyaviy inqirozi sharoitida muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 24-apreldagi "Baholash tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati uchun mas'uliyatini oshirish to'g'risida"gi PQ-843-son qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini isloh qilishning ajralmas qismi bo'lgan baholash faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va mulkni baholashni rivojlantirish tizimini takomillashtirish vazifasi qo'yildi.

Baholash xizmatlari sohasida kichik va o'rta korxonalar mutlaq ustunlik qiladi. Odatda kichik tuzilmalar tarmog'iga ega bo'lgan bunday korxonalarning egalari mijozlar va xodimlar to'g'risida shaxsiy ma'lumotlarning etishmasligi, hisobga olinmagan daromadlar muammosi va sarf materiallarida sezilarli yo'qotishlarga duch kelishadi. Ayni paytda, haqiqiy egasi o'z mulki bilan sodir bo'lgan hamma narsani bilishi kerak.

Baholash faoliyati samaradorligiga ko'pchilik omillar ta'sir qiladi, bular: baholovchilarning soni, tuzilgan shartnomalar soni, ko'rsatiladigan xizmat turlari, axborot texnologiyalari qiymati, xodimlar malakasini oshirishga ketgan sarf-xarajatlar, bevosita va bilvosita xarajatlar. Reinjiningning samaradorlikka ta'siri xarakterini baholash va bu ta'sir darajasini aniqlash baholash tashkilotlarining resurslardan oqilona foydalanishini va ancha yuqori daromadga erishishini ta'minlaydi. Samaradorlik va reinjiningning o'zaro aloqadorligini tahlil qilish maqsadida maxsus ishlab chiqilgan modellar yordamida omillarning kompleks tadqiq etilishi zarur bo'ladi. Mahsulot reinjiningi samaradorligini tahlil qilishda an'anaviy statistik usullar qo'llanildi: guruhlash, mutlaq va nisbiy miqdorlar, o'rtacha miqdorlar. Biroq bu usullar baholash faoliyati samaradorligiga omillar ta'sirining o'lchamini aniqlash imkonini bermaydi. Ekonometrik metodlar an'anaviy usullarni qo'llashga va bir vaqtning o'zida sifatli-nazariy tahlilni miqdoriy-matematik tahlil bilan uyg'unlikda amalga oshirishga, omillarda o'zaro

aloqaning mavjudligi va bu omillarning faoliyat samaradorligiga ta'siri hajmini aniqlashga imkon beradi.

Barcha o'rganilmagan omillarni aniqlash va ulardan samaradorlikni oshirish uchun maqsadga muvofiq foydalanish xarajatlarni rejalashtirish va smetalarni ishlab chiqish, boshqarishga aralashuv darajasida muhim unsur bo'lib hisoblanadi. Tahlilning iqtisodiy-matematik metodlari murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarning qonuniyatlarini aniqlashda va ularni empirik kuzatishda, bog'liqlik kuchini tadqiq etishda kata imkoniyatlar yaratadi. Hozirgi vaqtda dasturiy mahsulotlarning ko'p miqdordagi turlari yaratilgan bo'lib, ular bu metodlarni qo'llash jarayonini tezlashtirishga va prognozlashtirishning yanada ahamiyatli modelini tanlab olishga imkon beradi.

Reinjiniring, fikrimizcha, faoliyatni biznes jarayonlariga qayta yo'naltirish allaqachon amalga oshirilgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda ham amalga oshirilishi mumkin. chunki har qanday korxona paydo bo'lgan paytdan boshlab doimiy takomillashtirishni talab qiladi - biznes muhandisligi. Bunday holda, reinjiniring yangi biznes jarayonlarini yaratish yoki samaraliroq biznes jarayonlarini topish va amalga oshirish natijasida mavjudlarini qayta loyihalashni anglatadi.

Xulosa. Baholash tashkilotlari uchun reinjiniring bo'yicha amaliy tavsiyalar nuqtai nazaridan, axborot texnologiyalarini takomillashtirish, ma'lumotlar bazalarini yaratishning qo'lda o'z vaqtida yetarli bo'lmagan usulini va natijada boshqaruvni axborot bilan ta'minlash samarasizligini bartaraf etish zarur. Iqtisodiyotning ushbu sohasida nodir operatsion tizimlar va turli xil dasturlardan foydalangan holda turli xil eskirgan hisoblash uskunalari ko'rinishidagi "eski" yuk deyarli yo'qligi, ularni "tashlab qo'yish" achinarli va ularni zamonaviy darajaga olib chiqish yangilarini sotib olishdan ko'ra qimmatroqdir. Bundan tashqari, kichik hajmdagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar qimmat uskunalar va dasturiy ta'minotni yoki jiddiy axborot loyihalarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan xodimlarning yuqori boshlang'ich malakasini talab qilmaydi. Xizmat ko'rsatish korxonalarida boshqaruvni axborot bilan ta'minlashni bir vaqtning o'zida takomillashtirish bilan reinjiniring ko'plab boshqaruv quyi tizimlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish imkonini beradi: tashkiliy va moliyaviy boshqaruv, moddiy va pul oqimlarini nazorat qilish, xarajatlar va soliqlarni boshqarish, marketing va xodimlarni boshqarish.

Tadqiqot obyektimiz uchun reinjiniringning samarali usuli sifatida biz baholash tashkilotlari amaliyotiga o'z veb-saytlarini yaratish va ularga muntazam texnik xizmat ko'rsatishni joriy etishni taklif qilishimiz mumkin. Har bir veb-saytda baholash tashkilotining faoliyati, uning xodimlari, ish tajribasi, ko'rsatiladigan xizmatlar ko'lami, shuningdek mijozlarning sharhlari haqida tavsiflovchi ma'lumotlar bo'lishi kerak.

Ф. Сафаров Особенности инновационных процессов в совершенствовании деятельности предприятий сферы услуг	F. Safarov Features of innovative processes in improving the activities of service enterprises
Аннотация. В статье рассматриваются важность и возможности применения инновационного подхода на предприятиях сферы услуг. В частности, раскрыты особенности внедрения реинжиниринга в оценочно-консалтинговых организациях. Ключевые слова: сервис, инновации, управление, реинжиниринг, информационные технологии, бизнес-процесс.	Abstract. The article discusses the importance and possibilities of applying an innovative approach to service enterprises. In particular, the features of implementing reengineering in appraisal and consulting organizations are disclosed. Keywords: service, innovation, management, reengineering, information technology, business process.

UDK: 339.466.54

Nasiba Ergasheva – Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti, i.f.f.d.(PhD)

KEYTERING AUTSORSING XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TRENDI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini tashkil etishning zamonaviy shakllari, keytering xizmatlarida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish joyi va keytering jarayonini tashkil etish usullariga qarab farqlanishi va ularning turlari ochib berilgan. Keytering xizmatlarining zamonaviy brendi sifatida birinchi navbatda inson kapitaliga bogʻliqligi, keytering xizmatida xodim va xodimlarning yaʼni inson rolining ahamiyati judayam biqiyosligi koʻrsatib oʻtilgan. Shu sababli keyteringsda mohiyatan, mijoz kompaniyasida ishlarni bajarish uchun autstaffing kompaniyasidan xodim va xodimlarni ijaraga olish munosabatlari va oʻziga xos huquqiy xususiyatlarga egaligi asoslangan. Keytering jarayonida oʻz ishlarini bajarish uchun ishchilarni yollagan tadbirkorlik subyektlari faoliyatining tartibi va shartlarini belgilashning autstaffing xizmatidan foydalanish tartibi keltirib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: keytering, outsorsing, autstaffing, outsorsing, maktabgacha taʼlim tashkiloti, mijoz, uchinchi shaxs, integratsiya, outsorsing xizmati, baholash, narx, outsorsing narxi.

Kirish. Jahon iqtisodiy makonida outsorsing xizmat koʻrsatish bozori segmentlaridan biriga aylanmoqda. Iqtisodiyotga davlat aralashuvini minimallashtirishning asosiy yoʻllaridan biri maktabgacha taʼlim tashkilotlarini outsorsing xizmat turi bilan taʼminlash hisoblanadi. “Jahon iqtisodiyotida kechayotgan globallashtirish, axborotlashuv tendensiyalari sharoitida davlat va nodavlat sektorining 50-60 foiz uzoq muddatli shartnomalari tashqi resurslarini jalb etishni nazarda tutuvchi outsorsing xizmatlari orqali amalga oshiriladi. Outsorsing xizmatlari rivojlanishi zamirida kompaniya va firmalarda bir guruh odamlar uchun maʼlum joyda, belgilangan vaqtda, kelishilgan xizmat koʻrsatish darajasida keyteringsni tashkil etishi kerak boʻlib qoldi. Mijozlar uchun keytering xizmati nafaqat oziq-ovqatni kerakli vaqtda va joyda yetkazib berishdan iborat emas balki yuqori sifatli bayramlar uchun munosib taom, mehmonlarga gʻamxoʻrlik, tadbir uchun yuqori sifatli xizmat koʻrsatish, shuningdek, tashkilotchilar uchun xotirjam va munosib dam olishlariga aynan ushbu xizmat turi kerakligi aniqlandi.

Rossiya amaliyotida umumiy keytering odatda jismoniy shaxslar va tashkilotlar tomonidan buyurtma qilingan umumiy keytering xizmatlarini tashkil etish sifatida qaralgan. Hozirda davlat sektori vazifa va majburiyatlarini keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida tashkil etishning nisbatan qulay va samarali mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonda milliy va xalqaro miqyosdagi samarali va raqobatbardosh iqtisodiy mexanizmlarni yoʻlga qoʻyishda ijtimoiy xizmatlarni keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy turlarini rivojlantirish yoʻllari va istiqbollarga yoʻnaltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini tashkil etishning zamonaviy shakllari, dunyo keytering outsorsing xizmatlari bozori va uning geografiasidagi asosiy tendensiyalar, korxona va tashkilotlarining ahamiyati, tarkibi va oʻziga xos xususiyatlari, barcha sohalarini taʼminlashning sifat jihatidan baholash mezonlari, keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish yoʻnalishlari, keyteringsni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabilar bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yoʻnalishlaridan hisoblanadi.

Yangi Oʻzbekistonda taraqqiyotning hozirgi bosqichida ayrim iqtisodiyot tarmoqlarini toʻliq xususiy sektorga oʻtkazish orqali ularning sifati va samaradorligini oshirish, aholining ijtimoiy xizmatlarga boʻlgan ehtiyojlarini yanada toʻlaroq qondirish masalalariga alohida eʼtibor qaratilmoqda. 2022–2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham “...maktabgacha taʼlim tashkilotlari bilan qamrab olish samaradorligini yanada oshirish, DXSH asosida maktabgacha taʼlim tashkilotlarini keng joriy etish, iqtisodiyotda xususiy sektor ulushini oshirish”¹ ustuvor vazifalar etib belgilangan. Shuningdek, Oʻzbekistonda keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida sogʻlom ovqatlanishni tashkil

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning Taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoni // <https://lex.uz/docs/5841063>

etish, sog‘liqni saqlash tizimida bemorlarni ovqatlantirish, kir yuvish, tibbiy buyumlarni zararsizlantirish, tibbiy tashxislar, global raqamli ekotizim, biznes jarayonlari outsorsingi sohasini jadal rivojlantirish o‘ta dolzarb va muhim vazifalardan deb qaralmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi vazifalarni amalga oshirish keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sifatli xizmat ko‘rsatishni ta’minlash yo‘llarini o‘rganishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining dolzarbligini belgilab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash muammosi va ularni amaliyotga joriy etishga bag‘ishlangan ishlanmalar tahlili, shuningdek, keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmi muammosini o‘rganish xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy tizimini takomillashtirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan M.B.Kubayeva, SH.A.Buranova, A.V.Shin, G.A.Omanova va boshqalar maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy hamda ilmiy-metodik masalalari bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borgan. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish darajasining oshishida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda —2017-2021 yillarga maktabgacha ta’lim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Qarori [1] muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirish xizmatidan foydalanish bo‘yicha ko‘pgina iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilinib kelmoqda. Ushbu olimlar Gilmiyarova M.R. [2], Fedorova YE.A., Yermolov A.V. [3], Korneychik M., Lyasuskaya N. [4], Vasilev A.S., Mirgorodskaya T.V. [5], Yeskova L.F., Drozd A.M., Manevich A.V. [6], Pardayev M. Q. [7], Urazov B.K. [8] va boshqalar. Ushbu tadqiqot yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyati shundaki, mavjud xorijiy va mahalliy ilmiy ishlarning aksariyati faqat outsorsing xizmatlari bozorining ayrim segmentlariga qaratilgan. Bu asosan outsorsingning ma’lum bir turidan foydalanish va u bilan bog‘liq muammolarga tegishli tadqiqotlardir.

Keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida olib borilayotgan nazariy tadqiqotlar va O‘zbekiston Respublikasi tashkilotlari tomonidan to‘plangan juda kam amaliy tajribaga qaramay, keytering outsorsing xizmatlaridan sifatli foydalanish mexanizmi rivojlanish yo‘lida bormoqda. Ushbu masala bo‘yicha ilmiy ishlarning juda kamligi iqtisodiyot tarmoqlarida keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash faoliyatini ishlab chiqadigan chuqur va tizimli tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Keytering outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida xizmatlarni sifatini baholash xususiyatlarini asoslab berish, keytering outsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga qo‘llashning uslubiy ta’minotini yaxshilashga qaratilgan masalalar, mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, so‘rovnoma va iqtisodiy tahlil va tizimli tahlil bilan izohlanadi.

Tahlil va natijalar. Keytering so‘zi (inglizcha katering - yetkazib bermoq, xizmat qilmoq so‘zidan olingan) — umumiy keytering tarmog‘i bo‘lib, u yerdan tashqari xizmatlar ko‘rsatishdan foydalanish. Bu sohada ishlovchi kompaniyalar oldindan tayyorlangan taomlarni yetkazib berish, dasturxon tuzish va tozalashni taklif qilish ma’nolarini anglatadi. Keytering - bu keyteringni tashkil etish, asbob-uskunalarini ijaraga olish va istalgan joyda biron bir tadbirda ofitsiant va oshpaz sifatida ishlash uchun keng qamrovli xizmatdir. Oddiy qilib aytganda, keytering - bu sizning mehmonlaringizni ovqatlantirishi mumkin bo‘lgan ochiq xizmat turidir. Keyteringning asosiy turlari va yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin. Keyterinni bir martalik idishlarda yetkazib berishdan tortib, minglab odamlar uchun bino ichida va tashqarisida ziyofat va ziyofatlar tashkil qilishgacha bo‘lgan umumiy Keytering turli shakl va shakllarda bo‘ladi. Voqea joyi, xizmat ko‘rsatish usuli, mijozning holati va boshqa bir qator xususiyatlar va shartlarga qarab xizmat ko‘rsatishning bir nechta tasnifi mavjud.

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish joyi va keytering jarayonini tashkil etish usuliga qarab, quyidagi turlar ajratiladi:

➤ bino ichida Keytering - keytering korxonasining ixtisoslashtirilgan oshxonasida barcha zarur jihozlar bilan ta’minlanganda: pechlar, muzlatgichlar, mebellar, idish-tovoqlar. Tadbir o‘tkaziladigan joy (ziyofat zali) ishlab chiqarish obyekti yaqinida yoki undan uzoqda joylashgan bo‘lishi mumkin. Keytering korxonalari mehmonxonalar, kongress markazlari,

konferensiya zallari va klublarda va hokazolarda oziq-ovqat yetkazib berish va joyida restoran xizmatlarini taqdim etadilar;

➤ binodan tashqarida Keytering (yoki "joydan tashqari xizmat") - mijozning binolarida (yopiq yoki ochiq maydonda) ovqat tayyorlash va tadbirni taqdim etishni o'z ichiga oladi: qishloq joylarida, korxonalar, firmalarning ofis binolarida, dalalarda va maysazorlarda. Maxsus jihozlangan oshxona mavjudligi kutilmaydi. Idishlar mobil uskunada tayyorlanadi;

➤ tayyor taomlarni yetkazib berish - bu umumiy keytering korxonasida kelishilgan menyuga muvofiq taom tayyorlanishi. Va ular faqat mijozga etkazib berishadi. Bunday holda, stolni sozlash va saytni bezash rad etilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha variantlar bo'ladi. Ofitsiantlar berilmaydi. Boshqacha qilib aytganda, umumiy keytering korxonasi ovqat olib kelishi va dasturxon yozishi mumkin yoki mijozga oddiygina buyurtma berishi mumkin va u o'zi xizmat qiladi.

Taqdim etilayotgan xizmatlar turiga qarab quyidagilar ajratiladi:

➤ tadbir yoki vaqtli keytering - bu tadbirlar uchun xizmatlar ko'rsatish. vaqtli keytering korporativ ziyofat, to'y bayrami, ko'rgazma yoki dilerlik konferensiyasini o'tkazishda qo'llaniladi. Ushbu turdagi keytering muayyan hodisaga qaratilgan bir martalik xizmatlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi.

➤ ofis yoki joylarda keytering ("shartnoma", "korporativ") - bu o'zining oziq-ovqat bo'linmalariga ega bo'lmagan va boshqa keytering korxonalaridan ancha uzoqda joylashgan turli korxona va tashkilotlar uchun uzoq muddatli shartnoma xizmati. Ushbu xizmat turi bayram tadbirini tashkil etish va unga xizmat ko'rsatishni o'z ichiga olmaydi, balki mijoz kompaniyasining barcha xodimlariga kunlik tushlik etkazib berishni anglatadi. Shartnomani imzolashda tomonlar menyu va mahsulotlarni etkazib berish muddatini kelishib olishadi.

➤ transportda keytering - bu havo, temir yo'l, dengiz va avtomobil transportida xodimlar va yo'lovchilarga tayyor ovqatlar bilan ta'minlash. Keytering mahsulotlarini jo'natish joyi va vaqtiga yetkazib berishni yoki butun marshrut bo'ylab mahsulotlarni yetkazib berishni o'z ichiga oladi.

➤ oziq-ovqat tarkibi transport kompaniyasi tomonidan belgilanadi. Oziq-ovqatlarni tayyorlash odatda transport kompaniyasi shartnoma tuzadigan uchinchi tomon Keytering tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

➤ oshpazlik taomlari (pazandachilik) - "ketish uchun" yoki mijozga yetkazib berish bilan taomlarni tayyorlash va sotish. Ushbu turdagi keytering, masalan, ommaviy tadbirlar - festivallar, sport musobaqalari va boshqalar paytida qadoqlangan sendvichlar, qandolat mahsulotlari, alkogolsiz ichimliklar sotishni o'z ichiga oladi.

Keytering outsorsing xizmatlarining zamonaviy brendi sifatida birinchi navbatda inson kapitaliga bog'liq bo'lib, keytering xizmatida xodim va xodimlarning ya'ni inson rolining ahamiyati judayam beqiyosdir. Shu sababli keyteringda autstaffing, mohiyatan, mijoz kompaniyasida ishlarni bajarish uchun autstaffing kompaniyasidan xodimni (xodimlarni) ijaraga olishdir. Kadrlar outsorsingi ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishning ancha ilg'or modelidir, lekin u o'ziga xos huquqiy xususiyatlarga ega.

Keytering jarayonida o'z ishlarini bajarish uchun ishchilarni yollagan tadbirkorlik subyektlari faoliyatining tartibi va shartlarini belgilaydi, bu autstaffing hisoblanadi.

Autstaffing kompaniyalari ishchilarni boshqa ish beruvchiga quyidagi shartlarga muvofiq ishlarni bajarish uchun yuborishi mumkin:

1. Xodimning ishidan foydalanish to'g'risida ish beruvchi bilan shartnoma tuzilishi kerak;
2. Ishga o'tkazilgan xodimning ish haqi eng kam miqdordan kam bo'lmasligi kerak yoki korxonada shu kabi ishlarni bajaruvchi xodimning ish haqidan kam bo'lmasligi kerak.
3. Ish va dam olish vaqti jamoa shartnomasi shartlarida va ish beruvchining ichki mehnat qoidalarida belgilangan shartlarda ta'minlanishi kerak.
4. Autstaffer bunday o'tkazilgan xodim uchun Pensiya jamg'armasiga yagona sug'urta badalini to'lashi shart.
5. Autstaffer xodim va ish bajarilayotgan ish beruvchi o'rtasida mehnat shartnomasini tuzishga to'sqinlik qilmaslikka majburdir.
6. Ish beruvchi korxonaning jamoa shartnomasida autstaffing imkoniyati nazarda tutilishi va boshlang'ich kasaba uyushma tashkilotining roziligi bo'lishi kerak.

Shuningdek, autstafferga o'z xodimlarini quyidagi hollarda ish beruvchiga ishga yuborish taqiqlanadi:

- yil davomida xodimlar soni qisqartirildi;
- birlamchi ishlab chiqarishning texnologik jarayonlarida ishtirok etuvchi asosiy kasblar bo'yicha ishchilarning me'yoriy soni bajarilmagan;
- ishchilar zararli, xavfli va og'ir mehnat sharoitlarida ishlarni bajarish, shuningdek asosiy ishlab chiqarishning texnologik jarayonining asosiy kasblari bo'yicha ishlash uchun jalb qilinadi.

Autsorsing va autstaffing o'rtasidagi asosiy farq shundaki, autsorsing xizmatlari uchun mijoz ma'lum bir taqdim etilgan natija uchun to'laydi va autsorsing xizmatlari uchun mijoz taqdim etilgan ishchilar tomonidan ishlarni bajarish jarayoni uchun autstafferga xizmat haqi to'lanadi.

Keytering tashkilotchisi tashqari tadbirlar uchun yuqori darajadagi xizmatni taqdim etadi. U tadbir konsepsiyasi va formatini hisobga olgan holda menyuni ishlab chiqadi va muvofiqlashtiradi, idishlarni belgilangan manzilga yetkazib berish xarajatlarini hisoblab chiqadi va oshpazlar, barmenlar va ofitsiantlarni tanlaydi.

Keytering korxonasida doimiy xodimlar, birinchi navbatda oshpazlar va menejerlar ishlaydi, bu asosiy bo'lgan xizmatlar darajasi, shuningdek, logistika xizmatlarini (ekspeditorlar) va xizmat ko'rsatish xizmatlarini (ofitsiantlar va barmenlar) ko'rsatish uchun mas'ul bo'lgan xodimlarga bog'liq bo'lgan asosiy bo'g'indir.

Bugungi kunda, birinchi navbatda, tadbirda keytering tashkil qilish uchun mas'ul bo'lgan umumiy keytering agentliklari butun bayramni boshidan oxirigacha har tomonlama tashkil etish uchun mas'ul bo'lgan tadbir agentliklariga (inglizcha tadbirdan - voqea) aylandi. Taomchilarning vazifalariga endi konsepsiyani ishlab chiqish, tadbir uchun ssenariy va shou dasturini yozish, joy tanlash, rassomlar, bezatish va h.k.

Xulosa va takliflar. Keytering imkoniyatlari doirasi oxirgi vaqtlarda juda kengayib bormoqda. Uning yordami bilan siz yuqori darajali mehmonlar uchun katta rasmiy ziyofat, shuningdek, kichik shaxsiy ziyofat, ochiq barbekyu yoki bolalar bayramini tashkil qilishingiz mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyotida keytering autsorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmi autsorsing tashkilotlarini tanlash, shartnomalarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va manfaatdor sheriklar o'rtasidagi munosabatlarni tiklash uchun mantiqiy harakatlar iqtisodiy mexanizm, nazorat (boshqaruv), xodimlarni boshqarish, mahsulot sifatini boshqarish o'zaro bog'liq bo'lgan tizim sifatida ko'rish mumkin.

Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering autsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida xizmatlarining samaradorligini baholash zarurati ilmiy asoslandi. Tadqiqotda autsorsing xizmatlari samaradorligini baholashning qiymat usuli tanlandi, bu ichki birlikni saqlash xarajatlari va autsorsing xarajatlarini solishtirish imkonini beradi.

Keytering autsorsing xizmatlarini tashkil etishning zamonaviy shakllari, dunyo keytering autsorsing xizmatlari bozori va uning geografiyasidagi asosiy tendensiyalar amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy asoslangan **taklif va tavsiyalar qo'yidagilardan iborat.**

1. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering autsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida foydalanish samaradorligini baholash uchun har bir xizmat turi bo'yicha asosiy ko'rsatkichlardan (KPI) foydalanish taklif etildi, ular shartnomani bajarishdan oldin va keyin taqqoslanishi kerakligi asoslandi.

2. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering autsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifatida xizmatlar sifatiga umumiy standart yondashuvlar asosida autsorsingning mualliflik ta'rifi shakllantirildi. Shu bilan birga, sifatni tushunishda ikkita komponent ajralib turadi: autsorsing xizmatlaridan foydalanishda moddiy omil va inson omilidan foydalanish kerakligi asoslandi.

3. Keytering autsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy trendi sifati sohasida olib borilayotgan nazariy tadqiqotlar va O'zbekiston Respublikasi tashkilotlari tomonidan to'plangan juda kam amaliy tajribaga qaramay, keytering autsorsing xizmatlaridan sifatli foydalanish mexanizmi rivojlanish yo'lida bormoqda.

4. Iqtisodiyot tarmoqlarida keytering autsorsing xizmatlarini rivojlantirishning zamonaviy

trendi sifatida xizmatlar sifati uchun javobgarlikning modeli batafsil ko‘rib chiqildi va ilmiy asoslangan takliflar berildi. Ularning eng yaxshisi mijoz va outsorser o‘rtasida mas’uliyat sohalarini taqsimlash bilan integratsiyalashdir degan xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda —2017-2021 yillarga maktabgacha ta’lim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Qarori
2. Гилмиярова М.Р. Проблемы и перспективы развития бухгалтерского аутсорсинга // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление, 2017. - № 2. - С. 76-80.
3. Федорова Е.А., Ермолов А.Б. Анализ современных тенденций в аутсорсинге бухгалтерского учета // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2016 . - № 27 - С. 4-14.
4. Корнейчик М., Лягуская Н. Развитие бухгалтерского аутсорсинга в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://coДхус.ат.уа/публ/122-1-0-1848>. - Дата доступа: 02.05.2018.
5. Васильев А.С., Миргородская Т.Б. Проблемы и перспективы аутсорсинга бухгалтерского учета в России // Международный научно-исследовательский журнал, 2015. - Выпуск № 1. Част 2. - С. 19-21.
6. Ескова Л.Ф., Дрозд А.М., Маневич А.Б. Аутсорсинг в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://эи.б.бсу.бй/битстрем/123456789/89793/1/дрозд_маневич_сборник11Жом1.пдф. - Дата доступа: 12.03.2017.
7. Pardayev M.Q. Xizmat ko‘rsatish, servis va turizm sohalarini rivojlantirish: muammolar va ularning yechimlari. –T.: “Iqtisod–moliya”. 2008. – 260 b.
8. Urozov B.K. va boshqalar. Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalarida buxgalteriya hisobi va auditning dolzarb masalalari. – T.: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2011. – 260 b.
9. Ergasheva N. Outsorsing xizmatlarining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. // “Servis” ilmiy-amaliy jurnali. – Samarqand, 2023 – № 1. – B. 91-95. (08.00.00; №20).
10. Ergasheva N. Autosorsing xizmatlari bozorini baholash. // Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi. 3/2 – 2023, № 21. – B. 191-193. (OAK 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari; Milliy nashrlar №21)

Н.Эргашева Кейтеринг как современный тренд развития услуг аутсорсинга	N.Ergasheva Catering as a modern trend in the development of outsourcing services
Аннотация. В статье рассмотрены современные формы организации аутсорсинга услуг общественного питания в отраслях экономики, их различия в сфере общественного питания в зависимости от места производства продовольственных товаров и способов организации процесса питания, а также их виды. Показано, что сфера общественного питания как современный бренд, в первую очередь, зависит от человеческого капитала, а значимость сотрудников и персонала, то есть роль человека, в сфере общественного питания не имеет себе равных. Таким образом, кейтеринг по сути своей строится на отношениях найма сотрудников и работников аутстаффинговой компании для выполнения работ на предприятии-заказчике и имеет свои правовые особенности. В статье представлен порядок использования услуг аутстаффинга для определения порядка и условий деятельности субъектов предпринимательства, привлекающих работников для выполнения своих работ в процессе общественного питания. Ключевые слова: кейтеринг, аутсорсинг, аутстаффинг, аутсорсер, дошкольная образовательная организация, клиент, третья сторона, интеграция, аутсорсинговая услуга, оценка, цена, цена аутсорсинга.	Abstract. This article describes modern forms of organizing catering outsourcing services in economic sectors, their differentiation in catering services depending on the place of production of food products and methods of organizing the catering process, and their types. It is shown that catering services, as a modern brand, are primarily dependent on human capital, and that the role of employees and workers, that is, people, in catering services is very important. Therefore, catering is essentially based on the relationship of hiring employees and workers from an outstaffing company to perform work in a client company and has its own legal characteristics. The procedure for using outstaffing services to determine the procedure and conditions of the activities of business entities that hire workers to perform their work in the catering process is presented in this article. Keywords: catering, outsourcing, austaffing, outsourcer, preschool educational organization, client, third party, integration, outsourcing service, evaluation, price, outsourcing price.

Khudoynazar Ergashev – Associate Professor, Department of Accounting and Auditing in Other Sectors, Samarkand Institute of Economics and Service

Azizbek Khabibullaev – Independent Researcher

Odiliya Soibnazarova – student, Samarkand Institute of Economics and Service

SUPPORTING THE SERVICE SECTOR FROM THE STATE GOVERNMENT MECHANISM

Abstract. Today Uzbekistan is at the initial stage of the formation of small businesses, and at the present stage, priorities are determined by hiring a critical mass of small businesses and increasing their role in the country's economy. Although the service sector has currently achieved some success, the article addresses issues of bringing service delivery to the next higher levels, supporting small businesses at the state level in the results that follow. The purpose of this article is to analyze the removal of the service sector into the framework of Public Policy, develop the theoretical foundations for the development of forms and institutions of state support, as well as practical recommendations on the direction of state support for small businesses.

Keywords: entrepreneurship, business theory, economic entity, commercial introduction, market orientation, production activities, socio-economic basis.

Introduction. Service sector is a prerequisite for the successful development of every country. Small business is primarily an institution that provides employment for the population. In addition, small companies contribute to solving the tasks of ensuring economic growth and transition to the path of innovative development of the country. Special attention is paid to small businesses in the context of crisis phenomena, since they, due to their inherent mobility and flexibility, can smooth out negative processes in the field of employment, ensure social adaptation of workers released from large enterprises, as well as form new market niches and points of economic growth.

Small and medium-sized businesses in Uzbekistan account for up to 2.2 million entities, where every fourth employee is officially employed. At the same time, the contribution of small businesses to the overall economic performance in Uzbekistan is significantly lower than in most developed and developing countries. Thus, the share of small and medium-sized businesses in the country's GDP is at the level of 20-21%, small and medium-sized companies account for only 5-6% of the total fixed assets and 6% of investments in fixed assets in the country as a whole. The multidirectionality and inconsistency of measures in relation to small businesses reduces the level of confidence of entrepreneurs in the state, leads to the departure of businesses into the illegal field, negates the positive effects of the implementation of state support measures.

Methods. The theoretical and methodological foundations of the development of the service sector were engaged in many domestic scientists: E.V. Bashmachnikova, Yu.S. Valeeva, D.I. Valigursky, L.P. Dashkov, N.V. Mordovchenkov, O.A. Novikov, A.M. Ozina, V.K. Pambukhiyants, E.V. Romaneva, O.V. Chkalova. The study of various aspects of small business management in the areas of the service sector is devoted to work: O.V. Anufrieva, K. Vipperman, J. Vitters, G.A. Gainullina, R.B. Mushroom, M.A. Gaysumova, I.Yu. Dmitrochenkova, V.V. Kalmykova, O.V. Korse, L.A. Kulaginina, M.Ya. Magomerzaeva, M.V. MA - MUTs, G.D. Mardanova, M. Peter, M. Porter, D.A. Tajibaeva, F. Hayek, R. Hizrich, O.M. Shestoperova.

Despite the great contribution of domestic and foreign scientists to solving the problems of managing the development of small businesses of the service sector, it should be noted that issues of developing methodological approaches as cooperating, problem solving and communicative methods are mentioned in managing small enterprises of the service sector that allow you to comprehensively manage the development of small business as a whole in the region and at the level of individual enterprises with taking into account the features of the functioning of small organizations, they did not find sufficient reflection in the economic literature.

The global and domestic experience of the last three decades confirms that entrepreneurship, being an important component of the economic system, largely determines the pace and nature of economic growth, the structure and quality of a country's GDP. There can be

no well-coordinated social development without entrepreneurship [1].

The progressive role of small business in the development of economic relations in the economy is one of the prevailing modern trends. This fact is primarily due to the fact that small businesses assume significant socio-economic functions, creating conditions for the reproduction of market relations in the country and regions, taking into account the balance of interests between supply and demand. In addition, the progress of this sector of the economy does not directly stimulate the production efficiency of large enterprises operating in its territory by exploring new markets that these enterprises consider insufficiently capacious [2]. The functioning and development of small business as a flexible producer that quickly reacts to changes in market conditions, gives the market economy the necessary elasticity, promotes the formation of a competitive environment and has, to a certain extent, antimonopoly potential.; It also acts as a shock absorber for fluctuations in the economic environment.

Despite the fact that the phenomenon of business is the subject of a number of studies in many countries, a unified theory of current entrepreneurship has not yet been formed, and even a common definition of business is still missing [3].

Results. Any well-known scientists have made a great contribution to the evolution of business theory, among them I would like to single out: R. Cantillon, he was the first to define entrepreneurship as an economic entity that took on the risk associated with the organization of a new enterprise or with the commercial introduction of a new concept; A. Smith and D. Ricardo, who distinguished in the market orientation of production activities the socio-economic basis of entrepreneurship; J. Say, who created an economic program for the progress of entrepreneurship and the increase of capitalist production [4]; Schumpeter, who showed for the first time a consistent theory of business; F. Knight, who gave economics a satisfactory explanation of business profits; J. Keynes, who established the main figure of the capitalist economy in business, A. Marshall, who introduced the concept of "entrepreneurial income", and others. The Uzbek scientific literature did not address this problem at all, since it was outside the scope of the object of socialist political economy.

The increased interest among Uzbek economists in studying the problems of improving small business in recent years is predetermined by various factors, the main of which is that the potential of this sector of the economy in the reproduction process is quite large [5].

In particular, small business makes it possible to establish an effective economic base for the exploitation of production potential, creates conditions for sustainable progress of entrepreneurship in all market areas, creates a large number of new jobs, provides satisfaction of the needs of the population in goods and services, to a certain extent reduces the consequences of social unrest associated with the economic transformation of Uzbek society.

Discussion. Small business is an initiative economic activity not on a large scale, which is created at the expense of its own or borrowed funds at its own risk and under its own responsibility, which assigns the main goals to the acquisition of profit and the progress of its own business [8].

A synonym for small business in the assigned study is small business, which represents entrepreneurial activity on a relatively small scale. At the same time, small business entities are individuals who are engaged in entrepreneurship without a diploma from a legal entity, as well as small commercial companies [6].

The distinguishing features of a small business are:

- merging of the owner, manager and often employee in one person;
- a relatively small number of manufactured products and/or services;
- relatively tight resources (production, financial, human resources, etc.) and the preferred use of non-centralized sources of financing, which includes going beyond the core business;
- relatively low organizational and functional flexibility and portability;
- undeveloped management systems, relatively simple procedures for assessing and monitoring the strategic position of the company;
- instability of the management process, as well as the dominance of "common sense management";

- the accumulation of managerial positions among the founders of the company or their relatives, the functions of ownership and management are often not separated;
- the ability to occupy only limited market segments [10].

Strengthening the regulatory role of the state in the process of establishing civilized entrepreneurship, protecting the legitimate interests of entrepreneurs, and providing them with guarantees to both citizens and organizations in connection with the above advantages and disadvantages of operating small businesses is of great importance at the current stage of economic development [7]. Of course, the state should not interfere in competitive business activities, since entrepreneurship is essentially the free activity of capable citizens, but at the same time, the state must ensure the protection of this economic and political freedom.

Today, there are three traditional sources of support for small businesses in the world:

- bank loans;
- State support at the national level;
- international organizations that support small businesses at the multinational level.

Government support for small enterprises is represented by a wide range of tools, namely:

- loans to small businesses;
- government grants;
- venture capital;
- tax-free bonds [6].

The costs that the state imposes on an enterprise can be divided into three main categories: taxes, regulation, and payments related to property rights [7].

Justifying the need for state regulation of entrepreneurial activity, experts identify several reasons for the need for such regulation (primarily the legislative activity of the state) [1].

First, the need for firms to protect themselves from each other. Entrepreneurs unanimously praise competition, but when their own interests are affected, they try to neutralize it. Hence the adoption of laws to prevent unfair competition.

Secondly, the need to protect consumers from unfair business practices. This explains the focus of the laws against those firms that, left unchecked, may begin to produce low-quality goods, mislead consumers by falsifying the quality of goods, false advertising, price manipulation, etc.

Thirdly, the need to protect the highest interests of society from the "unbridledness" of entrepreneurs.

In the economic literature, government support for small businesses is understood as the functioning of a support infrastructure aimed at implementing measures to develop small businesses [9].

The purpose of the State policy to support business entities should be an adequate means of adopting a common goal of such support. The common goal of state policy to support the economy is to ensure rational management, implementation and protection of public interests.

The purpose of the State policy to support business entities should be an adequate means of adopting a common goal of such support. The common goal of state policy to support the economy is to ensure rational management, implementation and protection of public interests [10].

Conclusion. In conclusion, the study of the goals and objectives of government regulation and support of SS will draw the following conclusions.

First, in a highly competitive environment, government policy in the field of small business can count on success only when it is aimed at encouraging small-scale production and creating an integrated economic order with a small producer at the center.

Secondly, various non-governmental support structures for SS are being created, which have an increasingly noticeable impact on the development of this field of activity. The non-governmental infrastructure of small businesses includes: banks, insurance and leasing companies, factoring companies, consulting firms, venture funds, holding companies, audit firms, arbitration courts, associations of small businesses.

Thirdly, the SS infrastructure is designed to provide a variety of assistance and support to

enterprises in organizing their business, obtaining subsidies, contracts, training and consulting in order to preserve and strengthen free competition. It allows implementing state policy in the field of small business, promoting the development of this category of enterprises in individual administrative districts and territorial entities, implementing appropriate programs, conducting expertise of entrepreneurial projects, and facilitating direct business contacts and investments.

References:

1. Ergashev Kh.Kh. Theoretical and methodological foundations for the use of innovative technologies in the context of teaching economics. World Bulletin of Management and Law (WBML). Volume 16, 2022. -p.203. <https://www.scholarexpress.net>
2. Ergashev Kh.Kh. Teaching Methodology Ensuring the Coherence of Economic Sciences. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Volume 14, 2022. -p.16. <https://www.scholarexpress.net>
3. Bozhko V.P., Vlasov D.V., Gasparian M.S. Information technologies in economics and management: Educational-methodical complex. - M.: Ed. EAOI center. 2008. - p.120.
4. Mukhtorova E.L., Sherbekov V.D. Information technologies. T- 2007, p.256.
5. Levkovich A.O. Formation of the information services market. Publisher: "Publishing house of business and educational literature", 2005. - p. 335.
6. Khabibullaevich, E. K. (2023). Ways To Solve Modern Problems Of Economic Education In Institutes. American Journal Of Interdisciplinary Research And Development, 15, 76-79.
7. Khabibullaevich, E. K. (2023, December). Audit Of Innovative Activity In Enterprises Based On International Standards. In E Conference Zone (Pp. 61-65).
8. Khabibullaevich, E. K. (2023). Audit Of Financial Activities Based On International Standards. Conferencea, 151-155.
9. Ergashev, K. (2023). Modern Information Technologies: Features And Directions Of Economic Development. Наука И Инновация, 1(11), 90-93.
10. Azizbek, Xabibullayev, And Ergashev Khudoynazar. "Assessing The Influence Of Internal And External Factors During A Management Audit." Conferencea (2024): 68-71.

X. Ergashev, A.Xabibullayev, O.Soibnazarova
Xizmat ko'rsatish sohasini davlat hokimiyati
mexanizmi yordamida qo'llab-quvvatlash

Annotatsiya. Bugun O'zbekiston kichik biznesni shakllantirishning dastlabki bosqichida bo'lib, hozirgi bosqichda ustuvor yo'nalishlar kichik biznesning kritik massasini yollash va ularning mamlakat iqtisodiyotidagi rolini oshirish yo'li bilan belgilanadi. Maqolada hozirgi vaqtda xizmat ko'rsatish sohasi ma'lum muvaffaqiyatga erishgan bo'lsa-da, bundan keyingi natijalarda xizmat ko'rsatishni keyingi yuqori bosqichlarga olib chiqish, kichik biznesni davlat darajasida qo'llab-quvvatlash masalalari ko'rib chiqilgan. Ushbu maqola maqsadi, xizmat ko'rsatish sohasini davlat siyosati doirasiga olib chiqilishini tahlil qilib chiqish, davlatning qo'llab-quvvatlash shakllari va muassasalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini, shuningdek, kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yo'nalishi bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdir.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik, biznes nazariyasi, xo'jalik yurituvchi subyekti, tijoratni joriy etish, bozor yo'nalishi, ishlab chiqarish faoliyati, ijtimoiiy-iqtisodiy asos.

Х.Эргашев, А.Хабибуллаев, О.Соибназарова
Поддержка сферы услуг с помощью
механизма государственной власти

Аннотация. Сегодня Узбекистан находится на начальном этапе становления малого бизнеса, и на современном этапе приоритеты определяются путем найма критической массы малого бизнеса и повышения их роли в экономике страны. Хотя в настоящее время сектор услуг добился определенного успеха, в статье рассматриваются дальнейшие результаты по продвижению услуг на более высокие уровни, а также по поддержке малого бизнеса на государственном уровне. Целью данной статьи является анализ вывода сферы услуг в рамки государственной политики, разработка теоретических основ развития форм и институтов государственной поддержки, а также практических рекомендаций по направлению государственной поддержки малого бизнеса.

Ключевые слова: предпринимательство, теория бизнеса, хозяйствующий субъект, внедрение коммерции, рыночная ориентация, производственная деятельность, социально-экономическая основа.

Наргиза Музафаровна Бабаева – КўконДУ доценти, иқтисодиёт фанлари доктори

ЖАҲОН ЛИЗИНГ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИНИНГ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ ВА ЎЗБЕКИСТОНДА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация. Замонавий дунёда лизинг нафақат ички бозорда, балки ташқи бозорларда ҳам инвестиция лойиҳалари ва ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг энг самарали усулларида бири ҳисобланади. Ушбу соҳа ўз тарихи давомида жуда кўп ўзгаришлар ва янгиланишларни бошдан кечирди. Ушбу мақолада глобал лизинг хизматлари бозорининг ҳозирги ҳолати таҳлил этилиб, Ўзбекистонда янги бизнес йўналишида эришилган натижалар ва ривожланиш тенденциялари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: лизинг, глобал лизинг хизматлари бозори, лизинг бозори, янги бизнес, ЯИМдаги улуш, инвестициялаш ва молиялаштириш.

Кириш. Ҳозирги даврда компаниялар бозорда самарали фаолият юритиш ва рақобатбардош бўлиш учун ишлаб чиқаришни инвестициялаш ва молиялаштиришнинг энг фойдали усуллари қидирмоқдалар. Масалан, компаниялар ўз маблағларини камайтириш, кредит активларини сотиб олиш, шунингдек, узоқ муддатли лизингни амалга ошириш орқали ўз активларини тўлдиришлари мумкин. Энг машҳур молиявий инструментлардан бири - бу лизингдир.

Лизинг (молиявий ижара) - мулкни сотиб олиш ва шартнома бўйича унинг ваколатли органлари томонидан давлатга, фойда (даромад) олиш ёки лизинг объектининг эскиришини ҳисобга олган ҳолда лизинг берувчи, мол етказиб берувчи, лизинг олувчи ва лизинг лойиҳасининг бошқа иштирокчилари билан ижтимоий самарага эришиш учун жисмоний ёки юридик шахсга белгиланган муддатга фойдаланиш учун уни топшириш билан боғлиқ бўлган инвестицион - тадбиркорлик фаолиятининг бир тури ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Лизинг тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, лизинг — молиявий ижаранинг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб олади ва уни лизинг олувчига шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради.¹

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Лизингни шакллантириш, ташкил этиш ва такомиллаштиришнинг назарий ва амалий жиҳатлари мамлакатимиз ва қатор хорижий тадқиқотчиларнинг илмий ишларида кўриб чиқилган. Жумладан, етакчи хорижий ва МДХ мамлакатлари олимларидан Й. Шумпетер, Б.М. Сабанти, В.Д. Газман, В.А. Горемыкин, Е.В. Кабатова, В. Я. Лимарев, Л.Н. Прилуцкий, В.И. Ткачларнинг илмий изланишларида лизингни инвестицион фаолият сифатида амал қилиши ва ривожланишининг муҳим масалалари тадқиқ этилган.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар Э. Ф. Гадоев, Д.Г. Газибеков, С.С. Исмаилова, Х.А. Ортиқов, О.Ш. Сабиров, Х.А. Туксанов, Т.Н. Утанов, Ш.У. Хайдаров, М.А. Юлдашев, А.Т. Хошимова лизинг фаолиятини самарали ташкил этиш ва лизинг компанияларини молиявий барқарорлигини таъминлаш муаммоларининг амалий аспектларини ўз илмий тадқиқот ишларида ўрганган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида жамлаш, гуруҳлаш, индукция ва дедукция, таҳлил ва синтез ҳамда иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усуллари қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Лизинг битимининг моҳияти лизинг берувчи томонидан лизинг олувчи учун зарур бўлган мулкни сотиб олиш ва ушбу мулкни ижарачига вақтинча фойдаланиш учун лизинг тўловлари эвазига бериш орқали молиявий ресурсларни инвестиция қилишдан иборатдир. Лизинг битими қуйидаги иштирокчиларни ўз ичига олади: лизинг берувчи, лизингни олувчи, суғурталовчи, етказиб берувчи ва инвестор.

Лизинг ҳақида фикр юритишда, бойлик мулк ҳуқуқига асосланган мулкка эгалик

¹ “Лизинг тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 14.04.1999 йилдаги 756-I-сон.

эмас, балки ундан (мулкдан) фойдаланиш эканлигини таъкидлаган Арастуни эсга олиш ўринлидир. Аммо лизинг молиявий битим сифатида Арасту яшаган даврдан анча олдин мавжуд бўлганлиги маълум: инглиз муаллифи Т. Кларк эрамиздан аввалги 1760-йилларда қабул қилинган Ҳаммурапи кодексида лизингга оид бир қанча қоидаларни топганлигини таъкидлайди. Англияда замонавий лизингга ўхшаш операциялар ўрта асрларда ҳам аллақачон қўлланилган. Уларнинг предмети бўлиб қишлоқ хўжалиги жиҳозлари ва отлар ҳисобланган.

Лизинг тушунча сифатида 1877 йилда пайдо бўлган. Бу ҳолат Белл телефон компаниясининг фаолияти билан боғлиқ, чунки, айнан, шу компания телефонларни ижарага бериш орқали лизингни тақдим этишни биринчи бўлиб бошлади. 1952 йилда Америка бозорида асосий фаолияти лизинг операцияларини амалга ошириш бўлган «United States Leasing Corporation» корпорацияси пайдо бўлди. Кейинчалик лизинг хизматлари инвестициялашнинг янги тури сифатида бутун дунёда кўрсатила бошланди¹.

Генри Форд 1930-йилларнинг охирида ўз автомобилларини кечиктирилган якуний тўлов схемасидан фойдаланган ҳолда сота бошлаган, бунда ҳар бир тўлов капитал қийматини ва автомобил нархининг бир қисmini қоплаган. АҚШ ва Англияда лизинг дастлаб темир йўл транспорти соҳасида ривожлана бошлади. Иккинчи жаҳон урушидан кейин деярли барча ривожланган мамлакатлар солиққа тортиш тизими мақсадларида лизингга олинган мол-мулк учун тезлаштирилган амортизацияни жорий қилдилар, ва бу ушбу соҳанинг ривожланишига қўшимча туртки бўлиб хизмат қилди.

1952 йилда Америка Қўшма Штатларидаги биринчи лизинг компанияси – “United States Leasing Corp” ташкил этилди. У бир донга лизинг шартномасини бажариш учун махсус яратилганди. Францияда биринчи лизинг компанияси 1957 йилда пайдо бўлган. Корхона банк ташаббуси билан ташкил этилган бўлиб, саноат ускуналарини лизинги билан шуғулланган. Буюк Британия, Дания, Швеция, Италия, Германия, Франция каби мамлакатларда лизинг инвестицияларни молиялаштиришнинг муҳим манбаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда глобал лизинг хизматлари бозоридаги энг йирик компаниялар орасида Enterprise Holdings Inc, McDonald's, Tokyo Century va Ford Motor Co, General Electric Company, United Rentals Inc, Berkshire Hathaway Inc, Daimler AG компанияларини кўриш мумкин².

1-жадвал

Минтақалар бўйича лизинг хизматлари ҳажми ва уларнинг ўзгариши³

№	Ҳудуд	Йиллик ҳажм (US, млрд долл)	Ўсиш 2021-2022, %	Жаҳон бозоридаги ҳажми 2021, %	Жаҳон бозоридаги ҳажми 2022, %	Бозор улушининг ўзгариши 2021-2022, %
1	Шимолий Америка	546.06	7.0	34.88	37.15	2.3
2	Европа	441.73	-1.1	30.52	30.05	-0.5
3	Осиё	425.44	-6.0	30.62	28.94	-1.7
4	Австралия ва Янги Зеландия	26.50	-0.8	1.83	1.80	0.03
5	Жанубий Америка	25.33	-5.0	1.82	1.72	-0.1
6	Африка	4.94	0.2	0.34	0.34	0.0
Ялпи		1.470.00				

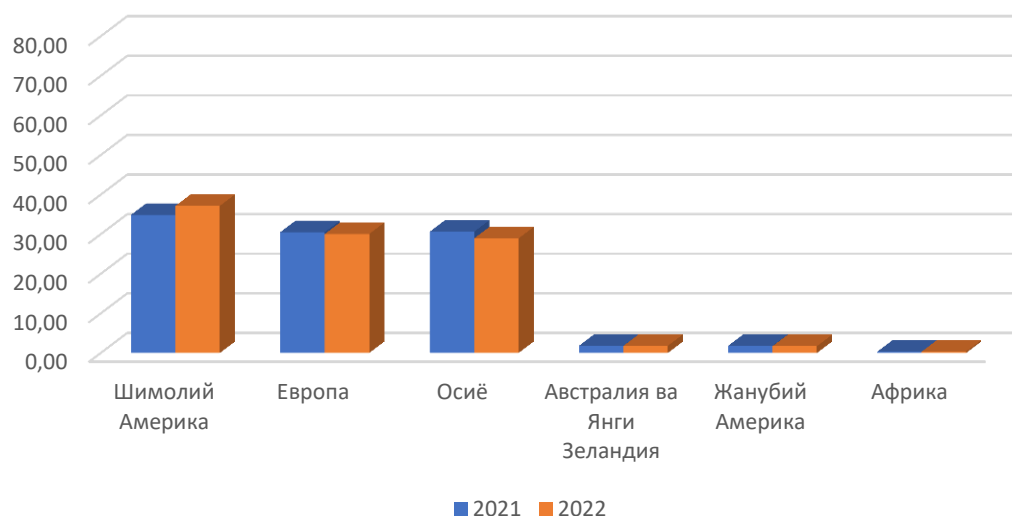
¹ История возникновения и развития лизинга [Электрон ресурс]. <https://vuzru.ru/istoriya-vozniknoveniya-i-razvitiya> - Дата доступа: 20.03.2023.

² Leasing Global Market Report 2022 [Электронный ресурс].-Режим доступа: Leasing Global Market Report 2022 (yahoo.com) - Дата доступа: 20.03.2023., Leasing Global Market Report 2023 [Электронный ресурс].-Режим доступа: Leasing Global Market Report 2023 - Research and Markets - Дата доступа: 20.03.2023

³ Leasing Global Market Report 2023 [Электронный ресурс].-Режим доступа: Leasing Global Market Report 2023 - Research and Markets - Дата доступа: 20.03.2023

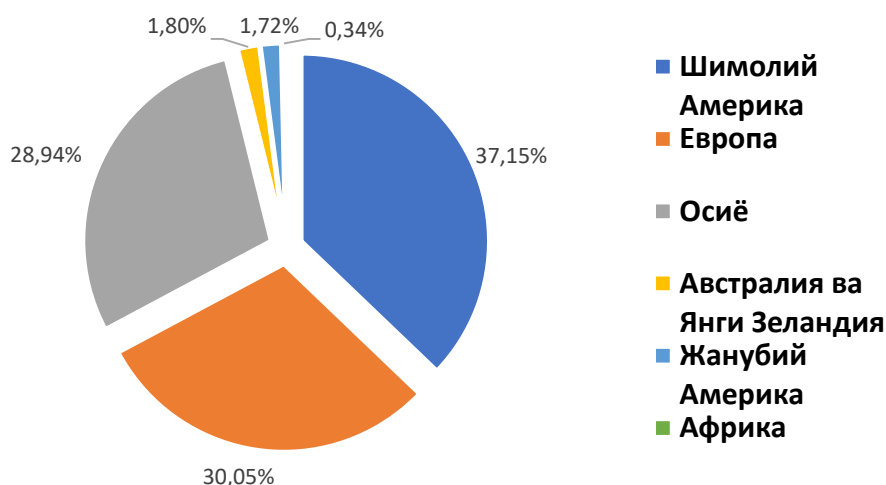
Жаҳоннинг, “янги бизнес” номи билан салмоқли ўрин эгаллаётган, лизинг хизматлари бозорини таҳлил қилар эканмиз, 2022 йилда жаҳон лизинг саноати ҳажмининг 0,5 фоизга ошгани ва соҳа истиқболлари жуда оптимистик эканлигини қайд этиш мумкин. 2022 йилда 50 та энг етакчи давлатлар 1,470 млрд. долларлик янги бизнес ҳажмини қайд этди, бу 2021 йилдаги 1,463 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги натижадан юқоридир. Маълумотлар шуни кўрсатадики, жаҳон лизинг саноати сўнгги ўн йил ичида 70% га ўсди.

Учта ҳудуд, Шимолий Америка, Европа ва Осиё, жаҳон лизинг ҳажмининг 96% ни ташкил қилмоқда. Шимолий Америкада янги бизнес ўсиши 7 фоизга, Европада эса 1,1 фоизга пасайиш кузатилди. Осиёда бизнес ҳажми 5 фоизга камайди ва бу унга Шимолий Америка ва Европадан кейин учинчи йирик минтақага айланишига тўсқинлик қилмади. Бошқа жойларда Жанубий Америка 5%га, Австралия/Янги Зеландия 0,8%га пасайди, Африка кўрсаткичи эса ўзгаришсиз қолди. (Расм -1)

Расм -1. Лизинг бизнесининг минтақалар бўйича ўсиш темплари (2021-2022 йй.)¹

Шимолий Америка глобал лизинг хизматлари бозорида етакчи ўринни эгаллади. Европа иккинчи ўринда, янги корхоналарнинг сезиларли ўсиши кузатилаётган Осиё минтақаси эса учинчи ўринда. 2022 йил учун жаҳон лизинг хизматлари бозорининг умумий ҳажмида бошқа минтақаларнинг улуши 2-расмда келтирилган.

Расм – 2. Минтақалар бўйича жаҳон лизинг хизматлари бозорининг улуши²

¹ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланган

² Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланган

АҚШ, Канада ва Мексикани ўз ичига олган Шимолий Америка сектори. 546,1 млрд. АҚШ долларини ташкил этган янги бизнес ҳажми билан асбоб-ускуналар лизинги бўйича жаҳон бозоридаги умумий улушнинг 37 фоизини ташкил этувчи жаҳондаги энг йирик ускуналар лизинг бозори сифатида ўз мавқеини сақлаб келмоқда. Қўшма Штатлар минтақадаги доминант ўйинчи ва дунёдаги энг йирик ягона лизинг бозоридир.

2022 йилда АҚШда ускуналарни молиялаштириш саноати учун янги бизнес 6,3 фоизга ўсди. Канададаги янги бизнес 2022 йилда 7,2 фоизга ўсди, статистика шуни кўрсатадики, Мексика 2022 йилда маҳаллий валютадаги янги бизнеснинг 86 фоизга таъсирчан ўсишини бошдан кечирди.

Европа 2022-йилда АҚШ долларида янги бизнеснинг 1,1 фоизга қисқаришини қайд этди, натижада жами янги бизнес 441,7 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Европа дунё умумий лизинг ҳажмининг 31% ни ташкил қилади ва у янги бизнес бўйича дунёдаги иккинчи йирик минтақа ҳисобланади.

Аксарият миллий Европа лизинг бозорларида ижобий ўсиш рўй берди. Европанинг етакчи бешта давлати (Буюк Британия, Германия, Франция, Италия ва Швеция) умумий Европа бизнесининг 67 фоизини ташкил қилиб, дунёдаги лизинг хизматларининг энг катта ҳажмига эга бўлган етакчи ўнта давлат қаторига кирди.

Буюк Британия ва Германия дунёдаги учинчи ва тўртинчи йирик лизинг бозорлари бўлиб, Европада доминант ўйинчилар бўлиб қолмоқда. Улар 2022 йилда Европа бозорининг 40 фоизини ва жаҳон бозорининг 12 фоизини ташкил қилди. Буюк Британия лизинг саноати 2022-йилда 96,9 млрд. АҚШ доллари миқдорида янги бизнесни жалб қилди, бу ўтган йилга нисбатан бизнес ҳажмининг (маҳаллий валютада) 9,5 фоизга ўсишини кўрсатди ва жаҳон рейтингида АҚШ ва Хитойдан кейин учинчи ўринни эгаллади.

Франция 4,8 фоизга ўсиб, 62,4 млрд. АҚШ долларини ташкил этган янги бизнес ҳажми билан топ-50 рейтингда олтинчи ўринни эгаллаб турибди.

Италия тўртинчи йирик Европа бозори бўлиб, янги бизнес ҳажми 9,7 фоизга ўсиб, 35,6 млрд. долларни ташкил этди.

Осиё лизинг бозорининг кўрсаткичлари 2022 йилда нисбатан барқарор бўлди, янги бизнес 5 фоизга пасайиб, доллар ҳисобида 425 млрд. долларни ташкил этди. Осиёнинг жаҳон бозоридаги улуши 28,94% ни ташкил қилди.

Хитой сезиларли фарқ билан дунёдаги иккинчи йирик лизинг бозори бўлиб қолмоқда. 2022 йилда янги бизнес ҳажми 318,42 млрд. АҚШ долларини ташкил этди ва 2021 йилга нисбатан 1,4 фоизга ошди. Лекин бу ҳолат Хитой иқтисодиётидаги умумий пасайиш ва лизинг бозорларини тартибга солишдаги ўзгаришларни акс эттирмоқда.

Дунёдаги бешинчи йирик лизинг бозори ҳисобланган Японияда 2022 йилда лизинг операциялари 11,9 фоизга ўсди, янги бизнес 63,8 млрд. АҚШ долларига етди. Япония лизинг бозори Осиёдаги Хитойдан кейин иккинчи йирик бозор бўлиб қолмоқда.

Тайван бозори Осиё минтақасида учинчи ўринда туради ва унда 2022 йилда 13,6 фоизга ўсиш қайд этилди, янги бизнес ҳажми 23,7 млрд. АҚШ долларини ташкил этди ва мамлакатни Топ 50 ичида 11-ўринга қўйди. Осиёдаги тўртинчи йирик лизинг бозори Корея бўлиб, у жаҳон миқёсида 15-ўринни эгаллаб, 2021-йилга нисбатан 9 фоизга ўсиш билан 14,7 млрд. долларлик янги бизнес ҳажмига эришди.

Осиёнинг бошқа жойларида, масалан, Ҳиндистонда янги бизнес ўсиши 41% ни ташкил этди. Малайзияда бизнес стагнация ҳолатида бўлди, лекин Гонконгда у ўсди.

Австралия каби бошқа давлатлар 2022-йилда 26,5 млрд. АҚШ долларини ташкил этган янги бизнес ҳажми билан топ-50 рўйхатида тўққизинчи ўринни эгаллади. Янги Зеландия бўйича аниқ рақамлар йўқ, аммо Австралия ва Янги Зеландия глобал лизинг ҳажмининг 2 фоизини ташкил қилади, деб тахмин қилинмоқда.

Африка глобал лизинг бозорининг атиги 0,3 фоизини ташкил қилади, Африканинг учта мамлакатни топ-50таликка киради: Жанубий Африка, Марокаш ва Нигерия. 2022 йилда минтақанинг янги бизнес ҳажми 4,9 млрд. АҚШ долларини ташкил этди.

Жанубий Америкада бизнес ҳажми тўғрисидаги янги маълумотлар ҳар доим ҳам миллий лизинг ассоциациялари томонидан қайд этилмайди, бу ерда асосий эътибор портфел қийматига қаратилган. Бу минтақадаги янги савдоларнинг йиллик ҳажмини аниқлашни қийинлаштиради. Умуман олганда, Жанубий Америка минтақасидаги янги бизнес 25,3 млрд. АҚШ долларини ташкил этди, бу 2021 йилга нисбатан 5 фоизга камайди. Жанубий Америка жами глобал лизинг ҳажмининг 1,7% ни ташкил қилади. Жанубий Америкадаги йирик лизинг бозорлари: Колумбия, Бразилия, Чили, Пуэрто-Рико, Перу, Аргентина ва Коста-Рика ҳисобланади.

Таҳлилчиларнинг прогнозларига кўра, 2026 йилга бориб лизинг хизматларининг глобал бозори 12,0 фоиз ўсиш суръати билан 2403,84 млрд. долларгача ўсиши кутилмоқда.

2-жадвал

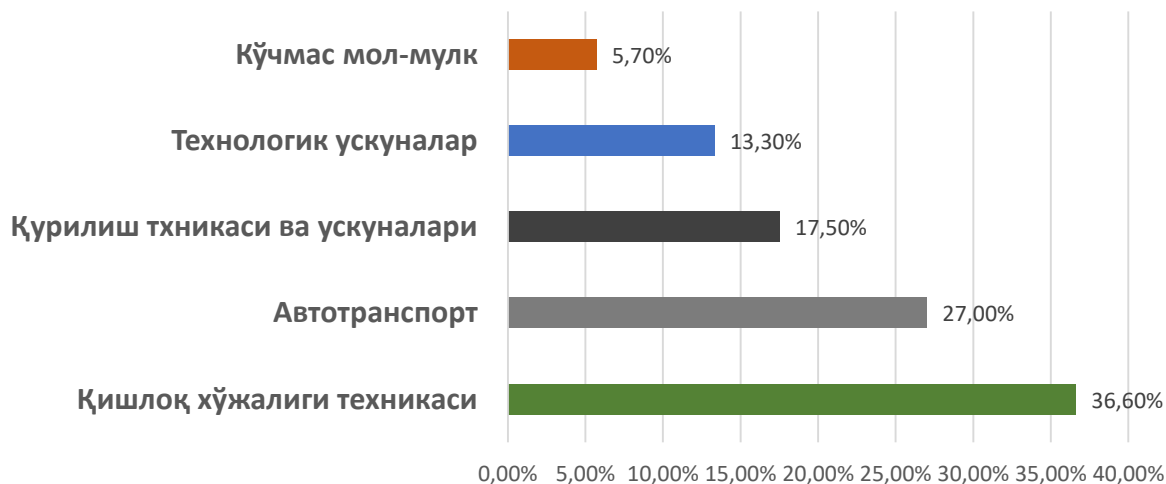
Дунё мамлакатларида йиллик лизинг ҳажмининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши (2022 йил)¹

№	Мамлакат	Улуш, %	№	Мамлакат	Улуш, %
1	Швеция	4.05	26	Венгрия	1.50
2	Эстония	3.79	27	Норвегия	1.44
3	Словения	3.54	28	Канада	1.44
4	Литва	3.24	29	Финляндия	1.41
5	Великобритания	3.14	30	Чили	1.39
6	Тайвань	3.11	31	Португалия	1.34
7	Дания	3.10	32	Морокко	1.34
8	Словакия	2.99	33	Сербия	1.18
9	Польша	2.91	34	Жанубий Корея	0.88
10	Колумбия	2.70	35	Мексика	0.86
11	Франция	2.25	36	Испания	0.86
12	Хорватия	2.13	37	Нидерландия	0.77
13	Латвия	2.09	38	Россия	0.71
14	Австрия	2.03	39	Перу	0.70
15	Пуэрто-Рико	2.02	40	Жанубий Африка	0.46
16	АҚШ	1.97	41	Туркия	0.40
17	Болгария	1.96	42	Бразилия	0.38
18	Германия	1.93	43	Ўзбекистон	0.35
19	Чехия	1.83	44	Нигерия	0.28
20	Швейцария	1.81	45	Малайзия	0.28
21	Китай	1.78	46	Греция	0.25
22	Италия	1.77	47	Коста-Рика	0.12
23	Австралия	1.56	48	Индия	0.10
24	Бельгия	1.55	49	Аргентина	0.06
25	Япония	1.50	50	Гонконг	0.04

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси ҳам 2022 йил натижаларига кўра лизинг бизнеси бўйича дунё Топ-50 мамлакатлари ичида 43 ўринни эгаллади ва бу 2021 йилдаги 44-ўринга нисбатан 1 поғона юқоридир. Шунинг таъкидлаш лозимки, 2023 йил натижаларига кўра Ўзбекистон Республикаси лизинг хизматлари миллий бозорида 150га яқин лизинг берувчилар иштирок этган бўлиб, улардан 40таси лизинг фаолияти билан фаол шуғулланди. Ушбу даврда лизинг операцияларининг ялпи портфели 7.4 трлн сўмни ташкил этди. Лизинг берувчилар томонидан 7500 дан ортиқ янги лизинг операциялари амалга оширилиб, уларнинг ҳажми яқин 4 трлн. сўмга тенг бўлди ва бу кўрсаткич 2022 йилга нисбатан 26%га юқоридир.

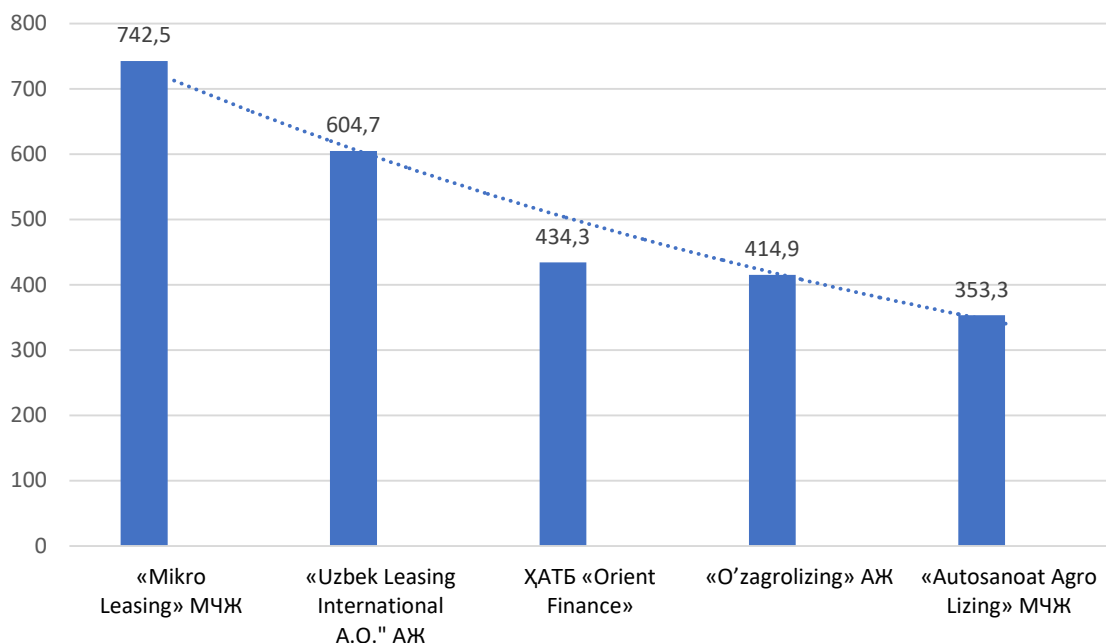
¹ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланган

Лизингга берилаётган объектлар таркибида, йил натижаларига кўра, ялпи лизинг операциялар ичида 36.6% улушни ташкил этувчи қишлоқ хўжалиги техникаси етакчилик қилмоқда. Иккинчи ўринни 27.0% улуш билан автотранспорт, учинчи ўринда 17.5 % улушли қурилиш техникаси ва ускуналари эгалламоқда. Ўз навбатида, лизингга технологик ускуналарни бериш кўрсаткичлари паст бўлиб 13.3%га тенг бўлди, кўчмас мол-мулкни лизингга бериш операциялари ҳажми 5.7% ни ташкил этди.

Расм-3. 2023 йилда Ўзбекистонда лизинг хизматлари бозорининг структураси ва ҳажми¹

Ўрганилаётган даврда лизинг берувчи компаниялар ичида «Mikro Leasing» МЧЖ (742,5 млрд. сўм), «Uzbek Leasing International A.O.» АЖ (604,7 млрд. сўм), ХАТБ «Orient Finance» (434,3 млрд. сўм), «O'zagrolizing» АЖ (414,9 млрд. сўм) ва «Autosanoat Agro Lizing» МЧЖ (353,3 млрд. сўм) лар етакчилик қилди.

Расм-4. 2023 йилда Ўзбекистондаги лизинг компанияларининг лизинг бизнеси ҳажмлари² (млрд сўм)

2023 йилда амалга оширилган янги лизинг операцияларида мамлакатимиз ҳудудлари

¹ Ўзбекистон лизинг ассоциациясининг 2023 йил натижалари бўйича ҳисоботи асосида муаллиф томонидан тайёрланди

² Ўзбекистон лизинг ассоциациясининг 2023 йил натижалари бўйича ҳисоботи асосида муаллиф томонидан тайёрланди

ичида Ташкент шаҳри етакчилик қилиб, умумий лизингни 23.3%, иккинчи ва учинчи ўринларда Самарқанд ва Наманган вилояти унга мувофиқ 13,0% ва 8,9% ни таъминлади.

Хулоса ва таклифлар. Республикада лизинг хизматлари ҳажмининг сезиларли ўсишига қарамай, соҳада қатор муаммолар мавжуд: мижозлар ўртасида лизинг тўловларини тўламаслик ҳолатларининг ўсиши, суд ишларида кечикишлар ва лизинг объектларини тортиб олиш, ресурсларнинг етишмаслиги ва уларнинг нархини ошиши, бозорда виждонсиз автолизинг компанияларининг мавжудлиги, шунингдек, лизинг соҳасининг сифатли таҳлилий материаллар билан таъминланмаганлиги ва бошқ. Мавжуд муаммо ва қийинчиликларни енгитиш учун миллий лизинг компаниялари эътиборини лизинг бозори имиджини шакллантириш устида иш олиб боришга қаратиш мақсадга мувофиқдир. Бунда қўйидаги йўналишларда ишларни олиб бориш тавсия этилади:

- риск-менеджментини кучайтириш ва соҳадаги фирибгарликларга қарши курашиш;
- фаолиятни тўлиқ рақамлаштириш ва давлат хизматлари билан интеграция қилиш;
- Лизинг операциялари бўйича маълумотларни тақдим этадиган ягона ахборот дарчасини очиш;

- Тармоқ фаолияти бўйича мунтазам сўровномалар ўтказиш ва таҳлил этиш;

Юқоридаги фикрларни умумлаштириб, шуни таъкидлаш мумкинки, лизингдан фойдаланиш қулайлиги ва самарадорлиги туфайли кўпгина ривожланган мамлакатларда ундан инвестициялаштириш ва молиялаштиришда кенг фойдаланилади. Лизинг, молиявий восита сифатида, молиялаштиришнинг бошқа усуллариغا нисбатан ўзининг афзалликларига эга. Ўрганилган маълумотлар ва олиб борилган таҳлилларга асосланиб, дунёда, ва хусусан Ўзбекистонда, лизинг хизматлари бозорини янада кенгайтириш ва ривожлантиришга барча шарт-шароитлар мавжудлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Н.Бабаева	N.Babaeva
Анализ состояния мирового рынка лизинговых услуг и тенденции его развития в Узбекистане	Analysis of the state of the world leasing services market and its development trends in Uzbekistan
Аннотация. В современном мире лизинг считается одним из самых эффективных методов финансирования инвестиционных проектов и производств не только на внутреннем рынке, но и на внешнем. Данная отрасль за всю историю своего существования преодолела множество изменений и преобразований. В данной статье анализируется современное состояние мирового рынка лизинговых услуг, рассматриваются достигнутые результаты и тенденции развития этого направления в Узбекистане.	Abstract. In the modern world, leasing is considered one of the most effective methods of financing investment projects and production not only in the domestic market, but also in the foreign one. This industry has overcome many changes and transformations throughout its history. This article analyzes the current state of the global leasing services market, examines the achieved results and development trends in this area in Uzbekistan.
Ключевые слова: лизинг, мировой рынок лизинговых услуг, рынок лизинга, новый бизнес, доля в ВВП, инвестирование и финансирование.	Keywords: leasing, global leasing services market, leasing market, new business, share in GDP, investment and financing.

Рамз Зоиржон ўғли Мухаммадиев – ТДИУ мустақил изланувчиси, (PhD), доцент.

ТИББИЙ ХИЗМАТ СИФАТИНИ ЯХШИЛАШДА ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЎРНИ

Аннотация. Ушбу мақолада соғлиқни сақлаш тизимида мабағлардан самарали фойдаланишнинг ечими сифатида рақамли иқтисодиёт концепцияси имкониятларидан фойдаланиш, замон билан уйғун ҳолда рақамли технологияларни соҳада тўлиқ жорий этиш, юқори технологияли тиббий ускуналардан фойдаланиш орқали беморларга ихтисослаштирилган тиббий хизмат кўрсатиш сифатини ошириш ҳамда аҳолига қулайлик яратиш масалалари муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: молиялаштириш, рақамли иқтисодиёт, ақилли тиббиёт, телемедицина, хусусий сектор, менежмент, соғлиқни сақлаш.

Кириш. Соғлиқни сақлаш тизимини ташкил этиш ва уни етарли миқдорда маблағ билан таъминлаш ва ушбу маблағлардан самарали фойдаланиш бугунги кунга қадар жаҳон ва миллий тиббиётнинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб, улар дунёнинг аксарият мамлакатларида эрта ўлимнинг олдини олиш ва аҳолининг ногиронликка сабаб бўлувчи ҳолатлар билан юқори технологияли тиббий ёрдам кўрсатиш орқали курашишда етакчи омил бўлиши, бу эса аҳоли саломатлиги ва соғлиқни сақлаш даражасини белгилаши кўп бора таъкидланиб келинмоқда.

Аҳоли орасида “касалликни ёшариши” деган ибора мавжуд бўлиб, бу асосан коронавирус пандимияси даврида касалликка чалинган беморларнинг бугунги кундаги саломатлик ҳолатини пасайтириб, уларнинг яширин касалликларини қайта ривожланиши ва эрта юзага чиқишига сабаб бўлмоқда. Бу касалликлар орасида юрак қон-томир тизими касалликлари (ЮҚТТК) асосий кўрсаткичларни эгаллаб, ушбу касаллик авваллари жисмоний ҳаракати пасайган ва юқори стрессда бўлган кекса қатлам вакиллари орасида учраши кузатилган бўлса, эндиликда кўп ҳолатларда ўрта ва катта (30-50) ёшдаги аҳоли орасида кузатилиб, уларнинг ўлими ва ногиронлигига олиб келмоқда. Айтиш жоизки, бу касалликлар ушбу тоифадаги шахсларнинг меҳнат қобилятини эрта йўқотиши ва ҳаёт сифатининг пасайиши туфайли ўткир ижтимоий-иқтисодий муаммони келтириб чиқаради, чунки аҳолининг бу қисми жамиятдаги асосий меҳнат ва интеллектуал салоҳият эгалари ҳисобланади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра, ЮҚТТК дан йиллик ўлим даражаси тахминан 17,9 миллион кишини ташкил этади, бу дунёдаги барча ўлим ҳолатларининг 32% ини ташкил қилади. ЮҚТТК дан ўлим, касалланиш ва ногиронликнинг юқори даражаси аҳоли саломатлигига бевосита таҳдид солади ва катта иқтисодий зарарга олиб келади. 2018 йилда келтирилган маълумотларга кўра инсон саломатлигини йўқотиш билан боғлиқ иқтисодий зарар миқдори мамлакат ялпи ички маҳсулотига нисбатан мамлакат соғлиқни сақлаши учун давлат харажатлари билан таққосланса ушбу кўрсаткичлар Россияда - 3,5%, АҚШ - 7,9%, Германия - 8% ва Франция - 8,8% эканлигини келтириб чиқаради [1].

Ушбу кўрсаткичлар ривожланган мамлакатларга қараганда Ўзбекистон Республикасида янада кам эканлиги, яъни 2023 йилдаги иқтисодий зарарни таҳлил қилишда юқумли бўлмаган касалликлардан келиб чиқадиган иқтисодий зарар 31,2 трлн.сўмни ташкил қилиб, бу мамлакат йиллик ЯИМнинг 2,9 фоиз тенг, шундан қарийб 45% ЮҚТТКга тўғри келади. Касалланишнинг кўпайиши юқори ўлим ва ногиронлик, меҳнат унумдорлигининг пасайиши билан боғлиқ катта иқтисодий зарар ва соғлиқни сақлашнинг чекланган молиялаштириш шароитида тиббий ёрдам харажатларини самарали ва иқтисодий даволаш стратегияларини излашнинг долзарблигини белгилайди, шунингдек диагностика, профилактика ва тиббий хизматлар кўрсатишнинг янги йўналишларини, шу жумладан ихтисослаштирилган ва юқори технологияли тиббий ёрдамни ишлаб чиқишни ва зарур маблағлар манбасини яратишни тақозо этади [2].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Иқтисодиёт тармоқларида маблағлардан самарали фойдаланиш масалалари хорижлик олимлар Емелянов С. [3], Мочалников В.[4] ва мамлакатимиз олимлари М.Пардаев, Абдукаримов И. Б.Исроилов[5], томонидан мавжуд технологиялардан фойдаланиш, статистикани юритиш, даромадлар ва харажатларни ҳисобга олиш, харажатларни режалаштириш ва иқтисодий самарадорликка эришишга эътибор қаратган ҳолда ўрганилган. Лекин аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, тиббиётдаги маблағлар, уларни сарфлаш режалари, уларни афзалликларини белгилаш, устивор йўналишларни аниқлаш орқали маблағлардан мақсадли фойдаланиш, касалланиш даражаси юқори бўлган ҳудудларга зарур маблағларни тақсимлаш, маблағларни тежаш ва қутилмаган юқумли касалликларга қарши курашда иқтисодий самарадорликка эришиш бўйича илмий изланишлар олиб борилмаган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг услубий асосини 2030 йилгача бўлган даврда тизимда замонавий, илғор тиббий технологияларни кенг қўллаш, тиббий хизматларни марказлаштириш, уларнинг сифатини ошириш, кадрлар тайёрлаш ва уларга муносиб шароит яратиш, маблағларни беморнинг ҳолатига қараб тақсимлаш тамойилига ўтиш орқали барқарор ривожланиш соҳасида кўзда тутилган мақсад ва вазифалар ташкил этади. Илмий тадқиқот жараёнида гуруҳлаш ва таққослаш, таҳлил ва синтез, иқтисодий ҳодисалар ва тадқиқот объекти ўртасидаги муносабатларга тизимли ёндашув усулларида фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда аҳолининг юқори технологик тиббий ёрдамни ўз вақтида тақдим этиш имконияти етарли даражада таъминланмаган. Маълумки, ўз вақтида амалга оширилган юқори технологияли аралашувлар юқори даражада ўлимнинг олдини олади ва инсонларнинг ногиронлик даражасини пасайишига, ҳаёт сифатининг яхшиланишига олиб келади. ЮТТЁ тақдим этиш жараёни жиддий такомиллаштиришга муҳтож бўлиб, бугунги кунда аҳолини ушбу хизматлар билан қамраб олишнинг етарли эмаслиги, соҳанинг қуйи босқичларида етарли имкониятлар яратилмаганлиги ва шу ўринда молиялаштиришни сифатсиз режалаштириш долзарб муаммолар бўлиб қолмоқда.

Соғлиқни сақлашнинг устувор йўналишлари таркибига соҳа муассасаларини юқори технологияли тиббий ёрдам кўрсатишга ихтисослаштириш, ушбу турдаги ёрдамнинг самарадорлиги ва сифатини ошириш, уни туман-шаҳар даражасида аҳоли қатламларига яқинлаштириш, тиббий амалиётда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ҳозирги кунда катта аҳамият касб этади [6]. Рақамлаштириш шароитида мазкур технологияларини ривожлантириш аҳолига арзон, тежамкор ва юқори сифатли тиббий хизматлар билан таъминлаш ва янги, юқори технологияли қурилмаларни масофадан бошқариш йўлини ишлаб чиқиш ва жорий этиш -“Телемедицина” учун асос яратишга ёрдам бери [7].

Меҳнатга лаёқатли аҳоли орасида энг кўп учрайдиган иқтисодий зарар вақтинчалик ёки доимий ногиронликдир. Мамлакат иқтисодиёти учун касалликнинг салбий томони ҳам фуқароларни даволаш ва реабилитация қилиш харажатлари, ҳам иқтисодий товарлар ишлаб чиқаришда банд бўлган аҳоли сонининг камайиши билан боғлиқ. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда аҳолининг 782 минг ёки 2,4% ногиронлиги бўлган шахс сифатида пенсия ва нафақа олувчилар ҳисобланади (улардан 376 минг нафари I-II гуруҳ ногиронлиги бўлган шахслардир). Ҳар йили ногиронлик нафақасининг энг кам миқдори ҳар бир бемор учун 7,5 млн.сўмни ташкил этади. 18 ёшгача бўлган ногирон болани парвариш қилиш билан шуғулланадиган битта қонуний вакилга йилига 6,0 млн.сўмлик нафақа тўланади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилардан кўринадики, бир йиллик ногиронлик нафақасининг 1/5 қисмини юқори технологик тиббий ёрдам учун тўлаш билан бирга, тўғридан-тўғри ва билвосита иқтисодий зарарнинг барча тоифалари учун давлат бюджетини 70-85% тежаш мумкин бўлади. Шунинг таъкидлаш керакки, давлат бюджети маблағларини инсон саломатлиги учун мақсадли йўналтириш, юқорида кўрсатилган ва беморларнинг ногиронлигини йиллик молиявий қўллаб-қувватлаш нуктаи назаридан тежашга ёрдам беради.

Хулоса қилганда, соғлиқни сақлаш соҳасида юқори технологияли тиббий ёрдамни ривожланиш масалалари долзарб бўлиб, бу авваламбор инсон ҳаётини сақлаб қолишда ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятини яратади. Тезкорликда қўрилган чоратadbирлар натижасида касалланган беморларга кўрсатиладиган тиббий ёрдам сифати ошиб, унинг умри узайишига олиб келади.

Соғлиқни сақлаш соҳасида молиявий ресурсларни самарали бошқариш хизматлар сифатини яхшилаш ва аҳоли саломатлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Тиббий тизимида маблағлар самарадорлигини ошириш бўйича қуйидагилар таклиф қилинади:

1. Аҳолининг эҳтиёжларини инобатга олиб, аҳоли сони, касалликлар кўлами ва худудий хусусиятларга қараб молиялаштириш моделларини такомиллаштириш.

2. Ҳар бир тиббий хизмат ва дориларнинг нархи ҳамда самарадорлигини таҳлил қилиш ва тиббий асбоб-ускуналарни марказлашган ҳолда харид қилиш орқали харажатларни оптималлаштириш.

3. Бемор маълумотларини шакллантиришда рақамли технологияларни жорий этиш ва ортқча текширувларни камайтириш.

4. Касалликларни олдини олиш (иммунизация, скрининг, патронаж хизмати) орқали соғлиқни сақлаш тизимида тушадиган иқтисодий юкни камайтириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. World Health Organization. Fact sheets. Cardiovascular diseases (CVDs). 11 June 2021. [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cardiovascular-diseases-\(cvds\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cardiovascular-diseases-(cvds)).

2. Cuba Gyllensten I, Crundall-Goode A, Aarts RM, Goode KM. Simulated case management of home telemonitoring to assess the impact of different alert algorithms on workload and clinical decisions. BMC Med Inform Decis Mak. 2017 Jan 17;17(1):11. doi: 10.1186/s12911-016-0398-9.

3. Емельянов С. Стратегия развития науки и технологии в США в XXI веке. // Проблемы теории и практики управления. 2002..№ 1.С .19-24.

4. Мочальников В.Н. Отраслевые особенности кластеризации экономики/Вопросы экономики и права. 2014. No 7. -С. 74-82

5. Пардаев М.К., Абдукаримов И.Т., Исроилов Б.И. Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили. Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2003.- 256 бет

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 июндаги ПҚ-“Маъмурий ислохотлар доирасида соғлиқни сақлаш соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил этиш бўйича реформалар” 197-сонли қарори.

7. Расширение доступа к телемедицине за счет исключений из лицензирования 1; Кейли Уилсон2; Атеев Мехротра, 314 декабрь 2023 г. doi:10.1001/jama.2023.24960.

Р.Мухаммадиев Роль высоких технологий в повышении качества медицинских услуг	R.Mukhammadiev The role of high technologies in improving the quality of medical services
Аннотация. В данной статье обсуждаются вопросы использования возможностей концепции цифровой экономики как решения эффективного использования ресурсов в системе здравоохранения, полного внедрения цифровых технологий в отрасль в соответствии с современностью, повышения качества специализированных медицинских услуг пациентам за счет использования высокотехнологичного медицинского оборудования и создания удобств для населения. Ключевые слова: финансирование, цифровая экономика, умная медицина, телемедицина, частный сектор, менеджмент, здравоохранение.	Abstract. This article discusses the use of the possibilities of the digital economy concept as a solution for the effective use of funds in the healthcare system, the full implementation of digital technologies in the field in accordance with the times, improving the quality of specialized medical care for patients through the use of high-tech medical equipment, and creating convenience for the population. Keywords: financing, digital economy, smart medicine, telemedicine, private sector, management, healthcare.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

Гульнора Мардиевна Шадиева – профессор кафедры «Реальная экономика»

Самаркандского института экономики и сервиса,

Бону Бахтиёровна Давронова – магистрант Самаркандского института экономики и сервиса

ТУРИЗМ В УЗБЕКИСТАНЕ: ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются социально-экономическое значение туризма, реформы, проводимые государством, а также положительное влияние новых инфраструктурных проектов на туристическую отрасль. Также представлены данные о государственных программах, инвестициях и создании новых туристических направлений. В статье освещается, как развитие туризма способствует общему экономическому росту, созданию рабочих мест и улучшению уровня жизни населения.

Ключевые слова: туризм, экономическое развитие, социальная стабильность, инвестиции, государственные реформы, инфраструктура, туристические направления, создание рабочих мест, Узбекистан.

Введение. Индустрия туризма является одним из наиболее перспективных секторов экономики, способствующих росту доходов, созданию рабочих мест и укреплению международных связей. Узбекистан, обладая богатым историко-культурным наследием, имеет огромный потенциал для развития туризма. Стратегические инициативы правительства, такие как упрощение визового режима, улучшение инфраструктуры и развитие туристических зон, делают страну более привлекательной для международных путешественников. Развитие туризма в Узбекистане приобретает особую важность в контексте реализации государственной программы «Стратегия развития туризма 2030». Основными факторами актуальности являются историко-культурное наследие, экономическая диверсификация, социальные эффекты которые включают в себя туризм способствует повышению занятости, развитию инфраструктуры и улучшению качества жизни населения.

В нашей стране с целью активного развития туризма и превращения его в ведущий сектор экономики, в качестве приоритетных направлений государственной политики в области туризма поставлены следующие задачи: «...предоставление туризму статуса стратегического сектора экономики, превращение его в основную силу, которая будет способствовать комплексному и быстрому развитию всех регионов и взаимосвязанных отраслей, а также экономической диверсификации, структурным преобразованиям и мощным инструментом устойчивого развития¹...». Выполнение этих задач требует проведения научных исследований по развитию туризма в Узбекистане, направленных на устойчивое развитие этой отрасли, увеличение её доли в ВВП, создание перспективных видов и направлений туризма, обеспечение населения новыми рабочими местами, что является перспективным путем для достижения экономического развития и социальной стабильности.

Методология. Методологическую основу исследования составляют монографический анализ научных подходов к категории туризма, системный анализ с использованием собранных цифровых данных, а также логический и сравнительный анализ.

Анализ литературы по теме. Развитие туризма в Узбекистане как важного элемента социально-экономического роста привлекает внимание как отечественных, так и международных исследователей. В последние десятилетия туризм в стране становится не

¹ Указ Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева от 2 декабря 2016 года № PF-4861 «О мерах по обеспечению активного развития туризма в Республике Узбекистан». Сборник законодательных актов Республики Узбекистан, 2016 год.

только экономически выгодным направлением, но и ключевым инструментом для развития регионов, создания рабочих мест и повышения уровня жизни населения.

Н.З. Курбанова в исследовании «Социальные аспекты развития туризма в Узбекистане» (2021) фокусируется на влиянии туризма на социальное развитие, подчеркивая роль этого сектора в создании рабочих мест и поддержке малого и среднего бизнеса в сельских районах. Важно отметить, что в рамках туризма развиваются такие направления, как экотуризм, агротуризм и культурный туризм, что способствует не только улучшению экономики, но и устойчивому развитию регионов, где туризм может стать основным источником дохода.

По данным исследования М.Х. Яркиева «Туризм в Узбекистане: Проблемы и перспективы развития» (2022), в Узбекистане наблюдается рост туристической привлекательности, что связано с проводимой государственной политикой, направленной на упрощение визового режима, улучшение инфраструктуры и повышение качества туристических услуг. Эти меры, по мнению автора, позволили значительно увеличить количество иностранных туристов и повысить конкурентоспособность Узбекистана на международной туристической арене.

Кроме того, в работах зарубежных авторов, таких как Т. Браун и Д. Миллер, в статье «Устойчивый туризм как фактор социально-экономического развития» (2019), подчеркивается важность устойчивого туризма для долгосрочного социально-экономического развития. Исследования показали, что устойчивый туризм способствует сохранению природных ресурсов, а также помогает местным сообществам получать устойчивые доходы от туризма, минимизируя негативные экологические последствия.

Исходя из анализа, существующие исследования подтверждают, что развитие туризма в Узбекистане является важным фактором социально-экономического роста. Однако для достижения максимальной эффективности необходимо продолжить совершенствование инфраструктуры, внедрение инновационных технологий в туристическую отрасль и развитие новых туристических направлений. Важно также учитывать социальные и экологические аспекты, чтобы туризм способствовал устойчивому развитию региона и улучшению качества жизни населения. В последние годы развитие индустрии туризма в Узбекистане стало важным приоритетом для правительства страны. Государственная политика направлена на использование туристического потенциала как важного элемента для достижения устойчивого социально-экономического роста. Анализ текущей ситуации в сфере туризма позволяет выделить несколько ключевых факторов, влияющих на его развитие, а также обозначить результаты и перспективы.

Анализ и результаты. Одним из ключевых приоритетов государственной политики является создание условий для диверсификации экономики страны, включая развитие туризма. Туризм не только способствует росту национального дохода, но и играет важную роль в создании рабочих мест, особенно в отдаленных и сельских регионах. По оценкам, в 2023 году доходы от международного туризма составили \$1,4 трлн. Это соответствует 93% от объема рынка в 2019 году — \$1,5 трлн. Экспортные доходы от туризма оцениваются в \$1,6 трлн, или почти в 95% от допандемийного значения (\$1,7 трлн). Общий экономический вклад туризма составил \$3,3 трлн в 2023 году, или 3% мирового ВВП. К октябрю 2023-го международные авиаперевозки и пассажирский спрос восстановились примерно на 90% по сравнению с допандемийным уровнем¹. Согласно данным Агентства по статистике, в последние годы туризм значительно увеличил свою долю в валовом внутреннем продукте (ВВП) Узбекистана. В 2023 году доля туризма ВВП Узбекистана была значительной, а сектор продолжает развиваться. Экспорт туристических услуг за 10 месяцев составил 1,83 миллиарда долларов США, что является большим ростом по сравнению с предыдущими годами. Также ожидается, что общий объем экспорта туристических услуг в 2023 году достигнет 2 миллиардов долларов.

¹ <https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%>

Развитие инфраструктуры, улучшение транспортной доступности, строительство новых гостиниц и курортов способствуют привлечению как внутренних, так и иностранных туристов. В частности, введение безвизового въезда для граждан ряда стран, улучшение визовой политики и развитие туристических маршрутов по историческим и культурным памятникам Узбекистана значительно увеличили поток туристов. Туризм оказывает заметное влияние на социальное развитие регионов, где активно развиваются туристические направления. В этих регионах наблюдается улучшение социальной инфраструктуры, создание новых рабочих мест, развитие малых и средних предприятий (гостиничный бизнес, рестораны, транспортные компании), что способствует улучшению уровня жизни местных жителей. Кроме того, рост доходов от туризма положительно влияет на качество жизни в регионах, способствует снижению уровня бедности и улучшению образовательных и медицинских услуг. Государственные реформы играют ключевую роль в развитии туризма. В рамках Стратегии «Узбекистан – 2030» активно проводятся меры по либерализации экономики, повышению конкурентоспособности и поддержке предпринимательства. В частности, было принято ряд законодательных актов, направленных на улучшение делового климата и создание благоприятных условий для иностранных инвесторов в туристическом секторе. Эти меры способствовали значительному росту числа инвестиций в туризм и развитию новых туристических объектов. По количеству иностранных туристов Узбекистан уже достиг 98% от уровня, наблюдавшегося до пандемии.

диаграмма 1. Иностранные граждане, въехавшие в Узбекистан с туристической целью (январь-декабрь соответствующего года, тыс. человек)

В результате исследования можно утверждать, в 2019 году страну посетили 6,748 млн туристов, а в 2023 году это число составило 6,626 млн, что свидетельствует о быстром восстановлении туристической отрасли в стране. (диаграмма 1.) Для привлечения большего числа иностранных туристов в Узбекистане активно реализуются мероприятия, направленные на упрощение визового режима, разработку новых туристических маршрутов, привлечение инвестиций в проекты туристической отрасли и организацию крупных мероприятий. В 2023 году было завершено 508 проектов общей стоимостью 9,5 трлн сумов, что позволило создать 9 492 новых рабочих мест. Открыто 183 новых отеля и 232 хостела, что увеличило количество объектов размещения до 5526. Также было создано 452 семейных гостевых дома, и их общее количество достигло 3458. Количество туристических организаций и турагентств выросло на 810, доведя общее количество до 2649. С 2017 по 2023 год количество иностранных туристов, посещающих Узбекистан, значительно увеличилось. Если в 2017 году страну посетили 2,7 млн человек, то в 2023 году это число составило 6,6 млн, что в 2,5 раза больше по сравнению с 2017 годом. Особенно заметным был рост числа туристов из Японии, Индии, Италии и США. В 2023 году 80,7% туристов прибыли из соседних стран, 11,5% — из стран СНГ и 7,8% — из

других стран. Средняя продолжительность пребывания увеличилась до 4-5 дней, что на 1,5 раза больше, чем в 2022 году.

Развитие внутреннего туризма также идет быстрыми темпами. Программа «Путешествуй по Узбекистану!» способствовала путешествию 15 млн человек по стране, с посещением 21 млн различных регионов. В рамках социальной поддержки было отправлено 1 100 людей с ограниченными возможностями и 570 тыс. молодых людей.

Экспорт туристических услуг в 2023 году составил 2,1435 млрд долларов, что на 30% больше по сравнению с 2022 годом. В сфере туризма и смежных отраслях было создано около 70 тыс. новых рабочих мест, что содействует экономическому росту и улучшению уровня жизни населения.

Развитие туристической отрасли также улучшает позиции Узбекистана в международных рейтингах. Например, по версии Global Muslim Travel Index (GMTI-2023) страна заняла 13-е место среди 140 стран. Также в 2023 году Хива была признана лучшим исламским туристическим направлением года на церемонии Halal In Travel Awards. В 2023 году деревня Сентоб в Навоийской области выиграла премию «Лучшее туристическое село 2023 года» на Генеральной ассамблее UNWTO в Самарканде. Эти достижения подчеркивают важность туризма как стратегического сектора экономики Узбекистана, способствующего увеличению доходов населения, созданию рабочих мест и улучшению благосостояния.

Несмотря на положительные результаты, развитие туризма в Узбекистане сталкивается с рядом проблем. Одной из основных проблем является недостаточная развитость инфраструктуры в некоторых регионах, особенно в удаленных и сельских районах. Это ограничивает доступность туристических объектов и снижает привлекательность для иностранных туристов. Также существует проблема недостаточной квалификации кадров в сфере туризма, что требует создания образовательных программ и курсов для подготовки специалистов. Ключевой проблемой является также низкая осведомленность о туристических возможностях Узбекистана на международной арене. Необходимы усилия для повышения узнаваемости страны как туристического направления, а также для продвижения национальных брендов и исторического наследия на международных рынках.

Заключение и рекомендации. Перспективы развития туризма в Узбекистане связаны с дальнейшей модернизацией инфраструктуры, улучшением транспортной доступности и обучением кадров. Ожидается, что в ближайшие годы количество туристов будет продолжать расти, а туризм станет одним из ключевых источников дохода для государства. Необходимы дополнительные усилия для улучшения маркетинга и продвижения Узбекистана как туристического направления на международных рынках, активизация сотрудничества с международными туристическими организациями, а также развитие специализированных туристических маршрутов, таких как медицинский туризм, агротуризм и экотуризм.

Рекомендуется также продолжать работу по повышению качества обслуживания в гостиницах, ресторанах и других туристических объектах, а также развивать локальные туристические продукты, которые будут способствовать созданию новых рабочих мест и повышению уровня жизни местных жителей.

Таким образом, развитие индустрии туризма в Узбекистане является важным фактором социально-экономического роста. Внедрение государственных инициатив и проведение реформ создают благоприятные условия для роста этого сектора, что в свою очередь способствует увеличению рабочих мест, повышению доходов населения и улучшению социальной инфраструктуры. Преодоление существующих проблем и эффективное использование туристического потенциала может стать ключевым элементом стратегии устойчивого развития страны в долгосрочной перспективе.

Развитие индустрии туризма в Узбекистане имеет стратегическое значение для обеспечения устойчивого социально-экономического роста. Государственная поддержка, использование культурного наследия и внедрение инновационных подходов создают

основу для превращения Узбекистана в одну из ведущих туристических дестинаций Центральной Азии. Однако для достижения полного потенциала необходимо решать существующие проблемы и продолжать инвестировать в инфраструктуру и человеческий капитал.

Список использованной литературы:

1. Государственный комитет по развитию туризма Республики Узбекистан. Отчеты 2022-2023 гг.
2. Всемирная туристская организация (UNWTO). Отчеты и статистика по Центральной Азии.
3. Каримов А.Ш. «Экономическое развитие и туризм: пути взаимодействия». – Самарканд, 2022.
4. Л.М. Хасанов. (2019). Развитие туризма в Узбекистане: Экономическое значение и перспективы. Монография.
5. М.Р. Абдуллаев. (2020). Туризм как драйвер экономической диверсификации: Применение опыта Узбекистана. - Диссертация.
6. Н.З. Курбанова. (2021). Социальные аспекты развития туризма в Узбекистане. - Учебное пособие.
7. М.Х. Яркиева. (2022). Туризм в Узбекистане: Проблемы и перспективы развития. - Статья в научном журнале.
8. Т. Браун, Д. Миллер. (2019). Устойчивый туризм как фактор социально-экономического развития. - Статья в международном научном журнале.

G.Shadiyeva, B.Davronova O‘zbekistonda turizm: iqtisodiy o‘shish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi omil sifatida Annotatsiya. Mazkur maqola O‘zbekiston Respublikasida turizm sanoatini rivojlantirishning iqtisodiy va ijtimoiy o‘shishga ta’sirini o‘rganadi. O‘zbekiston turizmi, mamlakatning barqaror rivojlanishiga va iqtisodiy diversifikatsiya jarayo-niga alohida hissa qo‘shmoqda. Ushbu tadqiqotda turizmning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati, davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlar va yangi infratuzilma loyihalarining turizm sektoriga qanday ijobiy ta’sir ko‘rsatayotgani ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, turizm sohasida amalga oshirilgan davlat dasturlari, investitsiyalar va yangi turistik yo‘nalishlar yaratish haqida ma’lumotlar taqdim etiladi. Maqola, turizmni rivojlantirishning mamlakatning umumiy iqtisodiy o‘shishiga, ish o‘rinlari yaratishga va aholi turmush darajasini yaxshilashga qanday ta’sir ko‘rsatish kabi masalalar ko‘rib chiqiladi. Kalit so‘zlar: turizm, iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik, investitsiyalar, davlat islohotlari, infratuzilma, turistik yo‘nalishlar, ish o‘rinlari, O‘zbekiston.	G.Shadiyeva, B.Davronova Tourism in Uzbekistan: a driver of economic growth and social stability Abstract. This article examines the development of the tourism industry in the Republic of Uzbekistan and its impact on social and economic growth. Tourism in Uzbekistan significantly contributes to the country's sustainable development and the diversification of its economy. The study discusses the social and economic importance of tourism, the reforms implemented by the government, and the positive effects of new infrastructure projects on the tourism sector. It also presents information on government programs, investments, and the creation of new tourism destinations. The article highlights how the development of tourism contributes to the country's overall economic growth, job creation, and improvement of the living standards of the population. Keywords: tourism, economic development, social stability, investments, government reforms, infrastructure, tourism destinations, job creation, Uzbekistan.
--	---

Maksuda Valeriyevna Israilova – Farg‘ona davlat universiteti, “Jahon va mintaqa iqtisodiyoti” kafedrası o‘qituvchisi

SOG‘LOMLASHTIRISH TURIZMNING MOHIYATI VA RIVOJLANISH TARIXI

Annotatsiya. Maqolada sog‘lomlashtirish turizmining rivojlanish tarixi davomida uning mohiyati evolyutsiyasi ko‘rib chiqilgan. Ayni paytda insonning jismoniy, ruhiy va mental salomatligi bilan bog‘liq turizmning mavjud shakllari qiyosiy tahlil qilingan. Kalit so‘zlar: salomatlik, tibbiy turizm, sog‘lomlashtirish turizmi, sanatoriy-kurort faoliyati, tabiiy shifobaxsh omillar.

Kirish. Zamonaviy hayot sur‘atining tezlashishi, stress omillarining ko‘payishi va ekolo-

gik vaziyatning yomonlashuvi sharoitida sog'lomlashtiruvchi turizm tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turizmning ushbu turi tabiiy omillar, zamonaviy tibbiy texnologiyalar, an'anaviy va noan'anaviy sog'lomlashtirish usullariga asoslangan turli yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Tarixiy jihatdan sog'lomlashtirish turizmi qadimda shifobaxsh buloqlarga ziyorat sifatida paydo bo'lgan, keyinchalik ushbu sohaning rivojlanishi shifoxonalar, kurortlar, sanatoriylar va ixtisoslashtirilgan sog'lomlashtirish markazlarini yaratish bosqichlaridan o'tgan. XXI asrda sog'lomlashtirish turizmi odamlarning kasalliklarning oldini olish, stressdan keyin tiklanish, dam olish, relaksatsiya, ma'naviy qayta tiklanish va faol uzoq umr ko'rish kabi ehtiyojlariga qarab ko'plab turli shakllarga ega bo'ldi.

Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda sog'lomlashtirish turizmining ahamiyati, uning tarixiy rivojlanishi, asosiy tendensiyalar va aholi turmush tarzi va ehtiyojlaridagi global o'zgarishlar kontekstida istiqbollari ko'rib chiqilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sog'lomlashtirish turizmining evolyutsiyasi va uning mohiyati vaqt o'tishi bilan o'zgarishi ilmiy doiralarda keng muhokama qilinmoqda. Tadqiqotchilarning ishlarida sog'lomlashtirish turizmining mohiyatini talqin qilish va ta'riflashga turli xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ular lingvistik, madaniy va tarixiy omillarga bog'liq.

Sog'lomlashtirish turizmi mohiyatini talqin qilishdagi o'xshashliklarni MDH mamlakatlari tadqiqotchilari - A. M. Vetitnev, Ya. A. Voynova [1], Barchukov I.S. [2], Oborin M.S. [3], Kamalova A.[4] ishlarida qayd etish mumkin. Xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida "sog'lomlashtirish turizmi" atamasining talqiniga yondashuv sezilarli darajada farq qiladi. Shveysariyalik iqtisodchi olimlar H.Myuller va L.Kaufmanlar [5] sog'lomlashtirish turizmining mohiyatini kengaytirilgan wellness modeli orqali ochib berishgan. Skandinaviya mamlakatlari tadqiqotchilari J.Pesonen va R.Komppulalar [6] o'z ishlarida sog'lomlashtirish turizmining mohiyatini "well-being" turizm konsepsiyasi orqali ochib beradilar. Buyuk Britaniyalik tadqiqotchilar M.K. Smith va L. Puczkolar [7] sog'lomlashtirish turizmini ikki asosiy shaklga ajratadilar: terapiya va jarrohlik aralashuvlari uchun sayohatlarni o'z ichiga olgan "hard-core" turizm , hamda spa , xolistik va relaksatsion muolajalarini o'z ichiga olgan "soft-core" turizm .

O'zbekistonda tibbiyot va sog'lomlashtirish turizmini o'rganish va rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar faol olib borilmoqda. Mamlakatimiz tadqiqotchilari I.Tuxliyev, G.X.Qudratov, Z.Usmonova, M.Q.Pardayev, A.T.Mirzayevlar [8] o'z ishlarida davolash-sog'lomlashtirish turizmi uchun "rekreatsion turizm" atamasini qo'llaydilar va uni tabiiy milliy rekreatsion majmualardan oqilona foydalanish tizimi sifatida qaraydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada ilmiy-nazariy asos sifatida xorijiy va mahalliy iqtisodchilarning davolash-sog'lomlashtirish turizmiga bag'ishlangan ilmiy asarlari o'rganib chiqildi. Mavzuni o'rganishda qiyosiy adabiy tahlil, mantiqiy va konseptual tahlil hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Sog'lomlashtirish turizmi sayohatlarning eng qadimgi turlaridan biri bo'lib, uning dastlab rivojlanishi din bilan uzviy bog'liq edi. Qadimgi sivilizatsiyalarning ko'pchiligi mineral termal buloqlarning shifobaxsh xususiyatlarini ilohiy hisoblab , ularni muqaddas ibodatxonalarga aylantirganlar. Birinchi sog'lomlashtirish majmualari eramizdan avvalgi 4 ming yillikda shumerlar tomonidan tashkil etilgan deb hisoblanadi.

Tibbiyot ziyorati Qadimgi Yunonistonda keng rivojlangan bo'lib, u yerda tibbiyot xudosi Asklepiy sharafiga ko'plab shifobaxsh ibodatxonalar - asklepionlar qurilgan, ulardan eng mashhuri Kos, Knid va Epidavr ibodatxonalaridir. Asklepionlar nafaqat diniy inshootlar, balki shifoxonalarni ham o'z ichiga olgan va ularga shifo so'rab ibodat qiladigan ko'plab ziyoratchilar kelgan. Asklepiy ruhoniylari - asclepiadlar bemorlarni davolash, diniy marosimlarni bajarish va kasallik kechishi hamda davolash choralari yozilgan jadvallar tuzish bilan shug'ullangan. Shunday qilib, asklepionlar tibbiy bilimlarning yig'ilib borishiga va tibbiyotning rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar.

Yevropada sog'lomlashtirish turizmining paydo bo'lishini bronza davriga bog'lash mumkin. Bu davrda hozirgi Shveysariyaning Sent-Morits hududida joylashgan shifobaxsh buloqqa ziyorat qilish haqida ilk bor ma'lumot berilgan. O'rta asrlarda ushbu buloq yonida cherkov qurilgan bo'lib, unga tashrif buyurish barcha gunohlarning kechirilishini ta'minlagan.

1535-yilda shveysariyalik shifokor-alximik Paratsels Sen-Morits mineral suvini dunyodagi eng yaxshisi deb e'tirof etib, uning podagra, revmatizm va buyrak kasalliklarini davolashdagi samaradorligini ta'kidlagan.[9] Uyg'onish davrida sog'lomlashtirish turizmi rivojlanishda davom etdi. Yevropada "SPA" (lat. salus per aquam - "suv orqali salomatlik") atamasi paydo bo'ldi va birinchi kurort "Ville d'Eaux" ("Suv shahri") zamonaviy Belgiyada tashkil etilgan. XVIII-XIX asrlarda tibbiy va sog'lomlashtirish turizmi tez sur'atlar bilan rivojlanib, ziyoratchilikdan butunlay ajralib chiqdi va tijorat sohasiga aylandi. Bu davrda Cote d'Azur, Baden-Baden, Deauville, Karlovy Vary, Axen va boshqa mashhur kurortlar paydo bo'ldi.

Osiyoda tibbiy- sog'lomlashtirish turizmining rivojlanishi, birinchi navbatda, karvon yo'llari va shifoxonalarda sayohatchilarga klinik xizmat ko'rsatish, shuningdek, xalq tabobati usullarini qo'llashga yo'naltirilganligi bilan bog'liq.

Ko'plab dastlabki islom madaniyatlarida chet ellik sayyohlar foydalanishi mumkin bo'lgan sog'liqni saqlash tizimlari yaratilgan edi. Jumladan, 1248-yilda Qohirada o'sha davrning eng ilg'or shifoxonasi - 8000 kishini sig'dira oladigan Mansuri kasalxonasi barpo etilgan bo'lib, u irqi va dinidan qat'i nazar, chet elliklarni ham tibbiy xizmat bilan ta'minlaydigan maskanga aylangan.[10]

O'zbekiston hududida tibbiyot fani o'rta X-XII asrlarda shakllangan bo'lsa-da, sog'lomlashtirish turizmi XIX asrdan boshlab alohida yo'nalish sifatida rivojlandi. O'rta Osiyo hududida topilgan mineral suvlar XIX asrning 70-80-yillarida rossiyalik kimyogar olimi N.B.Teyx tomonidan o'rganilib, ilmiy adabiyotlarda tavsiflangan. Uning mintaqamizda sanatoriy-kurort faoliyatining rivojlanishiga qo'shgan hissasi juda katta ahamiyatga ega. O'rta Osiyoning davolash mineral buloqlari va shifobaxsh balchiqlarining birinchi xaritasi esa 1912-yilda rus geologi V. Veber tomonidan tuzilgan [11].

XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Turkistonda Pedov, Arashon buloq, Oloy, Bolg'ali, Garm, Chashma, Qotirbuloq, Zarkent, Qaynarbuloq, O'zchaqsoyning shifobaxsh buloqlari aniqlandi. O'zbekiston hududidagi birinchi balneologik kurort 1881-yilda rossiyalik shifokori I. Bunin tomonidan Qo'qon uyezdining Pedov tumanida tashkil etilgan. Keyinchalik, mineral suv va balchiq buloqlari negizida ochilgan bu va boshqa shifoxonalar harbiy sanitariya-gigiyena stansiyalariga aylantirildi va 1917-yilgacha faoliyat ko'rsatdi.[12]

O'zbekiston Sovet ittifoqi tarkibiga kirgan davrda sanatoriy-kurort faoliyati jadal rivojlandi. 1919-yilda "Umumdavlat ahamiyatiga molik shifo maskanlari to'g'risida"gi dekret imzolanganidan so'ng barcha kurortlar, suv va balchiq bilan davolovchi balneologik shifo maskanlari milliyalashtirildi va "O'rta Osiyo kurort boshqarmasi"ga birlashtirildi. Sovet hokimiyati konsepsiyasida kurort va sanatoriylar "mehnatkashlar salomatligini ta'mirlash ustaxonasi"ga aylandi. Kurort boshqarmasi tomonidan Semashko nomidagi Fizioterapiya va sanatoriy-kurort davolash instituti professorlari va yetakchi mutaxassisleri ishtirokida shifobaxsh buloqlarni o'rganish bo'yicha qator ekspeditsiyalar tashkil etildi. Ushbu tadqiqotlar asosida 1924-yildan boshlab mintaqada ko'plab kurort tipidagi muassasalar: Farg'ona vodiysidagi "Chimyon" va "Jalolobod" kurortlari, Kaspiyorti mintaqasidagi temir yo'lhilar uchun "Mulla Qora" balchiq shifoxonasi, Yettisuv tumanidagi "Issiqota," "Yetti O'g'uz" va "Oq Suv" balneologik kurortlari ochildi. Ikkinchi jahon urushidan keyin sanatoriylar va dam olish maskanlarining aksariyati kasaba uyushmalari va tarmoqlar tasarrufiga o'tkazildi.

Sovet Ittifoqida ichki sanatoriy-kurort faoliyatining eng yuqori rivojlanish davri 1960-1980-yillarga to'g'ri keldi. 1980-yilda 23,2 million kishi sanatoriy-kurortlarda davolangan bo'lsa, dam olish maqsadida sayohat qilgan sayyohlar soni 11,3 million kishini tashkil etdi. Bu esa aholi orasida sog'lomlashtirish turizmi ustunlik qilganligini ko'rsatadi. Bunga uch omil sabab bo'ldi. Birinchidan, korxonalar xodimlarga imtiyozli yo'llanmalar berib, ularning qiymatini ijtimoiy jamg'arma hisobidan qoplagan, ayrim toifadagi fuqarolar uchun esa yo'llanmalar bepul bo'lgan. Ikkinchidan, chet elga chiqish imkoniyatlarining cheklanganligi ichki turizmning rivojlanishiga turtki bo'lgan, davolanish va dam olishni birlashtirgan sanatoriy va kurortlar esa eng ko'p ommalashgan. Uchinchidan, Sovet Ittifoqining sog'liqni saqlash tizimi sanoat bilan chambarchas bog'liq edi: yirik korxonalar, vazirliklar va kasaba uyushmalari tasarrufida kasb kasalliklarining oldini olish va davolashga ixtisoslashgan tibbiyot muassasalari va sanatoriylar faoliyat yuritgan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng sanatoriy-kurort sohasi sezilarli o'zgardi va hozirgi vaqtda respublika tibbiy turizm kompleksining tizimli elementi sifatida faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu xizmat turini ko'rsatuvchi tashkilotlar soni ko'paydi, sanatoriy va kurortlarning mulkchilik va tashkiliy-huquqiy shakllari doirasi kengaydi, xizmat ko'rsatishning konseptual yondashuvi o'zgardi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan sanatoriy-kurort muassasalari soni 242 tani, o'rin fondi 27.6 mingtani tashkil etgan. Davolash-sog'lomlashtirish turizmining davlat yalpi ichki mahsuloti tarkibidagi ulushi 2022-yilda 507,5 mlrd. so'mni yoki 5,67% ni tashkil etib, 2021-yilga nisbatan 0,92% ga, 2020-yilga nisbatan esa 3,52% ga oshgan.¹

Davolash-sog'lomlashtirish turizmi mohiyati haqidagi munozara tadqiqotchilar tomonidan o'nlab yillar davomida olib borilganiga qaramay, bugungi kunda ham dolzarbdir. Bu turli mamlakatlarda turizmning ushbu shaklini idrok etishdagi farqlar, davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi, milliy mentaliteti, geografik joylashuvi, shuningdek, rekreatsion hududlarda taqdim etilgan davolash resurslarining farqlari bilan bog'liq.

Sovet ittifoqida sanator-kurort sohasi "poliklinika - statsionar - sanatoriy" tizimining bir qismi bo'lib, kasalliklarning oldini olish, reabilitatsiya qilish va davolash bo'yicha muhim umummilliy funksiyalarni bajargan milliy madaniyat elementi hisoblangan. Shuning uchun sobiq sovet ittifoqiga kirgan mamlakatlar tadqiqotchilarining (A. M. Vetitnev, Ya. A. Voynova, Barchukov I.S., Oborin M.S., Kamalova A.) tajribasini o'rganishda sog'lomlashtirish turizm tushunchasining salomatlikning biotibbiy modeli va "tashxisga yo'naltirilgan" sog'liqni saqlash tizimiga asoslangan o'xshash talqinlarni kuzatish mumkin. O'zbekistonlik tadqiqotchilar I.Tuxliyev, G.X. Qudratov [13], Z.Usmonova [14] o'z asarlarida davolash-sog'lomlashtirish turizmiga nisbatan "rekreatsion turizm" atamasini qo'llaydilar va yashash joyidan tashqarida, masalan, tabiatga, sanatoriylarga, kurortlarga turistik sayohatlarda dam olish orqali salomatlik va mehnat kuchini tiklashga qaratilgan deb talqin qiladilar. Tadqiqotchilar M.Q.Pardayev, A.T. Mirzayev[15] sog'lomlashtirish turizmini aholining individual va ijtimoiy salomatligi uchun tabiiy va rekreatsion resurslar hamda milliy rekreatsion majmualardan oqilona foydalanishga qaratilgan "rekreatsion tizim" deb hisoblaydilar.

Xorijiy mamlakatlarda sog'lomlashtirish turizmi tushunchasi "spa," "wellness tourism," "wellbeing tourism" kabi atamalar bilan bog'liq. Ushbu terminlarning har biri sog'lomlashtirish turizmini aniqlash uchun ishlatiladi, ammo ular bir-biridan ba'zi farqlarga ega. Davolash-sog'lomlashtirish turizmi mohiyatini talqin qilishdagi bunday xilma-xil yondashuvlarni ko'p jihatdan dunyo mamlakatlarining lingvistik va madaniy xususiyatlari bilan izohlash mumkin. G'arb va Osiyo mamlakatlari olimlarining talqinlarida "bemorga yo'naltirilgan" sog'liqni saqlash tizimiga xos bo'lgan va ma'naviy va ijtimoiy komponentlarni hisobga olgan holda "biopsixosotsial" salomatlik modeli asos qilib olingan.

1-jadval

Sog'lomlashtirish turizm turlarining mazmun-mohiyati²

Mezonlar	Tibbiyot turizmi	Sanator-kurort faoliyati	SPA	Wellness	Wellbeing
Sayohat davomiyligi (kun)	7-20	14-21	1-7	1-7	1-14
Sayohat maqsadi	Davolash, tibbiy aralashuvlar orqali salomatlikni tiklash	Sanatoriy-kurort muassasalari sharoitida reabilitatsiya, sog'lomlashtirish, kasalliklar profilaktikasi	Jismoniy va ruhiy holatni yaxshilash, relaksatsiya, tanani parvarish qilish	Organizmning umumiy holatini yaxshilash, stressni kamaytirish, kayfiyatni yaxshilash.	Ruhan tiklash, sog'lom turmush tarziga o'rganish

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga asosan

² Muallif tomonidan shakllangan.

Qo'llanila digan davolash omillari	Jarrohlik ama- liyotlarini o't- kazish, organ- larni ko'chirib o'tkazish, murakkab kasalliklarni davolashning tibbiy texnologiyalari	Tabiiy davolovchi resurslar (iqlim, shifobaxsh suvlar, balchiq), fizioterapiya, parhez	Ayurveda amaliyoti, aromaterapiya, yoga, massaj, termal va mineral suvlar, fitnes	Meditatsiya, psixologik bo'shashtirish usullari, yoga, dayving, syorfung	Turmush tarzini o'zgartirish (qishloq turizmi), poxodlar, parhez, detoks
Sayohat sababi	Sayohatchinin g doimiy yashash joyida mavjud bo'l- magan tibbiy muolajani olish, mablag' va vaqtni tejash	Tabiiy davolash resurslari yordamida tibbiy aralashuvlarsiz reabilitatsiya qilish yoki kasalliklarning oldini olish zarurati	Dam olish, sog'liq va tana go'zalligini saqlash istagi, yuqori darajadagi rohat va xizmatdan foydalanish	Turli stressli vaziyatlarni va ekologiyani salbiy ta'sirini yengib o'tish	Yashash tarzini o'zgartirish, foydali odatlarni singdirish, zararli odatlardan voz kechish istagi.
Sayohat joyi	Arzon yoki rivojlangan tibbiyotga ega mamlakatlardag i tibbiyot markazlari	Tabiiy davolash resurslari manbalari yaqinida joylashgan sanatoriylar, kurortlar, sanatori- profilaktoriylar	SPA-otellar, SPA-klublar SPA-markazlar	Wellness- otellar, tabiiy rekreatsion zonalar (to'gli hududlar , o'rmonlar)	Wellbeing- zonalar, (qishloq hududlar, olis va yopiq hududlar qadimgi ma'naviy kuchlar hududlari.

Turizm bozorida wellness va wellbeing konsepsiyalari kurort turizmini davolash turizmining an'anaviy doirasidan chiqardi va "gospital xizmat" ko'rsatishning ifodalangan falsafasini o'zgartirib, welnes hamda wellbeing elementlarini taklif etilayotgan xizmatlar paketining muhim qismiga aylantirdi. Ko'plab mashxur kurortlar o'z faoliyatini klassik kurort mazmunidan dam olish va welnes mazmuniga yo'naltirildi. [16]

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, davolash-sog'lomlashtirish turizmining rivojlanish jarayonida uning shakllari davolash-ziyosat turizmidan davolash-profilaktika va undan keyin wellness va wellbeing turizmga o'zgarib borgan. O'zbekistonda sog'lomlashtirish turizmi tibbiy turizmning ajralmas qismi bo'lgan sanatori- kurort faoliyati asosida shakllanmoqda va reabilitatsiya-profilaktika yoki davolash-rekreatsion yondashuvga tayanadi. Sanatori- kurort ishi faqat daliliy tibbiyotga asoslanadi, oliy va o'rta tibbiy-farmatsevtik ma'lumotga ega mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Sanatori- va reabilitatsiya sihatgohlarida reabilitatsiya va davolash muolajalarini amalga oshirish uchun sanatori- kurortda davolanish tartibi, standartlari va klinik tavsiyalari asosida amalga oshiriladi.

XXI asrda insonlarning salomatlik, hayot sifati va davomiyligini oshirishga intilishi tibbiyotning jadal rivojlanishiga va sog'lomlashtirish turizmining rivojlanishiga turtki beradi. Hozirgi bosqichda u insonning nafaqat jismoniy, balki ruhiy va mental holatini ham hisobga oladigan salomatlikning "biopsixosotsial" modeliga e'tibor qaratmoqda. Ushbu takomillashuv sog'lomlashtirish turizmi sohasida xizmat ko'rsatish tushunchasini tibbiy yondashuvdan mijozga yo'naltirilgan yondashuvga, "davolash-reabilitatsiya" paradigmasidan "profilaktika-sog'lom turmush tarzi" paradigmasiga o'zgarishiga olib keldi. Zamonaviy bosqichda ushbu yondashuv xizmat ko'rsatish vositalariga wellness va wellbeing yo'nalishlarga hos davolovchi omillarni kiritish, yangi xizmat ko'rsatish dasturlarini ishlab chiqish, xizmat ko'rsatish darajasini oshirish, "farovonlik turizmi"ga mos keladigan yangi texnologiyalarni qo'llashni talab qiladi. Shunday qilib, nafaqat kasal odamlarning, balki amaliy jihatdan sog'lom, iqtisodiy faol aholining ham ehtiyojlari hisobga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ветитнев А. М., Войнова Я. А. Организация санаторно-курортной деятельности : учебное пособие . — М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 272 с.
2. Барчуков И.С. Санаторно-курортное дело: Учебное пособие для студентов ВУЗов — М.: ЮНИТИ-ДАНА.2017.-303с.
3. Oborin, M. S. (2022). Special types of tourism: medical tourism. Zenodo. <https://doi.org/10.24412/1995-042x-2022-1-179-187>
4. А.Камалова. Медицинский Туризм в Кыргызской Республике: Возможности и Перспективы. “International conference on eurasian economies “ 2020 . 2-4 September 2020 – Baku
5. E. Lanz-Kaufmann, H. Muller Wellness Tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry J. Vacat. Mark., 7 (2001), pp. 5-17
6. Pesonen, J., & Komppula, R. (2010). Rural Wellbeing Tourism: Motivations and expectations. Journal of Hospitality and Tourism Management, 17(1), 150–157. <https://doi.org/10.1375/jhtm.17.1.150>
7. M.K. Smith и L. Puczkó Butterworth Heinemann Health and Wellness Tourism, Oxford, Inggris (2009)
8. Пардаев М.К.. Теоретико-методологические подходы к разработке определений рекреационных зон и экологического туризма. Материалы конференции. 2014 г., Самарканд
9. Мозокина С.Л., Исторические аспекты развития лечебно-оздоровительного и медицинского туризма // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2021. – № 6. – с. 79–84.
10. Мозокина С.Л. "Тенденции развития лечебно-оздоровительного и медицинского туризма" Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, № 5, 2014, с. 42-46.
11. Султанмуратов, М. Т. История развития и становления санаторно-курортной и реабилитационной служб в Кыргызской республике / Здоровоохранение Кыргызстана. – 2017. – № 3.
12. Axmedova R.M. O‘zbekistonda dastlabki yevropacha turdagi shifo maskanlarining faoliyati / Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy axborotnomasi 2021(2)- 36-41с.
13. I.Tuxliyev, G‘.X Qudratov, M.Q Pardayev “Turizmni rejalashtirish” darslik “Iqtisod-moliya” (2010) Toshkent.
14. Usmanova Z.I. O‘zbekistonda turistik – rekreatsion xizmatlarni rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. –SamISI, 2018
15. Mirzayev A. T. O‘zbekistonda turistik-rekreatsiya faoliyatini boshqarish metodologiyasini takomillashtirish Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. FarPI– 2021
16. Goodrich, J. N., & Goodrich, G. E. (1987). Health-care tourism — an exploratory study. Tourism Management, 8(3), 217–222. doi:10.1016/0261-5177(87)90053-7

М.Исраилова Сущность и история развития оздоровительного туризма	М.Israilova The essence and history of development of health tourism
Аннотация. В статье рассматривается история развития оздоровительного туризма и эволюция его сущности на протяжении всех этапов, проведен сравнительный анализ существующих форм туризма, связанных с физическим, психическим и ментальным здоровьем человека Ключевые слова: здоровье, медицинский туризм, оздоровительный туризм, санаторно-курортная деятельность, природные лечебные факторы.	Abstract. The article examines the history of the development of health tourism and the evolution of its essence at all stages of human existence. Currently, a comparative analysis of existing forms of tourism related to a person's physical, mental, and emotional health has been conducted Keywords: health, medical tourism, health tourism, sanatorium and resort activities, natural healing factors.

Dilshod Usmanovich Ruzmanov – Shahrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

TURIZMDA MADANIY-TARIXIY RESURLAR SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm madaniy-tarixiy resurslar salohiyatidan samarali foydalanishga takomillashtirishga ta'sir qiluvchi omillar tadqiq qilingan. Turizm va rekreatsion salohiyatni shakllantiruvchi omillarning mintaqaviy ahamiyatga ega ko'rsatkichlari aniqlangan va shu asosda hududlarning turistik salohiyatini baholash uslubiyati taklif qilingan.

Kalit so'zlar: turistik resurslar, madaniy-tarixiy resurslar, turistik salohiyat, baholash indikatorlari, to'yinganlik indeksi.

Kirish. Turizm sohasining muvaffaqiyatli rivojlanishi, avvalo, turistik resurslarning to'g'ri aniqlanishi va baholanishiga bog'liq. Turistik resurslar sayyohlar e'tiborini jalb etadigan va turizm xizmatlarini tashkil etish uchun xizmat qiladigan tabiiy, madaniy, tarixiy, ijtimoiy hamda boshqa imkoniyatlar majmuasini anglatadi. Ularni xalqaro tasnif va mezonlar bo'yicha baholash turizmni strategik rejalashtirish hamda samarali boshqarish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajribada turistik resurslar tabiiy, madaniy-va-tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik-rekreatsion va axborot-ta'lim kabi asosiy toifalarga ajratiladi. Ularni baholashda Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) ko'rsatmalari, Turizm bo'yicha hisob-kitoblarning (TSA) xalqaro standartlari va Global Sustainable Tourism Council (GSTC) mezonlaridan foydalaniladi. Shu tariqa, sayyohlar soni va transport infratuzilmasi kabi aniq miqdoriy ko'rsatkichlar bilan birga xizmat sifati, ekologik holat, xavfsizlik darajasi, madaniy merosni asrashga doir chora-tadbirlar kabi sifat ko'rsatkichlari ham inobatga olinadi. Baholash jarayonida turizmning atrof-muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirish, mahalliy jamoalar manfaatini hisobga olish, barqaror rivojlanishni ta'minlash masalalari alohida e'tibor talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon turizm tashkiloti ta'rifiga ko'ra, turizm salohiyatini puxta va har tomonlama baholamasdan turib, ushbu sohada maqsadli dasturlar ishlab chiqish, mavjud turistik resurslardan unumli foydalanish, ularni muhofaza qilish va yanada ravnaq toptirish qiyin. Shu bilan birga, turizmni rivojlantirish uchun sarmoyadorlarni jalb qilish jarayonida ham resurs salohiyatini to'liq hisobga olmaslik ayrim muammolarni keltirib chiqaradi [1]. Shu bois turizm salohiyatini baholash va mintaqaning imkoniyatlariga mos turmahsulotni shakllantirish ustuvor vazifalardan biridir. Ma'lumki, har bir hududda global, milliy, mintaqaviy kabi turli miqyosda baholanishi mumkin bo'lgan turistik va rekreatsion imkoniyatlar mavjud. C.Hall va S.Page yondashuviga ko'ra, turistik-rekreatsion salohiyatni “turistlar sonining haqiqiy ko'rsatkichini ularning eng ko'p bo'lishi mumkin bo'lgan darajasi bilan chegaralash” sifatida tushunishadi [3]. Biroq, bizning fikrimizcha, bu ta'rif mazkur tushunchaning mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Hozirgi kunda turizm rivojiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ikki guruhga bo'linadi: tashqi (ekzogen) va ichki (endogen). Ekzogen omillar turizm taraqqiyoti bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lmasdan, turistik faoliyat ko'lamiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi [4]. Ularga tabiiy-geografik, madaniy-tarixiy, demografik, ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, siyosiy-huquqiy hamda ekologik omillar kiradi. Tabiiy, geografik va madaniy-tarixiy omillar sayyohlarni jalb etishda alohida ahamiyatga ega bo'lib, mazkur resurslarga boy mamlakatlar va mintaqalar raqobatda katta ustunlikni qo'lga kiritadi. Shu bilan birga, mualliflar guruhi izohiga asosan tabiiy, rekreatsion va madaniy-tarixiy resurslarning turli darajadagi mavjudligi hududlarning mintaqaviy tabaqalanishiga sabab bo'ladi va turizm mahsulotini shakllantirish imkoniyatini yaratadi [5]. Ijtimoiy omil turistik xizmatlar iste'molchilariga taqdim etiladigan imkoniyatlar (ijtimoiy imtiyozlar va boshqalar)da namoyon bo'ladi. Atrof-muhit va ekologiya omili esa turizm faoliyatini bevosita shakllantiruvchi tabiiy resurslar bilan chambarchas bog'liq.

R.Sharpley va D.Telferlarning fikricha, oddiy holda resurslar bilan ta'minlanganlik darajasi turistik (madaniy-tarixiy) va rekreatsion (tabiiy-rekreatsion) resurslarning tarkibi hamda ular ixtisoslashuvi asosida baholanadi [2]. C.Cooperga ko'ra, atrof-muhit omillarining ta'siri hududiy

ekotizimlarga antropogen bosim miqyosi va ushbu ekotizimlarning unga bardosh berish qobiliyati bilan belgilanadi [4]. Ma'muriy-hududiy birliklar darajasida C.Hall turistik va rekreatsion resurslar jozibadorligini aniqlash uchun ekspertlar fikriga suyangan holda ballar modelini qo'llashni taklif etadi [3]. Turizm omillarini tahlil etishda aniq va integratsiyalashgan ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, bu usul baholash jarayonida sub'ektivlik darajasini qisqartiradi. Ya'ni, bir vaqtning o'zida ko'rsatkichning birlikdagi qiymatini ham, uning umumiy ko'rsatkichdagi salmog'ini ham e'tiborga olish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Turizm madaniy-tarixiy resurslar salohiyatidan samarali foydalanish jarayonida salohiyatga ta'sir qiluvchi omillar va ularning qiymatga ta'sir darajasi tadqiq qilinganda induksiya va deduksiya, analiz va sintez, mantiqiy yondashuv, guruhlash, qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Mintaqaviy turizm majmuasining iste'molchi omilini o'rganishda so'rov, kuzatish, tajriba va modellash kabi uslublar asosida olib boriladigan marketing tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Turizm va rekreatsion salohiyatni shakllantiruvchi omillarning mintaqaviy ahamiyatga ega ko'rsatkichlarini E.N. Karchevskaya [6] tomonidan taklif qilingan maxsus formulalar yordamida hisoblash mumkin.

Tahlil va natijalar. Madaniy-tarixiy resurslar bilan to'yinganlik indeksi quyidagi formula (1) asosida hisoblanadi:

$$I_{mad.-tarix.} = \sum_{i=1}^n K_n^{ij} \cdot v_j \quad (1)$$

Bu yerda $I_{mad.-tarix.}$ – i-ma'muriy tumanning madaniy-tarixiy boyliklar bilan to'yinganlik ko'rsatkichi,

K_n^{ij} j-turdagi madaniy-tarixiy resurslar i-ma'muriy tumanning bilan ta'minlanganlik koeffitsienti,

v_j – indikatorning solishtirma og'irlik koeffitsienti.

Ma'muriy tumanlarning madaniy-tarixiy resurslar bilan to'yinganlik koeffitsientlari (2) va (3) formulalar orqali aniqlanadi:

$$K_1^{ij} = \frac{\sum_{i=1}^n w_n^{ij}}{Q_i} \quad (2)$$

va

$$K_2^{ij} = \frac{\sum_{i=1}^n w_n^{ij}}{Q_j} \quad (3)$$

Bu yerda K_1^{ij} va K_2^{ij} – i-ma'muriy hududning j-turdagi madaniy-tarixiy resurslar bilan ta'minlanganlik koeffitsientlari, $\sum_{i=1}^n w_n^{ij}$ – i-ma'muriy hududdagi j-turdagi obidalar (obyektlar) soni,

Q_i – shu hududdagi barcha madaniy-tarixiy resurslari soni,

Q_j – hududda mavjud turizm katalogiga kiritilgan j-turdagi turizmga mansub madaniy-tarixiy resurslar miqdori.

Ma'muriy hududlarning tabiiy va rekreatsion obyektlar bilan to'yinganlik ko'rsatkichi $I_{tab.-rekrat.}$ (4) formula asosida hisoblanadi:

$$I_{tab.-rekrat.} = \sum_{i=1}^n \frac{w_i}{Q} \cdot v_j \quad (4)$$

$I_{tab.-rekrat.}$ – ma'muriy hududning tabiiy va rekreatsion resurslarga to'yinganligini ifodalovchi ko'rsatkich,

w_i – ma'muriy hudud ko'rsatkichining qiymati,

v_j – ko'rsatkichning solishtirma og'irlik koeffitsienti,

Q – viloyat ko'rsatkichi qiymati.

Turistik va rekreatsion faoliyat jarayonida eng ko'p jalb etiladigan obyektlar – tabiat va madaniyat yodgorliklaridir. Yuqoridagi ta'riflar asosida madaniy yodgorliklar shartli ravishda besh guruhga ajratiladi: arxeologik obidalar; tarixiy obidalar; arxitektura yodgorliklari; san'at yodgorliklari; madaniy meros yodgorliklari. Mintaqada turizmni rivojlantirishda, ayniqsa, turistik va rekreatsion resurslarning ma'lum bir turlari bilan to'yinganlik darajasini aniq ko'rsatib beradigan baholash usulidan foydalanish muhimdir. Quyida Samarqand viloyati ma'muriy birliklarining madaniy-tarixiy resurslar bilan to'yinganligini baholash natijalari keltiriladi. Bunda viloyatdagi jozibali tabiiy va tarixiy-madaniy obyektlar to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanilgan. E.N. Karchevskaya [6] tomonidan taklif qilingan (1), (2) va (3)-formulalar yordamida viloyat ma'muriy birliklarining madaniy-tarixiy resurslar bilan to'yinganlik ko'rsatkichlari hisoblandi (1-Jadval).

1-jadval.

O'zbekiston hududlari bo'yicha madaniy-tarixiy va tabiiy-rekreatsion indekslar qiymati

№	Hudud	Q_i^1 (arxeol)	Q_i^2 (UNESCO)	Q_i^3 (muzey)	Q_i^4 (diniy)	I_i (madaniy indeks)	Tog' maydoni (x_i^1 , ming ga)	Kurort (x_i^2 , soni)	T_i (tabiiy indeks)	R_i (umumiy salohiyat)
1	Toshkent shahri	20	0	30	60	0,0790	0	15	0,0600	0,1390
2	Toshkent vil.	30	0	10	40	0,0518	60	10	0,1120	0,1638
3	Samarqand vil.	80	3	20	70	0,2047	40	20	0,1280	0,3327
4	Buxoro vil.	50	1	15	90	0,1235	10	12	0,0600	0,1835
5	Xorazm vil.	40	1	10	70	0,1013	0	8	0,0320	0,1333
6	Farg'ona vil.	30	0	8	40	0,0492	80	8	0,1280	0,1772
7	Qoraqalpog'iston R.	100	1	7	30	0,1263	100	5	0,1400	0,2663
8	Andijon vil.	5	0	8	10	0,0185	40	4	0,0640	0,0825
9	Namangan vil.	4	0	5	8	0,0129	30	3	0,0480	0,0609
10	Surxondaryo vil.	10	1	10	25	0,0608	50	5	0,0800	0,1408
11	Qashqadaryo vil.	15	1	12	30	0,0693	40	4	0,0640	0,1333
12	Jizzax vil.	6	0	5	10	0,0152	30	2	0,0440	0,0592
13	Sirdaryo vil.	3	0	4	5	0,0096	10	2	0,0200	0,0296
14	Navoiy vil.	7	2	6	12	0,0781	10	2	0,0200	0,0981

Bu yerda:

Q_i^1 (arxeol) – i-hududdagi arxeologik yodgorliklar soni (jami 400 ta).

Q_i^2 (UNESCO) – i-hududdagi YuNESKO merosi obyektlari soni (jami 10 ta).

Q_i^3 (muzey) – i-hududdagi muzeylar soni (jami 150 ta).

Q_i^4 (diniy) – i-hududdagi diniy-tarixiy obidalar soni (jami 500 ta).

I_i – madaniy indeks. (1-formuladan kelib chiqib (2) va (3) usullar birikmasi). Hisoblanishi:

$$I_i = \sum_{j=1}^4 \left(\frac{Q_i^j}{Q^j} \times v_j \right),$$

bu yerda $v_1 = 0.30$ (arxeo), $v_2 = 0.30$ (UNESCO), $v_3 = 0.20$ (muzey), $v_4 = 0.20$ (diniy).

- Tog‘ maydoni (x_i^1) – i-hududdagi tog‘ hududlari maydoni (ming ga), jami 500 ming ga deb olingan.
- Kurort (x_i^2) – i-hududdagi kurort/ sog‘lomlashtirish maskanlari soni (jami 100 ta).
- T_i – tabiiy indeks (4-formula):

$$T_i = \left(\frac{x_i^1}{500} \times 0,60 \right) + \left(\frac{x_i^2}{100} \times 0,40 \right).$$

- R_i – umumiy salohiyat:

$$R_i = I_i + T_i.$$

Shunday qilib, mazkur 1-jadval madaniy-tarixiy va tabiiy-rekreatsion resurslar bilan to‘yinganlikni kompleks baholash uslubini ko‘rsatib beradi. Har bir hududning indekslari aniqlanganidan so‘ng, turizm salohiyatini aniqlash, baholash va ustuvor loyihalarni tanlashda muhim asos sifatida foydalanish mumkin.

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonda turizm resurslarini baholash va samarali foydalanishga qaratilgan quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Raqamli inventarizatsiya tizimini keng qamrovli shaklda joriy etish. Turizm obyektlari haqida bitta markazlashgan, raqamli va multimediy ma’lumotlar bazasi yaratish muhim. Bu tizim orqali har bir viloyat va tumanning madaniy-tarixiy, tabiiy, gastronomik va rekreatsion obyektlari, ularning aniq joylashuvi, holati, tarixi va infratuzilma jihati haqida muntazam yangilanuvchi ma’lumotlar yig‘iladi. Geoinformatsion tizimlar (GIS) bilan integratsiya qilingan virtual karta yaratish, obyektlarning foto, video va 3D modellarini jamlash, shuningdek, ekspertlar baholari va foydalanuvchi sharhlarini ham kiritish mumkin.

2. Ko‘p o‘lchovli baholash modellari va indekslardan samarali foydalanish. Turizm resurslarining salohiyatini baholash uchun bir nechta ko‘rsatkichlar asosida integratsiyalashgan modellar va indekslar ishlab chiqish zarur. Jumladan, madaniy-tarixiy va tabiiy-rekreatsion indekslar (masalan, I_i va T_i) asosida hududlar reytingini tuzish, ularni solishtirish va tahlil qilish, har bir turizm obyektining ahamiyatini, infratuzilma sifatini, ekologik va madaniy ahamiyatni bir necha ko‘rsatkichlar va solishtirma koeffitsientlar orqali baholash, ishlab chiqilgan indekslar asosida kelajakdagi investitsiyalar, restavratsiya, marketing va infratuzilma rivojlanish rejalarini tuzish uchun eksperimental pilot loyihalar tashkil etish va ular natijalarini tahlil qilish imkoniyati vujudga keladi.

3. Infratuzilma va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash. Turizm sohasining rivojlanishi uchun infratuzilmani modernizatsiya qilish va xizmatlarning sifatini oshirish zarur. Jumladan, transport, mehmonxona, rekreatsion obyektlar, qo‘rg‘onlar va ko‘ngilochar infratuzilmalarni zamonaviy talablarga mos ravishda qayta tiklash va modernizatsiya qilish, turoperatorlar, gidlar, ekskursovodlar va boshqa xizmat ko‘rsatuvchilar uchun bitta sifat standartlari, sertifikatlash tizimi va ta’lim dasturlarini ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

4. Barqaror turizm va ekologik monitoringni ta’minlash. Turizmning atrof-muhitga ta’sirini minimallashtirish va barqaror rivojlanishni ta’minlash maqsadida turizm obyektlaridan foydalanish jarayonida ekologik normalar, me’yorlar va qoidalarni ishlab chiqish va qo‘llash, ekologik monitoring tizimlarini joriy etish orqali turizm obyektlarining atrof-muhitga ta’sirini doimiy kuzatish, energiya va suv resurslaridan oqilona foydalanishni nazorat qilish, yangi pilot loyihalar, eksperimental zonalar va yashil turizm modellarini yaratish, shu orqali ekologik barqarorlik va milliy turizm salohiyatini oshirish kerak.

Ushbu kengaytirilgan takliflar O‘zbekiston turizm salohiyatini oshirish, madaniy merosni saqlash va barqaror rivojlanishni ta’minlash maqsadida mo‘ljallangan. Ular raqamli inventarizatsiya va ko‘p o‘lchovli baholash, infratuzilma va xizmatlarning sifatini yaxshilash,

ekologik monitoring va investitsiyalarni jalb etish kabi sohalarni o‘z ichiga oladi. Amalda ushbu takliflarni tatbiq etish orqali mamlakatning turizm salohiyatini oshirish, iqtisodiy o‘sishga ta’sir ko‘rsatish va mahalliy aholi farovonligini yaxshilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Tourism Organization (2019). Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030. Madrid: UNWTO.
2. Sharpley, R. & Telfer, D. (2015). Tourism and Development: Concepts and Issues. Bristol: Channel View Publications.
3. Hall, C. M. & Page, S. (2014). The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space. London: Routledge.
4. Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. (2008). Tourism: Principles and Practice. Harlow: Pearson Education.
5. Middleton, V. T. & Clarke, J. (2012). Marketing in Travel and Tourism (4th ed.). London: Routledge.
6. Карчевская Е.Н. Методическое обеспечение регионального развития и пространственной дифференциации туризма (на примере Гомельской области): Автореферат диссертации на соискание уч. ст. канд. геогр. наук. - Калининград, 2018. - 22 с.

Д.Рузманов Совершенствование методов эффективного использования культурно-исторических ресурсов в туризме	D.Ruzmanov Improving the methods of effective use of cultural and historical resources in tourism
Аннотация. В статье рассматриваются факторы, влияющие на эффективное использование потенциала культурно-исторических ресурсов в туризме. Выявлены регионально значимые показатели факторов формирования туристско-рекреационного потенциала и на этой основе предложена методика оценки туристского потенциала регионов. Ключевые слова: туристские ресурсы, культурно-исторические ресурсы, туристский потенциал, показатели оценки ресурсов.	Abstract. The article examines the factors influencing the effective use of the potential of cultural and historical resources in tourism. Regionally significant indicators of factors in the formation of tourism and recreational potential are identified and, on this basis, a methodology for assessing the tourism potential of regions is proposed. Keywords: tourism resources, cultural and historical resources, tourism potential, resource assessment indicators.

Nargiza Akbardjonovna Abduvaxidova – “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

BARQAROR TURIZM RIVOJLANISHIDA MUAMMO VA IMKONIYATLAR

Annotatsiya. Maqolada barqaror turizm tizimini rivojlantirishdagi duch kelinayotgan ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy muamollar tahlil qilinib, o‘rganilgan muammolar yechimini topishdagi istiqbolli rejalar haqida yozilgan. Turizm sohasi keltirib chiqaradigan muammolar, ekologik zarar, madaniy merosning yo‘qolishi, barqaror turizmning nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy madaniy jihatlarni ham o‘z ichiga olib, hozirgi davrda asta-sekin, bizning kundalik hayotimizga kirib borayotgani, tabiiy resurslarni tejash va oqilona iste‘mol qilish, barqaror rivojlanishda resurslarni kam sarflab, energiya tejaydigan yondashuvdan foydalanishni rivojlantirish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik zarar, madaniy merosning yo‘qolishi, turizmdagi ekologik va ijtimoiy madaniy jihatlarni, tabiiy resurslarni tejash, resurslarni kam sarflash, energiya tejaydigan yondashuv.

Kirish. Turizm dunyodagi eng muhim va eng tez rivojlanayotgan sohalardan biriga aylanmoqda. Lekin bu rivojlanish, ayniqsa barqarorlik masalalari haqida gap ketganda, o‘zi bilan ko‘plab muammolarni olib kelmoqda. Ushbu maqolada turizmning barqaror rivojlanishi bilan

bog‘liq muammolar va imkoniyatlar muhokama qilinadi va turizmning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ta'siri tahlil qilinadi. Turizmni rivojlantirishga barqaror yondashuv zarurligini ta'kidlaydi va iqtisodiy farovonlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy adolat talablari asosida barqaror turizmni rivojlantirish uchun qabul qilinishi mumkin bo‘lgan ba'zi strategiyalarni o‘rganadi.

O‘zbekistonda hozirgi zamonda “Barqaror turizm” – so‘zi juda keng qo‘llanilmoqda va asta-sekin, bizning kundalik hayotimizga kirib keldi. Bu trend atama kundalik hayotda tabiiy resurslarni tejash, ularni oqilona iste'mol qilish va barqaror rivojlanish vositalarini qo‘llashga undaydi. Borgan sari odamlar energiya tejaydigan yondashuvdan foydalanishni afzal ko‘rishmoqda, chunki tabiiy resurslar qancha kam sarflansa, kelajak avlodga shuncha ko‘p qoladi. Shunga qaramay, biz hali bu yo‘nalishda ko‘p ishlarni qilishimiz kerak, eng muhimi, bugungi kunda investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari yaratish va hayot sifatini yaxshilashga yordam beradigan ekologik barqarorlikni oshirishdir. Amalga oshirilgan ishlar oxir oqibat, bugungi kunda boshlangan o‘zgarishlar, barqaror ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirishga va ertaga oqilona foydalanishga yordam beradi. Biz hayotimizni yaxshiroq va qulayroq qilishga intilayapmiz, bunga erishayapmiz. Bu intilishlarimiz esa kelajak avlodga sifatli hayot kechirishlari uchun atfodagi yashillikni saqlagan holda qoldirishimiz kerak.

Birinchidan, barqaror turizm-bu tendensiya. Bugungi kunda butun dunyo nafaqat turizm sohasida, balki xizmat ko‘rsatish sohasida ham ishlaydi va barcha iqtisodiy jarayonlarning, shu jumladan biznesning barqarorligini ta'minlashga intilmoqda.

Biroq O‘zbekiston bu tendensiyalarga biroz kech qo‘shildi. Ammo, eng muhimi, u kirib keldi va hozirgi paytda ushbu sohada ko‘plab kompaniyalar ishlamoqda. Bizda yashil iqtisodiyotni rivojlantirayotgani, bizga yetib kelgan tendensiya bugungi kun turizmning eng muhimlaridan biriga aylanishiga va birinchi navbatda raqobatbardoshligimizni ta'minlash uchun yaxshi xizmat qilmoqda. Barqarorlikning o‘zi nima?. Barqarorlik tushunchasi, umuman olganda, sirtida yotadigan juda oddiy narsa aslida - bu biznesning va tabiiy resurslarimizning barqarorligini, unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishni ta'minlash, bu bugungi kunda inson resurslarini rivojlantirish zarurligi haqida gapirish imkoniyatidir. Ayniqsa, qishloq turizmiga kelsak, biz ayollarning roli va ularni turistik xizmatlar ko‘rsatish sohasida ishlashlari uchun resurslar bilan ta'minlash haqida ko‘p gapiramiz. Bu yerda juda ko‘p tarkibiy qismlar mavjud, hayvonlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, ammo asosiy tarkibiy qismlardan biri, albatta, oqilona barqaror iste'moldir. Barqarorlik bizga nima berishi mumkin – bu bizga oqilona barqaror iste'molni beradi. Barqarorlik bu yangi narsa emas, barqarorlik biz mohirona foydalanishimiz kerak bo‘lgan vositadir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. K.Kater (2018) Turizm va barqaror rivojlanish: rivojlanish, globallashuv va uchinchi dunyoda yangi turizm. Teylor va Frensis. Katerning asari turizm va barqaror rivojlanish o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘rganadi. Rivojlanish va globallashuv jarayonlari uchinchi dunyo mamlakatlarida yangi turizm shakllarini keltirib chiqarishi haqida mulohaza yuritiladi.

Fennell, D. (2019). Ekoturizm. Routledge. Fennellning "Ekoturizm" asari ekoturizmning nazariyasi va amaliyotini chuqur o‘rganadi. Muallif ekoturizmni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan asosiy prinsiplarni, uning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini tahlil qiladi. Asar barqaror turizm amaliyoti orqali sayyohlikning atrof-muhitga bo‘lgan ta'sirini kamaytirish imkoniyatlarini o‘rganadi.

Hunter, K. (Tahr.). (2002). “Kelajakdagi sayyohlik yo‘nalishlarini himoya qilish”. Jahon turizm tashkiloti. "Kelajakdagi sayyohlik yo‘nalishlarini himoya qilish" asari sayyohlikni barqaror rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu tahrirlangan kitobda turizm sohasidagi muhim masalalar, jumladan, atrof-muhitni muhofaza qilish, madaniyat va mahalliy jamoalar bilan aloqalar ko‘rib chiqiladi.

UNWTO (2017). Barqaror turizm sari. Global barqaror turizm hisoboti. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon sayyohlik tashkiloti. UNWTOning "Barqaror turizm sari" nomli Global barqaror turizm hisoboti 2017-yilda nashr etilgan va sayyohlik sohasida barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun tavsiyalar beradi. UNWTO ushbu hisobot orqali davlatlar va turizm industriya-

sini barqaror sayyohlikka yo‘naltirilgan siyosatlarni amalga oshirishga chaqiradi.

Weaver, D. (2014). Barqaror turizm: nazariya va amaliyot. Routledge. Muallif nazariy asoslar va amaliy yondashuvlarni birlashtirish orqali tahlil qilgan. Muhim strategiyalardan misollar keltirgan.

JST (2018). Turizmning diqqatga sazovor joylari, 2018 nashri. Jahon sayyohlik tashkiloti. Hisobot turizmdagi madaniy meros obyektlari va obidalarining o‘rni, ularni iqtisodiy, madaniy va ekologik ahamiyati to‘g‘risida ma‘lumotlar berilgan. Shuningdek, sayyohlik yo‘nalishlari, eng ommabop joylar va sayohatchilar orasida umuman nimalar mashhur ekanligi haqidagi ma‘lumotlar berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda turizm sohasidagi barqarorlikni ta‘minlash usullari o‘rganildi. So‘rovlar, intervyu va statistik ma‘lumotlar orqali turizm joylari va sayyohlar haqidagi hisobotlar o‘rganildi, tahlil qilindi.

Bu sohani rivojlantirayotgan barcha yangi tendensiyalar va standartlar analiz qilindi. Turizm faoliyatini muntazam ravishda nazorat qilish, natijalarni baholanishi va o‘zgarishlar monitoringi o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida qo‘yidagi usullardan: turizm sohasidagi muammolarni va imkoniyatlarni aniqlash uchun ma‘lumotlarni tahlil qilishda - analitik, ekspertlar bilan fikr almashish - muhokama, turizm faoliyati ishtirokchilari bilan intervyu o‘tkazish orqali maqolaga ma‘lumotlar yig‘ish – so‘rovnoma o‘tkazish, turizm sohasida iqtisodiy, siyosiy, ekologik yo‘nalishlarni o‘zaro bog‘liqligi va o‘zgarish jarayoni tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Bu usullar tadqiqotda muammolar va imkoniyatlarni aniqlashda samarali bo‘ladi. Ushbu metodologiya turizm resurslarini samarali va barqaror foydalanish uchun kerak.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston turizmi uchun qimmatli loyihalar zarur. Dastur mahalliy, milliy va mintaqaviy darajada muayyan ekologik muammolarni hal qilish uchun, ekologik adolatni himoya qilishga qaratilgan ayollar, yoshlar, nogironlar va an‘anaviy jamoalardan iborat faol va tashabbuskor guruhlarini tashkil etish va ular bilan birga loyihalar yozishni tashkil etish lozim. Ushbu loyihalar O‘zbekistonda turizmini barqaror rivojlantirish bo‘yicha Yevropa tajribasiga ega bo‘lishimiz kerak bo‘lgan jarayonlarni boshlashi kerak. Loyihalar orqali biz o‘z bozorimizdagi soha mutaxassislari bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo‘lamiz va ushbu hodisaning barqarorligini ta‘minlashda faoliyat olib boramiz.

Barqarorlik - bu tendensiya, bugungi kunda butun dunyo ushbu tendensiyaga intilmoqda. Va, albatta, O‘zbekistonda faoliyat olib borishga va ishlashga qiziqqan xalqaro tashkilotlarni taklif qilish orqali, xalqaro tashkilotlar mutaxassislari ushbu tushunchalarni, global miqyosda amalga oshirish uchun o‘z resurslari, tajribalari va bilimlarini bizga sarflashlarini amalga oshirish kerak. Dam olish maskanlarida audit o‘tkazib, mehmonxonalar va mehmon uylarida biznes qanday darajada ketayotganini baholash va tahlil qilish kerak.

Turli xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlikda sertifikatlashtirish bo‘yicha treninglar tashkil etish va barqaror turizm sohasida sertifikatlangan auditorlarni tayyorlash kerak. Bunday loyihalar yaxshi va qiziqarli tajriba berib, yaxshi baholash imkonini beradi. Ekoturizm va barqaror turizm sohasida faoliyat olib borayotgan barcha xodimlar va mutaxassislar sertifikat olishlari kerak. Yana, eng muhimi, ofislarda, tashkilotlarda ish jarayonini tashkil etishda, barqaror tushuncha prinsipial jihatdan bir xil omillar, energiya tejaydigan texnologiyalar, plastmassa, agar u hamma joyda ishlatilsa, uni qayta ishlash uchun topshirishni tashkil etish va ish yuritish materiallarini minimallashtirish kerak. Elektron hujjat aylanishini tizimlarda to‘liq amalga oshirish kerak. Qayta tiklanadigan elektr manbalaridan foydalanish kerak. Hozirgi zamon turizmda bu tendensiya rivojlana boshladi. Ko‘plab turoperatorlar axlatni saralashni boshladilar. Sayyohlik agentliklari va turoperatorlarning eng asosiy vazifalaridan biri bu, ular o‘z faoliyati davomida, tabiatiga va atrof-muhitga nisbatan insoniy va oqilona munosabatni boshlashlari kerak. Bizda tarixiy va madaniy yodgorliklarning o‘ziga xos xususiyatlari juda ko‘p. Va ko‘plab turmarshrutlar va ekskursiyalarni tashkil etish jarayonida, tashkilotchilar transportdan juda ko‘p foydalanishadi. Barcha turkompaniyalar elektr transport vositalari bilan ta‘minlanishini tashkil etish choralari ko‘rishi va tabiatni saqlab qolish uchun elektr energiyasidan foydalanishni

ko‘paytirish kerak.

Turizmning ta'siri:

Hozircha turizm tabiatga ozgina zarar yetkazmoqda. Turoperatorlar sayyohlar uchun marshrutlarni ishlab chiqishda iloji boricha ko‘proq tabiat qo‘ynidadagi joylarni qamrab olishni xohlaydi. Shu bilan birga turoperator hali ham tabiat qo‘ynidadagi joylar ekologik toza ekanligini hisobga olishi va tabiiy resurslaringizdan oqilona foydalanish kerak. Aslida, bu turoperatorlar tabiatni muhofaza qilishni qo‘llab-quvvatlashi kerak bo‘lgan juda muhim tomonlar, biz turizm soha mutaxassislari turistik mahsulotlar zanjirini yetkazib beruvchilarga ta'sir qilishimiz kerak, ularni ekologik yoqilg‘idan foydalanishga undashimiz kerak. Bugungi kunda soha mutaxassislari tomonidan, mahalliy aholimiz madaniyati darajasining oshishi haqida gapirishimiz kerak, chunki barqarorlik birinchi navbatda axlat yig‘ishdan boshlanadi. Masalan, uy-mehmon egalari axlatni ajratishni xohlamaydilar va ular uchun axlatni darhol axlat mashinasiga tashlash qulay. Mehmonxona, uy-mehmon egalari axlatni ajratishni o‘rgatish va buni rivojlantirish kerak. Mehmon uylar, mehmonxonalar egalari axlat qutisini talab qilmasligimiz kerak, ularda bu talab doim ishlashi kerak.

Turoperatorlar esa, sayyohlar uchun tabiiy hududlarda tashkil etilgan turlardan keyin, tabiiy hududlardan axlatlarini olib ketishlarini tashkil etishi lozim. Chunki obodonlashtirish tashkilotlari ushbu axlatni 24 soat ichida uzluksiz olib tashlashni ta'minlay olmaydilar. Va bu murosasizlik bizning jamiyatimizda ishlashi kerak.

Barqaror turizmni rivojlantirish:

Barqaror turizmni rivojlantirish - bu muhim tendensiya. Bu milliy bog‘larning yaratilishi. Tabiatga hurmat. Bu atrof-dagi muhitga minimal ta'sir ko'rsatadigan sayyohlik yo‘nalishlarini yaratishdir. Barqaror turizmni rivojlantirish mahalliy aholining hayot sifatini yaxshilash, ish o‘rinlarini yaratish, ba'zi maxsus korxonalarni tashkil etish va mahalliy aholining madaniyati va urf-odatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga qaratilgan. Resurslardan mas'uliyat bilan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va ekologik mas'uliyatli sayyohlar sonini ko‘paytirish.

Turizmni barqaror rivojlantirish muammolari:

Atrof-muhitga ta'sir qilish orqali tabiatni ifloslanishiga olib keladi.

Ommaviy turizm tadbirlarini tashkil etishda madaniy merosimizni tijoratlashtirish orqali uni yo‘q bo‘lishiga xizmat qiladi.

Ba'zi hududlarda iqtisodiy foyda ulushini noto‘g‘ri taqsimlanishi orqali, daromadni kata qismi tashkilotchi tomonga o‘tib, mahalliy aholi qisman daromad ko‘rishini mumkin.

Sayyohlik mavsumida, sayyohlarning katta oqimi kelishi oqibatida, yo‘llarni tirband bo‘lishiga, suv va energiyani ko‘p sarflanishi oqibatida resurslar tanqisligiga, infratuzilma bilan bog‘liq ko‘plab muammolariga olib keladi.

Turizmni barqaror rivojlantirish muhim, lekin bu sohada yaxshi natijaga erishish uchun, avval ko‘plab muammolarni bartaraf etish kerak. Rejalarni noto‘g‘ri rejalashtirilgani, moliyaviy tomondan cheklovlarni mavjudligi, salohiyatni oshirishdagi kamchiliklar va manfaatdor mutaxassislarning barqaror amaliyotlar to‘g‘risida yetarli tajribaga ega emasligi kiradi. Tabiatni asrashni rivojlantirishni muvozanatlashni tashkil etish, aholida tabiat ne'matlarini adolatli taqsimlashni ta'minlash va turizmni rivojlantirishda mahalliy jamoalarning faolligini oshirish lozim. Barqaror turizm yaratayotgan imkoniyatlar ichiga, iqtisodiy yangi imkoniyatlarni yaratish, tabiatni va atrof-muhitni muhofaza qilish, madaniy merosimizni asrab-avaylash kiradi. Barqaror turizm, shuningdek, imtiyozlarni yanada adolatli taqsimlashga hissa qo‘shishi va qarorlar qabul qilish jarayonlarida jamoatchilik ishtirokini rag‘batlantirishi mumkin.

Turizmni barqaror rivojlantirish imkoniyatlari:

Barqaror turizmni rivojlantirish orqali, atrof-muhit va bio xilma-xillikni asrash.

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish orqali, chiqindilarni boshqarish dasturlarini ishlab chiqish va barcha mahalliy ekotizimlarimizni qo‘llab-quvvatlash kiradi.

Madaniy merosni saqlashga hissa qo‘shadigan turizm amaliyotlarini rag‘batlantirish. Bunga an'anaviy hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash, muzeylar va mahalliy madaniyat haqida

ta'lim dasturlarini ishlab chiqish kiradi.

Mahalliy aholi o'rtasida turli turistik tashabbuslarni joriy qilish orqali, mas'uliyatli ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish.

Sayyohlarning bir tekis taqsimlanishini tashkil etish va yangi turistik yo'nalishlar xilma-xilligini oshirish, uncha mashhur bo'lmagan hududlarni aniqlash va turistik destinaziyalarga kiritish.

Ishonchli, xavfsiz va sifatli xizmatlarni ta'minlash.

Sayyohlar uchun tashkil etilayotgan xizmatlarda yuqori standartlarga amal qilish.

Sayyohlar va hamkorlar bilan ishonchli ma'lumotlar bilan ishlashni tashkil etish.

Iste'molchilar bilan samarali hamkorlik qilish.

Turizm tizimida tadbirkorlik qilish uchun imkoniyatlar yaratish.

Barqaror turizm tizimi faoliyatini samarali tashkil etishda, samarali rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish.

Qonunchilikdagi ba'zi qonunlarga o'zgartirish kiritish orqali yangilash, atrof-muhitni asrash maqsadida yangi standartlar va turistlar uchun o'zini tutish kodekslarni ishlab chiqish.

Barqaror rivojlanish tizimini qo'llaydigan korxonalarni sertifikatlashdan o'tkazish.

Turizm sifati, ishonchli, xavfsiz xizmatlarni tashkil etilishi, barqaror turizmni muvaffaqiyatli rivojlantiradi.

Davlatimiz tomonidan oxirgi zamon tendensiyalari va axborotlar bilan mutaxassislarni ta'minlab borishi, tadbirkor va sayyohlikni rivojlanishi uchun yaxshi sharoitlar yaratilishini talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Ham farovon iqtisodiyotni, ham atrof-muhitni muhofaza qilishda, ham ijtimoiy adolatni ta'minlay oladigan barqaror turizmni rivojlantirish, bu qiyin masala. Ammo bu masala, ayni paytda dunyo oldida turgan muhim muammolarni hal qilish uchun katta imkoniyatdir. Hozirgi davrda turizm tizimi soha mutaxassislari, siyosatchi va davlat arboblari turizmni barqaror rivojlantirishga doir muammolarni hal qilish va turizmdan keladigan iqtisodiy-ijtimoiy manfaatlarni oshirish uchun birgalikda harakat qilishlari kerak. Barqarorlikni ushlab turish orqali, kelajak avlodlarimiz ehtiyojlarini buzilmaslikdan asrash uchun, bugungi ehtiyojlarimizga javob beradigan ishonchli va rivojlangan barqaror turizm sanoatini yaratishimiz mumkin.

Maqola tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, atrof-muhitni himoya qilishni to'g'ri tashkil etish, madaniyatimizni asrash va iqtisodiy tomondan barqaror bo'lish, barqaror turizmni ta'minlashga qaratiladi. Turizmda ko'payotgan bosimlar, muammolar, foydalanilayotgan resurslarning inqirozlari ko'plab muammolarga olib kelishi mumkin.

Barqaror turizmni rivojlantirishda, barqarorlik ko'rsatkichlarni ishlab chiqish orqali ekologik hisobotlar qilish. Sayyohlar uchun ishonchli turizmni targ'ib qilish. Sohaga mahalliy aholini jalb qilishga maksimal yondashish orqali, ularni manfaatlarini himoya qilish. Kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda mahalliy mahsulotlardan foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Butler, R. va Hinch, T. (tahrirlar). (2007). Turizm va mahalliy xalqlar: muammolar va oqibatlar. Butterworth-Heinemann.
2. Kater, K. (2018). Turizm va barqaror rivojlanish: rivojlanish, globallashtirish va uchinchi dunyoda yangi turizm. Teylor va Frensis.
3. Fennell, D. (2019). Ekoturizm. Routledge.
4. Hunter, K. (Tahr.). (2002). Kelajakdagi sayyohlik yo'nalishlarini himoya qilish. Jahon turizm tashkiloti.
5. UNWTO (2017). Barqaror turizm sari. Global barqaror turizm hisoboti. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon sayyohlik tashkiloti.
6. Weaver, D. (2014). Barqaror turizm: nazariya va amaliyot. Routledge.
7. JST (2018). Turizmning diqqatga sazovor joylari, 2018 nashri Jahon sayyohlik tashkiloti.

Н.Абдувахидова Проблемы и возможности в устойчивом развитии туризма	N.Abduvakhidova Challenges and opportunities in sustainable tourism development
Аннотация. Статья посвящена проблемам и возможностям, связанным с устойчивым развитием туризма. Автор данной статьи рассматривает проблемы, с которыми сталкивается индустрия туризма для обеспечения баланса экологической, социальной и экономической устойчивости. В статье выделены перспективы и стратегии для решения вызовов и достижения устойчивого туристического развития. Ключевые слова: устойчивый туризм, охрана окружающей среды, вовлечение общества, ответственное путешествие.	Abstract. The article is devoted to the problems and opportunities related to the sustainable development of tourism. The author of this article examines the challenges faced by the tourism industry to ensure a balance of environmental, social and economic sustainability. The article highlights prospects and strategies for addressing challenges and achieving sustainable tourism development. Keywords: sustainable tourism, environmental protection, community involvement, responsible travel.

Фарход Абдихаидович Бекназаров – СамИСИ, “Туризм” кафедраси доценти,
Азиза Пирмаматовна Махмудова – СамИСИ, “Туризм” кафедраси доценти

МАМЛАКТИМИЗ ЭКОТИЗИМИ ВА МАДАНИЙ МЕРОСИНИ САҚЛАШДА САҚЛАШ ҲАМДА МИНТАҚАДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ГЕОПАРКЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Ушбу мақолада юртимиз экотизимини, маданий меросини сақлашда, мамлакатимизда туризм соҳасининг истикболли йўналиши экотуризмни ривожлантиришда геопаркларнинг ўрни ва роли кенг ёритилиб, бу борада муаллифлик ёндашувлари илгари сурилган.

Калит сўзлар: экотуризм, геологик ресурслар, геотуризм, геоахборот тизимлари, тарихий-маданий бойликлар, қояли битиклар ва петроглифлар, инновацион технологиялар, биологик хилма-хиллик.

Кириш. Яшил иқтисодиёт ва яшил туризмни ривожлантириш шароитида туризмнинг инновацион турларининг ривожланиши нафақат уни маълум бир ҳудудда диверсификациялашга, балки туристлар учун ушбу ҳудуднинг жозибadorлигини оширишга ҳам қаратилган. Бу каби инновацион турларга геотуризм киради, бу умумий маънода ноёб геологик объектлар (ёдгорликлар)га асосланган таълим туризмнинг йўналиши ҳисобланади. Ҳозирги вақтда геотуризм дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўсишни бошдан кечирмоқда ва туризм соҳасининг мустақил секторини шакллантиришга ва ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Геотуризмнинг таркибий қисми бўлган геопарклар минтақанинг геологик меросининг бугунги кунда тарих ва жамиятдаги аҳамияти ҳақида хабардорликни ошириш орқали маҳаллий аҳолига ўз минтақаси билан фахрланиш туйғусини беради ва уларнинг ҳудуд билан ҳамнафаслигини кучайтиради. Ҳудудларда глобал геопаркларни ташкил қилиш ва ривожлантириш маҳаллий аҳолининг геотуризм орқали янги иш жойлари орқали даромад манбаларини яратишда, экологик ва маънавий маданиятини юксалтиришда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Геотуризм экологик туризмнинг бошқа турлари билан биргаликда ривожланиши маҳаллий аҳолига янги асосий ёки қўшимча даромад манбаларини топиш имконини беради, бу эса иш ўринлари сонининг кўпайишига ва аҳоли турмуш даражасини босқичма-босқич оширишга олиб келади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мамлакатимизда экотуризмни ривожлантириш масалалари бўйича бир қатор иқтисодчи олимларнинг илмий ишларида ва тадқиқотларида кенг ёритилган. Хусусан, Қ.Х.Абдурахмонов, М.Р.Болтабаев, И.С.Тухлиев, М.Т.Алимова, Е.В.Гольшева, М.Қ.Пардаев, Б.Ш.Сафаров, С.А.Абдухамидов ва бошқаларнинг тадқиқот-

ларида ушбу масалалар кенг ёритилган.

Таҳлил ва натижалар. Геопарклар – бу ҳар томонлама алоҳида муҳофаза қилинадиган, аниқ бир мақомга эга бўлган ҳудуд бўлиб, ушбу ҳудудда Ернинг геологик тарихи, маҳаллий ландшафтларнинг шаклланиши, экспрессив геологик шаклланишлар ҳамда қазилма фауна қатламлари аниқ намоён бўлади. Геопарклар нафақат геологик меъросдир, балки биологик турларнинг яшаш жойи, ўзаро боғланган экотизимлар ҳамда мамлакатимиз маданий ва тарихий меъросидаир. Бундан ташқари геопарклар минтақада экотуризмни ривожлантириш учун қулай шароитлар яратади.

Ҳозирда жаҳоннинг 48 та мамлакатада 195 та ЮНЕСКО глобал геопарк-лари мавжуд. Шундан Австрияда- 3та, Белгияда- 1та, Бразилияда- 5та, Канада- 5 та, Хитойда- 40, Финляндияда- 4 та, Францияда- 7 та, Германияда- 8 та, Индонезия- 10 та, Эрон (Ислом Республикасида)- 3 та, Италияда- 11 та, Япония- 10 та, Корея Республикасида- 5 та, Россия Федерацияси- 3 та, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қироллиги- 9 та қолган мамла-катларда 1та ва 2тадан ташкил қилинган¹.

ЮНЕСКО таркибида бўлган глобал геопарклар геологик ландшафтларни ифода-ловчи ва маҳаллий ташаббуслар асосида барқарор минтақавий ривожланишига ёрдам берувчи ҳудудлар ҳисобланади. Улар иқлим ўзгариши ва табиий офатлар муаммосини кузатиш ва хабардорликни оширишга ёрдам беради.

Турли хил ландшафтлари, геологик хилма-хиллиги, ноёб маданияти ва табиий ресурсларига эга бўлган мамлакатимиз глобал геопарклар тармоғининг бир қисми бўлиши учун жуда қулай шароитларга эга, ҳудудда ЮНЕСКО ҳомийлигида Жаҳон мероси мақомига эга бўлган турли геологик объектлар ажралмас кенг ҳудудлар сифатида муҳофаза қилиниши мумкин.

Бу Ўзбекистонда глобал геопарклар тармоғи дастурини қўллаб-қувватлаш асосида мамлакатимизни Марказий Осиё минтақасида туризм соҳаси ривожланган илғор давлатга айлантириш имконини беради. Глобал геопарклар барча экотизимларнинг ва инсоннинг ландшафт билан ўзаро таъсирининг асосидир.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистоннинг улкан туризм салоҳияти аввало, қадимий цивилизация ва маданиятлар, қоялардаги битик ва петроглифлар, бетакрор тарихий обидалар, моддий ва номоддий маданий ёдгорликлар ҳамда меъморчиликнинг ажойиб ва бетакрор намуналари бўлган қадриятлар билан белгиланади. Ўзбекистон шундай улкан туризм салоҳиятга эга бўлишига қарамасдан ҳудудларида бу каби ЮНЕСКО глобал геопарклари мавжуд эмас. Аммо Ўзбекистон ҳудудларида жойлашган геотуристтик объектлар негизида янги геопарклар ташкил қилиш имкониятлари мавжуд. Геология ва минерал ресурслар давлат қўмитаси қошидаги Минерал ресурслар илмий-тадқиқот институти томонидан ишлаб чиққан ҳулосаси бўйича Ўзбекистонда геотуризмни қуйидаги ҳудудларда ривожлантириш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон ҳудудларида геопарклар ташкил қилиш имкониятлари мавжуд бўлган геотуристтик объектлар²

т/р	Геотуристтик объектлар	Жойлашуви ва мазмуни
1.	Бештепа ҳудуди	Бу ерда палеоген давридаги (50 млн. йил олдин) ўсимликларнинг асл ҳолида тошга айланган қолдиқлари мавжуд
2.	Аёз-калъа	Коракалпогистон Республикасида жойлашган объектда «тош ўрмонлари»нинг терилган қолдиқлари, қуйи мел даври ўсимликларининг тошга айланган ташқи кўринишлари (100 млн. йил олдин) мавжуд

¹ Сафарян А.А., Фирсова А.В. Кунгурский Геопарк: условия создания и их соответствие требованиям ЮНЕСКО / Туризм в глубине России. Сборник трудов III Международного научного семинара, 2014. С. 153–159.

² Тадқиқот натижасида ушбу жадвал муаллиф томонидан такомиллаштирилди.

3.	Уст юрт платоси	Бу ерда катга сув ҳавзаларининг қуриши натижасида ҳайкаллар кўринишини олган шакллар мавжуд. Ушбу объект кайнозой даврида (21 млн.йил олдин) қуриган денгизнинг таги ҳисобланади
4.	Ҳисор тизма тоғлари	Жанубий-Ғарбий тизмасида жойлашган бўлиб юра, бўр, палеоген ва неоген даврларидаги (1,8-19,9 млн. йил олдин) қолдиқларни кўрсатувчи ноёб геологик кесим. Бу даврларнинг қолдиқлари кетма-кет худди галерея ҳолида жойлашган, бетакрор кўринишга эга
5.	Китоб геологик давлат кўрикхонаси	1996 йилда Геология фанлари Халқаро уюшмаси томонидан Китоб давлат геология кўрикхонаси жаҳон стратиграфия эталони қуйи девон Эм яруси қуйи чегараси стандарти ёки-«Global Stratotype and Point» <u>глобал</u> стратотип чегараси нуқтасининг <u>соҳиби</u> ва сақловчиси сифатида <u>тан</u> олинди. Унинг кесимлари кўрикхонага халқаро <u>мақом</u> берилишига <u>асос</u> бўлди. Занзилбан сойининг кесмаси Қуйн Девон даври Эм яруси қуйи чегарасининг дунё бўйича стратиграфик эталон-стандарт хисобланади
6.	Сангжумондаги тебранувчи тош	Навоий вилояти Хатирчи туманидаги олимларнинг хулосалари бўйича тошнинг оғирлиги 300 тонна. Мўъжизалиги шундаки, - уни ёш бола ҳам қимирлатиши мумкин
7.	Сармишсой археологик мажмуаси музей-кўрикхонасидаги петроглифлар	Қоратоғ тоғининг жанубий ёнбағридаги Нурота тоғларида жойлашган ушбу дара Навоий шаҳридан 40 километрча узоқликда жойлашган. Сармишсой Ўзбекистоннинг тарихий ва ландшафт сенсацияси деб номланиш ҳуқуқини олган петроглифлар – очик тош юзларидан ўйилган қадимий тасвирлар туфайли олган. Олимлар Сармишсой дарасининг 20 километр квадрат майдонида 10 минга яқин петроглифларни топган. Олимларнинг таъкидлашича, қадимги одамларнинг илк манзилгоҳлари палеолит даврида айнан Сармишсой дарасида пайдо бўлган

Жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, Ўзбекистон ҳудудларида бу каби геологик объектлар Навоий вилоятининг Нурота ва Хатирчи туманларда жойлашган Сармишсой археологик мажмуаси музей-кўрикхонасидаги петроглифлар ва Сангжумондаги тебранувчи тош негизида геотуризм самарадорлигини оширишда янги йўналиш бўлган геопаркларни ташкил қилиш ва ривож-лантириш учун барча асос борлигидан далолат бермоқда.

Геопарклар геологик мерос ва ҳудуднинг табиий ва маданий меросининг бошқа барча жиҳатлари ўртасидаги алоқаларни рағбатлантириш билан бирга, геологик тузилиш ўзининг рельефи ва давом этаётган геожараёнлари билан барча экотизимлар учун ҳамда инсоният учун асос эканлигини аниқ кўрсатиб беради. Мисол учун, геологик-структура тузилиши билан белгиланадиган рельеф иқлим хусусиятлари билан бир қаторда, ўз навбатида маълум биологик турлар учун яшаш жойларини олдиндан белгилаб беради ёки ўзининг геологик хусусиятлари ва иқлими туфайли маълум ўсимлик дунёсининг мавжудлиги учун шароит яратади.

Геопарк табиий объектлар, моддий маданий объектлари ва геопарклар ҳудудида содир бўладиган табиий жараёнлардан иборат барча экотизимларни глобал (интеграция-лашган ҳолда) сақлаш учун асосдир. Геопарклар барча табиий ва маданий қадриятларни ҳар томонлама муҳофаза қилиш ва яхлит бошқариш ҳудудидир. Геопаркларнинг муҳим ва асосий компоненти ҳудуднинг геологияси ҳисобланади. Геология деганда рельеф,

геологик кесимлар, палеонтологик кесмалар ва топилмалар, алоҳида рельеф шакллари ва ажойиб ландшафтлар, ғорлар, конлар ва геологик тузилмалар тушунилади.

ЮНЕСКО мезонларига кўра, геопарк ҳудудида сайёҳлар ва тадқиқотчиларни ўзига жалб этадиган ажойиб геологик тузилмалар бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда фаолият юритаётган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ҳақидаги маълумотлар базасини шакллантириш ва табиий ҳудудларни бошқаришда рақамлаштириш технологиясини муваффақиятли жорий қилиш учун дунё амалиётида кенг қўлланилаётган геоахборот тизимларидан фойдаланиш таклиф қилинади.

Геоахборот тизимлари ҳудудий-мувофиқлаштирилган маълумотларни тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва қарор қабул қилишга асосланган тизим ҳисобланади. Кенг тармоқли геоахборот тизимларини шакллантириш бой маданий-тарихий бойликлар ва ноёб табиий салоҳиятга эга Ўзбекистон ва унинг ҳудудлари учун рақамлаштиришнинг амалий масалаларини ҳал қилиш давр талаби ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг асосан биохил-махиллигини сақлаб қолиш ва шу йўналишда ташкил қилинган кўпгина кўриқхоналар, заказниклар ва миллий паркларида бошқарув самарадорлигини ошириш мақсадида геоахборот тизимидан самарали фойдаланиш тавсия қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосидаги 2019-2028-йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилма-хилликни сақлаш стратегиясини амалга ошириш мақсадида, Ўзбекистонда фаолият юритаётган алоҳида муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар ва лойиҳалаштирилаётган геопаркларни, жумладан, табиий ҳудудларни бошқаришда рақамлаштириш технологиясини жорий қилиш учун геоахборот тизимини ишлаб чиқиш таклиф қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611 сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси” ПФ-5611 сонли Фармоннинг 1-илоvasи.
3. Б.В.Агофонов “Правовое обеспечение охраны окружающей среды и экологической безопасности в сфере недропользования”. Монография. - М.: Право ТЭК, 2014. - 478 с.
4. Тухлиев И. С., Бабаев, Ф., & Махмудова, А. (2017). Основные задачи дальнейшего развития туристической отрасли Узбекистана. Индустрия туризма: возможности, приоритеты, проблемы и перспективы, 10(1), 391-398.
5. Tuxliyev I.S., Raximova R.M. (2023). Guidelines for the effective use of the “travel around Uzbekistan” program in the development of local tourism. International journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 impact factor: 8.036, 12(07), 11-15.

Ф.Бекназаров, А.Махмудова Роль геопарков в комплексном сохранении экосистемы и культурного наследия нашей страны и развитии экотуризма в регионе Аннотация. В данной статье рассмотрена роль геопарков в сохранении экосистемы, культурного наследия как перспективного направления туристического сектора нашей страны. Ключевые слова: экотуризм, геологические ресурсы, геотуризм, геоинформационные системы, историко-культурные ресурсы, наскальные надписи и петроглифы, инновационные технологии, биологическое разнообразие.	F.Beknazarov, A.Makhmudova The role of geoparks in the comprehensive conservation of the ecosystem and cultural heritage of our country and the development of ecotourism in the region Abstract. This article examines the role of geoparks in preserving the ecosystem and cultural heritage as a promising area of the tourism sector in our country. Keywords: ecotourism, geological resources, geotourism, geoinformation systems, historical and cultural resources, rock inscriptions and petroglyphs, innovative technologies, biological diversity.
--	---

Aziza Javaxirovna Mir-Djafarova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti assistenti

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISHDA TURIZM VA MEHMONXONA XIZMATLARINI TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida turizm va mehmonxona xizmatlarini tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning turizm sohasiga ta'siri, zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar va ularning samaradorlik darajasi o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekistonda turizm va mehmonxona sohasida raqamlashtirish jarayonining joriy holati tahlil qilinib, amalga oshirilgan islohotlar va tadbirlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, turizm, mehmonxona xizmatlari, raqamlashtirish, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, onlayn xizmatlar, elektron tijorat.

Kirish. Bugungi kunda iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni jahon miqyosida jadal rivojlanib, turizm va mehmonxona xizmatlari sohasi ham ushbu jarayondan chetda qolmayapti. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi xizmatlar sifatini oshirish, mijozlarga qulaylik yaratish hamda biznes jarayonlarini optimallashtirish imkonini bermiqda.

O'zbekiston Respublikasida ham turizm infratuzilmasini rivojlantirish va raqamlashtirish borasida qator islohotlar amalga oshirilgan. Xususan, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida turizm sohasini rivojlantirish, mehmonxona xizmatlarini raqamlashtirish va xizmatlar samaradorligini oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan. Shu bilan birga, mehmonxona va turizm xizmatlarini modernizatsiya qilish, elektron to'lov tizimlarini keng joriy etish va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish muhim yo'nalishlar sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shu sababli, turizm va mehmonxona xizmatlarini tashkil etishda raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish va xalqaro tajribani o'rganish masalalari bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ushbu mavzuda xorij olimlaridan R. Law, R. Leung, D. Buhalis [10], U. Gretzel, M. Sigala, Z. Xiang, C. Koo [11] kabi olimlar ilmiy izlanishlar olib borayotgan bo'lsa, yurtimiz olimlaridan N. Abdulbekova [8], M.X. Xamitov [8], K.A. Sharipov¹, A.A. Abduvaliyev, O.Ch. Pardayev² kabi olimlar mavzuning ahamiyati va ilmiy jihatlarini yoritishda katta hissa qo'shmoqdalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida turizm va mehmonxona xizmatlarini tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tahlil amalga oshirilgan. Tadqiqot jarayonida SWOT tahlil, taqqoslash, induksiya va deduksiya, iqtisodiy-statistik usullar qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy dunyoda raqamlashtirish barcha iqtisodiy tarmoqlarda tubdan o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, turizm va mehmonxona xizmatlari sohasida bu jarayon tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Ilgari sayohatchilar uchun mehmonxona band qilish, transport xarid qilish yoki sayohat yo'nalishlarini rejalashtirish uzoq va murakkab jarayon bo'lsa, bugungi kunda ushbu operatsiyalar atigi bir necha daqiqada onlayn rejimda amalga oshirilmoqda.

Turizm iqtisodiyotining o'ziga xos jihati – uning xizmatlar bilan bog'liq ekanligidadir. Mehmonxona tizimida raqamli texnologiyalar joriy etilishi xizmat sifatini oshirish va mijozlar ehtiyojlariga yanada moslashish imkonini beradi. Masalan, onlayn bron qilish tizimlari mijozlar uchun xizmatni osonlashtirib, mehmonxonalariga mijozlarni jalb qilish imkoniyatini kengaytirdi. Hozirgi kunda Airbnb, Booking.com, Expedia kabi global platformalar dunyo bo'ylab mehmonxona xo'jaliklarining daromadini oshirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Raqamlashtirish, shuningdek, mehmonxonalar va turistik kompaniyalarning operatsion xarajatlarini qisqartirishda ham samarali vositaga aylandi. Avvallari har bir bron qo'lda tasdiqlanib, mehmonlarga xizmat ko'rsatish inson omiliga bog'liq bo'lsa, bugungi kunda sun'iy

¹ https://doctorant.tsue.uz/wp-content/uploads/2024/07/KONFERENSIYA-25-12-2023.pdf?utm_source

² <https://cyberleninka.ru/article/n/raqamlashtirish-sharoitida-o-zbekiston-turistik-geoportal-tizimining-tashkiliy-arxitekturası/viewer>

intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar bu jarayonni o‘z zimmasiga olmoqda. Masalan, ko‘plab mehmonxonalarda mijozlarni qabul qilishda avtomatlashtirilgan ro‘yxatdan o‘tish tizimlari va AI-chatbotlar yordamida xizmat ko‘rsatish yo‘lga qo‘yilgan.¹

Iqtisodiy nuqtai nazardan qaraganda, turizm sohasida raqamlashtirish jarayoni daromadlarni oshirish va tannarxni kamaytirish orqali katta natijalarga olib keldi. Masalan, raqamli to‘lov tizimlarining joriy etilishi orqali sayyohlar uchun xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengaydi. Elektron tranzaksiyalarning afzalligi shundaki, ular tez, xavfsiz va shaffof bo‘lib, mehmonxonalarning moliyaviy operatsiyalarini optimallashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli marketing va mijozlar bilan interaktiv aloqalar mehmonxona biznesining rivojlanishida muhim rol o‘ynay boshladi. Ilgari reklama va marketing asosan an‘anaviy vositalar (gazetalar, jurnallar, bannerlar) orqali olib borilgan bo‘lsa, hozirda ijtimoiy tarmoqlar, sun‘iy intellekt asosida ishlab chiqilgan shaxsiy takliflar va Big Data tahlil vositalari mijozlarning ehtiyojlarini oldindan tahlil qilib, ularga mos takliflarni berish imkonini yaratmoqda. Raqamlashtirish jarayoni faqatgina mehmonxonalar uchun emas, balki turistik agentliklar va boshqa xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar uchun ham katta afzalliklarga ega. Masalan, onlayn sayohat yo‘nalishlari, virtual gid xizmatlari va AI yordamida shaxsiylashtirilgan sayohat rejalari hozirgi kunda ommalashmoqda. Sayohatchilar endilikda o‘z marshrutlarini virtual reallik (VR) texnologiyalari yordamida oldindan sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishmoqda.²

Yuqoridagi tadqiqotchilar fikridan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, turizm va mehmonxona xizmatlarini raqamlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim omil bo‘lib, xizmat qilmoqda. Ushbu jarayon korxonalar uchun nafaqat tijorat daromadlarini oshirish imkonini beradi, balki global miqyosda turizm tarmog‘ining rivojlanishiga ham turtki bo‘ladi.

Turizm va mehmonxona xizmatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi so‘nggi yillarda sezilarli natijalarni berdi. Avvallari bu soha an‘anaviy xizmat ko‘rsatish tamoyillariga asoslangan bo‘lsa, hozirda ko‘plab mehmonxonalar va turistik kompaniyalar xizmatlarni avtomatlashtirish, mijozlarga shaxsiylashtirilgan yondashuv yaratish va operatsion jarayonlarni soddalashtirish uchun ilg‘or texnologiyalarni faol qo‘llamoqda. Dunyo bo‘ylab mehmonxonalarda onlayn bron qilish tizimlari asosiy xizmat ko‘rsatish vositasiga aylanib, mehmonlarga xizmatlar bo‘yicha real vaqt rejimida ma‘lumot olish, xonalarni tanlash va elektron to‘lovni amalga oshirish imkoniyatini yaratdi. Bu esa nafaqat mijozlar uchun qulaylik, balki mehmonxonalar uchun ham ish jarayonlarini optimallashtirish imkonini berdi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi mehmonxona biznesida operatsion xarajatlarni kamaytirish, resurslarni samarali taqsimlash va inson omilini qisqartirishga yordam berdi. Masalan, sun‘iy intellekt asosida ishlovchi chatbotlar mijozlar bilan aloqa o‘rnatishda, ularga kerakli ma‘lumotlarni tezkor yetkazishda va bron qilish jarayonlarini boshqarishda qo‘llanmoqda. Bu esa mehmonxonalarga 24/7 xizmat ko‘rsatish imkoniyatini yaratib, inson resurslariga bo‘lgan talabni kamaytirishga yordam berdi. Bundan tashqari, avtomatlashtirilgan ro‘yxatdan o‘tish tizimlari va elektron kalit kartalar mehmonlarga xizmat ko‘rsatish jarayonini tezlashtirib, ularning tajribasini yanada yaxshiladi.³

Bugungi kunda elektron to‘lov tizimlarining rivojlanishi turizm sohasida tranzaksiyalarni yanada tezkor va xavfsiz amalga oshirishga imkon yaratmoqda. Mehmonxonalar va turistik kompaniyalar kredit kartalari, kriptovalyutalar va raqamli hamyonlar orqali to‘lov qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lib, bu sayohatchilar uchun qulay sharoit yaratmoqda. Xususan, blokcheyn texnologiyalarining joriy etilishi orqali firibgarlik xavfi kamaytirilib, tranzaksiyalar shaffofligi ta‘minlanmoqda. Shu bilan birga, Big Data texnologiyalaridan foydalanish orqali mehmonxonalar mijozlarning sayohat qilish odatlarini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan xizmatlarni taklif etish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa mehmonxona xo‘jaliklari uchun

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/raqamlashtirish-sharoitida-o-zbekiston-turistik-geoportal-tizimining-tashkiliy-arxitekturasini-viewer>

² <https://cyberleninka.ru/article/n/suniy-intellektning-turizm-sohasida-xizmat-korsatish-sifatini-oshirishdagi-orni-viewer>

³ https://api.ziyouet.uz/uploads/books/10000014/PgdBVswHaAL25jh.pdf?utm_source

nafaqat xizmat sifatini oshirish, balki daromadlarni ham optimallashtirishga yordam bermoqda. Raqamli marketing va mijozlar bilan o‘zaro aloqalarni takomillashtirish ham turizm sanoatida sezilarli o‘zgarishlarga olib keldi. An’anaviy reklama vositalari o‘rnini bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan shaxsiy takliflar hamda mijozlarga yo‘naltirilgan reklama kampaniyalari egalladi. Turistik kompaniyalar va mehmonxonalar mijozlarning internetdagi harakatlarini kuzatib, ularga eng mos keluvchi xizmatlarni tavsiya qilish imkoniga ega bo‘lmoqda. Shu bilan birga, virtual reallik (VR) texnologiyalari orqali sayyohlar o‘zlari borishni xohlagan joylarni oldindan ko‘rib chiqishlari, turistik obyektlar bilan tanishishlari va kelajak sayohatlarini rejalashtirishlari mumkin.¹

Turizm sohasida raqamlashtirish jarayoni shunchaki texnologik taraqqiyot emas, balki xizmat ko‘rsatishning global miqyosda o‘zgarishiga olib kelayotgan inqilobdir. So‘nggi yillarda dunyoning rivojlangan davlatlarida mehmonxona va turizm xizmatlarining deyarli barcha bosqichlari raqamlashtirilgan. O‘zbekiston ham bu borada muhim qadamlar tashlamoqda. Xususan, mamlakatimizda elektron viza tizimining joriy etilishi chet ellik sayyohlar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Turizm obyektlari bo‘yicha onlayn ma’lumot olish, mehmonxonalar va aviachiptalarni oldindan bron qilish, elektron to‘lov tizimlari orqali hisob-kitob qilish xizmatlari faol rivojlanmoqda. Biroq, hali ham infratuzilma, axborot xavfsizligi va malakali IT-mutaxassislar yetishmovchiligi kabi muammolar mavjud.

Bu yutuq va kamchiliklarni aniq ilmiy ifodalash maqsadida, quyidagi SWOT tahlil ishlab chiqildi.

1-jadval

Turizm va mehmonxona xizmatlarini raqamlashtirishning SWOT tahlili²

Kuchli tomonlar	Bugungi kunda turizm va mehmonxona xizmatlari sohasida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi xizmatlar sifatining oshishiga katta hissa qo‘shmoqda. Xususan, onlayn bron qilish tizimlari, avtomatlashtirilgan xizmatlar va sun’iy intellekt yordamida ishlaydigan virtual gidlar sayyohlarga qulay sharoit yaratmoqda. Buning natijasida mehmonxona va turistik agentliklarning operatsion xarajatlari kamayib, xizmatlar ko‘rsatish sifati oshmoqda. Shuningdek, real vaqt rejimida mijozlar bilan aloqa qilish imkoniyati taqdim etilishi, ularning talablariga moslashish va individual yondashuvni kuchaytirish imkonini bermoqda.
Zaif tomonlar	Shunga qaramay, texnologik infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi, ayniqsa, ayrim chekka hududlarda internet sifati pastligi muhim muammo bo‘lib qolmoqda. Bundan tashqari, malakali IT-mutaxassislarning yetishmovchiligi turizmni raqamlashtirish jarayonini sekinlashtirmoqda. Kibertahdidlar va firibgarlik xavfi ham dolzarb masala bo‘lib, mijozlarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish uchun qo‘shimcha choralar ko‘rishni talab qiladi.
Imkoniyatlar	Raqamlashtirish jarayoni xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Onlayn platformalar orqali global mijozlarni jalb qilish imkoniyati oshib, turizm biznesining jahon miqyosida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, O‘zbekiston hukumati tomonidan turizm sohasida raqamlashtirish bo‘yicha davlat dasturlari ishlab chiqilmoqda. Masalan, “Raqamli Uzbekistan 2030” dasturi doirasida turistik xizmatlar uchun mobil ilovalar va sun’iy intellekt bilan ishlovchi virtual gidlar joriy etilmoqda. Raqamli texnologiyalar, shuningdek, ekologik jihatdan barqaror turizmni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, qog‘oz sarfini kamaytirish va xizmatlarni onlayn ko‘rsatish orqali tabiiy resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratilmoqda.
	Biroq, raqamli jinoyatlar va xakerlik hujumlari tufayli mijozlarning shaxsiy

¹ https://doctorant.tsue.uz/wp-content/uploads/2024/07/KONFERENSIYA-25-12-2023.pdf?utm_source=

² Muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Tahdidlar	ma'lumotlarini himoya qilish tobora murakkablashib bormoqda. Bundan tashqari, xalqaro yirik mehmonxona tarmoqlari va turistik platformalar mahalliy biznesga jiddiy raqobat tug'dirishi mumkin. Kompaniyalar doimiy ravishda yangi texnologiyalarga moslashishi talab qilinadi, bu esa ulardan katta investitsiyalarni talab etadi. Raqamli infratuzilmaning jadal rivojlanishi bilan zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtira olmagan mehmonxonalar va turistik kompaniyalar orqada qolish xavfi bilan duch keladi.
------------------	--

Yuqorida keltirilgan SWOT tahlil shuni ko'rsatadiki, turizm va mehmonxona xizmatlarini raqamlashtirish soha uchun katta imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, muhim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirishda sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda, biroq, texnologik infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi, malakali kadrlar tanqisligi va axborot xavfsizligi masalalari hal qilinishi zarur bo'lgan asosiy masalalar bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajribadan samarali foydalanish va davlat ko'magida amalga oshiriladigan islohotlar raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligini yanada oshirishi mumkin deb hisoblaymiz.

Turizm va mehmonxona xizmatlarining rivojlanishi uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga yangicha yondashuv zarur. Raqamli transformatsiya jarayonida bu sohada barqaror o'sish va samaradorlikni ta'minlash uchun korxonalar resurslarni boshqarish va xizmat ko'rsatish tizimlarini qayta ko'rib chiqishlari lozim. Mexanizmlarni takomillashtirishda, birinchi navbatda, xizmatlarning sifatini oshirish va iste'molchilarning ehtiyojlariga moslashish muhimdir. Turizm va mehmonxona korxonalari uchun innovatsion xizmatlarni shakllantirish orqali yangi bozorlarni o'zlashtirish imkoniyatlari mavjud. Masalan, mintaqaviy turizmni rivojlantirish uchun mahalliy diqqatga sazovor joylarni sayyohlar uchun qulay va iqtisodiy jihatdan maqbul paketlar shaklida taqdim etish lozim. Bu xizmatlarning soddaligi va foydalanish qulayligini oshiradi, ayniqsa ichki turizmni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan strategiyalar bilan uyg'unlashadi.¹

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishning yana bir muhim jihati – turizmni rivojlantirishda ta'lim tizimi va mahalliy aholini jalb etishdir. Hududlarda turistik xizmatlarni rivojlantirish uchun mahalliy aholi bilan ishlash mexanizmlarini shakllantirish va ularga tadbirkorlik ko'nikmalarini o'rgatish kerak. Turizm sohasida kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar orqali aholining iqtisodiy faolligini oshirish va turizm xizmatlarining diversifikatsiyasiga erishish mumkin. Shu bilan birga, mehmonxona va turistik xizmatlar ko'rsatishda ekologik yondashuvga alohida e'tibor qaratish zarur. Zamonaviy dunyoda barqaror turizmga talab oshib borayotgani hisobga olinsa, yashil texnologiyalarni joriy etish va ekologik mas'uliyatni oshirish orqali mehmonxona biznesining jozibadorligini oshirish mumkin. Bu, bir tomondan, atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam bersa, boshqa tomondan, xalqaro sayyohlar orasida ijobiy imidj yaratadi. Davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantirish ham mexanizmlarni takomillashtirishning muhim qismidir. Xususiy sektor uchun imtiyozli kreditlar, soliq yengilliklari va boshqa rag'batlantiruvchi chora-tadbirlar orqali ulardan investitsiyalarni jalb qilish va infratuzilmani yaxshilash imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Bu turizm va mehmonxona xizmatlari bozorida raqobatni kuchaytiradi va xizmat ko'rsatish darajasini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarni izchil joriy etish va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish orqali turizm va mehmonxona xizmatlarining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga erishish mumkin. Bu jarayon xizmat ko'rsatish sifatini sezilarli darajada yaxshilash, mijozlar uchun qulay va shaxsiylashtirilgan tajribalar yaratish hamda operatsion jarayonlarni optimallashtirish orqali kompaniyalarning samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, turizm sohasida yangi texnologiyalarni qo'llash nafaqat iqtisodiyotda qo'shimcha daromad manbalarini yaratadi, balki global miqyosda innovatsion yondashuvlar orqali O'zbekiston turizmining o'ziga xosligini targ'ib qilish imkoniyatini beradi.

¹ https://renessans-edu.uz/files/books/2024-12-01-09-08-10_b82450878a8561fade949a979139036a.pdf?utm_source

Milliy turizm brendini shakllantirish orqali O‘zbekiston nafaqat mintaqaviy, balki jahon miqyosidagi sayyohlar uchun ham jozibador yo‘nalishga aylanadi. Bu esa turizm tarmog‘ining iqtisodiyotdagi ulushini oshirishga, infratuzilmani rivojlantirishga va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga zamin yaratadi. Raqamli texnologiyalarni strategik va izchil amalga oshirish, shuningdek, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash orqali mamlakatning turizm salohiyati yanada yuksak darajaga ko‘tarilishi mumkin. Bu jarayon milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga xizmat qilib, uzoq muddatli barqaror rivojlanishning muhim omili bo‘lib qoladi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-sentyabrdagi "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-158-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-iyuldagi "Turizm yo‘nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-238-sonli qarori.
4. Xamitov M.X. Mehmonxona xo‘jaligida servis sifatini baholash va mijozlarning mamnunlik darajasiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash //Servis. 2022, Maxsus son. B. 147-154.
5. Xamitov M.X. Mehmonxona xo‘jaligida servis faoliyatni tartibga solishning tashkiliy-huquqiy asoslari // “Uchinchi renessansni shakllantirish sharoitida xizmat ko‘rsatish va ta’lim xizmatlari sohasini rivojlantirish muammolari” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Samarqand 2022 yil 18 19 fevral VI qism. 73-77 b.
6. N. Abdulbekova O‘zbekistonda Smart-turizmini rivojlantirishning ahamiyati. Innovations in technology and sciens education – SJIF 2023: –5.305 volume. –2 ISSUE. –15 671-675 b.
7. Buhalis, D. (2003). eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management. Pearson Education.
8. Law, R., Leung, R., & Buhalis, D. (2009). "Information Technology Applications in Hospitality and Tourism: A Review of Publications from 2005 to 2007." Journal of Travel & Tourism Marketing, 26(5-6), 599-623.
9. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). "Smart Tourism: Foundations and Developments." Electronic Markets, 25(3), 179-188.

А.Мир-Джафарова Совершенствование организационно-экономического механизма туристических и гостиничных услуг в условиях цифровизации экономики	A.Mir-Djafarova Improving the organizational and economic mechanism of tourism and hospitality services in the digitalization of the economy
Аннотация. В данной статье анализируются вопросы совершенствования организационно-экономических механизмов туристических и гостиничных услуг в процессе цифровизации экономики. Изучено влияние цифровых технологий на туристическую сферу, современные организационно-экономические механизмы и уровень их эффективности. Также проанализировано текущее состояние процесса цифровизации в сфере туризма и гостиничного хозяйства в Узбекистане, приведены проведенные реформы и мероприятия. Ключевые слова: цифровая экономика, туризм, гостиничные услуги, цифровизация, организационно-экономические механизмы, онлайн-услуги, электронная коммерция.	Abstract. This article analyzes the issues of improving the organizational and economic mechanisms of tourism and hotel services in the process of digitalizing the economy. The impact of digital technologies on the tourism sector, modern organizational and economic mechanisms, and their efficiency levels have been studied. The current state of the digitalization process in the tourism and hotel industry in Uzbekistan is also analyzed, and the reforms and activities carried out are presented. Keywords: digital economy, tourism, hotel services, digitalization, organizational and economic mechanisms, online services, e-commerce.

Камилла Бахромовна Суюнова – доцент кафедры «Маркетинга»

Олтинбек Бобирович Умаров – студент 4 курса СамИЭС

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВИЗАЦИИ СФЕРЫ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье обосновывается необходимость маркетинговых стратегий в условиях цифровизации туристической индустрии, охватывающие рост онлайн-платформ, изменение предпочтений, усиление конкуренции и развитие Big Data. Подчеркивается важность персонализации, контент-маркетинга, управления репутацией и интеграции аналитических инструментов, а также оптимизации маркетинговой деятельности. Так-же выявлены ключевые аспекты роли маркетинговых стратегий в условиях цифровизации туризма, определены инструменты и подходы повышающие эффективность продвижения, а также предложена методология комплексного исследования рынка для практического применения полученных выводов.

Ключевые слова: маркетинговые стратегии, туризм, маркетинговые инструменты, программный маркетинг, социальный медиа маркетинг, электронная коммерция, интернет-коммуникации.

Введение. Каждый год туристический сектор Узбекистана все чаще участвует в мировом рынке. Развитие сферы означает, что экономика страны может иметь мультипликативный эффект с другими отраслями, а так же оказывать сильное положительное влияние на темпы роста всех макроэкономических показателей.

Сегодняшнее маркетинговое использование - это первая потребность в высоких продажах. В конце концов, нам нужно использовать все виды распознавания продуктов или услуг в маркетинговом инструменте.

Маркетинг так же поможет настроить наши объявления, чтобы функционировать в нужное время для нужных потребителей.

В современную эпоху цифровых технологий анализ больших данных (Big Data) играет важнейшую роль в различных секторах экономики, включая туризм.

Big Data или большие данные - это структурированные или неструктурированные массивы данных большого объема. Их обрабатывают при помощи специальных автоматизированных инструментов, чтобы использовать для статистики, анализа, прогнозов и принятия решений.¹

Для Узбекистана, обладающего богатым культурным наследием и нацеленного на привлечение большего числа туристов, как иностранных, так и местных, применение Big Data открывает новые возможности для улучшения качества туристических услуг, увеличения доходов и обеспечения устойчивого развития. Для этого необходимо:

1. Проанализировать туристические потоки с использованием Big Data так как, технологии больших данных дают возможность собирать и изучать информацию о туристических потоках, включая данные о посещаемости, регионах происхождения туристов и их модели поведения. Это способствует выявлению потребностей туристов так как, анализ данных помогает определить популярные направления, предпочтения путешественников и их ожидания, прогнозированию спроса - исследование исторических данных позволяет предсказать периоды повышенной посещаемости и сезонные изменения, что способствует эффективному распределению ресурсов, таких как персонал и гостиничные номера.

2. Применить персонализированный подход в маркетинге так как, применение технологий Big Data в маркетинговых стратегиях дает возможность разрабатывать более

¹ <https://trends.rbc.ru/trends/innovation/5d6c020b9a7947a740fea65c>

точные и результативные рекламные кампании, изучение предпочтений путешественников позволяет предлагать индивидуально подобранные туры, маршруты и услуги.

С помощью Big Data можно создать новые туристические предложения, так как, Big Data может служить основой для разработки инновационных услуг и продуктов. Например, анализ отзывов с платформ для путешествий и социальных сетей помогает выявлять слабые стороны и совершенствовать текущие предложения. Так же изучение трендов позволяет определить, какие направления туризма, такие как wellness-туры или этнографические путешествия, приобретают популярность.

Технологии Big Data способствуют улучшению взаимодействия туристов с объектами инфраструктуры и предоставляемыми услугами. Актуальная информация - данные о загруженности туристических объектов, прогнозы погоды и персонализированные рекомендации предоставляются через мобильные приложения в реальном времени. Оптимизация сервиса: анализ времени ожидания, оценок и отзывов помогает повышать уровень предоставляемых услуг.

Анализ литературы по теме. Ученые Тамаева А.М. и Хираджигаджиева М.М. внесли большой вклад в изучение проблем, связанных с изучением цифрового маркетинга в сфере туризма, по мере развития информационных технологий и изменения рынка туристических услуг. В своих трудах рассматривают маркетинг, как важнейший инструмент продвижения товаров и услуг во всех областях, производящих эти услуги и продукты производства, перешел в наиболее совершенную форму: цифровой маркетинг¹.

Методология исследования. При решении задач поставленных в роли маркетинговых стратегий в развитии цифровизации сферы туризма в Узбекистане широко используются такие методы как, анализ и синтез, индукция и дедукция.

Анализ и результаты. Основной задачей в данном случае является применение современных маркетинговых инструментов и технологий, таких как Big Data, CRM, SEO и SMM, для обеспечения устойчивого развития туристической отрасли.

Узбекистан, обладая богатым культурным наследием, может эффективно использовать Big Data для следующих целей:

- создание новых туристических маршрутов, соединяющих менее известные регионы, такие как Ферганская долина и Каракалпакстан, с популярными направлениями - Самаркандом, Бухарой и Хивой;
- улучшение качества туристического обслуживания через разработку мобильных приложений, предлагающих рекомендации по маршрутам, достопримечательностям и местам питания;
- анализ предпочтений туристов из разных стран для адаптации туристических предложений под их запросы, включая добавление языковой поддержки и учет гастрономических предпочтений.

В современном мире социальные сети стали важной частью повседневной жизни, а социальный медиа-маркетинг (SMM) превратился в мощный инструмент продвижения. Для туристической индустрии Узбекистана, стремящейся укрепить свои позиции на мировом рынке, SMM открывает множество возможностей: привлечение туристов, улучшение их впечатлений и увеличение доходов.

Кроме того, SMM - это один из наиболее эффективных методов популяризации туристических направлений Узбекистана. Например:

- социальные сети позволяют донести уникальные достопримечательности страны до миллионов людей по всему миру;
- вирусный эффект - качественный визуальный контент, например, фотографии Самарканда, Бухары или Хивы, способен быстро распространяться благодаря репостам, привлекая новых пользователей;

¹ Тамаева А.М.1, Хираджигаджиева М.М. Цифровой маркетинг в сфере туризма. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-marketing-v-sfere-turizma/viewer>

- роль инфлюенсеров - сотрудничество с блогерами и лидерами мнений помогает повысить интерес к новым маршрутам и услугам.

- повышение узнаваемости бренда - грамотная SMM-стратегия способствует увеличению узнаваемости Узбекистана как туристического направления;

- продвижение национальной идентичности - контент, посвящённый культуре, кухне, истории и традициям, формирует уникальный образ Узбекистана на международной арене.

Не мало важно отметить, что публикация рассказов о путешествиях, дополненных яркими фотографиями и видеороликами, делает бренд страны более привлекательным и эмоционально вовлекающим, что даёт персонализацию и взаимодействие с туристами.

Социальные сети создают возможность непосредственного общения с туристами. Ответы на вопросы, работа с отзывами и оперативное решение проблем повышают уровень удовлетворенности путешественников. Анализ предпочтений пользователей позволяет предлагать им туры, которые соответствуют их интересам. Конкурсы, опросы и игры вовлекают аудиторию, формируя позитивное отношение к бренду.

Социальные платформы предоставляют возможность продвигать направления и услуги с минимальными бюджетами. Использование инструментов на платформах, таких как Facebook и Instagram, помогает ориентироваться на конкретные группы, включая любителей культуры, экотуризма или гастрономических туров. SMM предлагает инструменты для мониторинга результатов рекламных кампаний, что способствует их оптимизации для достижения максимального эффекта.

Не мало важно выделить сегментом молодежь, так как она является одной из ключевых аудиторий социальных сетей. Для привлечения молодых туристов Узбекистан может:

- создавать яркий и современный контент - короткие видео, истории и посты, основанные на актуальных трендах, эффективно привлекут внимание молодежи.

- продвигать мероприятия - музыкальные фестивали, спортивные состязания и гастрономические ярмарки можно успешно рекламировать через социальные сети.

Рекомендации и выводы. В заключении можно сделать вывод, что эффективное использование интернет-маркетинга в туризме требует учета современных трендов так как Big Data:

- оптимизирует маршруты на основе данных о перемещениях туристов;

- динамическое ценообразование, учитывающее спрос, сезонность и другие факторы;

- работа с большими объемами данных, позволяющими охватить широкий круг потребителей;

- персонализация и таргетинг рекламы - сегментация аудитории и создание кампаний, направленных на конкретные группы;

- развитие видеоконтента - расширение присутствия на платформах, таких как Instagram и Facebook, с учетом роста интернет-трафика;

- лидирующая роль видео-маркетинга в цифровой среде.

Исходя из вышеперечисленного использование маркетинговых стратегий в социальных сетях позволяет точно воздействовать на целевую аудиторию, выбирая наиболее подходящие площадки и форматы коммуникации, избегая лишних затрат на нецелевую аудиторию.

Список использованной литературы:

1. Новая стратегия развития Узбекистана / Ш.М. Мирзиёев. Учебное пособие. Ташкент, 2022.
2. Суюнова К. Б. Реформы, реализуемые в Узбекистане для повышения эффективности использования сектора туризма // Интернаука. - 2020. - №. 42-2. - S. 85-86.

K.Suyunova, O.Umarov O‘zbekistonda turizm sohasini raqamlashtirishni rivojlantirishda marketing strategiyalarining o‘rni Annotatsiya. Maqolada onlayn-platformalarning o‘sishi, imtiyozlarning o‘zgarishi, raqobatning kuchayishi va Big Data rivojlanishini qamrab oluvchi sayohat industriyasini raqamlashtirish kontekstida marketing strategiyalari zarurligi asoslanadi. Unda shaxsiylashtirish, kontent marketingi, obro‘ni boshqarish va tahliliy vositalar integratsiyasi, shuningdek marketing faoliyatini optimallashtirish muhimligi ta’kidlanadi. Shuningdek, turizmni raqamlashtirish sharoitida marketing strategiyalari o‘rni asosiy jihatlari ham aniqlandi, reklama samaradorligini oshiradigan vositalar va yondashuvlar belgilandi, olingan natijalarni amaliyotda qo‘llash uchun har tomonlama bozor tadqiqoti metodologiyasi taklif etildi. Kalit so‘zlar: marketing strategiyalari, turizm, marketing vositalari, dasturiy marketing, ijtimoiy media marketingi, elektron tijorat, Internet kommunikatsiyalari.	K.Suyunova, O.Umarov The role of marketing strategies in the development of digitalization of the tourism sector in Uzbekistan Abstract. The article substantiates the need for marketing strategies in the context of digitalization of the travel industry, covering the growth of online platforms, changing preferences, increased competition and the development of Big Data. It emphasizes the importance of personalization, content marketing, reputation management and integration of analytical tools, as well as optimization of marketing activities. Key aspects of the role of marketing strategies in the context of digitalization of tourism have also been identified, tools and approaches that increase the efficiency of promotion have been identified, and a methodology for comprehensive market research has been proposed for the practical application of the findings. Keywords: marketing strategies, tourism, marketing tools, programmatic marketing, social media marketing, e-commerce, Internet communications.
---	---

Rayhona Sadriddinova Amriddinova – SamISI, Turizm kafedrası dotsenti, i.f.n.,
Sitora Otabekovna Xamroyeva – SamISI, MTM-124 guruh magistranti

JISMONIY IMKONIYATLARI MA'LUM DARAJADA CHEKLANGAN INSONLAR TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ma'lum darajada nogironligi bo'lgan shaxslarning sayohat qilishida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etishda yo'lga qo'yilayotgan zamonaviy innovatsion texnologiyalar haqida yozilgan. Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, raqamli turizm, transport vositalari, ijtimoiy nogironlik, Yaponiya innovatsion texnologiyalari.
--

Kirish. Turizm tushunchasi barcha insonlarda maroqli hordiq va vaqtini zavqli, mazmunli o‘tkazish tushunchasi sfatida qaraladi. Shu jumladan jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar ham ushbu ajoyib imkoniyatlardan bahramand bo‘lishga haqlidirlar. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko‘ra, dunyoda 1 milliard nogiron kishi bor, bu butun dunyo aholisining 15 foizini tashkil qiladi. Ularning 2 - 4 foizigacha kundalik faoliyat bilan bog‘liq jiddiy muammolar mavjud. Bundan tashqari, shuni yodda tutish kerakki, nogironlar soni doimiy ravishda o‘sib bormoqda va JSST ta’kidlaganidek, bu tendensiya, aholining qarishi hamda surunkali kasalliklar tarqalishining tez o‘sishi va boshqa jarayonlar bilan bog‘liq [1]

Ijtimoiy nogironlik (hayot faoliyatining turli jarayonlarida ishtirok etmaslik) infratuzilma va innovatsion texnologiyalar nuqtayi nazaridan yashash muhitini ma'lum bir shaxsning ehtiyojlariga moslashtirmaslik bilan chambarchas bog‘liq. Ma'lumki, ijtimoiy guruh vakillarining harakatlanish muammolarining sabablari hali ham noto‘g‘ri ishlab chiqilgan yoki foydalanilgan individual texnik jihozlar bilan bog‘liq. Nogironlar uchun maxsus ishlab chiqilgan asbob-uskunalar qo‘yiladigan talablarni shakllantirishda ularning o‘ziga xos ehtiyojlarini e’tiborsiz qoldirish, ushbu sohadagi mutaxassislarining yetarli bilimga ega emasligi bilan birgalikda, odatda, nogironlarning mustaqil yashash konsepsiyasiga muvofiq normal faoliyat ko‘rsatish imkoniyatlarini cheklaydi.[2]

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga ko'ra, odamlar shaxsiy cheklovlar emas, balki tashqi to'siqlar tufayli nogiron bo'lib qolgan. [3] Shunday qilib, ushbu tashqi to'siqlarni bartaraf etish nogironlikni kamaytirishning samarali usuli hisoblanadi.

Turizm sohani jadal rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF5611-sonli “O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi farmoni hamda PQ-4095-sonli “Turizm tarmog'ini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarorda 2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasida mehmonxonalar qurishning maqsadli parametrlari, istiqbolli investitsiya loyihalari, zamonaviy axborot texnologiyalarini tatbiq etiladigan madaniyat obyektlari va muassasalari belgilab berildi.[4] Prezidentimizning turizmni innavatsion jihatdan rivojlantirishga qaratilgan ushbu qarorlari yurtimizda ushbu sohani xususan sotsial turizmni ham jadal rivojlantirishga asos bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'zbekistonda turizm va uning ijtimoiy xususiyatlari respublikamiz olimlaridan K.X.Abduraxmonov, M.R.Boltaboyev, Ye.V.Golisheva, I.S.Tuxliyev, M.Q.Pardayev, D.X.Aslanova, M.T.Alimova, M.T.Aliyeva, B.Sh.Safarov asarlarida o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot mavzusini yoritishda quyidagi usullardan foydalanildi: adabiy manbalar tahlili, kontent tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv.

Tahlil va natijalar. Ma'lumotlarga ko'ra, Yevropa Ittifoqida 80 million nogironning 70% dan ortig'i sayohat qilish va turizmdan zavqlanish imkoniyatiga ega. Osiyo va Tinch okeani mintaqasida potentsial bozor hajmi 690 million kishini tashkil etadi, Lotin Amerikasi va Karib havzasida bu ko'rsatkich 85 million kishiga yetadi. [7] Mehnatga layoqatli sayyohlar bilan solishtirganda bu raqam kam. Nogironlar faol turizmining turli shakllari orasida tog' va pasttekisliklarda piyoda sayohatlar (nogironlarning butun faoliyatidagi ulushi 64%), velosport va baydarka (taxminan 14%) ustunlik qiladi. Ot minish (4%), suzib yurish (1,7%), avtosport (1,6%), chang'i (0,3%) va suvga sho'ng'ish (0,02%) kamdan-kam uchraydi. [8]

Nogironligi mavjud shaxslarning sayohat qilishida yuzaga keladigan asosiy kamchiliklardan biri bu transport vositalaridagi noqulay sharoitlardir. Nogironligi bor shaxslar uchun turli individual avtomobillarda harakatlanish ular uchun moliyaviy jihatdan noqulayliklar tug'diradi va shu sababli ular ko'pincha jamoat transportidan foydalanishni ma'qul ko'radilar. Jamoat transportlari esa jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun xizmat qilishga to'laqonli tayyor emasligi achinarli holat.

Transport har bir turistik korxonaning ajralmas elementidir. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar jamoat transportidan foydalanish imkoniyati nuqtayi nazaridan o'zlarini noqulay sezishlari mumkin, ayniqsa sayohat yangi, notanish hududda amalga oshirilganda va masalan, boshqa transport vositasiga o'tishni talab qilganda, logistik jihatdan vaziyat murakkablashishi mumkin (masalan, temir yo'ldan avtomobil yoki havo transportiga o'tish). Nafaqat muayyan transport vositalarining maxsus ehtiyojlarga moslashtirilmaganli, balki transportdan foydalanishning batafsil qoidalarining murakkabligi diskriminatsiya yuzaga kelayotganini anglatadi. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning jamoat transporti tizimida harakatlanishiga moslashtirilgan transport vositalarining mavjud emasligi va nogironlar aravachalarida harakatlanadigan shaxslarni tashish qoidalari to'g'risida aniq va qat'iy chora tadbirlar qo'llanilmayotganligi ijtimoiy guruh vakillarining sayohat qilishida sezilarli darajada to'sqinlik qilmoqda. Ko'pincha poyezd va samalyotda sayohat qilishni niyat qilgan nogironligi bo'lgan shaxslar aeroport va vokzallarga bu haqida ancha oldinroq xabar berishlari talab qilinadi va buning natijasida ushbu yo'lovchilar sayohat rejaralarini tuzish yoki marshrutga kutilmagan o'zgartirishlar kiritishning iloji bo'lmaydi. Bu umuman jamoat transporti tizimiga kirishga to'sqinlik qiladi.

Hozirda dunyo bo'ylab nogironligi mavjud bo'lgan shaxslar uchun yangi innovatsion texnologiyalar orqali bir necha qulayliklar ham yaratilmoqda va bu orqali ularning kelajakdagi sayohat qilish ehtimoli oshib borishi mumkin. Barchamizga ma'lumki, Yaponiya innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish va ularni turli sohalarga tadbiq etish borasida dunyo bo'yicha

yetakchi o‘rinda turadi. Quyida ushbu davlatning aynan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun qulayliklar yaratish maqsadida ishlab chiqarilgan texnologik vositalari bilan tanishamiz.

Jismoniy nogironligi mavjud bo‘lgan shaxslarni jamiyatlashtirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu masala yuzasidan to‘xtovsiz harakatlar olib borayotgan Yaponiyada nogironlarning shahar bo‘ylab erkin harakatlanishiga yordam beradigan ko‘plab texnologik jihozlar va xizmatlar ishlab chiqilmoqda. Ulardan biri ko‘zi ojizlar uchun yaratilgan “Ashirase” novigatsiya tizimidir. Foydalanuvchilarning poyabzaliga biriktirilgan va smartfon ilovasiga ulangan kichik qurilma tebranishlar orqali foydalanuvchiga qayerga borishini ko‘rsatib beradi. [9]

Ashirase – bu smartfon ilovasi va poyabzal ichiga o‘rnatilgan harakat sensori, shu jumladan uch o‘lchovli tebranish moslamasidan iborat navigatsiya tizimi. Ilova bilan o‘rnatilgan mashrutga asoslanib, qurilma navigatsiyani ta‘minlash uchun tebranadi. Foydalanuvchi to‘g‘ri yo‘nalish bo‘ylab yurishi kerak bo‘lganda, oyoqning old qismida joylashgan vibrator tebranadi va foydalanuvchi o‘ngga yoki chapga burilishga yaqinlashganda, o‘ng yoki chap tomondagi vibrator foydalanuvchini xabardor qilish uchun tebranadi. Ashirase tomonidan taqdim etilgan navigatsiya mashrutni intuitiv tushunish imkonini beradi va shuning uchun foydalanuvchi yo‘nalishni doimo yodda tutishi shart emas, bu esa foydalanuvchiga xavfsizroq va xotirjamroq ruhiy holat bilan yurish imkonini beradi.[10]

Xulosa va takliflar. Bugungi globallashtirish davrida deyarli barcha sohalarda innovatsion texnologiyalar orqali bir necha yutuqlarga erishilmoqda. Xususan turizm sohasida ham ko‘plab innovatsion yangiliklar sohaga kundan kun yangilik va o‘zgartirishlar olib kirmoqda. Yurtimizda ham turizmni rivojlantirishda innovatsion jarayonlardan samarali foydalanish bo‘yicha yangi chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Bu esa, albatta, turizm sohasini ayniqsa, sotsial turizmni rivojlantirishda katta rivojlanishlarga olib keladi.

Prizidentimiz tomonidan 2023-yil 29-mart kuni mamlakatimiz turizm sohasini rivojlantirish masalasiga bag‘ishlangan yig‘ilishida yurtimizni turizm sohasini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish zarurligi aytib o‘tildi va ma‘ruza davomida turizm sohasini rivojlantirishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalanish to‘g‘risidagi fikr mulohazalarga alohida to‘xtalib o‘tilib bu boradagi barcha vazifalar soha vakillariga belgilab berildi. Bu esa, albatta, turizm sohasini ayniqsa, sotsial turizmni rivojlantirishda katta rivojlanishlarga olib keladi.

Yordamchi zamonaviy texnologiyalar loyihalarini ishlab chiqish keksa fuqarolar va nogironlar o‘rtasida turli tadbirlarda, xususan turizm va sportda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga olib keladi. Hozirgi vaqtda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi turli xil dam olish tadbirlarida, shu jumladan faol turizmda ishtirok etishni osonlashtiradigan maxsus jihozlarni o‘z ichiga oladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib yurtimizdagi sotsial turizm holatini o‘rgangan holda ushbu turizm turini rivojlantirishda quyidagi takliflarni aytib o‘tish mumkin:

- Bir necha rivojlangan davlatlar turizmi ayniqsa, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning sayohatini tashkil qilishda erishilayotgan yutuqlar negizida asosan innovatsion texnologiyalar muhim rol o‘ynayotganini hisobga olsak, yurtimizda ham sotsial turizmni rivojlantirishda texnologik jarayonlardan foydalanishni yo‘lga qo‘yish ustuvor maqsadlarimizdan biri bo‘lmog‘i lozim. Bu yo‘lda turizm sohasi bo‘yicha rivojlangan davlatlar tajribalarini o‘rganish, chet davlatlardan investorlarni jalb qilish kerakli innovatsion robota-texnikalarni ishlab chiqarish bo‘yicha yutuqlarga erishayotgan davlatlardan import qilish lozim.
- Ijtimoiy guruh vakillari turizmini rivojlantirishda ularga sayohat uchun arzon tur paketlar ishlab chiqish, turizm mahsulotlari, transport vositalarini ular uchun arzonlashtirish choralari ko‘rish kerak.
- Sotsial turizm va uning imkoniyatlari haqida aholida yetarli tushunchalar uyg‘otish, turizm sohasi vakillari uchun maxsus kurslar tashkil qilish orqali ularda bu boradagi bilim ko‘nikmalarni oshirish ushbu sohani yanada rivojlanishga olib kelishi mumkin.
- Jismoniy nogironligi mavjud shaxslar turistik obyektlarda erkin harakatlanishi uchun ularga yetarli shart sharoitlar yaratish, ommaviy binolarda nogironlar aravasi bemalol harakatlanishi uchun qo‘shimcha yo‘laklar, ko‘zi ojiz sayyohlar uchun maxsus quloqchinlar va aksincha

eshitish qobilyatida nuqsoni bor turistlar uchun esa maxsus texnologiyalar orqali panorama ko'rgazmali shoular orqali ularga turistik obyektlar haqida ma'lumotlar berib borish ayni muddaodir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti. Jahon banki. Nogironlik bo'yicha jahon hisoboti 2011. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti; Valletta, Malta: 2011. [[Google Scholar](#)]
2. Pyaneandee C. International Disability Law: A Practical Approach to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Routledge; New York, NY, USA: 2018.
3. Rasmussen M., Lewis O. United Nations Convention on the Rights of Persons With Disabilities. Int. Leg. Mater. 2007;46:441–466. doi: 10.1017/S0020782900005039.
4. Xurramov Ortiqjon Qayumovich Buxoro davlat universiteti “Raqamli turizm” oliy talim muassasalari uchun darslik Buxoro 2021 “Durdona” nashriyoti.
5. Sayfutdinov Sh.S., Baxromov A.A Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Turizmدا innovatsiya” kitobi Toshkent 2023
6. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti N.R.Zaynalov “Turizmدا axborot texnologiyalari” o'quv qo'llanma “Voriz nashriyoti” Toshkent 2017
8. Analiza Rozwoju Turystyki Społecznej w Polsce. Stan, Szanse i Zagrożenia / Polshada ijtimoiy turizmni rivojlantirish tahlili. Holat, imkoniyatlar va tahdidlar. Instytut Turystyki; Varshava, Polsha: 2007.

Elektron havolalar.

7. <https://www.unwto.org/accessibility>
9. <https://global.honda/en/japan-mobility-show/2023/info/Ashirase/>
10. <https://global.honda/en/newsroom/news/2021/c210611beng.html>

Р.Амриддинова, С.Хамроева Значение инновационных технологий в развитии туризма для людей с ограниченными физическими возможностями Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые проблемы, возникающие при путешествии лиц с определенным уровнем инвалидности, и возможности ряда современных инновационных технологий, направленных на их устранение. Ключевые слова: инновационные технологии, цифровой туризм, транспортные средства, социальная инвалидность, японские инновационные технологии.	R.Amriddinova, S.Khamroeva The importance of innovative technologies in the development of tourism of people with limited physical capabilities Abstract. This article looks at some of the challenges that arise when travelling for people with certain levels of disabilities and the possibilities of a number of modern innovative technologies aimed at eliminating them. Keywords: innovative technologies, digital tourism, vehicles, social disability, Japan innovative technologies.
--	---

Parvina Asliddin qizi Xolmatova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktoranti

HUDUDLARDA EKOTURIZMNI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMI

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududlarda ekoturizmni rivojlantirish va tashkil etishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari o'rganilgan. Dunyo tajribasi asosida O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish imkoniyatlari, mavjud muammolar va ularning yechimlari tahlil qilingan. Maqolada ekoturizmni rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari, moliyaviy instrumentlari va huquqiy asoslari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ekoturizm, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, iqtisodiy o'sish, barqaror rivojlanish, me'yoriy-huquqiy hujjatlar, turistik resurslar, atrof-muhit muhofazasi, bandlik darajasi.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri

turizm hisoblanadi. So‘nggi yillarda an'anaviy turizmdan farqli ravishda, ekologik turizm yo‘nalishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. BMT ma'lumotlariga ko‘ra, global turizm bozoridagi ekoturizm ulushi yildan-yilga ortib bormoqda va 2023-yilda umumiy turizm hajmining 15 foizini tashkil etgan.¹

So‘nggi yillarda ekoturizm global miqyosda tez sur'atlar bilan rivojlanib, atrof-muhitni muhofaza qilish va mahalliy iqtisoiyotlarni qo‘llab-quvvatlashda muhim omilga aylanmoqda. Shu sababdan O‘zbekiston Respublikasida ham ekoturizmni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, mamlakatning boy tabiiy resurslari va madaniy merosidan samarali foydalanish orqali hududlarning iqtisodiy o‘shishiga hissa qo‘shish asosiy maqsad etib belgilangan.

O‘zbekistonda ham ekoturizmni rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjud bo‘lib, bu sohani rivojlantirish uchun samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi. Mamlakatimizda 17 ta qo‘riqxon, 10 ta milliy bog‘, 9 ta buyurtmaxona va ko‘plab noyob tabiiy obyektlar mavjud bo‘lib, ular ekoturizm uchun muhim resurs hisoblanadi.²

Ekoturizm atrof-muhitga minimal ta'sir ko‘rsatgan holda, mahalliy aholining farovonligini oshirish va tabiiy resurslarni asrash imkonini beradi. Shu bilan birga, ekoturizmni rivojlantirish orqali qishloq hududlarida yangi ish o‘rinlari yaratish, infratuzilmani yaxshilash va mahalliy aholining daromadlarini oshirish mumkin. Ekoturizm nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik ahamiyatga ham ega bo‘lib, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish bo‘yicha qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan va davlat dasturlarini amalga oshirilmogda. Biroq, sohaning rivojlanishi uchun hali ko‘plab tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish talab etiladi. Xususan, infratuzilmani rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish, kadrlar tayyorlash, marketing strategiyalarini takomillashtirish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va sintez usullari tashkil etadi. Tadqiqot doirasida ekoturizm sohasidagi mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlar o‘rganib chiqildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hududlarda ekoturizmni tashkil etish va boshqarish bo‘yicha xorijlik va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Jumladan, Abduvaliyev B.³ O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning huquqiy asoslarini tadqiq etgan bo‘lib, uning tadqiqotlarida ekoturizm sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan. Olim tomonidan ekoturizm obyektlarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishning huquqiy mexanizmlari tahlil qilingan.

Petrov V.V.⁴ o‘z tadqiqotlarida ekoturizmni moliyalashtirish mexanizmlarini chuqur o‘rgangan. Uning ishlarida ekoturizm loyihalarini moliyalashtirish manbalari, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yo‘llari va soliq imtiyozlari tizimini joriy etish masalalari yoritilgan. Olim ekoturizmni moliyalashtirishning innovatsion usullari imkoniyatlarini ham tadqiq etgan.

Williams P.⁵ ekoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilgan bo‘lib, uning tadqiqotlarida ekoturizmning mahalliy aholi farovonligiga ta'siri, bandlik darajasini oshirishdagi roli va mintaqaviy rivojlanishga qo‘shadigan hissasi ko‘rsatib berilgan. Olim tomonidan ekoturizmning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi ahamiyati ham o‘rganilgan.

Huquqiy mexanizmlar sohasida ekoturizm faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish talab etiladi. Xususan, "Ekoturizm to‘g‘risida"gi alohida qonun qabul qilish, ekoturizm obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish tartibini belgilovchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish lozim. Bundan tashqari, ekoturizm subyektlari faoliyatini

¹ UNWTO (2023). World Tourism Barometer. Madrid: World Tourism Organization.

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni. 2024-yil.

³ Abduvaliyev, B. (2023). O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning huquqiy jihatlar. Iqtisodiyot va ta'lim, 5(2), 45-52.

⁴ Петров, В.В. (2023). Механизмы финансирования экологического туризма. Экономика и управление, 8(4), 78-85.

⁵ Williams, P. (2024). Socio-economic impacts of ecotourism development. Journal of Sustainable Tourism, 32(1), 112-125.

litsenziyalash va sertifikatlash tizimini joriy etish, xususiyl sektor faoliyatini tartibga soluvchi me'yorl hujjatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish zarur ¹.

Johnson M.² ekoturizmni moliyalashtirishning barqaror mexanizmlarini o'rgangan bo'lib, uning tadqiqotlarida ekoturizm loyihalarini moliyalashtirish manbalari diversifikatsiyasi, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik va "yashil moliyalashtirish" instrumentlaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan.

Karimov A.A.³ ekoturizm klasterlarini shakllantirish masalalarini tadqiq etgan. Uning ishlarida ekoturizm klasterlarini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari, klaster ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish mexanizmlari va klasterlarning samaradorligini baholash usullari yoritilgan.

Mirzaxmedova N.⁴ o'z tadqiqotida O'zbekistonda ekoturizmning iqtisodiy samaradorligini baholab, davlat siyosati va investitsion yondashuvlar muhim ekanligini ta'kidlagan. Ammo shu paytgacha amalga oshirilgan izlanishlar yetarli darajada emas va mos ravishda adabietlarda ham kam yoritilgan. Ushbu holat mazkur mavzuda tadqiqot olib borishga asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekoturizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari kompleks xarakterga ega bo'lib, ular huquqiy, moliyaviy, tashkiliy va marketing mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Bu mexanizmlarning samaradorligi ko'p jihatdan ularning o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirishiga bog'liq.

Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning quyidagi asosiy muammolarini aniqlash imkonini berdi:

- Ekoturizm infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- Moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi;
- Mahalliy aholining ekoturizm faoliyatiga jalb etilish darajasining pastligi;
- Marketing strategiyalarining samarali yo'lga qo'yilmaganligi;
- Xalqaro hamkorlikning yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish va joriy etish zarur. Bu borada xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasini o'rganish va uni mahalliy sharoitlarga moslashtirgan holda qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, xududlarda ekoturizmni rivojlantirish uchun quyidagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurligi aniqlandi:

Moliyaviy mexanizmlar bo'yicha ekoturizm loyihalarini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishda quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq (1-rasm).

Tashkiliy mexanizmlar doirasida ekoturizm klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Klasterlar doirasida turistik kompaniyalar, mehmonxonalar, transport kompaniyalari, ta'lim muassasalari va boshqa manfaatdor tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikni yo'lga qo'yish lozim. Davlat-xususiyl sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish orqali ekoturizm infratuzilmasini yaxshilash, xizmatlar sifatini oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratish mumkin.

Marketing mexanizmlari bo'yicha O'zbekistonning ekoturistik salohiyatini xalqaro miqyosda targ'ib qilish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda marketing strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Bu borada quyidagi yo'nalishlarda ishlash talab etiladi:

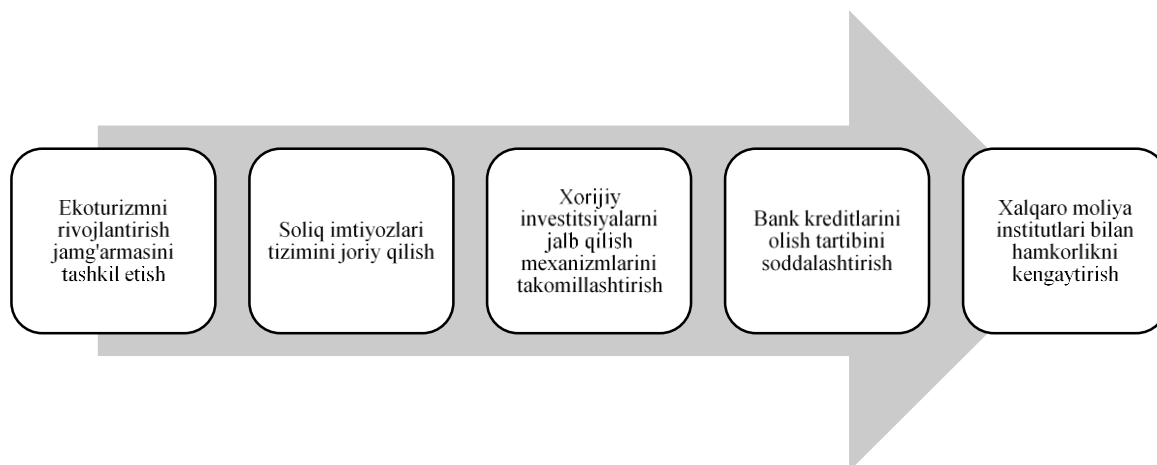
- Ekoturistik brendni shakllantirish;
- Raqamli marketing instrumentlaridan keng foydalanish;
- Xalqaro turizm ko'rgazmalari va yarmarkalarida muntazam ishtirok etish;
- Xorijiy ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikni kuchaytirish.

¹ O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. 2023-yil.

² Johnson, M. (2023). Sustainable financing mechanisms for ecotourism development. International Journal of Tourism Research, 25(3), 234-245.

³ Karimov, A.A. (2024). Ekoturizm klasterlarini rivojlantirish istiqbolлари. Иктисодиёт ва инновацион технологиялар, 3(1), 89-97.

⁴ Mirzaxmedova N. (2020) O'zbekiston Respublikasi turizm sanoatining iqtisodiy rivojlanishiga ekoturizmning ta'siri. O'zbekisto milliy universiteti ilmiy jurnali, 4(1), 67-68.

1-rasm. Moliyaviy mexanizmlar bo'yicha ekoturizm loyihalarini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish choralari

Kadrlar tayyorlash mexanizmlari doirasida ekoturizm sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va zamonaviy ta'lim dasturlarini joriy etish zarur. Mahalliy aholini ekoturizm faoliyatiga jalb etish uchun ularning malakasini oshirish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish va moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish lozim.

Monitoring va nazorat mexanizmlari bo'yicha ekoturizm faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini baholash tizimini joriy etish, xizmatlar sifatini nazorat qilish va statistik hisobotlar tizimini takomillashtirish talab etiladi. Bu borada xalqaro standartlar va sertifikatlash tizimlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion mexanizmlar doirasida ekoturizmga zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish, "aqlli turizm" elementlarini joriy etish va raqamli transformatsiyani amalga oshirish zarur. Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili kabi innovatsion yechimlardan foydalanish ekoturizm xizmatlarining sifatini oshirish va turistlar oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yuqorida keltirilgan mexanizmlarning samarali ishlashi uchun barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi hamda xalqaro tajribaning mahalliy sharoitlarga moslashtirgan holda joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Hududlarda ekoturizmni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, bu barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligini talab etadi. Samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish orqali ekoturizmni barqaror rivojlantirish, mahalliy aholining farovonligini oshirish va tabiiy resurslarni asrash mumkin.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarda islohotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, ekoturizm sohasidagi qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish, xususiy sektorning faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Bu orqali ekoturizm sub'ektlari faoliyatining huquqiy asoslari mustahkamlanadi.

Ikkinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish, ekoturizm infratuzilmasini rivojlantirish loyihalarini amalga oshirishda xususiy sektorning ishtirokini oshirish lozim. Bu ekoturizm obyektlarining sifatini oshirish va xizmatlar turlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ekoturizm loyihalarini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish, maxsus jamg'armalar tashkil etish va soliq imtiyozlari tizimini joriy qilish zarur.

To'rtinchidan, mahalliy aholini ekoturizm faoliyatiga faol jalb qilish mexanizmlarini ishlab chiqish, ularning malakasini oshirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash choralari ko'rish lozim. Bu orqali qishloq hududlarida bandlik va daromadlar darajasini oshirish mumkin.

Yuqoridagi tavsiyalarning amalga oshirilishi O‘zbekistonda ekoturizmning barqaror rivojlanishiga, uning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirishga va pirovard natijada mamlakat iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuviga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni. 2024-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Turizm to‘g‘risida"gi Qonuni. 2023-yil.
3. Abduvaliyev, B. (2023). O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning huquqiy jihatlari. Iqtisodiyot va ta’lim, 5(2), 45-52.
4. Johnson, M. (2023). Sustainable financing mechanisms for ecotourism development. International Journal of Tourism Research, 25(3), 234-245.
5. Каримов, А.А. (2024). Экотуризм кластерларини ривожлантириш истикболлари. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, 3(1), 89-97.
6. Mirzaxmedova N. (2020) O‘zbekiston Respublikasi turizm sanoatining iqtisodiy rivojlanishiga ekoturizmning ta’siri. O‘zbekisto milliy universiteti ilmiy jurnali, 4(1), 67-68.
7. Петров, В.В. (2023). Механизмы финансирования экологического туризма. Экономика и управление, 8(4), 78-85.
8. UNWTO (2023). World Tourism Barometer. Madrid: World Tourism Organization.
9. Williams, P. (2024). Socio-economic impacts of ecotourism development. Journal of Sustainable Tourism, 32(1), 112-125.

П.Холматова Организационно-экономический механизм организации и развития экотуризма в регионах	P.Kholmatova Organizational and economic mechanism of organization and development of ecotourism in the regions
Аннотация. В данной статье рассмотрены организационно-экономические механизмы развития и организации экотуризма в регионах. На основе мирового опыта проанализированы возможности развития экотуризма в Узбекистане, существующие проблемы и их решения. В статье рассмотрены современные механизмы, финансовые инструменты и правовые основы развития экотуризма. Ключевые слова: экотуризм, организационно-экономический механизм, экономический рост, устойчивое развитие, нормативно-правовые документы, туристские ресурсы, охрана окружающей среды, уровень занятости.	Abstract. This article explores the organizational and economic mechanisms for the development and organization of ecotourism in the regions. Based on the world experience, the possibilities of developing ecotourism in Uzbekistan, the existing problems and their solutions have been analyzed. The article examines the modern mechanisms, financial instruments and legal framework for the development of ecotourism. Keywords: ecotourism, organizational-economic mechanism, economic growth, sustainable development, regulatory and legal documents, tourist resources, environmental protection, employment level.

Xasan Ibragimovich Turdibekov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali dotsenti, i.f.n.

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA OVERTURIZMNI BAHOLASH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston sharoitida turizm oqimlarining ortiqcha yuklanishi – overturizm tushunchasining nazariy asoslari va jahon tajribasi tahlil qilingan. Ishda O‘zbekistonda turizm sohasida so‘nggi yillarda kuzatilgan keskin o‘shish sharoitida, ayniqsa Samarqand shahri misolida, turizm yo‘nalishlarining me‘yoriy sig‘imi va mahalliy aholi hamda sayyohlar ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatni baholash uchun ko‘rsatkichlar tizimi taklif etiladi. Tadqiqot doirasida overturizm indeksini hisoblash formulasi ishlab chiqilgan bo‘lib, u turistik zichlik hamda turistlar va aholi nuqtai nazaridan qoniqish ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: overturizm, sayyohlik sig‘imi, turizm indeksi, turistik infratuzilma, turistlar zichligi, turizmni boshqarish, barqaror turizm

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi turizm sohasida jadal rivojlanish bosqichini boshdan kechirmoqda. So‘nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar natijasida mamlakatga tashrif buyuruvchi xorijiy sayyohlar soni keskin oshdi. Xususan, 2017 yilda 2,7 mln xorijiy sayyoh kelgan bo‘lsa, 2019 yilda bu ko‘rsatkich 6,7 mln ga yetdi va pandemiyadan so‘ng 2023 yilda 6,6 mln ga qayta tiklandi [1]. Turizmning bunday o‘sishi milliy iqtisodiyotga ijobiy hissa qo‘shadi – yangi ish o‘rinlari yaratiladi, xizmatlar eksporti ortmoqda, madaniy meros ob‘ektlarini saqlashga mablag‘ ajratiladi. Biroq, turizm oqimlarining nomutanosib taqsimlanishi va haddan tashqari ziyoda turistlar yig‘ilishi fenomeni, ya‘ni “overturizm” yana bir jiddiy muammo sifatida ko‘ndalang bo‘lmoqda. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) overturizmni shunday ta‘riflaydi: «muayyan manzilga tashriflar shu darajada ortib ketadiki, natijada mahalliy aholi uchun hayot sifati pasayadi va sayyohlarning tashrifdan qoniqishi ham sezilarli ravishda kamayadi» [2]. Overturizm atamasi ilk bor 2016 yilda Skift tomonidan ommaga olib chiqilgan bo‘lib, 2017 yilga kelib Yevropaning ayrim shaharlarida (Barselona, Venesiya va h.k.) ommaviy norozilik namoyishlari bilan bog‘langan [3]. Bu esa turizmni boshqarishda sig‘im imkoniyatlari va me‘yorlarini aniqlash zaruriyatini ko‘rsatadi. O‘zbekiston shart-sharoitlarida ham turizm oqimlari asosan tarixiy shaharlarga (Samarqand, Buxoro, Xiva) to‘planishi kuzatiladi. Samarqand shahri 2022–2023 yillarda yirik sayyohlik markazi “Silk Road Samarkand” qurilishi orqali o‘ziga jalb etish salohiyatini yanada oshirdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Overturizm mavzusi xalqaro akademik doiralarda so‘nggi yillarda keng muhokama qilina boshlandi. 2018–2019 yillarda overturizmga bag‘ishlangan maqolalar soni keskin o‘sdi, bu esa muammoning dolzarbligini bildiradi [4]. Koens va hammualliflar overturizm atamasining turizmga ta‘sirini o‘rganib, uning mohiyatini shahar sharoitida talqin qildilar [5]. Mualliflar fikricha, ba‘zi hollarda “overturizm” atamasi haddan tashqari ko‘p qo‘llanilsa-da, haqiqiy muammo – turizm oqimlarining noto‘g‘ri boshqarilishi oqibatida mahalliy aholi manfaatlariga ziyon yetishi. Boshqa tadqiqotchilar ham overturizmni turizmning barqarorlik tamoyillaridan chekinishi sifatida baholaydilar [6]. Jahon turizm tashkiloti va Butunjahon turizm va sayyohlik kengashi 2017 yili chiqargan hisobotida ommabop turizm yo‘nalishlarida yuzaga kelayotgan gavjumlikni boshqarish bo‘yicha tavsiyalar bergan [9]. Unda sayyohlik oqimlarini vaqt va makonda boshqarish, narx-navo vositasida tartibga solish, infratuzilmani muvofiqlashtirish kabi yondashuvlar taklif etilgan. Overturizmni o‘lchash masalasi ham tadqiqotchilar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Masalan, 2019 yili Lyusern amaliyot instituti tomonidan 50 dan ortiq ko‘rsatkichlardan iborat indekslar tizimi taklif qilingan [7]. Shuningdek, 2021 yili ispaniyalik olimlar E. M. Buitrago va R. Yñiguez overturizmni baholash bo‘yicha bir necha usullarni tadqiq qilib, ularni kompleks qo‘llash zarurligini qayd etdilar [4]. Ularning tahliliga ko‘ra, overturizmni to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘lchash uchun ham miqdoriy (statistik) ko‘rsatkichlar, ham sifatiy usullar (so‘rovnomalar, intervyular, ijtimoiy tarmoq ma‘lumotlari)ni birlashtirishi zarur. Xulosa qilib aytganda, ilmiy adabiyotlarda overturizmni aniqlash uchun yakka ko‘rsatkich yoki formula emas, balki ko‘rsatkichlar majmuasi tavsiya etiladi. Bu ko‘rsatkichlar turistik zichlik, vaqt va makon bo‘yicha konsentratsiya, turizmning mahalliy aholi turmush darajasiga ta‘siri kabi jihatlarni qamrab oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Overturizm holatlarini aniqlash va tahlil qilish jarayonida ta‘sir qiluvchi omillar va ularning darajasini baholashda induksiya va deduksiya, tahlil va sintez, mantiqiy yondashuv, guruhlash hamda qiyosiy tahlil usullaridan samarali foydalanildi. Bu metodlar orqali belgilangan hududlarda turistik yuklamalarning haddan tashqari ortganligi, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik tizimlarga ko‘rsatayotgan ta‘sir darajasi ilmiy asosda baholandi.

Tahlil va natijalar. Overturizmni barvaqt aniqlash uchun uning mezon va indikatorlarini belgilash lozim. Avvalo, turistik zichlikni ko‘rsatuvchi bazaviy ko‘rsatkichlar muhim hisoblanadi: turistlar sonining mahalliy aholi soniga nisbati, turistlar sonining mazkur hudud maydoniga nisbati, mavsumiy konsentratsiya (eng yuqori va eng past oylik ko‘rsatkichlar nisbati) va turizm infratuzilmasiga tushayotgan yuklama (mehmonxona o‘rinlari bandligi va h.k.). Overturizm indeksini hisoblash uchun quyidagi formula taklif etiladi:

$$O = P + T + \frac{S}{1000} + V + R,$$

bu yerda O – umumiy overturizm indeksi, P – turistik populyatsiya zichligi (ma’lum davrdagi turistlar sonining aholi soniga nisbati), T – turistik vaqt zichligi (turistlarning o’rtacha qolish kunlari bilan hisoblangan zichlik), S – turistik makon zichligi (turistlar sonining maydonga nisbati), V – sayyohlarning sub’ektiv baholash ko’rsatkichi (overturizm haqidagi tasavvur), R – mahalliy aholining sub’ektiv baholash ko’rsatkichi. Formula tarkibidagi V va R qiymatlarini aniqlash uchun sotsiologik so’rovnomma usuli qo’llanilishi nazarda tutiladi. Bunda turistlardan muayyan joydagi gavjumlik haqidagi fikri, mahalliy aholidan esa turizmning ular turmush tarziga ta’siri haqidagi qoniqish darajasi so’raladi. Shuningdek, kompleks yondashuv orqali overturizm holatini aniqlashda biror ko’rsatkich keskin yomonlasha boshlasa (masalan, aholi noroziligi), shu yo’nalishga alohida e’tibor qaratish lozimligi ma’lum bo’ladi.

Taqdim etilgan uslubiyatni amaliy sinovdan o’tkazish maqsadida Samarqand viloyati misolida tahlil o’tkazildi. Samarqand viloyati aholisi 2023 yil holatiga 4,16 million kishini tashkil etadi. 2024 yil davomida viloyatga jami 7,2 million sayyoh tashrif buyurgan, shundan 2,5 millioni xorijiy sayyohlar, 4,7 millioni mamlakatning boshqa hududlaridan kelgan mahalliy sayyohlardir. Turistlarning o’rtacha bo’lish davomiyligi 3 kun atrofida bo’lganligi qayd etilgan [8]. Ushbu raqamlar asosida hisoblangan turistik zichlik ko’rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

2024 yilda Samarqand viloyatida turistik zichlik ko’rsatkichlari

Ko’rsatkichlar	Qiymati
Xorijiy sayyohlar soni, nafar	2 523 000
Mahalliy sayyohlar soni, nafar	4 715 000
Jami sayyohlar soni, nafar	7 238 000
Aholi soni soni, nafar	4 159 000
Turistlar/aholi nisbati	1,74 (174%)
Turistlarning o’rtacha bo’lish davomiyligi	3 kun
Yillik “turist-kun” (sayyohlik kunlari)	21 714 000
Kundagi o’rtacha turistlar soni, nafar soni, nafar	59 500
Kunlik turistlar zichligi (mahalliy aholiga nisbatan)	1,4%

Yuqoridagi ma’lumotlarga asosan, bir yil davomida Samarqand viloyatiga keluvchi sayyohlar soni aholi sonidan qariyb 1,7 barobarga ko’p. Kunlik o’rtacha turistlar soni 59,5 ming nafar atrofida bo’lib, bu aholi sonining 1,4 foiziga tengdir. Albatta, turistik oqim vaqtincha bo’lgani uchun yil davomida bu ko’rsatkich sezilarli farqlanadi – asosiy gavjumlik mavsumlarda kuzatiladi. Shu bilan birga, Samarqand shahrining tarixiy markazi kabi alohida joylarda zichlik yanada yuqori bo’lishi mumkin. Masalan, Navro’z bayrami yoki xalqaro festivallar paytida bir kunda Registon maydoniga tashriflar soni mahalliy imkoniyatlardan ancha oshishi mumkin. Samarqandda ochilgan yangi “Silk Road Samarkand” turizm majmuasi mintaqadagi turistik yuklamani ma’lum darajada shahar tashqarisiga yoyishga xizmat qilmoqda, bu esa tarixiy shahar markaziga tushadigan bosimni kamaytirishda ijobiy rol o’ynaydi. 2024 yil ma’lumotlari asosida taxminan overturizm indeksiga kiruvchi ob’ektiv ko’rsatkichlarni hisoblasak, P (aholiga nisbatan turistlar) 1,74, T (vaqt zichligi) taxminan 5,22 (o’rtacha 3 kun $\times$ 1,74), S (maydonga nisbat turistlar) esa viloyat maydoniga (16,77 ming km²) nisbatan 431 ni tashkil etadi. Biroq, V va R ko’rsatkichlari bo’yicha ma’lumot yo’qligi sababli to’liq indeksni hisoblash imkonsiz. Shuningdek, overturizm darajasi uchun umume’tirof etilgan chegara qiymat ham hozircha mavjud emas. Shunga qaramay, mazkur tahlil Samarqand viloyatida turizm sohasidagi yuklamani boshqarish qay darajada muhim ekanini ko’rsatadi. Turistlar oqimining haddan tashqari oshishi

mahalliy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi uchun, hozirdanoq tegishli chora-tadbirlar joriy etilishi lozim. Turistik ma'lumotlar va sig'im imkoniyatlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar asosida maxsus indikatorlar hisoblanadi va overturizm indeksi hisoblab chiqiladi. Agar indeks belgilangan ostona qiymatdan oshsa, hududda overturizm xavfi borligi aniqlanadi va shunga muvofiq boshqaruv choralari ko'riladi; aks holda esa vaziyat doimiy monitoring qilib boriladi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlil va ma'lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, O'zbekistonning mashhur turistik hududlarida overturizm xavfi haqiqatan ham mavjud va uni uzoqni ko'zlab boshqarish lozim. Samarqand misolida ko'rilganidek, sayyohlik oqimlarini muvofiq tarzda yo'naltirish, ularni vaqt va makon bo'yicha tarmoqlantirish (diversifikatsiya qilish) zarur. Overturizmning oldini olish uchun quyidagi choralar tavsiya etiladi:

- sayyohlik oqimini mavsumdan tashqari davrlarga yo'naltirish (masalan, festival va tadbirlarni off-sezon oylarga ko'chirish);

- turistlarni kamroq band bo'lgan manzillarga yo'naltirish uchun yangi yo'nalishlarni targ'ib qilish (muqobil marshrutlar yaratish);

- madaniy meros ob'ektlarida bir vaqtda bo'lishi mumkin bo'lgan tashrifchilar sonini cheklash va elektron bilek tizimini joriy etish, mehmonxona va yashash joylari sonini hududning sig'imiga mos ravishda rejalashtirish, xususiy turar joylarni (masalan, Airbnb-turarjoyni qisqa muddatga ijaraga olishning onlayn xizmati) litsenziyalash orqali nazoratga olish;

- mahalliy aholi bilan hamkorlikda turizmni rivojlantirish, ularning manfaatlarini hisobga olish va turizmdan tushadigan daromadlarni mahalliy infratuzilmani yaxshilashga yo'naltirish.

Turizm sohasida mazkur tadbirlarni samarali amalga oshirish aniq dalil va ko'rsatkichlarga asoslanishi lozim. Shu maqsadda, yuqorida taklif etilgan overturizm indeksini har yili hisoblab borish va doimiy monitoring qilish tavsiya etiladi. Indeks ma'lumotlari orqali qaysi hudud va qaysi ko'rsatkichlarda muammo borligi erta aniqlanadi va shu asosda tegishli choralar ko'riladi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, O'zbekiston sharoitida turizm rivoji bilan bog'liq holda, overturizmni aniqlash va uning oldini olish strategiyasini hozirdan tayyorlash va joriy etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. McKinsey & Company; World Travel & Tourism Council. Coping with success: Managing overcrowding in tourism destinations. – London: McKinsey, 2017. – 40 s. – Rejim dostupa: <https://www.mckinsey.com/industries/travel/our-insights/coping-with-success-managing-overcrowding-in-tourism-destinations>.

2. World Tourism Organization (UNWTO). ‘Overtourism’? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions. – Madrid: UNWTO, 2018. – 68 p.

3. First Venice and Barcelona: now anti-tourism marches spread across Europe // The Guardian. – 10.08.2017. – <https://www.theguardian.com/travel/2017/aug/10/anti-tourism-marches-spread-across-europe-venice-barcelona>.

4. Buitrago, E. M.; Yñiguez, R. Measuring Overtourism: A Necessary Tool for Landscape Planning // Land. – 2021. – Vol. 10, No. 9. – P. 889. – DOI: 10.3390/land10090889.

5. Koens, K.; Postma, A.; Papp, B. Is Overtourism Overused? Understanding the Impact of Tourism in a City Context // Sustainability. – 2018. – Vol. 10, No. 12. – P. 4384. – DOI: 10.3390/su10124384.

6. Sustainable Travel International. What Is Overtourism and Why Is It a Problem? [Elektron resurs]. – 2024. – <https://sustainabletravel.org/what-is-overtourism>.

7. Weber, F.; Reitschmidt, C.; Kunz, V. Developing indicators for overtourism in culturally and naturally sensitive destinations. – Lucerne: HSLU, 2019. – 50 p.

8. Ismoilov, B.R.; Abdullaeva, M.K. Turizm sohasida geoqlli tahlil texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari // Innovatsion rivojlanish jurnali. – 2023. – №2. – B. 75–82. – <https://ijird.uz/storage/issues/2023-2/11.pdf>.

Х.И.Турдибеков Совершенствование методики оценки овертуризма в условиях Узбекистана	Kh.I.Turdibekov Improving the methodology for evaluating overtourism in the conditions of Uzbekistan
Аннотация: В статье анализируются теоретические основы и мировой опыт понятия «перетуризм» — перегрузка туристских потоков в условиях Узбекистана. В работе предлагается система показателей для оценки баланса между нормативным потенциалом туристических дестинаций и потребностями местных жителей и туристов в контексте резкого роста, наблюдаемого в сфере туризма в Узбекистане в последние годы, особенно в случае города Самарканда. В рамках исследования была разработана формула для расчета индекса чрезмерного туризма, которая включает в себя показатели плотности туристов и удовлетворенности с точки зрения туристов и жителей. Ключевые слова: чрезмерный туризм, туристическая емкость, индекс туризма, туристическая инфраструктура, плотность туристов, управление туризмом, устойчивый туризм	Annotation: This article analyzes the theoretical foundations and world experience of the concept of overtourism - overload of tourism flows in the conditions of Uzbekistan. The work proposes a system of indicators to assess the balance between the normative capacity of tourism destinations and the needs of the local population and tourists in the context of the sharp growth observed in recent years in the tourism sector in Uzbekistan, especially in the case of the city of Samarkand. As part of the study, a formula for calculating the overtourism index was developed, which includes indicators of tourist density and satisfaction from the point of view of tourists and residents. Keywords: overtourism, tourist capacity, tourism index, tourist infrastructure, tourist density, tourism management, sustainable tourism

Aziza Yusufbekovna Talibova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti katta o‘qituvchisi

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA EKSORSIYA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida ekskursiya xizmatlarini rivojlantirish masalalari tahliliga bag‘ishlangan. Raqamli texnologiyalarning ekskursiya xizmatlariga ta’siri, zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar va ularning samaradorligi o‘rganilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda ushbu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar va rivojlanish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli iqtisodiyot, ekskursiya xizmatlari, mehmonxona sohasi, raqamlashtirish, elektron tijorat, onlayn xizmatlar.

Kirish. Zamonaviy dunyoda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi turli sohalarda ulkan o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Xususan, turizm va ekskursiya xizmatlari raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq holda jadal rivojlanayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Jahon miqyosida ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni innovatsion texnologiyalar, mobil ilovalar, sun‘iy intellekt va virtual reallik (VR) yechimlari orqali amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda ko‘plab sayyohlik yo‘nalishlari ekskursiyalarni onlayn bron qilish, virtual turlar va interaktiv xaritalar orqali taklif qilmoqda. Masalan, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlarda sun‘iy intellekt bilan ishlovchi virtual gidlar va avtomatlashtirilgan ekskursiya tizimlari keng joriy etilgan. Xitoy va Janubiy Koreya kabi texnologik jihatdan ilg‘or davlatlar esa sayyohlar uchun raqamli identifikatsiya tizimlarini va big data asosidagi turistik tahlillarni qo‘llamoqda.

Shuningdek, COVID-19 pandemiyasi davrida ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi yanada tezlashdi. Ko‘plab muzeylar, tarixiy obidalar va diqqatga sazovor joylar virtual ekskursiyalarni joriy qildi. Masalan, Luvr muzeyi, Britaniya muzeyi, Vatikan muzeyi kabi yirik diqqatga sazovor maskanlar o‘z ekskursiyalarini onlayn rejimga o‘tkazdi. Bu esa sayohatchilarga masofadan turib madaniy meros bilan tanishish imkonini berdi. Shu bois, raqamli texnologiyalarni ekskursiya xizmatlariga tatbiq etish bugungi kunda global miqyosdagi eng dolzarb tendensiyalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston hukumati ham turizm va ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish bo‘yicha qator

chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Xususan, mamlakatda 2016-yildan boshlab turizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “2022–2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi” doirasida turizm infratuzilmasini zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish masalasi alohida e‘tiborga olingan.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasida turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish va infratuzilmasini modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori doirasida mamlakatda turistik xizmatlarni modernizatsiya qilish, onlayn xizmatlar va mobil ilovalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan qator dasturlar tasdiqlandi. Ushbu hujjatda ekskursiya xizmatlariga blokcheyn texnologiyalari, sun‘iy intellekt va raqamli xaritalash tizimlarini joriy etish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan. Shu sababli, ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish mavzusi bugungi kunda dolzarb va strategik ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish va turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotlar ushbu sohaning muhim yo‘nalishlarini ochib beradi. D. Buhalis [6] turizm raqamli texnologiyalarning ta‘siri va onlayn xizmatlarning mijozlarga qulaylik yaratishdagi rolini tahlil qilgan. J. Pesonen va S. Komppula [7] tadqiqotlarida ekskursiya xizmatlarini onlayn bron qilish tizimlari va interaktiv xizmatlarning turistik sohadagi ahamiyati yoritilgan. UNWTO [9] va OECD [10] hisobotlarida esa turizm sohasining global raqamlashtirish jarayonlari va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tendensiyalar tahlil qilingan.

O‘zbekistonda ekskursiya xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari [1,2] hamda Turizm va Madaniy meros vazirligi [3] tomonidan belgilangan davlat dasturlarida o‘z aksini topgan. I. Jo‘raboyev [11] va Sh. Ergashev [12] O‘zbekistonda turistik infratuzilmani raqamlashtirishda duch kelinayotgan muammolarni va ularni bartaraf etish yo‘llarini o‘rgangan. Shu bilan birga, Google Travel Insights [13] va Statista [14] hisobotlarida turistik xizmatlarni onlayn bron qilish tizimlarining jahon bozoridagi rivojlanish dinamikasi tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda tahlil, taqqoslash va empirik tadqiqot usullari qo‘llanilgan. Raqamli ekskursiya xizmatlarining samaradorligini baholash uchun statistik ma’lumotlar va xalqaro tajribalar tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy texnologiyalar bugungi kunda ko‘plab sohalarni tubdan o‘zgartirib, xizmat ko‘rsatish jarayonlarini soddalashtirmoqda. Ayniqsa, turizm va ekskursiya xizmatlari sohasida raqamlashtirish yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Agar ilgari sayyohlar gid yollash yoki ekskursiya agentliklari orqali xizmat olishga majbur bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda ularning aksariyati internet orqali o‘ziga mos ekskursiyalarni bron qilish, virtual turlarni tomosha qilish yoki sun‘iy intellekt yordamida ishlaydigan audiogid xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi iqtisodiy jihatdan katta o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Birinchi navbatda, sayyohlarga xizmat ko‘rsatish jarayoni avtomatlashtirilishi natijasida turizm sohasidagi ish samaradorligi ortmoqda. Masalan, ilgari ekskursiya agentliklari sayyohlarga ekskursiya yo‘nalishlarini taklif qilib, ularni individual ravishda tashkil qilishga majbur bo‘lsa, bugungi kunda ushbu jarayon raqamli platformalar orqali ancha soddalashtirilgan. Sayyohlar mobil ilovalar yordamida o‘zlari uchun eng qulay yo‘nalishlarni tanlashi, bron qilish va hatto virtual gid xizmatlaridan foydalanishi mumkin.¹

Bundan tashqari, raqamlashtirish turizm sohasining daromadlilikini oshirishga ham xizmat qilmoqda. Ko‘plab davlatlar o‘z turizm salohiyatini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanmoqda. Masalan, interaktiv xaritalar, onlayn bronlash tizimlari, sun‘iy intellekt orqali ishlaydigan tavsiyalar tizimi sayyohlarni aniq yo‘naltirishga va ularga xizmatlar ko‘rsatishga imkon yaratmoqda. O‘zbekistonda ham bu yo‘nalishda muhim ishlar olib

¹https://www.researchgate.net/publication/380502994_O%27ZBEKISTONDA_EKSKURSIYA_XIZMATINI_TASHKIL_QILISHNING_DOLZARBLIGI

borilmoqda. Jumladan, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlarimizda raqamli gid xizmatlari joriy qilinmoqda. Ijtimoiy jihatdan qaraganda, ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi sayyohlarning imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Agar ilgari sayyohlar mahalliy gidlar bilan bog‘lanishi yoki faqatgina tarjimonlar xizmatidan foydalanishi lozim bo‘lsa, hozirda mobil ilovalar, sun‘iy intellekt bilan ishlovchi virtual gidlar va onlayn tarjima xizmatlari ekskursiyalarni mustaqil tashkil qilishga yordam bermoqda. Bu esa turizmning ommaboplashishiga, yanada qulay va arzon bo‘lishiga olib kelmoqda.¹

Yana bir muhim jihat – ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi orqali turizm sohasi barqaror rivojlanmoqda. Turistik manzillarga ortiqcha yuklama tushmasligi uchun big data tahlillari yordamida sayyohlar oqimi boshqarilmoqda, bu esa tabiiy va madaniy meros obyektlarining ortiqcha ekspluatatsiya qilinishining oldini olishga yordam beradi. Shu sababli, raqamlashtirish nafaqat sayyohlar uchun, balki turizmni boshqarish va rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi iqtisodiy jihatdan turizm sohasining daromad olish imkoniyatlarini kengaytiradi, ijtimoiy jihatdan esa sayyohlarga qulaylik yaratib, ularning mustaqil sayohat qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu jarayon O‘zbekiston uchun ham muhim bo‘lib, mamlakatimiz turizm salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni so‘nggi yillarda sezilarli darajada jadallashdi. Davlat tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar, xususiyl sektorning faol ishtiroki va ilg‘or texnologiyalarning joriy etilishi ushbu sohani yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli texnologiyalar turizm infratuzilmasini takomillashtirish bilan birga, xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish, sayyohlar uchun qulay muhit yaratish va iqtisodiy o‘shishga turtki beruvchi omillardan biriga aylandi. Bugungi kunda ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi turizmni rivojlantirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib, davlat tomonidan qabul qilingan qator qarorlar va dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. Xususan, “E-Visa” tizimi joriy etilishi xorijiy sayyohlar uchun O‘zbekistonga tashrif buyurish jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtirdi. Shu bilan birga, mamlakat bo‘ylab elektron bronlash tizimlari ishga tushirilgani mehmonxonalar, ekskursiya agentliklari va boshqa turistik xizmatlarni onlayn tartibda boshqarish imkoniyatini yaratdi.²

Shu bilan birga, yirik shaharlar va turistik markazlarda raqamli gid xizmatlari joriy qilinmoqda. Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlarida mobil ilovalar, interaktiv xaritalar, audiogidlar va sun‘iy intellekt asosida ishlovchi virtual gidlar sayyohlarga o‘z ekskursiyalarini mustaqil tashkil qilish imkoniyatini bermoqda. Ushbu texnologiyalar orqali sayyohlar obidalar, tarixiy yodgorliklar va turistik maskanlar haqida batafsil ma‘lumot olish imkoniga ega bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Turizm va Madaniy meros vazirligi tomonidan “Digital Uzbekistan 2030” dasturi doirasida turizm sohasini raqamlashtirish bo‘yicha yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar turistik xizmatlarning sifatini oshirish, ularning shaffofligini ta‘minlash va xorijiy tajribani mahalliy sharoitga moslashtirishga qaratilgan. Xususan, sun‘iy intellekt asosida sayyohlarga moslashtirilgan tavsiyalar beruvchi tizimlar joriy qilinmoqda. Bundan tashqari, sayyohlar uchun maxsus chatbot xizmatlari ishlab chiqilmoqda, bu orqali ular mehmonxonalar, transport va diqqatga sazovor joylar haqida real vaqt rejimida ma‘lumot olish imkoniyatiga ega bo‘lishmoqda. Ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish faqat davlat darajasidagi tashabbus emas, balki xususiyl sektor ham bu jarayonda faol ishtirok etmoqda. IT-kompaniyalar va turizm sohasida ishlovchi tadbirkorlar mobil ilovalar, onlayn xizmatlar va innovatsion yechimlar orqali turizm ekotizimini yanada rivojlantirishga harakat qilmoqda. Mahalliy startaplar tomonidan ishlab chiqilgan raqamli ekskursiya ilovalari sayyohlar uchun qulay va moslashtirilgan xizmatlarni taklif etmoqda. Davlat esa soliq imtiyozlari va investitsiya qo‘llab-quvvatlash dasturlari orqali raqamli turizmni rivojlantirishni rag‘batlantirmoqda.

Raqamlashtirishning yana bir muhim jihati – turizm xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalarning keng

¹ <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/1074>

² https://www.researchgate.net/publication/375948282_O%27ZBEKISTONDA_TURIZM_SOHASINING_RIVOJLANISHINI_DAVLAT_TOMONIDAN_QO%27LLABQUVVATLASH_MEXANIZMINI_TAKOMILLASHTIRISH

joriy etilishi turistik xizmatlardan tushadigan daromad hajmini oshirish imkonini beradi. Xususan, sayyohlar onlayn bronlash tizimlari orqali turistik paketlar, mehmonxonalar va ekskursiyalarni rejalashtira olishlari – bu nafaqat qulaylik yaratadi, balki xizmatlar orasidagi raqobatni kuchaytirib, ularning sifatini oshirishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish xizmatlarning yanada avtomatlashtirilgan bo’lishiga imkon yaratmoqda. Masalan, sayyohlarga shaxsiylashtirilgan yo’nalishlar tavsiya qiluvchi tizimlar yoki turistik chatbotlar joriy qilinishi orqali xizmat ko’rsatishning yangi bosqichi shakllanmoqda. Raqamlashtirish orqali turistik xizmatlarning shaffofligi ham ta’minlanmoqda. Blokcheyn texnologiyalari asosida mehmonxonalar, ekskursiyalar va boshqa turistik xizmatlar bo’yicha real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa xizmatlarning sifatini oshirish, mijozlarning xavfsizligini ta’minlash va firibgarlikning oldini olishga yordam beradi.¹

Umuman olganda, ekskursiya xizmatlarining raqamlashtirilishi O’zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xizmatlarning sifatini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu jarayonni to’g’ri boshqarish va ilg’or texnologiyalarni joriy etish orqali O’zbekiston mintaqadagi eng ilg’or turistik markazlardan biriga aylanishi mumkin.

Ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni turizm sohasining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali nafaqat xizmat ko’rsatish sifatini oshirish, balki iqtisodiy samaradorlikka ham erishish mumkin. Xalqaro tajribalar shuni ko’rsatadiki, ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish mijozlarning qulayliklarini oshirish bilan bir qatorda, biznes subyektlari uchun ham yangi daromad manbalarini yaratmoqda. Masalan, Yevropa mamlakatlarida onlayn bronlash tizimlari va interaktiv gid xizmatlarining keng joriy etilishi natijasida ekskursiya xizmatlaridan tushadigan daromad hajmi sezilarli darajada oshgan.

O’zbekiston tajribasiga murojaat qiladigan bo’lsak, mamlakatimizda turizm sohasi iqtisodiyotni rivojlantirishda ustuvor yo’nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, “Digital Uzbekistan 2030” dasturi doirasida ekskursiya xizmatlarini modernizatsiya qilish, ularni raqamli platformalar bilan integratsiyalash bo’yicha keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlarimizda mobil ilovalar, sun’iy intellekt asosida ishlovchi gidlar, virtual ekskursiyalar va elektron bronlash tizimlari joriy etilgan. Ushbu innovatsion xizmatlar nafaqat mahalliy, balki xalqaro sayyohlar uchun ham qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish orqali xizmatlar sifati oshishi va turistik biznesning rentabelligi yuqorilashi kuzatilmoqda. Masalan, elektron bronlash va sun’iy intellekt asosida yo’naltirilgan ekskursiya xizmatlari operatsion xarajatlarni 30-40% ga kamaytirish imkonini bermokda. Bu esa sayyohlarga xizmat ko’rsatish jarayonlarini soddalashtirish bilan birga, turizm tashkilotlariga moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi.²

Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida xizmatlarni targ’ib qilish va marketing strategiyalarini ishlab chiqish turizm biznesining daromadlilikini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda big data va sun’iy intellekt texnologiyalari orqali sayyohlarning xatti-harakatlari, qiziqishlari va afzalliklarini o’rganish imkoniyati mavjud. Ushbu ma’lumotlar asosida sayyohlarga shaxsiylashtirilgan xizmatlar taklif qilinmoqda, bu esa ularning qoniqish darajasini oshiradi va turistik xizmatlardan foydalanish hajmini kengaytiradi. Biroq, ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish jarayonida ma’lum muammolar ham mavjud. Ulardan biri – raqamli infratuzilmaning hali to’liq shakllanmaganligi, xususan, chekka hududlarda internet sifati pastligi yoki texnologiyalardan foydalanish bo’yicha kadrlar yetishmovchiligi. Shu bois, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va davlat idoralari tomonidan raqamli savodxonlikni oshirish, mutaxassislarini tayyorlash va texnologik innovatsiyalarni keng joriy etish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqilishi lozim.

Umuman olganda, ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish turizm sohasida rivojlanishning ajralmas yo’nalishi bo’lib, u xizmat ko’rsatish sifati va iqtisodiy samaradorlikni oshirish

¹ https://renessans-edu.uz/files/books/2023-11-15-05-11-59_d4958c7dec23b111eeb01e58adb66705.pdf

² https://uniwork.buxdu.uz/resurs/21311_1_E1B79D497816FA6B68005C54C55D15F24E659A24.pdf

imkonini beradi. Ushbu jarayonni to‘g‘ri boshqarish va ilg‘or texnologiyalarni joriy etish orqali O‘zbekiston xalqaro turizm bozorida o‘z mavqeini mustahkamlashga erishishi mumkin. Shu sababli, kelgusida turizm va texnologiyalarni birlashtirish bo‘yicha strategik dasturlarni ishlab chiqish, investitsiyalarni jalb qilish va raqamli xizmatlar tarmog‘ini kengaytirish mamlakat turizm sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Olib borilgan tadqiqotdan xulosa qilib aytish mumkinki, O‘zbekistonda ekskursiya xizmatlarini raqamlashtirish jarayoni turizm sohasining jadal rivojlanishiga, turistik xizmatlar sifatining oshishiga va xorijiy sayyohlar oqimining ko‘payishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Kelgusida ushbu jarayonni jadallashtirish va ilg‘or raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali mamlakatimiz mintaqadagi yetakchi turistik markazlardan biriga aylanishi mumkin. Shu sababli, turizm sohasi uchun maxsus raqamli platformalarni ishlab chiqish, davlat-xususiy sheriklik doirasida raqamlashtirish loyihalarini kengaytirish va investitsiyalarni jalb qilish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-sentyabrdagi "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-iyuldagi "Turizm yo‘nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-238-sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Turizm va Madaniy meros vazirligi. O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturi (2021–2025 yillar). Toshkent, 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. Digital Uzbekistan 2030 dasturi. Toshkent, 2023.
5. N. Abdulbekova. O‘zbekistonda Smart-turizmini rivojlantirishning ahamiyati // Innovations in Technology and Science Education – SJIF 2023: –5.305 volume.–2 ISSUE.–15 671-675 b.
6. D. Buhalis. eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management. Pearson Education, 2003.
7. J. Pesonen & S. Komppula. "Digital Transformation in Tourism: Case Studies and Future Trends." Journal of Travel Research, 2022, 61(4), 789-804.
8. World Economic Forum. Travel and Tourism Competitiveness Report 2021. www.weforum.org.
9. UNWTO. Tourism Digital Transformation: Key Trends and Challenges. United Nations World Tourism Organization, 2022.
10. OECD. Digitalization and Innovation in Tourism: A Global Perspective. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2021.
11. I. Jo‘raboyev. O‘zbekiston turizm sektorida raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi va ekskursiya xizmatlarini takomillashtirish muammolari. Toshkent, 2023.
12. Sh. Ergashev & L. Qodirova. "O‘zbekistonda turistik infratuzilmani rivojlantirish va davlat siyosati." O‘zbekiston Iqtisodiy Tadqiqotlari Jurnal, 2023, 4(2), 211-225.
13. Google Travel Insights. Global Trends in Digital Tourism and Online Booking Patterns. Google Research Reports, 2022.
14. Statista. Global Online Booking Trends in the Travel Industry. www.statista.com, 2023.
15. Eurostat. Digital Economy and Society in Europe: Tourism Focus. European Commission, 2022.
16. Xitoy Xalq Respublikasi Turizm vazirligi. Big Data and AI in the Development of Smart Tourism in China. Beijing, 2020.
17. H. Martin & P. Williams. "The Role of Mobile Applications in Enhancing Tourist Experiences: A Comparative Study." Journal of Tourism Technology, 2023, 14(1), 115-132.
18. Turizmni rivojlantirish bo‘yicha Jahon Banki hisobotlari. Smart Tourism: How Digitalization Can Improve Visitor Experiences and Boost Economic Growth. Washington, D.C., 2021.

А.Талибова Эффективные пути развития экскурсионных услуг в условиях цифровой экономики Узбекистана	A.Talibova Effective ways to develop excursion services in the context of Uzbekistan's digital economy
Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития экскурсионных услуг в Узбекистане в условиях цифровой экономики. Изучено влияние цифровых технологий на экскурсионные услуги, современные организационно-экономические механизмы и их эффективность. Также освещены реформы, проводимые в данной сфере в Узбекистане, и перспективы развития. Ключевые слова: цифровая экономика, экскурсионные услуги, гостиничный сектор, цифровизация, электронная коммерция, онлайн-услуги.	Abstract. This article examines the development of excursion services in Uzbekistan in the context of the digital economy. The impact of digital technologies on excursion services, modern organizational and economic mechanisms, and their effectiveness are analyzed. In addition, the reforms implemented in this sector in Uzbekistan and prospects for future development are highlighted. Keywords: digital economy, excursion services, hospitality sector, digitalization, e-commerce, online services.

Нодир Нозимович Негматов – независимый консультант по маркетинговым исследованиям

РОЛЬ ВИЗУАЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ СТИМУЛОВ УЗБЕКИСТАНА В ФОРМИРОВАНИИ ЛОЯЛЬНОСТИ ТУРИСТОВ: НЕЙРОМАРКЕТИНГОВЫЙ ПОДХОД

Аннотация. В статье анализируется влияние визуальных и культурных стимулов Узбекистана на нейрофизиологические реакции туристов методами нейромаркетинга. Выявлены корреляции между архитектурными деталями, узбекской национальной символикой, используемые в сюжете, эмоциональным возбуждением и лояльностью, а также межкультурные различия. Предложены рекомендации для развития туристической индустрии.

Ключевые слова: нейромаркетинг, туризм, лояльность туристов, визуальные стимулы, культурные стимулы, эмоциональное вовлечение, айтрекинг, кожно-гальваническая реакция, индекс потребительской лояльности, кросс-культурные различия, маркетинг в туризме.

Введение. Туризм является одной из динамично развивающихся отраслей экономики Узбекистана, демонстрируя значительный рост в последние годы. Этому способствовал ряд факторов, включая упрощение визового режима для граждан многих стран, активное продвижение туристического потенциала страны на международной арене и улучшение туристической инфраструктуры. По данным Государственного комитета Республики Узбекистан по развитию туризма, в 2019 году страну посетило 6,7 миллиона иностранных туристов, что на 26% больше, чем в 2018 году (до начала пандемии COVID-19) [1]. После значительного спада, вызванного пандемией, наблюдается постепенное восстановление туристического потока. В 2023 году Узбекистан посетили 5,2 миллиона иностранных туристов [2], что свидетельствует о возвращении интереса к стране.

Несмотря на богатейшее культурное и историческое наследие Узбекистана, а также предпринимаемые усилия по развитию туристической отрасли, существует проблема, связанная с относительно низким уровнем повторных посещений страны туристами. Многие туристы, посетив Узбекистан однажды, не возвращаются, что ограничивает потенциал долгосрочного роста отрасли. Это указывает на необходимость более глубокого понимания факторов, влияющих на формирование лояльности туристов и их желания вернуться.

Традиционные методы исследования, такие как опросы и анкетирование, часто не позволяют выявить скрытые, неосознаваемые мотивы, влияющие на поведение туристов. Туристы не всегда могут точно сформулировать свои впечатления и причины,

побуждающие их к повторному посещению или, наоборот, отказу от него [5]. В этом контексте перспективным представляется применение методов нейромаркетинга – области знаний, находящейся на стыке нейробиологии, психологии и маркетинга. Нейромаркетинг использует нейрофизиологические методы для изучения бессознательных реакций потребителей на маркетинговые стимулы, позволяя получить более объективную и глубокую информацию об их предпочтениях и мотивации [12].

Цель настоящего исследования состоит в установлении влияния визуальных и культурных стимулов, характерных для туристического пространства Узбекистана, на нейрофизиологические корреляты лояльности туристов с применением комплекса методов нейромаркетинга. Достижение поставленной цели предполагает последовательную реализацию следующих задач: идентификацию и систематизацию ключевых визуальных и культурных стимулов Узбекистана, обладающих высоким потенциалом воздействия на эмоционально-поведенческие реакции туристов; измерение и анализ нейрофизиологических реакций туристов (посредством айтрекинга и регистрации кожно-гальванической реакции) на выделенный комплекс стимулов; оценку статистически значимых взаимосвязей между нейрофизиологическими показателями, субъективными оценками (на основе стандартизированных опросников) и уровнем лояльности, измеряемым с помощью шкалы Net Promoter Score (NPS) [14]; разработку научно обоснованных практических рекомендаций для субъектов туристической индустрии Республики Узбекистан по оптимизации маркетинговых стратегий и повышению лояльности туристов на основе полученных эмпирических данных.

Научная новизна данного исследования определяется тем, что впервые в Центрально-Азиатском регионе проводится комплексное нейромаркетинговое исследование в сфере туризма, фокусирующееся на влиянии визуальных и культурных стимулов Узбекистана на формирование лояльности туристов. В работе уделяется особое внимание анализу кросс-культурных различий в восприятии этих стимулов туристами из Европы, Азии и СНГ [11], что позволяет получить более дифференцированную картину и разработать таргетированные рекомендации. Для получения многомерных данных о реакциях туристов и повышения достоверности анализа применяется комбинация методов айтрекинга, регистрации кожно-гальванической реакции и опросов [7]. В отличие от традиционных маркетинговых исследований, опирающихся на субъективные оценки, разрабатываемые практические рекомендации основаны на объективных нейрофизиологических данных.

Анализ литературы по теме. Растущий интерес к нейромаркетингу в туризме связан с необходимостью углубленного понимания поведения потребителей, выходящего за рамки традиционных опросов, часто ограниченных субъективностью [5]. Нейромаркетинг, используя нейрофизиологические методы, предлагает объективный анализ реакций на стимулы [12].

Ключевыми концепциями являются эмоциональное вовлечение, имплицитная память и доверие [3]. Эмоции – центральный элемент в принятии решений о путешествиях, имплицитная память формирует неосознанные предпочтения, а доверие критически важно для выбора дестинации.

В исследованиях используются айтрекинг, ЭЭГ, фМРТ и GSR [7]. Айтрекинг отслеживает движения глаз, выявляя зоны визуального интереса; ЭЭГ и фМРТ регистрируют активность мозга; GSR измеряет эмоциональное возбуждение. Примеры включают анализ реакций на рекламу, изучение влияния цвета на бронирование, исследование роли сенсорных стимулов [9].

Теория "эмоционального якоря" Канемана [8] объясняет формирование долгосрочной привязанности через яркие впечатления. В туризме такими "якорями" выступают визуальные (архитектура, природа) и культурные (традиции, айдентика) стимулы [10].

Узбекистан, расположенный на Великом шелковом пути, с богатым наследием

(памятники ЮНЕСКО) и современными тенденциями, – уникальный объект для исследований. Однако, существуют вызовы, связанные со стереотипами и конкуренцией [11].

Несмотря на интерес к нейромаркетингу в туризме, исследований влияния визуальных и культурных стимулов Узбекистана на лояльность с применением нейрофизиологических методов не проводилось. Недостаточно данных о кросс-культурных различиях в восприятии. Данное исследование восполняет этот пробел, предоставляя объективные данные о реакциях туристов на особенности Узбекистана и предлагая практические рекомендации.

Методология и исследования. В процессе исследования данной проблемы нами использовались сравнительный анализ нейрофизиологических и поведенческих реакций двух групп респондентов: основной ($n=100$, иностранные туристы, впервые посещающие Узбекистан, с учетом географического разнообразия: Европа – 40, Азия (без СНГ) – 30, СНГ – 30) и контрольной ($n=50$, лица без опыта посещения страны). Методы включали айтрекинг (Pupil Capture) для оценки визуального внимания к архитектурным и культурным стимулам, регистрацию кожно-гальванической реакции (GSR, Grove GSR sensor) для измерения эмоционального возбуждения, а также стандартизированные опросники (NPS, анкеты). А также в процессе исследования данной проблемы нами использовались логический анализ, научные наблюдения, инновационные методы. Исследование состояло из трёх этапов: лабораторный (просмотр стимулов с фиксацией данных), полевой (сбор данных в реальных условиях) и пост-анализ (сравнение результатов, повторный опрос). Статистическая обработка (корреляция, регрессия, t -критерий Стьюдента) позволила выявить взаимосвязи между нейрофизиологическими реакциями, субъективными оценками и лояльностью туристов.

Анализ и результаты. В рамках теоретической базы исследования были рассмотрены ключевые концепции нейромаркетинга в туризме, включая эмоциональное вовлечение [3], имплицитную память [15] и доверие [6], а также их связь с нейрофизиологическими процессами. Проанализирована роль визуальных и культурных стимулов как факторов, формирующих “эмоциональные якоря” [8] и влияющих на лояльность туристов [10]. Узбекистан, с его богатым историческим и культурным наследием, рассмотрен как уникальный кейс, обладающий значительным туристическим потенциалом, но сталкивающийся с вызовами, связанными со стереотипами и конкуренцией [11].

На основе анализа данных айтрекинга и GSR, полученных в ходе лабораторного и полевого этапов исследования, были установлены следующие результаты:

Визуальные стимулы:

Анализ визуальных стимулов показал, что изображения архитектурных памятников Узбекистана, таких как Регистан, Чор-Минор и Ичан-Кала, вызывали у туристов основной группы, имевших опыт посещения страны, высокий уровень визуального внимания, концентрирующийся на куполах, минаретах, мозаичных панно и резных элементах декора. Это проявлялось в большем количестве и продолжительности фиксаций взгляда на указанных деталях по сравнению с участниками контрольной группы, не имевшими такого опыта (см. Таблицу 1). Кроме того, у основной группы наблюдался значительно более высокий уровень кожно-гальванической реакции (GSR) при просмотре этих изображений ($p < 0.05$), что свидетельствует о более выраженном эмоциональном возбуждении, особенно при восприятии ярких цветов и сложных орнаментов. Предположительно, данные паттерны визуального внимания и эмоционального реагирования могут коррелировать с активацией зрительной коры (области V1-V4) и вентрального стриатума, включая nucleus accumbens.

В отношении изображений национальной одежды и ремесел были зафиксированы выраженные кросс-культурные различия. Туристы из Азии демонстрировали повышенное внимание к деталям, таким как орнаменты и вышивка, а также более сильное повышение GSR по сравнению с туристами из Европы (см. Таблицу 1). Данный факт может объясняться культурной близостью и узнаваемостью этих стимулов для представителей

азиатских стран.

Таблица 1.

Сравнительный анализ показателей айтрекинга и GSR для визуальных стимулов (основная и контрольная группы, $M \pm SD$)

Стимул	Группа	Кол-во фиксаций	Длит. фиксаций (сек)	GSR (мкСм)
Регистан (мозаика)	Основная	12.5 ± 3.2	1.8 ± 0.5	2.1 ± 0.7
Регистан (мозаика)	Контрольная	8.1 ± 2.8	1.2 ± 0.4	1.3 ± 0.5
Сюзане (орнамент, азиатские туристы)	Основная	10.2 ± 2.9	1.5 ± 0.4	1.9 ± 0.6
Сюзане (орнамент, европ. туристы)	Основная	6.7 ± 2.1	1.0 ± 0.3	1.4 ± 0.4

Таблица 1 представляет результаты сравнительного анализа показателей айтрекинга и кожно-гальванической реакции (GSR) для двух групп участников (основной и контрольной) при просмотре изображений, представляющих визуальные стимулы Узбекистана. Представлены средние значения (M) и стандартные отклонения (SD) для количества фиксаций взгляда, длительности фиксаций и уровня GSR.

Регистан (мозаика):

- **Количество фиксаций:** Туристы из основной группы, посетившие Узбекистан, фиксировали взгляд на изображении мозаики Регистана значительно (статистическую значимость различий необходимо подтвердить t-тестом или другим подходящим статистическим критерием) большее количество раз (12.5 ± 3.2), чем участники контрольной группы (8.1 ± 2.8). Это указывает на более высокий уровень визуального интереса к данному стимулу у тех, кто имел реальный опыт взаимодействия с ним.
- **Длительность фиксаций:** Средняя продолжительность фиксаций взгляда на изображении мозаики Регистана также была значительно выше у туристов из основной группы (1.8 ± 0.5 сек) по сравнению с контрольной группой (1.2 ± 0.4 сек). Это свидетельствует о более глубокой обработке визуальной информации и, вероятно, о более сильном эмоциональном вовлечении у тех, кто видел Регистан вживую.
- **GSR:** Уровень GSR, отражающий эмоциональное возбуждение, был значительно выше у основной группы (2.1 ± 0.7 мкСм) по сравнению с контрольной (1.3 ± 0.5 мкСм). Это подтверждает, что изображение мозаики Регистана вызывает более сильную эмоциональную реакцию у тех, кто имел с ним реальный опыт взаимодействия.

Сюзане (орнамент):

- **Количество фиксаций:** При просмотре изображения сюзане (традиционной узбекской вышивки) наблюдались выраженные кросс-культурные различия. Туристы из Азии (основная группа) фиксировали взгляд на орнаменте значительно большее количество раз (10.2 ± 2.9), чем туристы из Европы (основная группа) (6.7 ± 2.1).
- **Длительность фиксаций:** Средняя продолжительность фиксаций также была значительно выше у азиатских туристов (1.5 ± 0.4 сек) по сравнению с европейскими туристами (1.0 ± 0.3 сек).
- **GSR:** Уровень GSR был выше у азиатских туристов (1.9 ± 0.6 мкСм) по сравнению с европейскими туристами (1.4 ± 0.4 мкСм).

Факторы лояльности:

Корреляционный анализ выявил статистически значимые ($p < 0.05$) положительные корреляции:

1. Между гипотетической активностью nucleus accumbens при просмотре визуальных стимулов и готовностью рекомендовать Узбекистан (NPS).
2. Между низким уровнем GSR в стрессовых ситуациях (аэропорт, базар) и уровнем доверия к стране (по данным опросов).

3. Между вниманием к деталям архитектуры (айтрекинг) и положительными отзывами об эстетике.

Выводы и предложения. Проведенное нейромаркетинговое исследование выявило значительное влияние визуальных и культурных стимулов Узбекистана на нейрофизиологические реакции туристов и формирование их лояльности. Установлено, что исторические архитектурные памятники вызывают более сильные эмоциональные реакции и привлекают больше внимания, чем современные объекты. Этот феномен объясняется эстетической ценностью, культурной значимостью, эффектом новизны и способностью исторических мест создавать "эмоциональные якоря" [10].

Некоторые культурные стимулы, в частности незнакомые аспекты национальной кухни, могут провоцировать стрессовые реакции, обусловленные культурным шоком [16]. Для смягчения этого эффекта и повышения адаптации туристов предлагается: предварительное информирование о местных традициях; организация постепенного погружения в культурную среду; вовлечение в интерактивные мероприятия; обеспечение поддержки со стороны гидов и переводчиков.

На основе полученных данных субъектам туристической индустрии Узбекистана рекомендуется следующее. В маркетинговых коммуникациях: акцентировать внимание на деталях архитектурных памятников в визуальных материалах; использовать сторителлинг через яркие образы; интегрировать элементы узбекской национальной музыки в цифровые кампании; продвигать национальную кухню с учетом особенностей восприятия, предоставляя информацию об ингредиентах и предлагая адаптированные варианты; внедрять VR/AR-технологии для создания "эмоционального якоря" до поездки. В сфере сервиса: проводить тренинги для персонала по межкультурной коммуникации; улучшать навигацию и информационную поддержку; создавать комфортную среду для туристов.

Следует учитывать ограничения данного исследования: ограниченную географию выборки (Европа, Азия, СНГ); технические сложности регистрации нейрофизиологических данных в полевых условиях; отсутствие данных о гендерном балансе; отсутствие данных о долгосрочном эффекте.

В перспективе рекомендуется: проведение лонгитюдного исследования для оценки сохранения эффекта; расширение выборки за счет туристов из других регионов; внедрение VR-туров для предварительного "эмоционального якорения"; проведение углубленных исследований влияния отдельных стимулов. Результаты имеют стратегическое значение для разработки эффективной стратегии продвижения туристического потенциала Узбекистана, делая акцент на уникальных визуальных и культурных стимулах, создании "эмоциональных якорей" и минимизации культурного шока, что будет способствовать повышению лояльности туристов, стимулированию повторных посещений и устойчивому развитию туристической отрасли.

Список использованной литературы:

1. Статистический сборник "Туризм в Узбекистане", 2020 г., Государственный комитет Республики Узбекистан по развитию туризма.
2. Отчет Государственного комитета Республики Узбекистан по развитию туризма за 2023 год.
3. Bagozzi, R. P., Gopinath, M., & Nyer, P. U. (1999). The role of emotions in marketing. *Journal of the academy of marketing science*, 27(2), 184-206.
4. Boucsein, W. (2012). *Electrodermal activity*. Springer Science & Business Media.
5. Cohen, S. A., Prayag, G., & Moital, M. (2014). Consumer behaviour in tourism: Concepts, influences and opportunities. *Current Issues in Tourism*, 17(10), 872-909.
6. Dimoka, A. (2010). What does the brain tell us about trust and distrust? Evidence from a functional neuroimaging study. *MIS quarterly*, 34(2), 373-396.
7. Genco, S. J., Pohlmann, A. P., & Steidl, P. (2013). *Neuromarketing for dummies*. John Wiley & Sons.
8. Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.

9. Krishna, A. (2012). An integrative review of sensory marketing: Engaging the senses to affect perception, judgment and behavior. *Journal of consumer psychology*, 22(3), 332-351.
10. Leder, H., Belke, B., Oeberst, A., & Augustin, D. (2004). A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments. *British Journal of Psychology*, 95(4), 489-508.
11. Meyer, E. (2014). The culture map: Breaking through the invisible boundaries of global business. PublicAffairs.
12. Morin, C. (2011). Neuromarketing: The new science of consumer behavior. *Society*, 48(2), 131-135.
13. Murphy, E. R., Illes, J., & Reiner, P. B. (2008). Neuroethics of neuromarketing. *Journal of Consumer Behaviour*, 7(4-5), 293-302.
14. Reichheld, F. F. (2003). The one number you need to grow. *Harvard business review*, 81(12), 46-55.
15. Schacter, D. L. (1987). Implicit memory: History and current status. *Journal of experimental psychology: Learning, memory, and cognition*, 13(3), 501.
16. Winkelman, M. (1994). Cultural shock and adaptation. *Journal of counseling & development*, 73(2), 121-126.

N.Negmatov O‘zbekistonning vizual va madaniy omillarining turistlar xolisligini shakllantirishdagi roli: neyromarketing yondashuvi	N.Negmatov The role of visual and cultural incentives of Uzbekistan in shaping tourist loyalty: a neuromarketing approach
Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning vizual va madaniy omillarining turistlarning neyrofiziologik reaksiyalariga ta’siri neyromarketing usullari yordamida tahlil qilingan. Arxitektura detallari, so‘zanida foydalanilgan o‘zbek milliy ramzlari naqshlari, his-hayajonning kuchayishi va xolislik, shuningdek, madaniy farqlarning o‘zaro bog‘liqliklari aniqlandi. Turizm sanoatini rivojlantirish uchun tavsiyalar keltirilgan. Kalit so‘zlar: neyromarketing, turizm, turistlar xolisligi, vizual stimullar, madaniy stimullar, hissiy jalb qilish, aytreqing, teri-galvanik reaksiya, iste’molchi xolisligi indeksi, madaniy farqlar, turizm marketingi.	Abstract. The article analyzes the impact of visual and cultural stimulus from Uzbekistan on the neurophysiological reactions of tourists using neuromarketing methods. Correlations were identified between architectural details, Uzbek national symbolism, used in suzani patterns, emotional excitement, loyalty, and cross-cultural differences. Recommendations are proposed for the development of the tourism industry. Keywords: neuromarketing, tourism, tourist loyalty, visual incentives, cultural stimulus, emotional engagement, eye-tracking, galvanic skin response, net promoter score, cross-cultural differences, marketing in tourism.

Nodirjon Abduxalil o‘g‘li Xoliqov – “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti assistenti

Ibragim Xudayarovich Nimatov – “Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti stajor-o‘qituvchisi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TURISTIK SALOHİYATI: TAHLILLAR VA ISTIQBOLLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi turistik salohiyati statistik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu sohaga yondosh omillar o‘rganilib, tadqiq etilgan. Shu bilan bir qatorda, respublikamizda turizm sektorini rivojlantirish, yangi turmahsulotlar yaratish, zamonaviy kadrlar bilan ta’minlash maqsadida turistik sektor va unga ta’sir etuvchi omillarning istiqboldagi qiymatlari mualliflar tomonidan prognoz qilingan.

Kalit so‘zlar: turizm, ziyorat turizmi, korrelyatsiya, regressiya, korrelyatsiya matritsasi, omilli tahlil, ekonometrik tahlil.

Kirish. Jahonda ziyorat turizmi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim tarmog‘iga

aylangan bo‘lib, mamlakatlar iqtisodiy o‘sishi va madaniy aloqalarini kengaytirishga katta hissa qo‘shmoqda. Bu turizm turi diniy va ma‘naviy merosni saqlash, infratuzilmani rivojlantirish va xalqaro aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Oxford Business Group xalqaro konsalting firmasi ma‘lumotlariga ko‘ra, “har yili taxminan 330 million kishi ziyorat maqsadlariga ko‘ra sayohat qiladi va bu sayohatlar ziyoratlarni, shuningdek, yil davomida muhim tarixiy va diniy joylarga ekskursiyalarni o‘z ichiga oladi. Xalqaro turistlarning taxminan 25 foizi ushbu turizm turiga qiziqish bildirmoqda. 2023-yilda ziyorat turizmdan global daromad 15,1 milliard AQSh dollarni tashkil etgan va 2033-yilga kelib bu ko‘rsatkich 41 milliard dollarga yetishi kutilmoqda”¹. Bu borada, ziyorat turizmi nafaqat turistlarning ma‘naviy ehtiyojlarini qondirish uchun ruhiy makonlarga jalb qiladi, balki mamlakatlar uchun katta iqtisodiy foyda keltiradi. Shu jihatdan ham bugungi kunda ziyorat turizmiga oid destinatsiyalarni rivojlantirish zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodiy adabiyotlarda hamda turizm sohasiga oid ilmiy ishlarda ziyorat turizmini rivojlantirishning nazariy-metodologik jihatlarini ko‘plab xorijlik olimlar, jumladan: G.Richards, J.Wilson², Richard George, Brian King³ A.Yu.Aleksandrova, I.T.Balabanov, M.A.Jukova, M.B.Birjakov, Yu.A.Barzikin, N.I.Kabushkin, R.V.Kolotova, A.E.Saak, V.A.Kvartalnov⁴ va boshqa olimlar tomonidan yoritilgan.

Ziyorat turizmini tadqiq etishda mamlakatimiz olimlaridan Q.X.Abdurahmanov, N.T.To‘xliyev, M.Q.Pardayev, I.S.Tuxliyev, A.A.Eshtayev, B.Sh.Safarov, O.M.Pardayev, M.T.Aliyeva, O.H.Xamidov, A.N.Norchayev, A.T.Mirzayev, N.S.Ibragimov⁵ kabi iqtisodchi olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar.

Shu bilan birga, turizm sohasining rivojlanishi tendensiyalarining ayrim jihatlarini, shuningdek turistik hududlarning turistik raqobatbardoshligini, jozibadorligini oshirish kabi masalalarga keng to‘xtalib o‘tishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida analiz va sintez, abstrakt-mantiqiy tahlil, ekonometrika, kuzatish, qiyoslash, korrelyatsiya, regressiya, statistik va iqtisodiy tahlil kabi usullarni qo‘llagan holda o‘rganilgan.

Tahlil va natijalar. Biz tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasida ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar soniga (Y) ta’sir qiluvchi omillarni belgilab oldik(1-jadval).

Bunda biz tadqiqot davomida quyidagi 2 ta gipotezani tekshiramiz:

H0 — X1, X2, X3, X4, X5, X6, X7, X8, X9, X10, X11 omillarning kamida bittasi Y ga ta’siri statistik ahamiyatga ega.

H1 — X1, X2, X3, X4, X5, X6, X7, X8, X9, X10, X11 omillarning hech biri Y ga ta’siri statistik ahamiyatga ega emas.

¹<https://oxfordbusinessgroup.com/reports/saudi-arabia/2023-report/>

² Greg Richards, Julie Wilson—“ Today's youth travellers, tomorrows global nomads: New horizons in independent youth and student travel: A report for the International Student Travel Confederation (ISTC) and the Association of Tourism and Leisure Education (ATLAS)” International Student Travel Confederation, 2003.

³ Creating a scale for assessing socially sustainable tourism. H Qiu Zhang, DXF Fan, TSM Tse, B King - Journal of Sustainable Tourism, 2017

⁴ Александрова А. Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. - М.: Аспект Пресс, 2001.— 464 с.; Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма. -М.: Финансы и статистика, 2003. —176 с.;

⁵Абдурахмонов К.Х. Менеджмент туризма: Учебное пособие. — Т.: Филиал ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» в г. Ташкенте, 2013. -248 с.; Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. — Т.: Гос. Науч. Изд. "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2006. -386 с.; Pardayev M.Q., Atabayev R. Turistik resurslarni tahlil qilish va baholash. -Samarqand: SamISI, 2006. — 137 b.; Tuxliev I. Turizm asoslari. Samarqand: SamISI. 2015. — 271 b.; Eshtayev A.A. Globallashuv sharoitida turizm industriyasini boshqarishning marketing strategiyasi (O‘zbekiston Respublikasi turizm tarmog‘i misolida). DSc. Dissertatsiya avtoreferati — Samarqand. 2019.-246 b.; B.Sh. Safarov Milliy turizm xizmatlar bozorini innovatsion rivojlantirishning metodologik asoslari. //Monografiya. -T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2016. —148 b.; Pardayev O.M. Menajment. O‘quv qo‘llanma. — T.: Fan va texnologiya, 2019. —248 b.; Aliyeva M.T. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida turizm xizmatlari sohasini boshqarishning iqtisodiy jihatlarini: iqt.fan.dok. diss. avtoref. — S.: SamISI, 2019. -77 b; Hamidov O.H., Norchayev A.N. Ekoturizm. — Darslik. — T.: TDIU, 2011. -138 b.; Norchayev A.N. Zamonaviy turizm infratuzilmasining shakllanish va rivojlanish tendensiyalari. DSc. Dissertatsiya avtoreferati-Toshkent. 2021.; Mirzayev A.T. O‘zbekistonda turistik-rekreasiya faoliyatini boshqarish metodologiyasini takomillashtirish. DSc. diss. avtoref. — Toshkent, 2021. —68 b.; Ibragimov N.S., Turistik hududni barqaror rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari // Buxoro: Durdona nashriyoti 2020. — 204 b.

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasida ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar soni va unning o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omillar dinamikasi

Yillar	Y- O‘zbekiston Respublikasi da ziyorat maqsadida joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar, nafar	X1- Respublika mizga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni. Nafar	X2- Turistik xizmatlar eksporti mlrd. so‘m	X3- Transport xizmatlar i eksporti. mlrd. so‘m	X4- Joylashtirish vositalarida joylashtirilg an shaxslar soni, ming kishi	X5- O‘zbekiston Respublikas ida, turistik firma va tashkilotlar, birlik	X6- Jismoniy shaxslarga xizmatlar, madaniyat va dam olish xizmatlari eksporti, mlrd. so‘m	X7- YalM hajmi mlrd. so‘m (yakuniy iste‘mol usulida, doimiy narxlarda, yillik)	X8- Turistik xizmatlar ar importi mlrd. so‘m	X9- Transp ort xizmatl ari importi , mlrd. so‘m	X10- Aholi jon boshiga YalM hajmi ming so‘m	X11- Mehmonxo na va shunga o‘xshash joylashtirish vositalari obyektlari soni
2010	17051	1398702	2733	8590	946,8	313	2	65838,9	758	24940	2763,7	434
2011	20197	1472245	3416	11358	1122,1	332	5	84876,7	778	29810	3518,6	500
2012	21394	1946607	5679	13476	1189,6	351	5	110564,6	1238	30280	4285,2	483
2013	21599	2028620	11123	14063	1216,4	348	27	136899,9	2785	34830	5069,3	541
2014	22895	1938035	10520	15043	1271,9	343	44	163849,7	2871	41210	6074,2	613
2015	23854	2034253	11875	14811	1325,2	398	56	200316,3	3521	23230	7072,2	661
2016	27422	2157676	12525	15257	1513,1	433	49	234481,8	3454	29720	8020,1	750
2017	58199	2847877	54690	16007	1714,2	449	2	266648,4	13589	30300	9802,1	816
2018	98553	5346219	10411	16879	2125,9	502	9	376269,8	15069	38370	12945,7	916
2019	105221	6748512	13130	17657	2193,4	517	10	505766,1	16515	41510	15863,8	1051
2020	42182	1504126	2558	14261	702,8	337	4	603956,2	4425	16560	17688,5	1156
2021	27045	1881334	4221	17441	1217	288	14	721712,7	8869	21110	21149,2	1085
2022	58872	5232780	16098	22047	2250,3	330	13	869779,8	14298	40610	25151,9	1167
2023	72999	6626301	21431	24404	2524,3	582	112	1058208,7	13393	90360	29291,4	1387

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan

Ushbu omillar O‘zbekiston Respublikasida ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar sonining 2010-yildan 2023-yilgacha

o'zgarish dinamikasi quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida biz o'rganilayotgan omillar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlarni tahlil qilish maqsadida korrelyatsiya matritsasini tuzdik (2-jadval). Ushbu matritsa omillar orasidagi korrelyatsion bog'lanish darajasini aniqlash imkonini beradi.

2-jadval.

O'zbekiston Respublikasida ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalarida ro'yxatdan o'tganlar soni va unga ta'sir etuvchi omillarning korrelyatsiya matritsasi¹

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
Y	1.0000											
X1	0.9024	1.0000										
X2	0.3319	0.2820	1.0000									
X3	0.6001	0.7818	0.3514	1.0000								
X4	0.8005	0.9441	0.4441	0.8262	1.0000							
X5	0.7691	0.7808	0.4508	0.5552	0.7722	1.0000						
X6	0.0439	0.3237	0.1069	0.5482	0.4097	0.5202	1.0000					
X7	0.5182	0.6499	0.1189	0.8760	0.5985	0.3469	0.3924	1.0000				
X8	0.9094	0.8705	0.5132	0.7624	0.8523	0.6440	0.0747	0.6736	1.0000			
X9	0.4600	0.7211	0.2579	0.7111	0.7481	0.6996	0.7436	0.5519	0.4554	1.0000		
X10	0.5578	0.6709	0.1505	0.8865	0.6222	0.3679	0.3672	0.9978	0.7145	0.5372	1.0000	
X11	0.6440	0.6755	0.1987	0.8487	0.6003	0.4599	0.3357	0.9604	0.7501	0.4783	0.9707	1.0000

Ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalarida ro'yxatdan o'tganlar soniga ta'sir etuvchi omillar bo'yicha korrelyatsiya matritsasi yordamida omillar orasidagi bog'liqlikni tahlil qildik. Multikollinearlikni aniqlash uchun Chaddock shkalasi bo'yicha korrelyatsiya ko'rsatkichlari 0,7 yoki undan yuqori bo'lsa, omillar orasida kuchli bog'liqlik mavjud deb qaraladi². Matritsada bunday ko'rsatkichlar kuzatilgan va ular multikollinearlik ehtimolini bildiradi. Ushbu holat multikollinearlik muammosini keltirib chiqarishi mumkin, ya'ni bu omillar birgalikda modelga kiritilganda natijalarning aniqligini pasaytiradi va regressiya koeffitsientlarining ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, mazkur omillarning Y ga ta'sirini baholashda har birini alohida modellar orqali tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv har bir omilning Y ga ta'sirini aniqroq aniqlash imkonini beradi va modelning statistik ishonchliligini oshiradi. Natijada, multikollinearlikni oldini olib, qabul qilinadigan ilmiy xulosalar chiqariladi. Shuning uchun biz tahlilda faqat X2, X3, X5, X6 va X9 omillarni qoldiramiz va tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi nazariy modelni taklif etamiz (1):

$$Y = \beta_0 + \beta_2 \cdot X_2 + \beta_3 \cdot X_3 + \beta_5 \cdot X_5 + \beta_6 \cdot X_6 + \beta_9 \cdot X_9 + \epsilon \quad (1)$$

Bu yerda: $\beta_0, \beta_2, \beta_3, \beta_5, \beta_6, \beta_9$ - modelning parametrlarini ifodalovchi koeffitsiyentlar, ϵ - xatolik (error).

Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz OLS usuliga asoslangan holda Gretl dasturi yordamida quyidagi natijalar olindi (3-jadval).

Ushbu modelda $R^2 = 0.946$ bo'lib, bu esa mustaqil omillar Y ning o'zgarishini 94.6% aniqlik bilan tushuntirishini anglatadi. Adjusted R^2 qiymati esa 0.914 bo'lib, model mustaqil omillar sonini hisobga olgan holda yuqori aniqlikni tasdiqlaydi. F-statistika qiymati $F(5, 8) = 28.14232$ va uning p-qiymati (0.000017) modelning umumiy statistik ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Durbin-Watson statistikasi 1.685 bo'lib, qoldiqlar orasida avtokorrelyatsiya mavjud emasligini bildiradi (3-jadval). Ushbu ko'rsatkichlar modelning ishonchliligini va samaradorligini tasdiqlaydi.

X3, X5 va X6 omillari Y ga sezilarli darajada ta'sir qiladi, chunki ularning p-qiymati 0.001 dan kichik. X2 omili 10% darajada statistik jihatdan ahamiyatli bo'lib, gipotezalarimizni tasdiqlash va Y ni prognoz qilish uchun foydalanish mumkin deb o'ylaymiz. Biroq, X9 omili

¹ GRETL dasturi yordamida muallif tomonidan hisoblandi

² Chaddock, R. E. (1925). Principles and methods of statistics. Houghton Mifflin. https://archive.org/details/principlesmethod0000chad/page/n5/mode/2up?utm_source=chatgpt.com

3-jadval

O‘zbekistonda ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar sonining o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlil natijalari¹

	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value	
const	-121553	15505.7	-7.839	<0.0001	***
x2	-0.459487	0.217341	-2.114	0.0674	*
x3	4.09901	0.913162	4.489	0.0020	***
x5	312.017	42.2856	7.379	<0.0001	***
x6	-705.184	120.211	-5.866	0.0004	***
x9	0.0405697	0.277267	0.1463	0.8873	
Mean dependent var	44105.93	S.D. dependent var		30013.04	
Sum squared resid	6.30e+08	S.E. of regression		8873.791	
R-squared	0.946205	Adjusted R-squared		0.912582	
F(5, 8)	28.14232	P-value(F)		0.000071	
Log-likelihood	-143.2198	Akaike criterion		298.4397	
Schwarz criterion	302.2740	Hannan-Quinn		298.0847	
rho	0.111547	Durbin-Watson		1.685777	

Note: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

ahamiyatli emas ($p = 0.8873$) va Y ga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi (3-jadval). Shu sababli, ushbu omilni modeldan chiqarib tashlash tavsiya etiladi. Modelning yuqori aniqlik darajasi va ahamiyatli omillar orqali Y o‘zgarishlarini tahlil qilish samarali ekanligi ko‘rinadi. Shundan kelib chiqqan holda, quyidagi regressiya tenglamasini tuzish mumkin (2):

$$Y = -0.459487 \cdot X_2 + 4.09901 \cdot X_3 + 312.017 \cdot X_5 - 705.184 \cdot X_6 - 121553 \quad (2)$$

Transport xizmatlari eksporti (X_3) ning 1 mlrd. So‘mga oshishi O‘zbekistonda ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar soni (Y) ni 4.099 birlikka oshiradi. O‘zbekiston Respublikasida turistik firma va tashkilotlar soni (X_5) ning 1 birlikka oshishi esa Y ni 312.017 birlikka oshiradi.

Yuqoridagi tenglamadan (2) foydalangan holda X_2 , X_3 , X_5 va X_6 omillarni Gretl dasturi yordamida prognoz qiymatlarini hisoblaymiz (4-jadval):

4-jadval

Ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar soni va unga ta’sir etuvchi omillar prognoz qiymatlari²

Yillar	O‘zbekiston Respublikas i turistik xizmatlar eksporti mlrd. so‘m	O‘zbekiston Respublikas i transport xizmatlari eksporti. mlrd. so‘m	O‘zbekiston Respublikasida , turistik firma va tashkilotlar, birlik	O‘zbekiston Respublikasi jismoniy shaxslarga xizmatlar, madaniyat va dam olish xizmatlari eksporti, mlrd. so‘m	O‘zbekiston Respublikasida ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar, nafar
	X2	X3	X5	X6	Y
2024	18827,984	22071,448	460,9188	42,95712	73788,69969
2025	19619,9	22907,175	469,77375	45,33075	77939,52695
2026	20411,816	23742,902	478,6287	47,70438	82090,35421
2027	21203,732	24578,629	487,48365	50,07801	86241,18147
2028	21995,648	25414,356	496,3386	52,45164	90392,00873

¹ GRETL dasturi yordamida muallif tomonidan hisoblandi

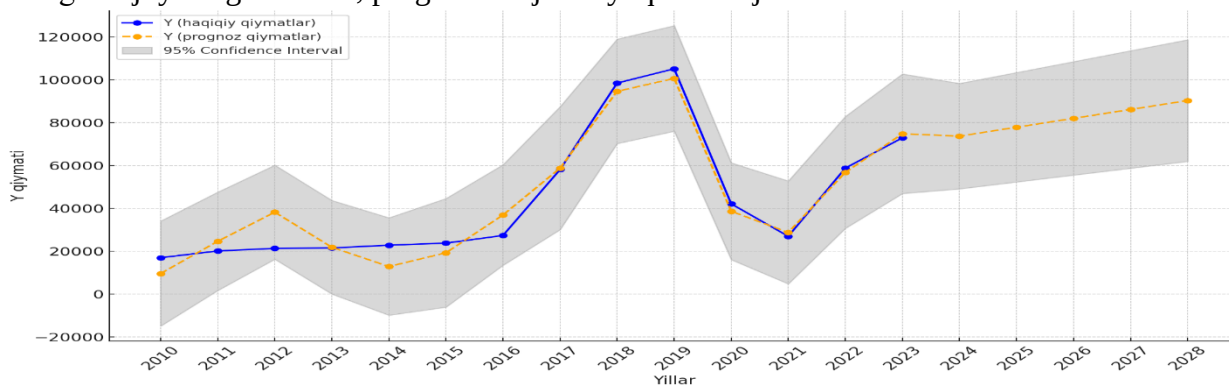
² Muallif ishlanmasi

T turistik xizmatlar eksporti (X3) va turistik firma va tashkilotlar soni (X5) 2028-yilda mos ravishda 25414,36 mlrd. so‘m va 496 birlikka yetishi prognoz qilingan. Shuningdek, transport xizmatlari eksporti (X2) va jismoniy shaxslar xizmatlari eksporti (X6) ham o‘shib, mos ravishda 21995,65 mlrd. so‘m va 52,45 mlrd. so‘mni tashkil etadi.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytganda, prognoz natijalariga ko‘ra, 2024-yilda O‘zbekistonda ziyorat maqsadida joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar soni 73789 nafarga teng bo‘lishi kutilmoqda, bu ko‘rsatkich 2028-yilda 90392 nafargacha oshadi. Bu esa prognoz davrida sayyohlik faoliyatida sezilarli o‘shish kutilayotganligini ko‘rsatadi. Ushbu ma‘lumotlar iqtisodiy tahlil uchun zarur bo‘lib, turizm sektorining barqaror rivojlanishi istiqbolli ekanligini tasdiqlaydi.

Ushbu prognoz natijalarini (4-jadval) Python dasturlash tilining **Matplotlib** kutubxonasi yordami vizuallashtirdik (1-rasm). Biz o‘rgangan omillar Y ning o‘zgarishini 94,62 foizini tushuntirib bera oladi (2-jadval, $R^2 = 0.946$) hamda prognoz natijalarimiz 95 foizlik ishonch oralig‘ida joylashgan bo‘lib, prognoz natijalari yuqori darajada ishonchli deb hisoblash mumkin.

1-rasm. O‘zbekistonda ziyorat maqsadida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida ro‘yxatdan o‘tganlar sonining haqiqiy (2010-2023) va prognoz (2010-2028) qiymatlarining 95% ishonch oralig‘i joylashuvi¹

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, haqiqiy va prognoz qiymatlar 2010-2023 yillar davomida o‘zaro mos kelib, prognozning aniqligini tasdiqlaydi. 2016-2018 yillar orasida keskin o‘shish kuzatilgan bo‘lsa, 2019-2021 yillar oralig‘ida sezilarli pasayish qayd etilgan. 2022-yildan boshlab prognoz qiymatlar barqaror o‘shishni ko‘rsatib, 2028-yilgacha ishonch oralig‘i ichida qolmoqda. Ushbu tahlil turistik va iqtisodiy ko‘rsatkichlar barqaror rivojlanishini taxmin qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Александрова А. Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. - М.: Аспект Пресс, 2001. – 464 с.; Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма. -М.: Финансы и статистика, 2003. –176 с.;
2. Абдурахмонов К.Х. Менежмент туризма: Учебное пособие. – Т.: Филиал ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» в г. Ташкенте, 2013. -248 с.;
3. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Менежмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. – Т.: Гос. Науч. Изд. "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2006. -386 с.;
4. Pardayev M.Q., Atabayev R. Turistik resurslarni tahlil qilish va baholash. -Samarqand: SamISI, 2006. – 137 b.; Tuxliev I. Turizm asoslari. Samarqand: SamISI. 2015. – 271 b.;
5. B.Sh. Safarov Milliy turizm xizmatlar bozorini innovatsion rivojlantirishning metodologik asoslari. //Monografiya. -T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2016. –148 b.;
6. Hamidov O.H., Norchayev A.N. Ekoturizm. — Darslik. — T.: TDIU, 2011. -138 b.;
7. Eshtayev A.A. Globallashuv sharoitida turizm industriyasini boshqarishning marketing strategiyasi (O‘zbekiston Respublikasi turizm tarmog‘i misolida). DSc. Dissertatsiya avtoreferati – Samarqand. 2019.-246 b.;
8. Pardayev O.M. Menejment. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2019. –248 b.; Aliyeva M.T. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida turizm xizmatlari sohasini boshqarishning iqtisodiy jihatlari: iqt.fan.dok. diss. avtoref. – S.: SamISI, 2019. -77 b.;

¹ Matplotlib Pythonda muallif tomonidan vizuallashtirildi

9. Norchayev A.N. Zamonaviy turizm infratuzilmasining shakllanish va rivojlanish tendensiyalari. DSc. Dissertatsiya avtoreferati-Toshkent. 2021.;
10. Mirzayev A.T. O‘zbekistonda turistik-rekreatsiya faoliyatini boshqarish metodologiyasini takomillashtirish. DSc. diss. avtoref. – Toshkent, 2021. –.68 b.;
11. Ibragimov N.S., Turistik hududni barqaror rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari // Buxoro: Durdona nashriyoti 2020. – 204 b.;
12. Xoliqov N.A. “Ziyorat turizmiga oid destinatsiyalarni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish (Samarqand viloyati misolida)” PhD dissertatsiyasi, Samarqand-2024, 81-87 b.;
13. Creating a scale for assessing socially sustainable tourism. H Qiu Zhang, DXF Fan, TSM Tse, B King - Journal of Sustainable Tourism, 2017
14. Greg Richards, Julie Wilson-“ Today's youth travellers, tomorrows global nomads: New horizons in independent youth and student travel: A report for the International Student Travel Confederation (ISTC) and the Association of Tourism and Leisure Education (ATLAS)” International Student Travel Confederation, 2003.
15. Chaddock, R. E. (1925). Principles and methods of statistics. Houghton Mifflin.https://archive.org/details/principlesmethod0000chad/page/n5/mode/2up?utm_source=chatgpt.com
16. <https://oxfordbusinessgroup.com/reports/saudi-arabia/2023-report/>

Н.Холиков, И.Ниматов Туристический потенциал Республики Узбекистан: анализ и перспективы	N.Kholikov, I.Nimatov Tourism capacity of the Republic of Uzbekistan: analysis and prospects
Аннотация. В данной статье статистически анализируется туристический потенциал Республики Узбекистан. Также изучаются и исследуются факторы, связанные с этой сферой. В то же время авторы прогнозируют будущие значения туристического сектора и факторы, влияющие на него, в целях развития туристического сектора, создания новых туристических продуктов и обеспечения его современными кадрами в нашей республике. Ключевые слова: туризм, паломнический туризм, корреляция, регрессия, корреляционная матрица, факторный анализ, эконометрический анализ.	Abstract. This article statistically analyzes the tourism potential of the Republic of Uzbekistan. Also, factors related to this area are studied and researched. At the same time, authors forecasts the future values of the tourism sector and the factors affecting it in order to develop the tourism sector, to create new tourism products, and to provide it with modern personnel in our republic. Keywords: tourism, pilgrimage tourism, correlation, regression, correlation matrix, factor analysis, econometric analysis.

Азиза Пирмаматовна Махмудова – СамИСИ “Туризм” кафедраси доценти, и.ф.ф.д.
Ситора Отабековна Ҳамраева – СамИСИ магистранти

МАМЛАКАТИМИЗДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА BIG DATA ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантиришда инновацион технологиялардан, хусусан, бугунги кунда ушбу соҳада тизимли маълумотлар билан ишлаш учун энг қулай бўлган Big Data технологияларидан фойдаланиш йўллари ва истикболлари келтирилган.

Калит сўзлар: глобал интернет тармоғи, дастурий-аппарат тизимлари, Big Data технологияси, шахсийлаштирилган туристик маҳсулотлар, потенциал туристик истеъмолчилар, жозибали туристик маҳсулотлар, малакали кадрлар, сайёҳат мақсадлари.

Кириш. Бугунги кунда туризм соҳаси жадал ривожланаётган соҳалардан бири бўлиб, ушбу соҳа мамлакатимиз ҳудудлари иқтисодий юксалишининг катализаторига айланиб бормоқда. Бу борада ҳукуматимиз томонидан ҳам ушбу соҳанининг ривожини учун етарлича эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2023 йил 26-апрелдаги “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир қўшимча чора-

тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-135-сонли қарори¹, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2024 йил 7 декабрдаги “Туризм соҳасини рақамлаштириш ва туристик хизматларни ягона платформага бирлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 820-сонли қарори шулар жумласидандир.²

Замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши дастурий-аппарат тизимларининг, жумладан, глобал Интернет тармоғининг алоқа каналларининг доимий такомиллаштирилиши ва уларнинг оддий истеъмолчилар учун мавжудлиги ҳамда янги интернет фойдаланувчилари сонининг ўсишида намоён бўлади ва бунинг натижасида ишлаб чиқарилган маълумотлар ҳажмининг доимий ўсишини таъминлаш имкониятини оширади. Катта ҳажмдаги маълумотларни сақлаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва тарқатишда юзага келаётган муаммоларни ҳал қилишда тизимли маълумотлар билан ишлаш учун мўлжалланган Big Data технологиясининг ўрни бекиёсдир. Big Data технологиясини маълумот олиш учун мўлжалланган технологиялар тўплами сифатида белгиланиши мумкин. Айтиш жоизки, катта маълумотлар тўпламини таҳлил қилиш орқали Big Data технологияларидан фойдаланиш келажакда янги билимларни олиш имконини беради. Ушбу технологияни амалий қўллаш имкониятларига тўхталсак, туристик корхоналар Big Data дан мижозларга хизмат кўрсатиш, операцион самарадорлик ва рискларни бошқариш соҳаларида фойдаланадилар.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мамлакатимизда рақамли технологиялардан фойдаланиш асосида туризм соҳасини ривожлантириш масалалари бўйича бир қатор олимларнинг илмий ишларида ва тадқиқотларида кенг ёритилган. Хусусан, И.С.Тухлиев, М.Қ.Пардаев, А.А.Эштаев, М.Т.Алимова, А.С.Абдухамидов ва бошқаларнинг тадқиқотларида ушбу масалаларга кенг эътибор қаратилган.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда мамлакатимиз туризм саноатида Big Data технологиясидан фойдаланиш масалалари жуда долзарбдир, чунки туризм саноатининг янада жадал ривожланиши туризмни режалаштириш ва ташкил этишда тизимли ёндашувни талаб қилади. Туризм соҳасида шахсийлаштирилган туристик маҳсулотни лойиҳалашда ҳам, оммавий туризм маҳсулотини бозорда илгари суриш стратегиясини шакллантиришда ҳам фойдаланиш мумкин бўлган катта ҳажмдаги маълумотлар тўпланган. Big Data технологиясидан фойдаланиш сайёҳлар ҳақида уларнинг туристик хулқ-атвори, сайёҳат йўналишларини танлаш, жойлаштириш воситаларини саралаш мезонлари ва бошқалар бўйича янги билимларни олиш имконини беради. Юқорида таъкидланганидек, ушбу технологиялардан келажакда туристнинг бундай шаклланган имиджидан бозор эҳтиёжларига мос келадиган туризм маҳсулотларини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, Big Data технологияларидан туристик маҳсулотлар ва десцинацияларни илгари суриш учун ахборот таъминотида фойдаланиш мумкин. Ушбу технология фойдаланувчилар ҳақидаги сайёҳат маълумотлари асосида маълум бир истеъмолчига қаратилган реклама хабарини шакллантириш орқали туристик маҳсулотларни автоматлаштирилган харид қилишни амалга ошириш имконини беради.

Ушбу соҳага оид халқаро тажрибани ўрганиш асосида Амадеус тизими Big Data технологиясидан фойдаланиш асосида бутун дунё бўйлаб сайёҳлар фаолияти тўғрисидаги маълумотларни тўплаш ва қайта ишлаш учун ушбу тизимдан фойдаланиши, унинг ёрдамда туристик маҳсулотнинг потенциал истеъмолчисининг энг ишончли портретини, шу жумладан туризм турлари, йўналишлари ва сайёҳат мақсадлари ва бошқаларни яратиш мумкинлиги аниқланди. Big Data технологиясидан фойдаланиш бўйича яна бир муваффақиятли тажриба туризм билан боғлиқ бўлган авиакомпания саноатида қўллашнинг авфзаллигида эканлиги аниқланди. Мисол учун, Британиянинг British Airways авиакомпанияси компаниянинг содиқлик дастурида иштирок этаётган мижозлар ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилиш натижаларидан ўзининг истеъмолчилар талабини мониторинг қилиш дастуридан фойдаланади.

Big Data атамаси катта ҳажмдаги маълумотларни сақлаш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва тарқатишни ташкил этиш учун ечимларни тақдим этадиган технологияларни

¹ <https://lex.uz/ru/docs/6456786>

² <https://lex.uz/ru/docs/7252698>

англатади. Шунингдек, маълумотларни қайта ишлаш ва таҳлил қилиш натижасида Big Data технологияси кейинчалик нархлаш, жозибали туристик маҳсулот яратиш ва бошқалар каби бизнес жараёнларни оптималлаштириш учун ишлатилиши мумкин бўлган янги билимларни олишга ёрдам беради.

Мамлакатимизда ҳам туризм соҳасида ушбу технологиялардан фойдаланиш ва қўллаш имконияти мавжуд, аммо туристик корхоналар улардан фойдаланишда бир қанча қийинчиликларга дуч келмоқда. Ушбу технологияни ишга жорий этиш у билан ишлаш учун етарли даражада билим ва малакага эга бўлган, шу йўналишда тайёрланган мутахассисларни жалб қилишни талаб қилади. Хусусан, соҳада малакали кадрларнинг етишмаслиги мамлакатимизда Big Data ни жорий этишдаги асосий қийинчиликлардан биридир. Big Data маълумотларининг техник инфратузилмаси турли технологияларининг бир-бири билан интеграциялашувини талаб қилади.

Туристтик ташкилотлар иш жараёнига Big Data маълумотларининг киритилиши корхоналарга бир қатор имкониятлар ва афзалликлар беради. Бироқ, ушбу технологиялардан фойдаланишда жараёнга қаршилик қиладиган бир қанча тўсиқларга дуч келиши мумкин. Бундай тўсиқларга қуйидагилар киради:

- Зарур тайёргарликка эга малакали ходимларнинг етишмаслиги;
- Ушбу технологияни амалга оширишда юқори харажатни талаб қилиниши;
- Big Data технологиясини корхоналар ишида жорий этиш бўйича етарли тажрибанинг етишмаслиги ва ҳ.к.

Big Data технологиясидан фойдаланиш асосида қуйидаги маълумотлар манбаларини қайта ишлаш имконияти мавжуд:

- Очик маълумотлар – ижтимоий, иқтисодий ва бошқа очик манбалар асосида олинadиган маълумотлар.
- Ижтимоий тармоқлар – ижтимоий тармоқлар фойдаланувчилари томонидан шахсий саҳифаларда ихтиёрий равишда эълон қилинган маълумотлар.
- Интернет воситалари (Internet of Things, IoT), смартфонга ўрнатилган сенсорлар, ақлли соат, фойдаланувчи фаолияти ҳақида турли маълумотларни ёзиб оладиган фитнес-трекерлар.
- Шахсий маълумотлар – аноним маълумотлар: тиббий ёзувлар, қилинадиган ишлар рўйхати ва ҳоказолар.
- Тижорат операциялари – банк операциялари ва интернетда амалга оширилган бошқа тўловлар орқали олинadиган маълумотлар.

Big Data технологиясидан фойдаланиш бизнес учун қуйидаги имкониятлар ва афзалликларни очиб беради:

- Шахсийлаштириш, яъни ҳар бир мижоз учун унинг афзалликлари ва молиявий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда шахсий таклифни яратиши мумкин;
- Мижознинг маҳсулотнинг реал вақтда ишлатиш тажрибаси ҳақида маълумот олиш имконияти;
- Истеъмолчилар талабига асосланган нархларни динамик тартибга солиш имконияти;
- Бозорнинг асосий тенденциялари тўғрисида объектив маълумот олиш;
- Маркетинг харажати самарадорлигини ошириш орқали уларнинг нархини пасайтириш имконияти.

Шунга кўра, катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш ва таҳлил қилиш орқали Big Data технологияларидан фойдаланиш мазмунли натижалар ва фойда олиш нуқтаи назаридан янги бизнес имкониятларини очадиган янги билимларни олишга имкон беради деган хулосага келиш мумкин. Big Data дан амалий фойдаланишга келсак, туристик ташкилотлар ушбу технологиядан мижозларга хизмат кўрсатиш, операцион самарадорлик ва хатарларни бошқариш соҳаларида қўллайдилар. Туризм бизнесида Big Data маълумотларидан фойдаланишнинг кўплаб усуллари мавжуд. Шу билан бирга, унинг қуйидаги йўналишларини ажратиш мумкин:

- Мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш. Бу орқали мижозларда маълумотларини таҳлил қилиш имконияти туғилади.

- Ички жараёнларни бошқаришни такомиллаштириш. Бу туристик ташкилотларга бизнес операцияларни оптималлаштириш ва ўз бизнес жараёнларини янада самарали автоматлаштириш имконини беради.

- Маркетинг самарадорлигини ошириш. Бу орқали энг самарали маркетинг каналларини танлаш ва шу билан бирга янги мижозларни жалб қилиш имконияти туғилади.

- Харажатларни бошқариш ва нархлаш. Бу орақали туристик корхоналар бюджетларни оптималлаштириши, харажатларни янада самарали бошқариши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, Big Data технологиясини тавсифловчи илмий адабиётлар ва очиқ манбаларни таҳлил қилиш асосида туризм соҳасида ушбу технологиядан фойдаланишнинг аниқ мисоллари, ва унинг ёрдамида доимий равишда тўпланиб борадиган катта ҳажмдаги маълумотлар олиниши мумкин эканлиги аниқланди.

Туризм соҳасида Big Data технологиясидан фойдаланиш катта ҳажмдаги маълумотларни сақлаш, узатиш ва қайта ишлашни ташкил этишга ёрдам беради, шунингдек, янги билимларни таҳлил қилиш ва юклаб олиш усуллари оsonлаштиради, ушбу технологияларни қўллаш асосида туризм соҳасида сезиларли натижаларга эришиш, сайёҳлар соҳасини кўпайтириш, хизмат кўрсатиш сифтини яхшилаш, сотиш ҳажмини кўпайтириш имкониятини оширади.

Big Data технологияси туризм соҳасида жорий бозор ҳолатини ўрганиш ва ҳар бир мижозни яшироқ тушуниш воситасидир. Буларнинг барчаси шахсийлаштирилган ёндашув ва мижозлар эҳтиёжини аниқроқ прогноз қилиш учун ажойиб асос бўлиб хизмат қилади. Шу туфайли, Big Data технологияларидан фойдаланиш минтақалар туризм соҳасининг рақобатбардош устунлигини сезиларли даражада оширади деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2023 йил 26-апрелдаги “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-135-сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2024 йил 7 декабрдаги “Туризм соҳасини рақамлаштириш ва туристик хизматларни ягона платформага бирлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 820-сонли қарори.
3. Тухлиев И.С., Абдухамидов С.А. Туризм: назария ва амалиёт. Дарслик (Учинчи нашр) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2021.-424 бет.
4. Эштаев А.А. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида). Докторлик диссертация автореферати-С, 2019; 120 б.
5. Abdukhamidov, A. S., & Makhmudova, A. P. (2022). Prospects for the development of recreational tourism in Uzbekistan. Builders Of The Future, 2(02), 31-38.
6. Makhmudova, A. (2019). Enhancement of the Ecotourism Efficiency in the Republic of Uzbekistan: Experience of the Developed Countries. Indonesian Journal of Law and Economics Review, 3, 10-21070.

А.Махмудова, С.Хамраева Пути использования Big Data технологий в развитии туристической сферы нашей страны Аннотация. В данной статье представлены пути и перспективы использования инновационных технологий в развитии туристического сектора нашей страны, в частности, технологий Big Data, которые на сегодняшний день наиболее удобны для работы с систематизированными данными в этой области. Ключевые слова: глобальная сеть Интернет, программно-аппаратные комплексы, современные технологии, персонализированные туристические продукты, потенциальные туристические потребители, привлекательные туристические продукты, квалифицированный персонал, туристические цели.	A.Makhmudova, S.Khamraeva Ways to use Big Data technologies in the development of the tourism sector in our country Abstract. This article presents ways and prospects for using innovative technologies in the development of the tourism sector in our country, in particular, Big Data technologies, which are most convenient today for working with systematic data in this area. Keywords: global Internet network, software and hardware systems, Big Data technology, personalized tourist products, potential tourist consumers, attractive tourist products, qualified personnel, tourist purposes.
--	---

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

Nigina Marupovna Usmanova – SamISI dotsenti v.b., PhD,
Mavluda Shuxratjon qizi Nishonova – SamISI, MMN-124 guruh talabasi

QARORLAR QABUL QILISH JARAYONINI TAHLIL QILISH VA KORXONADA BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarning qaror qabul qilish jarayoni tahlil qilinib, mavjud muammolar o‘rganilgan. Boshqaruvni takomillashtirish va qaror qabul qilish samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: qaror qabul qilish, takomillashtirish, korxona, boshqaruv.

Kirish. Hozirgi globalashuv va iqtisodiy o‘zgarishlar davrida korxonalar oldida turgan asosiy vazifa – tezkor va samarali qarorlar qabul qilish orqali raqobatbardoshlikni saqlashdir. Qarorlarni qabul qilish jarayoni har qanday korxonaning samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Korxonalarda noto‘g‘ri qaror qabul qilish boshqaruvning zaiflashishiga va iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, qaror qabul qilish korxona boshqaruvining eng asosiy funksiyalaridan bo‘lib, u resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, strategik rejalarni amalga oshirish va bozor sharoitlariga tezkor moslashishda katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun qarorlarni tizimli tahlil qilish va uni takomillashtirish bo‘yicha takliflarni ishlab chiqish dolzarb masaladir.

Korxonalar boshqaruvining samaradorlik darajasi noto‘g‘ri qabul qilingan qarorlar ta’siri natijasida pasayib boradi. Qabul qilinayotgan qarorlar noto‘g‘ri bo‘lishiga esa qator mavjud muammolar sabab bo‘ladi. Bulardan asosiylari yetarli darajada ma’lumotlarni tahlil qilmaslik, vaqt yetishmasligi va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanmaslik kabi muammolardir. Quyida qaror qabul qilish sxemalarining turli modellari, ularning afzallik va kamchiliklari, shuningdek, boshqaruvni takomillashtirish uchun ilg‘or yondashuvlar va texnologiyalar tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qaror qabul qilish jarayoni boshqaruv nazariyasi va psixologiya sohasida uzoq yillar davomida o‘rganib kelinmoqda. Mazkur sohada asosiy e’tibor qaror qabul qilish bosqichlari, strategiyalari va jarayon samaradorligiga qaratiladi. Bu sohada dunyo olimlari qator tadqiqotlar o‘tkazib, ular erishgan natijalari haqida batafsil asarlarida yoritib o‘tishgan. Shulardan biri Simon Hebert qaror qabul qilishni “cheklangan ratsionallik” doirasida tahlil qilgan. U qaror qabul qilish jarayonini muammoni aniqlash, ma’lumot yig‘ish, variantlarni ishlab chiqish va qaror qabul qilish bosqichlariga ajratgan. Simonning yondashuvi qaror qabul qilish sxemasi uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qildi [1]. Keeney va Raiffa tadqiqotlari qaror qabul qilish jarayonidagi ko‘p maqsadli modellarni yoritib beradi. Mualliflar qaror qabul qiluvchilar tomonidan qiymat va afzalliklarni baholash mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan. Ushbu asar qaror qabul qilish jarayonini modellashtirish uchun amaliy asos yaratadi [2]. Mintzberg va uning hamkasblari qaror qabul qilish jarayonlarining strukturasiz jihatlarini tahlil qilgan. Ularning tadqiqoti qaror qabul qilish jarayonidagi kutilmagan o‘zgarishlar va ularga moslashish zaruratini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuv muammolarni hal qilishda moslashuvchanlikka e’tibor qaratadi [3]. Shuningdek, mahalliy olimlardan Karimov, o‘z tadqiqotini O‘zbekiston iqtisodiyotidagi qaror qabul qilish jarayonini samarali boshqarish masalasiga bag‘ishlangan. Muallif innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali qaror qabul qilish samaradorligini oshirishning usullari va texnikalarini tavsiya qiladi. Asarda boshqaruv tizimlarida qaror qabul qilishni modellashtirish va optimal qarorlarni ishlab chiqish metodologiyasi chuqur tahlil qilingan [4]. Yuldashev O‘zbekiston sharoitida qaror qabul qilish jarayonlarining o‘ziga xos jihatlarini o‘rgangan. Muallif iqtisodiy va boshqaruv sohalarida qaror qabul qilish jarayonidagi milliy xususiyatlarni tahlil qiladi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot jarayonida kuzatish, nazariy tahlil, analiz va sintez usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Qaror qabul qilish – bu muayyan muammoni hal qilish uchun eng

maqbul variantni tanlash jarayoni hisoblanadi. Qaror qabul qilish jarayoni muammoni aniqlashdan boshlab, muqobil variantlarni baholash va eng maqbulini tanlashgacha bo‘lgan bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Muammoni aniqlash. Tashkilot yoki shaxs oldida turgan muammo yoki imkoniyatni aniqlash.
2. Ma’lumot to‘plash. Muammoni tushunish va yechim topish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni yig‘ish.
3. Muqobil variantlarni ishlab chiqish. Muammoni hal qilish mumkin bo‘lgan variantlarni aniqlash.
4. Variantlarni baholash. Har bir variantning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilish.
5. Eng yaxshi variantni tanlash. Baholash natijalariga ko‘ra eng maqbul variantni tanlash.
6. Qarorni amalga oshirish. Tanlangan variantni hayotga tatbiq etish.
7. Natijalarni baholash. Qaror qabul qilinganidan keyin uning samaradorligini baholash va zarur bo‘lsa, tuzatishlar kiritish.

Qaror qabul qilish sxemasi yuqoridagi bosqichlarni izchil va tizimli ravishda amalga oshirishni nazarda tutadi. Bu sxema qaror qabul qilish jarayonini samarali boshqarish va nazorat qilish imkonini beradi. Qaror qabul qilish imkoniyati muqobil yo‘llari bo‘lganda vujudga keladi va rahbar ulardan birini, eng maqbulini tanlaydi. Qarorning eng samarali variantini topish uchun rahbar “yetti o‘lchab bir kes” maqoliga rioya qilishi darkor. Qabul qilinadigan qarorning oqilligi bir necha omillarga bog‘liq. Ular:

- qaror qabul qilish jarayonida axborotning to‘laligi va sifati;
- qaror qabul qiluvchi rahbarning shaxsiy sifati;
- qaror qabul qilishda tashkiliy masalalarning oqilona yechilish darajasi (mutaxassisni jalb etish, tizimning takomillik darajasi, nazorat qilish va bajarilish darajasi).

Korxonalarda qaror qabul qilish ikki asosiy modelda amalga oshiriladi:

1. Markazlashgan boshqaruv: Barcha muhim qarorlar yuqori darajadagi rahbariyat tomonidan qabul qilinadi. Bu yondashuv kuchli muvofiqlikni ta’minlaydi, ammo qarorlarni qabul qilish jarayoni sekinlashishi mumkin [6].
2. Detsentralizatsiyalashgan boshqaruv: Bu modelda qaror qabul qilish vakolatlari quyidagi bo‘g‘inlarga taqsimlanadi, bu esa tezkorlikni oshiradi va innovatsiyalarni rag‘batlantiradi [7].
3. Gibril boshqaruv: Bu ikki modelning kombinatsiyasi bo‘lib, korxonalar ko‘pincha samaradorlikni oshirish uchun ushbu modeldan foydalanadilar [8].

O‘zbekiston sharoitida qaror qabul qilish jarayonlari asosan yuqoridan pastga qarab boshqarish tizimiga asoslangan. Ko‘p hollarda rahbarlarning shaxsiy tajribasi, intuitiv yondashuvlari ustunlik qiladi. Ushbu holatning sababi kadrlarning malaka darajasi va tizimli axborot texnologiyalarining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan bog‘liq. Islomov J. tadqiqotlariga ko‘ra, mahalliy korxonalarda qarorlar ko‘pincha subyektiv qarashlar asosida qabul qilinishi, bu esa samaradorlikni pasaytirishini ko‘rish mumkin. Shu bilan birga, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish qarorlarining sifatini oshirish imkonini berishini bilish mumkin [9].

O‘zbekiston korxonalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilishda turli usullar qo‘llaniladi. Rustamova S. tadqiqotida boshqaruv qarorlarini qabul qilishning “3C modeli” taklif etilgan bo‘lib, bu model kreativ fikrlash, jamoaviy maslahatlashuv va matematik hisob-kitoblarga asoslangan yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Qaror qabul qilish sxemasi, ayniqsa murakkab muammolarni hal qilishda, aniq va tizimli yondashuvni talab qiladi. Qarorlarni avtomatlashtirish va axborot tizimlaridan keng foydalanish qaror qabul qilish jarayonini sezilarli darajada samaraliroq qiladi. Chunki noto‘g‘ri qabul qilingan qarorlarning aksariyati noto‘liq ma’lumotlar yoki yetarlicha variantlar baholanmaganligi tufayli yuzaga keladi [10]. Quyidagi 1-jadvalda korxonalarda qaror qabul qilish jarayonining tahlilini ko‘rsatadi:

Yuqoridagi jadvaldan shuni ko‘rish mumkinki, qaror qabul qilish jarayonida vujudga keladigan muammolar ma’lumotlardan samarali foydalanmaslikdan yuzaga keladi va bu muammolarga zamonaviy yondashuvlar orqali yechim topish mumkin.

Tahlil natijalariga ko‘ra, qaror qabul qilishda axborot texnologiyalaridan foydalanish sama-

1-jadval

Korxonalarda qaror qabul qilish jarayonining asosiy bosqichlari, mavjud muammolar va ularni hal qilish bo'yicha takliflar jadvali

№	Bosqichlar	Muammolar	Takliflar
1	Muammoni aniqlash	Ma'lumot yetishmasligi	Axborot texnologiyalarini qo'llash
2	Ma'lumotlar yig'ish	Ma'lumotlarning noto'g'ri tahlil qilinishi	Zamonaviy vositalaridan foydalanish
3	Qarorlarni amalga oshirish	Resurslarni noto'g'ri taqsimlash	Rejalashtirish tizimini rivojlantirish

radorlikni 30-40% oshirish imkonini beradi. Hisobotlarni avtomatlashtirish va tahliliy dasturlarni joriy etish vaqtni 20% tejashga imkon beradi. Resurslarni to'g'ri rejalashtirish orqali korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkin. O'tkazilgan tadqiqotlarga asosan bu ko'rsatkichni 25-30% ga oshirishga imkon beradi.

Quyidagi diagramma qaror qabul qilish jarayonining samaradorlik ko'rsatkichlarini taqqoslaydi:

2-jadval

Qaror qabul qilish jarayonlarining samaradorligi bo'yicha an'anaviy va innovatsion usullarning qiyosiy jadvali (foizlarda)

Ko'rsatkichlar	An'anaviy usul (%)	Innovatsion usul (%)
Qaror qabul qilish tezligi	65	90
Resurslarni boshqarish	60	85

Yuqoridagi jadvalda ko'rinib turibdiki, qaror qabul qilish jarayonida hozirgi axborotlashgan jamiyatda zamonaviy innovatsion yondashuvlardan foydalanish samaradorlikni bir necha marotabaga oshiribgina qolmay, rahbarlarning mavjud mas'uliyatlarini yengillashtirishga ham yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston korxonalarida qaror qabul qilish tizimini optimallashtirish boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, jamoaviy qaror qabul qilish tizimini shakllantirish va kadrlar salohiyatini oshirish orqali korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Jamoaviy qaror qabul qilish mexanizmini rivojlantirish orqali qarorlarning sifatini oshirish mumkinligi isbotlangan. Bu usul rahbarlarning shaxsiy subyektiv qarashlarini cheklaydi va xodimlarning ishtirokini rag'batlantiradi. Shuningdek, tahliliy ma'lumotlardan foydalanish, zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellekt asosida qaror qabul qilishning joriy etilishi korxona faoliyatining samaradorligini oshirishga imkon beradi. Ushbu texnologiyalar real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishni osonlashtiradi.

Hozirgi sharoitda axborot texnologiyalarining qo'llanilishi qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtiradi, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi va korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, jamoaviy qaror qabul qilish usullari va innovatsion boshqaruv yondashuvlari xodimlarning ishtirokini oshiradi va muammolarni ko'p tomonlama hal qilish imkoniyatini beradi. Umuman olganda, qaror qabul qilish jarayonlarining takomillashuvi korxonalar raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, ularning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Yuqorida keltirilgan tavsiyalarni amalga oshirish korxonalar faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Shu sababli, qaror qabul qilish jarayonini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirishni tavsiya etamiz:

Birinchidan, tahliliy vositalar va qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi dasturlarni joriy etish.

Ikkinchidan, qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirish uchun zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish. Misol uchun, ERP (Entrprice Resource Planning) tizimlarini joriy qilish korxona ichki jarayonlarini avtomatlashtirish va qaror qilish tezligini oshirishga yordam beradi.

Uchinchidan, xodimlarning malakasini oshirish uchun doimiy treninglar tashkil etish.

To‘rtinchidan, muammolarni hal qilishda guruhli qaror qabul qilish mexanizmlarini rivojlantirish.

Beshinchidan, resurslarni samarali rejalashtirish tizimini yo‘lga qo‘yish va uni strategik rejalashtirish bilan integratsiyalash.

Oltinchidan, korxonalarda strategik rejalashtirish tizimlarini joriy etish orqali uzoq muddatli maqsadlarga erishish samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Simon H. A. “Administrative Behavior: A Study of decision-making Processes in Administrative Organization.” 1997.
2. Keeney R. L., Raiffa, H. “Decisions with Multiple Objectives: Preferences and Value Trade-Offs”. 1993.
3. Mintzberg H., Raisinghani D., Theoret A. “The Structure of Unstructured Decision Processes”. 1976.
4. Karimov A. R. “Qaror qabul qilishning samaradorligini oshirishda innovatsion boshqaruv yondashuvlari. 2018.
5. Yuldashev M. “Qaror qabul qilishning mintaqaviy strategiyalari: O‘zbekiston tajribasi”. 2020.
6. Mintzberg H. “The Rise and Fall of strategic planning”. Free press. 1994
7. Kaplan R. S, Norton D. P. “The balanced scorecard: translating strategy into action”. Harvard Business Review Press. 1996.
8. Robbins S. P, Coulter M. “Management”. Pearson Education. 2021.
9. Islomov J. A. “Qaror qabul qilish tizimlarini takomillashtirish”. Toshkent-Universitet nashriyoti. 2020.
10. Rustamova S. X. “Boshqaruv qarorlarini qabul qilish usullarini takomillashtirish”. 2024. Internet saytlar:
11. www.researchgate.net
12. arxiv.uz

Н.Усманова, М.Нишоновна Анализ схем принятия решений и совершенствование управления в организациях Аннотация. В этой статье анализируется процесс принятия решений предприятиями и изучаются существующие проблемы. Даны предложения по совершенствованию управления и повышению эффективности принятия решений. Ключевые слова: принятие решений, совершенствование, организация, управление.	N.Usmanova, M.Nishonova Analysis of Decision-Making schemes and improvement of enterprise management Abstract. This article analyzes the decision-making process of enterprises and examines existing problems. Proposals have been made to improve management and enhance decision-making efficiency. Keywords: decision-making, improvement, enterprise, management.
--	--

Gulshan Akmalovna Abduvohidova – SamISI assistent-stajyori

TASHKILOT INTELLEKTUAL RESURLARINI BOSHQARISH TAMOYILLARI

Annotatsiya. Tashkilot intellektual resurslarini boshqarish tamoyillari, zamonaviy biznes sharoitida tashkilotning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada, intellektual resurslarni boshqarishning asosiy tamoyillari, ularning samarali ishlatilishi va tashkilotning umumiy strategiyasiga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada tashkilotlar uchun innovatsion yondoshuvlarni qo‘llash, bilim va tajriba almashish jarayonlarini optimallashtirish yo‘llari ko‘rsatilgan.
Kalit so‘zlar: intellektual resurslar, bilimlar, boshqaruv tamoyillari, boshqaruv samaradorligi, intellektual faoliyat, xodimlar malakasi, raqobatbardoshlik, intellektual salohiyat.

Kirish. Bugungi zamonaviy iqtisodiyot sharoitida tashkilotlarda yuqori samaradorlikka erishish va raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun intellektual resurslarni boshqarishning muhimlik darajasi oshib bormoqda. Tashkilotlar bu resurslardan samarali foydalanishlari orqali o‘z strategiyalarini shakllantirib, yangi imkoniyatlarga erishadi va bozordagi o‘rnini mustahkamlaydilar. Intellektual resurslarni boshqarish jarayoni faqatgina bilimlarni yig‘ish yoki ulardan foydalanish bilan cheklanmaydi, balki ularni tizimli ravishda rivojlantirish va

tashkilotning umumiy maqsadlariga erishish yo‘llarini yaratishni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada, intellektual resurslarni boshqarishning asosiy tamoyillari va ularni muvaffaqiyatli qo‘llashning usullari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turli mualliflar intellektual kapital va intellektual resurslar tushunchalarini turlicha talqin qiladilar. Intellektual kapitalning dastlabki tadqiqotchilaridan A. Smit va J.S. Mill hisoblanadi. Ular gumanitar kapital tushunchasini kiritib, uni insonning mehnat qilish qobiliyati miqdori va sifatining umumlashgan tushunchasi sifatida ta’rifladilar.

MakKinzi instituti tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, XXI asrda Yevropada 70% va AQShda 80% ish o‘rinlari ish izlovchilarning jismoniy emas, balki aqliy qobiliyatlarini talab qiladi.¹ Buning sababi, murakkablik va nochiziqlik butun dunyo bo‘ylab tashkilotlarning zamonaviy biznesining o‘ziga xos xususiyatlariga aylanayotganidir. Charlz Xandi ta’kidlaganidek, "bilim va nou-xaularni egallash hamda ulardan foydalanish qobiliyati boylikning yangi manbai hisoblanadi."² Hozirgi sharoitda intellektual aktivlar moddiy aktivlardan yuqori baholanmoqda. Inson imkoniyatlarining xususiyatlari va chegaralarini, ularni qanday rivojlantirish va yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali qanday boshqarish kerakligini tushunadigan kompaniyalar muvaffaqiyatli tashkilotlarga aylanmoqda.³

Muvaffaqiyatli tashkilotlar bilimlar va asosiy kompetensiyalar asosida o‘zaro raqobatlashadi, ammo bilimlar uzoq muddat saqlanib qolmaydi. Shuning uchun ularni doimiy ravishda takomillashtirish zarur. P. Drukerning ta’kidlashicha, XXI asrda "oqilona tashkil etishga asoslangan" korxonalardan "bilim va axborotga asoslangan" korxonalariga o‘tish yuz bergan. Ko‘rinib turibdiki, har bir tashkilot turli yo‘llar bilan birlashadigan, o‘zaro ta’sir ko‘rsatadigan, rivojlanadigan va tarqaladigan bilimlarga ehtiyoj sezadi. Bu bilimlar korxonaning tayanch resursiga aylanadi. Bilimlarni rivojlantirishning asosiy jarayoni odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirdir. Bu jarayon tashkilotning ijtimoiy salohiyatini belgilaydi, ya’ni "ijtimoiy munosabatlar tarmog‘i"ni shakllantiradi. Bu tarmoq ijtimoiy masalalarni hal qilish uchun qimmatli resurs hisoblanadi.⁴

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida nazariy tahlil, solishtiruv metodi, empirik tadqiqot va kvalifikatsion tahlil kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda tashkilotlarning raqobatbardoshlik darajasini oshirish ko‘p jihatdan ularning intellektual resurslaridan samarali foydalanishini talab etadi. Chunki intellektual kapital, ya’ni bilim, tajriba, innovatsiyalar va boshqa nomoddiy aktivlar, ishlab chiqarishning muhim resursi hisoblanadi. Axborot texnologiyalari yordamida yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratish, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun bilim va innovatsiyalarni to‘g‘ri boshqarish zarur bo‘lib, bunday boshqaruv faoliyati intellektual kapitalni boshqarishning yangi tamoyillarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Intellektual kapitalni boshqarishda, tashkilotlar o‘zlarining bilim va innovatsiyalarini samarali ravishda tarqatish va rivojlantirishga qaratilgan mexanizmlar yaratishlari zarur. Bu, o‘z navbatida, tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi va yangi bozorlar uchun imkoniyatlar yaratadi. Boshqaruv tamoyillarini amalga oshirishda, tashkilotlarning barcha bo‘limlari o‘rtasidagi uzviy aloqa va bilim almashish jarayonlarining integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Intellektual resurslarni boshqarishning samaradorligini baholash, tashkilotlarning intellektual kapitalidan maksimal darajada foydalanishga yordam beradi. Bu esa o‘z-o‘zidan kompaniyaning uzoq muddatli rivojlanishi va barqaror o‘lishiga xizmat qiladi. Shuning uchun, intellektual resurslarni boshqarish samaradorligi ko‘rsatkichlari, tashkilotning ilmiy va amaliy ishlanmalarini aniqlashda muhim o‘rin tutadi.

Bugungi zamonaviy iqtisodiyot da intellektual resurslar tashkilotlarning eng qimmatli aktivlariga aylangan. Tashkilotlar o‘zlarining raqobatbardoshligini saqlab qolish va yangi imkoniyatlarga erishish uchun bilim, tajriba va innovatsiyalarni samarali boshqarish zarur.

¹ Акмаева Р.М. Трансформация российских предприятия в самообучающиеся организации как необходимое условие экономической синергетики [Электронный ресурс] - Режим доступа — URL: lilipV^isa.p.euTu/node/450?destiialion=noile%21:450

² Hendy C. The empty raincoat - Great Britain: Arrow Books. - 1994. -p. 304

³ Чоудхари С. Менеджмент XXI века: когда-нибудь мы все будем так управлять [Текст] / С. Чоудхари // М.: ИНФРА-М.- 2009. -54с.

⁴ Nahpiet. J. Social capital, intellectual capital and the organizational advantage /J. Nahpiet. S. Gobhal // AcademjofivlanagemenlReview. — 1998. - p.66

Intellectual kapitalni boshqarishning samaradorligi tashkilotning strategik muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Intellectual resurslarni boshqarish, ularning optimallashtirilgan foydalanilishi orqali kompaniyaga yangi mahsulot va xizmatlar yaratish imkoniyatlarini beradi, bu esa bozorga yangiliklar kiritish va raqobatni kuchaytirish imkonini yaratadi.

Korxonalarda intellectual kapitalni boshqarishning quyidagi tamoyillaridan foydalanishi samaradorlik ko'rsatkichlariniyuqorilashishiga ta'sir ko'rsatadi.

- Maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili. Boshqaruv tizimi tashkilotning barcha bo'limlarini umumiy maqsadga yo'naltiradi. Bu tamoyil asosida barcha intellectual resurslar o'zaro moslashgan tizimda ishlaydi, natijada maksimal iqtisodiy samaradorlikka erishiladi.

- Uzlüksizlik va ishonchlik tamoyili. Intellectual kapital samarali boshqarilishi uchun tashkilotda barqaror va uzluksiz faoliyat muhitini yaratish zarur. Bunda teskari aloqaning o'rnatilishi, jarayonlarning doimiy monitoringi va tahlilga asoslangan boshqaruv amalga oshiriladi.

- Rejalilik tamoyili. Intellectual kapitalni boshqarish faqat joriy vazifalarni emas, balki uzoq muddatli strategik rejalashtirishni ham o'z ichiga oladi. Boshqaruv tizimi intellectual resurslarni rivojlantirishni rejalashtirib, tashkilotning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga xizmat qiladi.

- Moslashuvchanlik tamoyili. Bozordagi o'zgarishlar va ichki muhitdagi talablar asosida boshqaruv tizimi moslashuvchan bo'lishi kerak. Boshqaruv tizimining tashqi va ichki o'zgarishlarga tez va samarali javob berish qobiliyati tashkilotning raqobatbardoshligini saqlashga yordam beradi.

- Boshqaruv samaradorligi tamoyili. Intellectual kapitalni boshqarishning samaradorligini baholash uchun ko'plab variantlardan eng yaxshisini tanlash zarur. Bunda ko'rsatkichlar va natijalar asosida o'zgarishlar kiritish orqali boshqaruv tizimi optimallashtiriladi.

- Ilmiy asoslangan boshqaruv tamoyili. Intellectual kapitalni boshqarish usullari ilmiy asosda ishlab chiqilishi va amaliyotda sinovdan o'tgan bo'lishi kerak. Boshqaruv usullari, shakllari va vositalari ilmiy tadqiqotlar asosida ishlab chiqilib, amaliyotda qo'llanishi zarur.

Bundan tashqari, intellectual resurslarni boshqarish jarayonida **motivatsion mexanizm**ning o'rni katta. Intellectual mehnatning motivatsiyasi xodimlarni ijodiy faoliyatga undaydi va ularning ishlashga bo'lgan intilishlarini oshiradi. Bu mexanizm tashkilotda bilim almashish, yangi g'oyalar yaratish va innovatsiyalarni rivojlantirishni rag'batlantiradi.

Intellectual resurslarni boshqarish samaradorligini baholashda asosiy ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Sifatli va miqdoriy natijalar. Intellectual kapitaldan foydalanishning samaradorligi, uning sifat va miqdoriy ko'rsatkichlari asosida baholanadi. Bu ko'rsatkichlar kompaniyaning rivojlanishiga ta'sir etadigan omillarni aniqlashga yordam beradi.

2. Takroriy ishlab chiqarish. Intellectual resurslarning takroran ishlab chiqarilishi va samarali qayta foydalanish imkoniyati tashkilotning o'sishiga hissa qo'shadi.

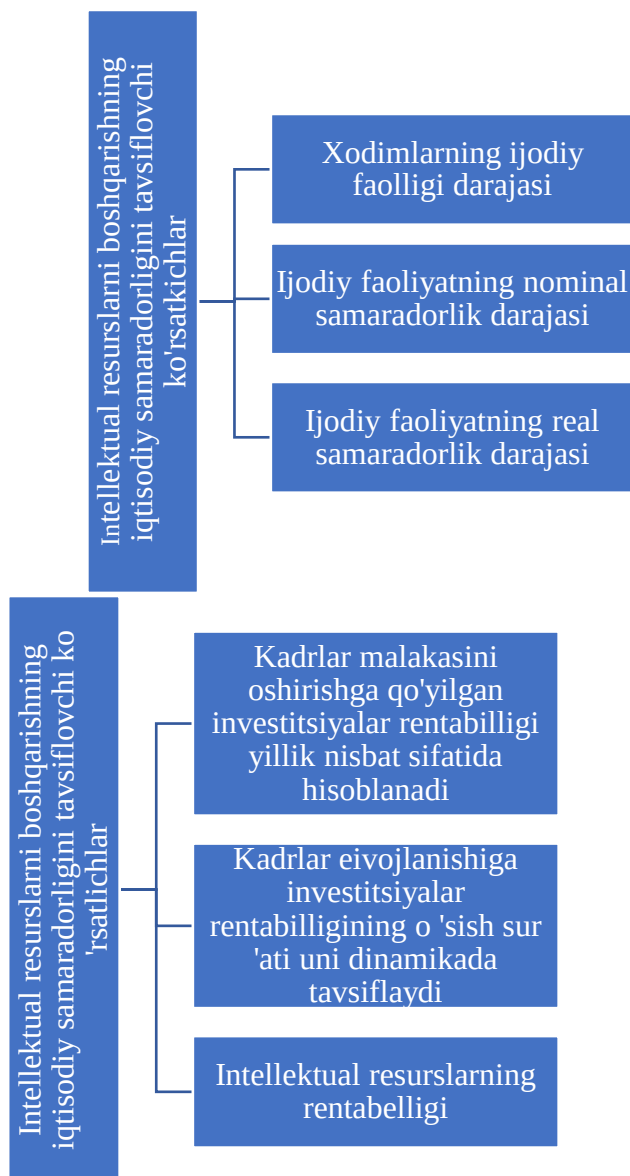
3. Inovatsion daromadlar. Intellectual resurslarni boshqarish orqali yangi mahsulotlar yoki xizmatlar ishlab chiqish va sotishdan olinadigan daromadlar o'lchanadi.

Shu bilan birga, intellectual kapitalni boshqarish samaradorligi tashkilotning umumiy rivojlanish strategiyasi va uzoq muddatli o'sish maqsadlari bilan chambarchas bog'liqdir. Tashkilotning raqobatbardoshligini oshirish va uning bozor ulushini kengaytirish uchun intellectual resurslarni boshqarishning tizimli yondoshuvi zarur.

Intellectual resurslarni boshqarish samaradorligini baholash asosida shaxsiylashtirilgan intellectual kapitaldan foydalanish va uni takror ishlab chiqarishning sifat va miqdoriy natijalarini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni hisoblash va tahlil qilish yotishi lozim. Ushbu ko'rsatkichlarni guruhlash mumkin (1-rasm).

Xodimlarning ijodiy faolligi darajasi har biri bir yil ichida kamida bitta irqiy taklif yoki ixtiro ishlab chiqqan yoki patent olgan xodimlar soni xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi soniga nisbatan hisoblanadi. Xodimlar ijodiy faolligining o'sish koeffitsiyenti uni dinamikada tavsiflaydi.

Xodimlar ijodiy faolligining nominal natijaviylik darajasi yil yakunlari bo'yicha xodimlar tomonidan taklif etilgan ixtirolar, patentlar, ixtirolar sonining xodimlarning o'rtacha ro'yxatdagi

1-rasm - Intellectual resurslarni boshqarish samaradorligi ko‘rsatkichlari

soniga nisbati sifatida aniqlanadi.

Xodimlar ijodiy faolligining real natijadorlik darajasi xodimlar tomonidan bir yil davomida joriy etilgan yoki sotilgan ixtirolar, patentlar, ixtirolar sonining xodimlarning o‘rtacha ro‘yxatdagi soniga nisbati sifatida hisoblanadi. Xodimlar ijodiy faolligi real natijadorligining o‘shish koeffitsiyenti uni dinamikada tavsiflaydi.

Xodimlarni rivojlantirishga qo‘yilgan mablag‘lardan olinadigan daromad ishlab chiqarish jarayoniga ixtirolar, ixtirochilik takliflari, intellektual mahsulotlarni chet tashkilotlarga sotish va shu kabilarni joriy etish hisobiga olinadigan qo‘shimcha daromadning yillik hajmini tegishli kasbiy-malaka darajasigacha tayyorlash qiymatini, mehnatga haq to‘lash xarajatlarini, bilimlarning ma‘naviy eskirishini chegirib tashlagan holda malaka oshirish qiymatini o‘z ichiga oladigan shaxsiylashtirilgan intellektual kapitalning o‘rtacha yillik qiymatiga nisbati sifatida hisoblanadi, so‘m/birlik. Xodimlarni rivojlantirishga sarflangan mablag‘lar qaytimining o‘shish koeffitsiyenti uni dinamikada tavsiflaydi.

Intellektual resurslar rentabelligi xodimning ixtiro taklifi, ixtiroi yoki patentini joriy etishdan olingan foyda (iqtisod) ning uning mehnatiga haq to‘lash, malakasini oshirish, tayyorlash yoki qayta tayyorlash va boshqa xarajatlarga, rag‘batlantirishga nisbati sifatida hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy iqtisodiyotda intellektual resurslarning o‘zib borayotgan roli, tashkilotlarning muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi omilga aylangan. Intellektual kapitalni boshqarishning samaradorligi nafaqat tashkilotning raqobatbardoshligini oshirish, balki uning bozorga ta’sirini kuchaytirish va innovatsion faoliyatini rivojlantirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Boshqaruvning maqsadga yo‘naltirilganligi, uzluksizligi, ilmiy asoslanganligi va moslashuvchanligi kabi tamoyillar intellektual resurslardan maksimal darajada foydalanishni ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Bunday boshqaruv tizimi nafaqat joriy, balki uzoq muddatli strategik maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Intellektual resurslarni samarali boshqarish uchun kompaniyalar o‘z xodimlarining bilim va innovatsiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishlari zarur. Shuningdek, intellektual mehnatning motivatsion mexanizmlarini yaratish, bilim almashish tizimini mustahkamlash va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun ijobiy ish muhitini ta’minlash muhimdir.

Tashkilot intellektual resurslarini samarali boshqarish uchun quyidagilaklarni taklif sifatida kiritishimiz mumkin:

- intellektual resurslarni boshqarish tizimini rivojlantirish.
- ilmiy tadqiqotlarni rag‘batlantirish.
- xodimlarni motivatsiya qilish.
- integratsiyalashgan boshqaruv tizimi yaratish
- bilim almashish va o‘rganish tizimlarini mustahkamlash
- ko‘rsatkichlar asosida baholash tizimini joriy etish.

Shu tariqa, intellektual resurslarni boshqarish jarayonini optimallashtirish va rivojlantirish, tashkilotlarning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta’minlashda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish, faqatgina raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qilib qolmay, balki innovatsiyalarni joriy etish orqali jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning kuchayishiga ham olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasidan. 23-dekabr 2017-yil
2. O‘lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. TDIU.-T.:Iqtisod va moliya, 2014.226 bet
3. Кузьмина С.Н. Управление интеллектуальными ресурсами как основа повышения эффективности деятельности организации // Проблемы современной экономики. 2011. №4. С.416-419.
4. Чичерин Ю.А., Жугин А.В. Типология и иерархия задач управления интеллектуально-креативными ресурсами в рамках развития кадрового потенциала организации // Современные наукоемкие технологии. 2014. №7-1. С.101-104

Г.Абдувахидова	G.Abduvakhidova
Принципы управления интеллектуальными ресурсами организации	Principles of managing the intellectual resources of an organization
Аннотация. В статье определена актуальность управления интеллектуальными ресурсами для организаций в современных условиях глобализации экономики, рассматриваются принципы управления интеллектуальными ресурсами, а так же определяются основные показатели эффективности управления интеллектуальным капиталом.	Abstract. The article defines the relevance of intellectual resource management for organizations in the modern conditions of economic globalization, examines the principles of intellectual resource management, and also defines the main indicators of the effectiveness of intellectual capital management.
Ключевые слова: интеллектуальные ресурсы, знания, принципы управления, эффективность управления, интеллектуальная деятельность, квалификация персонала, конкурентоспособность, интеллектуальный потенциал.	Keywords: intellectual resources, knowledge, management principles, management efficiency, intellectual activity, personnel qualifications, competitiveness, intellectual potential.

BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellektning boshqaruv samaradorligiga ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilingan, asosiy yondashuvlari va modellari o’rganilgan. Shuningdek, SI texnologiyalarining boshqaruv tizimlariga integratsiyalashuvi bo’yicha ilmiy tadqiqotlar ko’rib chiqilgan.

Kalit so’zlar: boshqaruv samaradorligi, sun’iy intellekt, qaror qabul qilish, avtomatlashtirish, optimallashtirish, integratsiya, resurslarni boshqarish, prognozlash.

Kirish. Zamonaviy biznes va davlat boshqaruvi sharoitida samaradorlikni oshirish eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayonida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari strategik va operatsion qaror qabul qilish tizimlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. SI asosida boshqaruv jarayonlari optimallashtirilmoqda, inson omiliga bog’liq bo’lgan xatoliklar kamaytirilmoqda va resurslardan yanada samarali foydalanish imkoniyati yaratilmoqda.

Boshqaruv samaradorligini oshirishda SI texnologiyalarining roli so’nggi yillarda sezilarli darajada oshdi. Tahlillar shuni ko’rsatadiki, ilg’or kompaniyalar va davlat tashkilotlari SI asosida ishlaydigan tizimlarga investitsiyakiritib, natijadorlikni oshirishga erishmoqda. Biroq, SI texnologiyalarining boshqaruv tizimlariga integratsiyasi nafaqat afzalliklarga ega, balki muayyan xavflarga ham ega. SI texnologiyalarining zamonaviy boshqaruv tizimlariga ta’siri ortib borayotgani sababli, ularning imkoniyatlari, cheklovlari va samaradorlikka ta’sirini ilmiy jihatdan o’rganish muhimdir. Ushbu maqolaning maqsadi - boshqaruv samaradorligini oshirishda sun’iy intellektning nazariy asoslarini o’rganish va tahlil qilish. Mazkur maqolaning maqsadiga erishish uchun quyida bir nechta vazifalarni ko’rib chiqamiz:

1. Sun’iy intellektning boshqaruv jarayonlarida qo’llanilishining nazariy asoslarini yoritish.
2. Sun’iy intellektning boshqaruv samaradorligiga ta’sirini aniqlash.
3. SI texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari va xavf-xatarlarini ko’rib chiqish.
4. Nazariy xulosalar asosida tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy boshqaruv tizimlariga ta’siri ortib borayotganligi sababli, ularning imkoniyatlari, cheklovlari va samaradorlikka ta’sirini ilmiy jihatdan o’rganish muhim masala bo’lib bormoqda. Bu borada ko’plab xalqaro olimlar qator tadqiqotlar olib borganlar, shular jumlasidan, XVIII asrlarda G. Leybnis (1646-1716) va R. Dekart (1596-1650) bir-biridan xolis holda universal tilni ishlab chiqish g’oyasini olg’a surgan. Ushbu g’oyalar sun’iy intellektning nazariy asosi bo’lib qoldi. Eng birinchi neyrotarmoqlar 50-yillar oxirida amerikalik olimlar G. Rozenblat va P. Mak-kigyuk tomonidan ishlab chiqilgan [1].

Simon (1977) tomonidan ilgari surilgan qaror qabul qilish nazariyasi sun’iy intellekt tizimlari qanday qilib inson ongiga asoslangan tahliliy jarayonlarni amalga oshira olishini tushuntiradi. Unga ko’ra, boshqaruv jarayonlari uch bosqichdan iborat:

- 1) Ma’lumotlarni to’plash;
- 2) Tahlil qilish va variantlarni ishlab chiqish;
- 3) Optimal qaror qabul qilish.

Sun’iy intellekt ushbu uch bosqichning har birida sezilarli darajada yordam berishi mumkin [2].

Bryn Jolfsson va McAfee (2017) o’z tadqiqotlarida SI texnologiyalari boshqaruvda qanday inqilobiy o’zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkinligini ko’rsatgan. Ular sun’iy intellekt (SI) asosida avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish jarayonlarining

raqobatbardoshlikka ta'sirini tahlil qilgan [3]. Davenport (2018) SI turli xil boshqaruv funksiyalarida – rejalashtirish, resurslarni taqsimlash, strategik rivojlanish va prognozlashda qanday qo'llanishi mumkinligini tasniflab bergan [4]. SI hozirgi kunda inqilobiy o'zgarishlar qilishda ya'ni, to'rtinchi sanoat inqilobining elementidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda analiz va sintez, kuzatish, tahlil qilish SWOT tahlili kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Inson ongiga o'xshash fikrlash qobiliyatiga ega sun'iy intellekt ongni yaratish borasidagi g'oya ancha yillar oldin paydo bo'lgan edi. R. Lulliy XIV asrlarda turli masalalarni mulohazalar asosida yechadigan mashinani yaratishga harakat qildi. Sun'iy intellekt tushunchasi (Artificial intelligence) 1956-yil Stanford universiteti (AQSH) seminarida birinchi marta e'lon qilindi. Ushbu seminar hisoblash ishlariga emas balki, mantiqiy ishlanmalarga yo'naltirilgan edi. Sun'iy intellekt yangi fan sifatida tan olingandan keyin u asosiy ikkita yo'nalishga ajratildi:

- Neyrokibernetika
- “Qora yashik” kibernetikasi

Faqat hozirga kelib ular bitta yagona yo'nalish sifatida birlashtirildi [5].

Zamonaviy boshqaruv tizimlarida sun'iy intellekt (SI) muhim rol o'ynaydi. SI texnologiyalari qaror qabul qilish jarayonlarini avtomatlashtirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish va strategik rejalashtirish imkonini beradi. Bu esa boshqaruv samaradorligini oshirishga yordam beradi. Quyida nazariy jihatdan SI ning boshqaruv tizimlariga ta'siri asosiy yondashuvlar va modellar asosida tahlil qilinadi.

Sun'iy intellekt (SI) ning boshqaruv samaradorligiga ta'siri turli jihatlar bo'yicha ko'rib chiqiladi. Barcha jihatlarni alohida ko'rib chiqadigan bo'lsak, ular quyidagicha ijobiy o'zgarishlarga ega bo'lishlari mumkin:

- Qaror qabul qilish jarayonlari. SI katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish orqali optimal qarorlarni taklif etadi.
- Resurslarni boshqarish. Operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va ish jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi.
- Innovatsiyalarni joriy qilish. Raqobatbardoshlikni oshirish va yangi biznes modellarini yaratishda yordam beradi.
- Risklarni boshqarish. Xavflarni oldindan aniqlash va minimallashtirishga imkon beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, SI asosida boshqaruv tizimlari nafaqat samaradorlikni oshirish, balki yangi ish uslublarini shakllantirish imkonini ham beradi. Quyida SI ta'sirining har bir jihatini batafsil tahlil qilamiz. An'anaviy boshqaruv tizimlarida rahbarlar qaror qabul qilish jarayonida o'z tajribasi va intuitive fikrlashga asoslanadi. Biroq, bu uslub subyektiv bo'lib, inson xatosiga yo'l qo'yilish ehtimoli yuqori. Sun'iy intellekt asosida ishlovchi tizimlar esa katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali tez va aniq qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi. Misol tariqasida shuni aytish mumkinki, Google va Amazon kabi yirik kompaniyalar SI asosida mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilib, biznes strategiyalarini moslashtiradi. Yoki bank sektorlari jihatidan qaraydigan bo'lsak, Ular kredit berish jarayonida SI mijozlarining kredit tarixini tahlil qilib, qaror qabul qilishni avtomatlashtirgan.

1-jadval

Boshqaruv jarayonida SI dan foydalanish orqali erishiladigan natijalar

Omilar	An'anaviy boshqaruv	SI asosidagi boshqaruv
Qaror qabul qilish tezligi	Sezilarli vaqt talab etadi	Soniyalar Ichida natija beradi.
Ma'lumotlarni tahlil qilish	Cheklangan imkoniyatlar	Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlaydi.
Inson xatosi	Yuqori	Minimal darajada
Moslashuvchanlik	Past	Yuqori

Yuqoridagi jadvaldan shuni ko‘rishimiz mumkinki, boshqaruv jarayoniga SI texnologiyalarini kiritish orqali ko‘plab samarali yechimlarga erishish va ish samaradorlik darajasini oshirish mumkin.

Sun‘iy intellekt boshqaruv tizimlariga integratsiyalashuvi bo‘yicha bir nechta yondashuvlar mavjud:

1) Ma‘lumotlarga asoslangan boshqaruv yondashuvi (Data-Driven Management). Ushbu yondashuv SI algoritmlaridan foydalangan holda qaror qabul qilishni optimallashtirishga asoslangan. Bu yondashuvning afzalliklari: tezkor va aniq qarorlar qabul qilish, obyektiv tahlil qilish. Kamchiliklari: katta hajmdagi sifatli ma‘lumotlarga ehtiyoj mavjud.

2) Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari (Automated Decision Systems). Bu yondashuv sun‘iy intellekt (SI) yordamida takroriy va oddiy qarorlarni avtomatlashtirishga qaratilgan. Bu yondashuvning afzalliklari: samaradorlik oshishi, inson xatosi kamayishi. Kamchiliklari: noaniq yoki kompleks holatlar uchun moslashuvchanlik past bo‘lishi mumkin.

3) Prognozlash va tahliliy modellar (Predictive Analytics and AI Modeling). Ushbu yondashuv SI algoritmlaridan foydalanib, kelajakdagi tendensiyalar va xavflarni bashorat qilishga asoslangan. Bu yondashuvning afzalliklari: korxonalar strategik rejalashtirishni aniqroq amalga oshirishi mumkin. Kamchiliklari: bashoratlarning aniqligi ma‘lumotlarning sifati va miqdoriga bog‘liq.

4) SI va inson o‘rtasidagi hamkorlik yondashuvi (Human-AI collaboration). Bu yondashuv SI va insonning birgalikda ishlashiga asoslangan bo‘lib, inson SI tavsiyalariga asoslanib yakuniy qarorlarni qabul qiladi. Bu yondashuvning afzalliklari: inson fikrlashi va SI samaradorligi birlashtiriladi. Kamchiliklari: SI va inson hamkorligi uchun maxsus o‘quv va moslashuv jarayonlarini talab etadi.

Sun‘iy intellektga asoslangan boshqaruv modellarining bir qancha turlari mavjud. Ular:

- Ekspert tizimlar (Expert Systems). Bu model o‘z sohasida tajribaga ega bo‘lgan inson mutaxassislarning bilimlarini SI algoritmlariga tatbiq etadi.
- Neyron tarmoqlar (Neural Networks). Bu model inson miyasi ishlash tamoyillariga asoslanib, murakkab ma‘lumotlarni tahlil qilish va prognozlash imkonini beradi.
- Mustaqil o‘rganish tizimlari (Reinforcement Learning Systems). Bu model doimiy ravishda o‘z tajribasidan o‘rganib, eng yaxshi strategiyalarni ishlab chiqadi.

2-jadval

Boshqaruv jarayonida SI texnologiyalaridan foydalanishning SWOT tahlili

Kuchli tomonlar (Strengths)	Zaif tomonlar (Weaknesses)
1. Qaror qabul qilish tezligi va aniqligi; 2. Resurslarni samarali taqsimlash; 3. Avtomatlashtirilgan jarayonlar; 4. Prognozlash va xavfni minimallashtirish; 5. Innovatsion imkoniyatlar.	1. Dastlabki investitsiya va xarajatlarning yuqorligi; 2. Texnologik bog‘liqlik; 3. Kiberxavfsizlik xavflari; 4. Inson omili va ish o‘riblarining qisqarishi; 5. SI tizimlarining shaffoflik muammosi.
Imkoniyatlar (Opportunities)	Tahdidlar (Threats)
1. Bozorda raqobatbardoshlikni oshirish; 2. Xarajatlarni optimallashtirish; 3. Mijozlarga shaxsiylashtirilgan xizmat ko‘rsatish; 4. Raqamli transformatsiyani tezlashtirish; 5. SI va inson integratsiyasini rivojlantirish.	1. Huquqiy va axloqiy cheklovlar; 2. Texnologik rivojlanishdagi nomutanosiblik; 3. Axborot manipulyatsiyasi va noto‘g‘ri qarorlar; 4. Katta ma‘lumotlar hajmini boshqarish muammolari; 5. SI algoritmlarining noto‘g‘ri ishlashi.

SWOT tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Si boshqaruv samaradorligini oshirishda kuchli imkoniyatlarga ega, lekin uning muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun xavf-xatarlarni

oldindan ko‘rib chiqish va ularni minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish muhim. SI texnologiyalarini joriy qilish orqali ish samaradorligini oshirish, resurslarni optimallashtirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish mumkin. Shu bilan birga, huquqiy cheklovlar, kiberxavfsizlik xavflari va inson omiliga ta’sir kabi muammolarni hal etish lozim.

Xulosa va takliflar. Sun’iy intellekt (SI) boshqaruv jarayonlarida katta o‘zgarishlarga olib kelmoqda. SI boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Uning asosiy ta’siri qaror qabul qilish jarayonlarining optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsiyalarni rivojlantirish va xavflarni minimallashtirish kabi jarayonlarda namoyon bo‘ladi. SI tizimlarining rivojlanishi strategik va operatsion qaror qabul qilish jarayonlarini avtomatlashtirish, tahliliy imkoniyatlarni kengaytirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Biroq, SI ning xavfsizlik, axloqiy me’yorlar va kadrlar moslashuvchanligi kabi masalalari ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektdan samarali foydalanish boshqaruv samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, SI texnologiyalaridan quyidagi strategiyalarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- Birinchidan, SI bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni oshirish;
- Ikkinchidan, Etik me’yorlarni hisobga olish;
- Uchinchidan, Kiberxavfsizlikni mustahkamlash;
- To‘rtinchidan, SI va insonning hamkorlik modelini yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mo‘minov. B. B. Sun’iy intellekt. O‘quv qo‘llanma. T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi. (2023).
2. Simon. H. A. The new science of management decision. Prentice-Hall. (1977).
3. Bryn Jolfsson. E, McAfee. A. Machine, Platform, Crowd: Harnessing our digital future. W.W. Norton and Company. (2017).
4. Davenport. T. H. The AI Advantage: How to put the artificial intelligence revolution to work. The Mit Press. (2018).
5. Xo‘jaqulov. T. A, Malikova. N. T. Sun’iy intellekt. O‘quv qo‘llanma. T.: Aloqachi. (2019).
6. Russell. S, Norvig. P. Artificial intelligence: A modern approach. Pearson. (2020).
7. Porter. M. Competitive advantage: Creative and Sustaining superior performance. The Free Press. (1985).
8. www.cyberleninka.ru
9. www.researchgate.net
10. www.academy.uz

М.Нишонов	M.Nishonova
Теоретические основы использования возможностей искусственного интеллекта для повышения эффективности управления	Theoretical foundations for utilizing artificial intelligence capabilities to enhance management effectiveness
Аннотация. В данной статье теоретически проанализировано влияние искусственного интеллекта на эффективность управления, изучены основные подходы и модели. Также рассмотрены научные исследования по интеграции технологий искусственного интеллекта в системы управления. Ключевые слова: эффективность управления, искусственный интеллект, принятие решений, автоматизация, оптимизация, интеграция, управление ресурсами, прогнозирование.	Abstract. This article theoretically analyzes the impact of artificial intelligence on management efficiency, examines the main approaches and models, and reviews scientific research on the integration of artificial intelligence technologies into management systems. Keywords: management effectiveness, artificial intelligence, decision-making, automation, optimization, integration, resource management, forecasting.

Askar Axrorovich Siddikov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsent v.b., PhD
Islomjon Umrzoq o'g'li Yovqochov – TM-124-guruh talabasi

YASHIL MEHMONXONA VA RESTORANLAR: EKOLOGIK BOSHQARUV VA BARQARORLIK

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik tamoyillarga asoslangan mehmonxonalar va restoranlarning boshqaruv usullari hamda ularning barqaror rivojlanishga qo'shayotgan hissiy tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida energiya tejamkorligi, suv resurslaridan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash kabi ekologik boshqaruv strategiyalari ko'rib chiqildi. Shuningdek, xalqaro ekologik sertifikatlash tizimlari, jumladan, LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), Green Key (International Eco-Label for Tourism Facilities) va ISO 14001 (Environmental Management System) standartlari va ularning mehmonxona biznesida qo'llanilishi o'rganildi.

Kalit so'zlar: Yashil mehmonxona, ekologik boshqaruv, barqaror rivojlanish, yashil sertifikatlash, energiya samaradorligi, suv resurslarini boshqarish, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik menejment, barqaror turizm, atrof-muhitni muhofaza qilish.

Kirish. Barqaror rivojlanish tamoyillarining ahamiyati ortib borayotgan hozirgi kunda turizm va mehmonxona sanoati ekologik barqarorlikni ta'minlash zarurati oldida turibdi. Ushbu tarmoq global miqyosda energiya iste'moli, suv resurslaridan foydalanish va chiqindilar hosil bo'lishi bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, atrof-muhitga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ekologik boshqaruv tizimlarini joriy etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda chiqindilarni kamaytirish turizm va mehmonxona biznesining barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda.

So'nggi yillarda yashil mehmonxona va restoranlar konsepsiyasi keng rivojlanib, atrof-muhitga minimal ta'sir ko'rsatish, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va resurslarni samarali boshqarish tamoyillariga asoslanmoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, yashil sertifikatlash tizimlari ekologik standartlarga javob beruvchi mehmonxona va restoranlarni aniqlash va rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tizimlar orqali faoliyat yurituvchi muassasalar nafaqat ekologik barqarorlikka erishmoqda, balki uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ham ta'minlamoqda.

Mazkur tadqiqotda yashil mehmonxona va restoranlarning ekologik boshqaruv tamoyillari, xalqaro sertifikatlash tizimlarining ahamiyati, tabiiy resurslardan samarali foydalanish strategiyalari hamda ekologik menejmentning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi yashil mehmonxona va restoranlarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini yoritish hamda ushbu sohani yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bizning maqolamizda yashil mehmonxona va restoranlarning ekologik boshqaruv va barqaror rivojlanishdagi o'rni o'rganildi. Ushbu maqsadda Butler, R.W., Gössling, S., Hall kabi olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) va Yashil Sertifikatlash Tashkilotlarining hisobotlari asosida tahlillar amalga oshirildi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi hamda Turizm qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Olib borilgan izlanishlar natijasida yashil mehmonxona va restoranlarning ekologik boshqaruv tamoyillari hamda barqaror rivojlanishga qo'shayotgan hissasini o'rganishga asoslangan tadqiqotlar amalga oshirildi. Ushbu tadqiqot ekologik menejment strategiyalarini tahlil qilish va ularning amaliyotga tatbiq etilishiga e'tibor qaratadi.

Tadqiqot kuzatish, qiyoslash, statistik tahlil va ekologik menejment usullaridan foydalangan holda olib borildi. Yashil sertifikatlash tizimlarining mehmonxona va restoranlar faoliyatiga ta'siri, shuningdek, energiya samaradorligi, suv resurslarini boshqarish va chiqindilarni qayta ishlash masalalari ko'rib chiqildi. Yashil texnologiyalarning joriy etilishi mehmonxona va restoran biznesining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularni yangi bosqichga olib chiqishi tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Yashil mehmonxona va restoranlarni rivojlantirish atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik menejmentni joriy etish mehmonxona biznesining barqaror rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bu jarayonda bir qator muammolar va to'siqlar mavjud.

Birinchidan, qonunchilik va byurokratik to'siqlar yashil sertifikatlash tizimlarini keng joriy etishda muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Ekologik standartlarga javob berish uchun mehmonxonalar turli ruxsatnomalar va litsenziyalarni olishlari kerak, bu esa vaqt va moliyaviy resurslarni talab qiladi.

Ikkinchidan, moliyaviy resurslarga cheklangan kirish yashil texnologiyalarni joriy etish jarayonini sekinlashtiradi. Yashil energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini yaratish va suv tejovchi texnologiyalarni tatbiq etish katta investitsiyalarni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab kichik va o'rta mehmonxonalar ekologik loyiha va dasturlarni amalga oshirish uchun yetarli moliyaviy mablag'ga ega emas.

Uchinchidan, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashda mavjud bo'lgan qiyinchiliklar yashil mehmonxonalar va restoranlar sonining oshishiga to'sqinlik qilmoqda. Ekologik menejment sohasida ilg'or texnologiyalar va innovatsion echimlarni qo'llash uchun tadbirkorlar va mehmonxona sohasi vakillariga yetarli ilmiy-metodik yordam va investitsiya dasturlari zarur. Shunga qaramay, O'zbekistonda yashil mehmonxona va restoranlarni rivojlantirish bo'yicha qator ijobiy tendensiyalar kuzatilmoqda.

1-jadval

2019-2023-yillardagi ekologik sertifikatga ega mehmonxonalar soni

T/r	Yil	Ekologik sertifikatga ega mehmonxonalar soni
1.	2019	20
2.	2020	35
3.	2021	50
4.	2022	75
5.	2023	100+

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2019-2023 yillar davomida ekologik sertifikatga ega mehmonxonalar soni sezilarli darajada oshgan. Masalan, 2019 yilda ekologik standartlarga javob beruvchi mehmonxonalar soni 20 taga yaqin bo'lsa, 2023 yilga kelib bu raqam 100 dan oshdi. Shuningdek, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari kengaytirilmoqda. 2023 yilda yangi ekologik talablarni joriy qilish va yashil biznes modellarini rivojlantirish bo'yicha qator qonunchilik islohotlari amalga oshirildi. Xususan, elektron ekologik audit tizimi joriy qilindi, bu esa mehmonxonalarga ekologik me'yorlarga rioya qilish jarayonini soddalashtirish imkonini berdi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil mehmonxona va restoranlar bozori istiqbolli yo'nalish bo'lib, ekologik barqarorlik tamoyillarini qo'llash iqtisodiy jihatdan ham samarali ekanini tasdiqlaydi. Mehmonxona va restoran sohasida ekologik texnologiyalarni keng qo'llash turizmning jozibadorligini oshirish, xorijiy investorlarni jalb qilish va mehmonxona sanoatining uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil mehmonxona va restoranlarni rivojlantirish nafaqat ekologik jihatdan muhim, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Ekologik menejment tamoyillarini joriy etish natijasida mehmonxona va restoranlar energiya sarfini kamaytirishi, suv resurslaridan samarali foydalanishi va chiqindilarni qayta ishlashni yaxshilashi mumkin. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bir qator muammolarni hal qilish lozim.

Asosiy muammolar qatoriga qonunchilik va byurokratik to'siqlar, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, yashil texnologiyalarning joriy etilishidagi qiyinchiliklar va ekologik biznes modellariga bo'lgan yetarlicha motivatsiyaning mavjud emasligi kiradi. Shu sababli, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Huquqiy bazani takomillashtirish – yashil mehmonxona va restoranlar uchun maxsus qonunchilik normalarini ishlab chiqish, ekologik sertifikatlash tizimini soddalashtirish va

rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish.

2. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish – yashil biznesni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar ajratish.
3. Moliyaviy manbalar va investitsiyalarni jalb qilish – yashil texnologiyalarni joriy etish uchun mehmonxona va restoranlarga qulay kredit tizimlarini yaratish.
4. Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish – energiya tejamkor texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini takomillashtirish.
5. Ekologik ta‘lim va xabardorlikni oshirish – mehmonxona va restoran biznesi vakillari uchun maxsus seminarlar, treninglar va o‘quv dasturlarini tashkil etish.

Shunday qilib, yashil mehmonxona va restoranlarni rivojlantirish strategik muhim yo‘nalish bo‘lib, bu jarayonda davlat, xususiy sektor va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ekologik menejment tamoyillarini keng joriy etish natijasida mehmonxona va restoran biznesining barqaror rivojlanishi ta‘minlanadi va mamlakatning ekologik holati yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, Atrof-muhitni muhofaza qilish va Iqlim o‘zgarishi vazirligi (2024). Ekologik barqarorlik va yashil biznes rivojlanishi bo‘yicha davlat dasturi. Retrieved from www.eco.gov.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi (2023). Yashil turizm va ekologik mehmonxona tarmog‘ini rivojlantirish. Retrieved from www.uzbektourism.uz
3. World Tourism Organization (2021). Sustainable Tourism and Green Hospitality Practices. The UNWTO Publications.
4. Tadbirkor.uz (2024). “O‘zbekistonda yashil mehmonxona va restoranlarni rivojlantirish istiqbollari.” Retrieved from www.tadbirkor.uz
5. Global Sustainable Tourism Council (2023). Sustainability Criteria for Hotels and Accommodations. Retrieved from www.gstcouncil.org
6. UNEP (2022). The Role of Hospitality in Achieving the Sustainable Development Goals (SDGs). United Nations Environment Programme.

A.Siddikov, I.Yovqochov Перспективы экологического управления и устойчивости в зелёных гостиницах и ресторанах Аннотация. В статье анализируются методы управления гостиницами и ресторанами, основанные на экологических принципах, а также их вклад в устойчивое развитие. В исследовании рассматриваются стратегии экологического управления, такие как энергоэффективность, рациональное использование водных ресурсов, сокращение и переработка отходов. Также изучаются международные системы экологической сертификации, включая LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), Green Key (International Eco-Label for Tourism Facilities) и ISO 14001 (Environmental Management System), и их применение в гостиничном бизнесе. Результаты исследования позволяют определить экономическую эффективность экологически ориентированных гостиниц и ресторанов, а также их роль в охране окружающей среды. Ключевые слова: Зеленая гостиница, экологическое управление, устойчивое развитие, экологическая сертификация, энергоэффективность, управление водными ресурсами, переработка отходов, экологический менеджмент, устойчивый туризм, охрана окружающей среды.	A.Siddikov, I.Yovqochov Prospects of Ecological Management and Sustainability in Green Hotels and Restaurants Abstract. This article analyzes the management methods of hotels and restaurants based on ecological principles and their contribution to sustainable development. The study examined environmental management strategies such as energy efficiency, efficient use of water resources, waste reduction and recycling. It also examined international environmental certification systems, including LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), Green Key (International Eco-Label for Tourism Facilities) and ISO 14001 (Environmental Management System) standards and their application in the hotel business. Keywords. Green hotel, ecological management, sustainable development, green certification, energy efficiency, water resource management, waste recycling, environmental management, sustainable tourism, environmental protection.
--	---

ИНВЕСТИЦИЯ

Шохида Ильясовна Артикова – доцент и.о. кафедры «Цифровая экономика», СамИЭС
Дилноза Наврузовна Султонова – магистрант 1 курса СамИЭС

РЕАЛЬНЫЕ ИНВЕСТИЦИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Аннотация. Данная статья рассматривает значение инвестиционных процессов, актуальные вопросы реального инвестирования и управления реальными активами. Также проанализированы возможности повышения конкурентоспособности экономики нашей страны за счет инвестиций в экономику.

Ключевые слова: национальная экономика, реальные инвестиции, капиталовложения, финансовые вложения, основной капитал, инновации, доходы населения.

Введение. Развитие национальной экономики в условиях глобализации невозможно без эффективного инвестирования в международные хозяйственные процессы, что, в свою очередь, требует постоянной модернизации национального производства, внедрения инноваций, освоения передовых технологий. В сложившейся ситуации особая роль отводится реальным инвестициям, направленным на создание и модернизацию материальных активов, играющим ключевую роль в обеспечении долгосрочного экономического роста. Эти вложения становятся основой для расширения производственных мощностей, повышения производительности труда, развития инфраструктуры и внедрения инноваций.

Однако в ряде стран низкая эффективность реальных инвестиций препятствует достижению их полного потенциала. Нерациональное использование средств, недостаточная координация усилий и отсутствие стратегического подхода к планированию существенно снижают отдачу от капиталовложений. В результате замедляется экономический рост, увеличиваются социальные и инфраструктурные разрывы, а экономика становится менее конкурентоспособной.

Анализ литературы по теме. Теоретическими аспектами инвестирования занимались И.В. Анохов, А.Ю. Беликов, И.Ю. Новикова, Т.В. Светник, И.Б. Королева, Н.В. Антипина, вопросы влияния иностранных инвестиций на экономику страны рассматривали О.А. Чепинога, А.П. Алексеенко, а региональный аспект изучали Д.С. Кадачигова, Е.Ю. Башкуева, А.Ф. Шуплецов, Ю.А. Скоробогатова.

В учебнике «Инвестиции», одним из авторов которого является лауреат Нобелевской премии по экономике У. Ф. Шарп, смысл термина «инвестирование» трактуется так: «расстаться с деньгами сегодня ради получения прибыли в будущем» [1]. Авторы показывают, что вкладывать средства можно как в реальные, так и в финансовые активы.

Рассматривают инвестиции на микроуровне и в довольно узком плане К. Макконнелл и С.Л. Брю, определяя их как «расходы на строительство новых заводов, на станки и оборудование с длительным сроком службы и т.п.» [2]

По мнению национальных экономистов Н.Г. Каримовой и Р.Х.Ходжиматовой, «реальные инвестиции представляют собой совокупность вложений в материальные объекты, под которыми понимаются не только вложения в производственные объекты или услуги, но и в другие виды непродовольственных объектов и некоммерческих секторов. в частности, инвестиции в общественно полезные отрасли» [3]

Методология исследования. В процессе исследования данной проблемы нами использовались логический анализ, научные наблюдения, инновационные методы и сравнительный анализ.

Анализ и результаты. Реальные инвестиции предполагают создание материальной предпосылки для предпринимательской деятельности, происходит увеличение функционирующего капитала, которое через производство и реализацию товаров трансформируется в добавочную прибыль и формирует доход от вложенных средств.

В настоящее время стоимость научных исследований, науки, образования и обучения в структуре реальных инвестиций в мире растет. Например, в США, Японии и других развитых странах темпы роста инвестиций в науку и исследования выше, чем инвестиции в основной капитал.

В Стратегии развития Узбекистана на 2023-2030 годы меры по повышению конкурентоспособности предприятий национальной экономики как на внутреннем, так и на международном рынках занимают важное место, поскольку этот вопрос важен в условиях глобализации. Конечно, необходимость модернизации и диверсификации экономики напрямую связана с конечными целями реализуемых в Узбекистане экономических реформ, изменением на макро- и микроуровнях условий экономической деятельности предприятий, однако влияние усиления рыночной конкуренции на международный уровень нельзя отрицать.

Реальные инвестиции направлены на физическое владение тем или иным объектом, а также его возможное развитие с целью получения дохода. Инвестор в этом случае либо непосредственно владеет материальной ценностью, либо вкладывает средства в ее создание и развитие (в случае научных разработок, патентов и т. п.). Эти инвестиции должны приносить доход или обеспечивать достижение положительного результата. Реальные инвестиции больше касаются дорогостоящих проектов, поэтому чаще всего в них вкладывают деньги владельцы бизнесов или сами предприятия. Инвестиции как экономическая категория, означает размещение ранее накопленных средств в объектах предпринимательства с целью увеличения капитала и представляют собой экономические отношения, возникающие между участниками инвестиционной деятельности в ходе осуществления инвестиционной деятельности, проекты. Накопленные средства могут быть реализованы через финансовых посредников, не попадая напрямую в реальный сектор экономики в качестве инвестиций. В таких случаях инвестиции сначала появляются в форме финансовых вложений, а затем становятся реальными инвестициями. Также реальные инвестиции осуществляются преимущественно в виде капитальных вложений и включают затраты на новое строительство, расширение, оборудование, товарно-материальные запасы, проектную продукцию. На макроэкономическом уровне реальные инвестиции представляют собой часть валовых расходов, состоящую из расходов на новые средства производства, инвестиций в жилье и прирост материальных резервов.

Реальные инвестиции представляют собой часть ВВП, которая не потребляется в текущем периоде и обеспечивает рост капитала в экономике. Реальные инвестиции в экономику Узбекистана постоянно увеличиваются. Промышленно-перерабатывающие предприятия играют свою роль в качестве создателей добавленной стоимости в экономическом развитии. В текстильной промышленности работает 370 тысяч человек, экспортируется продукция на сумму 1,6 миллиарда долларов США. В ближайшие три года планируется удвоить объем экспорта. С 2020 года экспорт хлопкового волокна остановлен, и оно перерабатывается на предприятиях страны. Помимо внутренних финансовых ресурсов в сети используются прямые иностранные инвестиции. При этом развитие сферы услуг является одним из важных факторов роста экономики страны, занятости и доходов населения. В результате реализации мер по реформированию сферы услуг эта сфера за короткий период времени стала самой быстрорастущей отраслью экономики. Доля сферы услуг в ВВП выросла с 39,0 процента в 2021 году до 40,5 процента в 2022 году.

В результате либерализации экономики инвестиционные процессы должны быть ориентированы на повышение конкурентоспособности национальной экономики, повышение эффективности производства в регионах и на предприятиях. Их реализация обеспечивает быстрый рост ВВП, занятости и благосостояния населения. Поэтому в 2023-2030 годах деятельность, осуществляемая по приоритетным направлениям Стратегии развития Республики Узбекистан, помимо постановки долгосрочных фундаментальных целей, также определяет средства и пути достижения этих целей. Среди них важен перевод производства на основу современных технологий и постоянное повышение его эффективности.

Реальные инвестиции направлены на модернизацию производства на предприятиях, технико-технологическое обновление. Таким образом, создаваемые новые мощности будут способствовать развитию экономического производственно-сбытового потенциала региона. В результате осуществляется производство и ассортимент новых видов продукции. Последовательная структурная политика, реализуемая в результате модернизации ведущих отраслей экономики страны, положительно влияет на структурную структуру экономики.

Если рассмотреть объем инвестиций в основной капитал по Узбекистану мы можем увидеть, что он увеличивается с каждым годом (1-таблица). Среди областей наибольший показатель в 2024 году наблюдался в Ташкентской области в размере 47709,3 млрд.сум, наименьший показатель в Хоразмской области - 11666,1млрд.сум.

Объем инвестиций в основной капитал по Республике Узбекистан¹

млрд. сум

	2020	2021	2022	2023
Республика Узбекистан	210195,1	239552,6	266240,0	356071,4
Республика Каракалпакстан	7089,8	8110,7	10254,0	12959,2
Андижанская область	9622,6	11176,6	14339,8	18639,1
Бухарская область	12183,9	20528,3	21638,3	31030,5
Джизакская область	12545,4	9233,6	10373,9	14970,9
Кашкадарьинская область	20557,6	17359,1	16012,8	21138,0
Навоийская область	15688,4	15020,1	17958,1	26398,6
Наманганская область	12007,2	12982,0	14775,1	19220,1
Самаркандская область	14656,4	15641,6	18917,1	25717,1
Сурхандарьинская область	10068,2	12037,8	11569,4	18307,7
Сырдарьинская область	7191,9	8051,8	12354,6	15871,8
Ташкентская область	21148,6	28113,6	35767,7	47709,3
Ферганская область	11040,0	12625,2	15419,3	19955,0
Хорезмская область	5391,8	8292,0	8769,7	11666,1

¹ Информация Главного управления государственной статистики республики Узбекистан

В основном для экономического развития региона учитывается развитие следующих направлений: развитие промышленных строительных материалов; текстильная промышленность; электротехническая промышленность; пищевая промышленность; химическая индустрия; металлургическая промышленность. Достижение этого можно осуществить с помощью увеличения объема реальных инвестиций регионами.

Заключение и предложения. Эффективные реальные инвестиции — это основа устойчивого экономического развития и конкурентоспособности страны. Они не только увеличивают объем национального производства, но и улучшают инфраструктуру, способствуют инновациям, повышают уровень жизни населения. Для реализации их потенциала необходима консолидация усилий государства, бизнеса и общества, направленная на устранение существующих барьеров и создание благоприятной инвестиционной среды. Только при таком подходе инвестиции станут мощным двигателем экономического роста и прогресса.

Эффективность реальных инвестиций также зависит от условий их финансирования. Условия финансирования прямо связаны с показателями эффективности. В настоящее время финансово-кредитная система в нашей стране выступает основным и устойчивым средством работы с предпринимателями. Научный анализ ее факторов необходим для развития инвестиционной деятельности. Подобный анализ позволяет выбрать наиболее оптимальный метод направления средств и определить подходящую для каждого региона инвестиционную политику. Так как, в современной конкурентной среде, управление активами постоянно пересматривается, чтобы минимизировать издержки. Для достижения экономического роста важно не только увеличивать объемы инвестиций, но и правильно выбрать их направления и структуру.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан, от 25.12.2019 г. № ЗРУ-598. «Об инвестициях и инвестиционной деятельности».
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158. «О стратегии Узбекистан-2030».
3. Шарп, У. Ф. Инвестиции. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 1027 с
4. Макконнелл, К. Р. Экономикс. - М.: ИНФРА-М, 2003. - 983 с.
5. Каримов Н.Ф., Хожиматов Р.Х. Инвестицияни ташкил этиш ва молиялаштириш. Дарслик. -Т.: ТДИУ, 2011. – 801 б.
6. Ilyasovna A. S., Xusenovna A. N. Small Business in the Social Sphere: The Importance of Small Businesses as Drivers of Community Development //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 4. – С. 158-165

Sh.Artikova, D.Sultanova Real investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish omili sifatida. Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiya jarayonlarining ahamiyati, real investitsiyalar va real aktivlarni boshqarishning dolzarb masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, iqtisodiyotga investitsiyalar kiritish hisobiga mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Kalit so'zlar: milliy iqtisodiyot, real investitsiyalar, kapitalqo'yilmalar, moliyaviy investitsiyalar, asosiy kapital, innovatsiyalar, aholi daromadlari.	Sh.Artikova, D.Sultanova Real investments as a factor in increasing the development of the country's economy Abstract. This article examines the importance of investment processes, current issues of real investment and management of real assets. The possibilities of increasing the competitiveness of our country's economy through investments in the economy are also analyzed. Keywords: national economy, real investments, capital investments, financial investments, fixed assets, innovations, income of the population.
--	---

МОЛИЯ, ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ

Xurshida Abdumalikovna Karjavova – Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
“Raqamli iqtisodiyot” kafedrası dotsenti

SUG‘URTA XIZMATLARI BOZORINI TAKOMILLASHTIRISHDA ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sug‘urta xizmatlari bozorini takomillashtirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yo‘llari o‘rganilgan. Maqolada elektron sug‘urta polisini takomillashtirish jarayonlari bosqichma bosqich yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: elektron sug‘urta, sug‘urta polisi, suniy intellekt, Big Data, sun‘iy aql-idrok (artificial intelligence), P2P-sug‘urtasi, tibbiy sug‘urta, raqamlashtirish, Internet, sug‘urta mukofoti, “Aqlli uylar”.

Kirish. Dunyoda sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan talab muntazam ravishda ortib bormoqda, buni global iqlimning o‘zgarishi, texnologik innovatsiyalarning rivojlanishi, kiber risklarning tobora avj olishi hamda pandemiya oqibatlarining yuzaga kelishi bilan tavsiflash mumkin. “Sug‘urta xizmatlari bozori tez sur‘atlarda rivojlanmoqda, bunga biznesning yangi yo‘nalishlari paydo bo‘layotgani, xizmat ko‘rsatish sohasiga yangi zamonaviy raqamli texnologiyalarning tatbiq etilayotganligi sabab bo‘lmoqda”. “Dunyoning taraqqiy etgan mamlakatlarida jon boshiga to‘g‘ri keladigan sug‘urta mukofoti miqdori 1106 evroni tashkil etib, yillik o‘zgarish surati o‘rtacha 131,2 foizga o‘smoqda”¹. Bu ko‘rsatkichning o‘shish dinamikasini oshirish sug‘urta xizmatlarining ajralmas tasniflarini inobatga olish orqali faoliyat samaradorligini raqamli texnologiyalar asosida ta‘minlash, xususan, sug‘urta faoliyatini tashkil etish sifatini oshirish, sohada yangicha loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda sug‘urtalovchilarning raqobatbardoshligini ta‘minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda mamlakat sug‘urta bozorida zamonaviy texnologiyalarni faol qo‘llashni tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy globallashuv sharoitida “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va chorvani sug‘urta qilish tizimini isloh qilish, alohida sug‘urta jamg‘armasini tashkil etish va unga 100 million dollarni jalb qilish, dehqon va fermerlarga sug‘urta mukofotining 50 foizini subsidiyalash tizimini joriy qilish”² talab etiladi. Mazkur talablarning bajarilishi milliy sug‘urta kompaniyalarining sug‘urta maydonini kengaytirish bilan bir qatorda xalqaro moliya bozorlariga integratsiyasini ta‘minlaydi hamda ulkan sug‘urta salohiyatini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Bugungi kunda mamlakatimiz sug‘urta faoliyatida aholiga sug‘urta xizmatlari ko‘rsatishni rivojlantirish, unda raqamli texnologiyalardan keng foydalangan holda sug‘urta xizmatlarining yangi turlarini joriy etish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sug‘urta xizmatlari bozorini rivojlantirishning xususiyatlarini takomillashtirish doirasida ko‘plab xorijlik olimlar, jumladan, P. Rozenshteyn-Rodan, Balabanov I.T., Med‘nskiy V.G., Fatxutdinov R.A., Popov V.L., Shaxov V.V. kabi mutaxassislar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu olimlarning ilmiy ishlarida sug‘urta sohasida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llash hamda ularni hayotga tatbiq etish bo‘yicha ko‘plab tavsiyalar ilmiy asoslangan. Mazkur olimlar sug‘urta xizmatlari bozorining muhim jihatlari bo‘yicha aniq tadqiqot ishlarini olib borgan.

O‘z navbatida, mamlakatimiz iqtisodchi olimlarining tadqiqotlarida ham ushbu muammoni o‘rganishga e‘tibor qaratilmoqda. Masalan, A. Taniyev³ ning ilmiy tadqiqotlarida

¹ <https://www.statista.com/statistics/976636/average-amount-spent-on-insurance-per-capita-in-europe-by-insurance-type/>

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-6600413>

³ Sug‘urta ishi o‘quv qo‘llanma i.f.n professor A.Taniyev S.: - 2022. -269 b.

sugʻurta sohasida innovatsiyalarni joriy etish hamda ularni amaliyotga tatbiq qilishning dolzarbligi yoritib berilgan. Shuningdek, iqtisodchi Umarov S.A.¹ oʻzining doktorlik dissertatsiyasida sugʻurta xizmatlari bozorini rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rolini oshirishning dolzarbligi haqida koʻplab ilmiy izlanishlar olib borgan. Abduraxmonov I.X.²ning Sugʻurta nazariyasi va amaliyoti” deb nomlangan oʻquv qoʻllanmasida zamonaviy raqamli texnologiyalarning sugʻurta bozoriga tatbiq etilishi masalalari chuqur oʻrganilgan. Xalikulova G.T.³ ning iqtisod fanlari boʻyicha falsafa doktori darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiyasi avtoreferatida esa sugʻurta xizmatlari bozorida Big Data hamda bulut texnologiyalaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ochib berilgan. Mazkur maqolani yozishda ushbu olimlarning qimmatli hamda ilmiy qarashlarini tahlil qilgan holda yangicha xulosa va takliflarni ishlab chiqishimizga asos boʻldi

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonda sugʻurta tizimini davlat tomonidan tartibga solish, uning infratuzilmasini rivojlantirish, sugʻurta xizmatlari bozorini rivojlantirish boʻyicha davlat siyosatining maqsadi, vazifalari va yoʻnalishlarini yoritish jarayonida sohadagi transformatsiya jarayonlarini hisobga olish, sugʻurta xizmatlarni takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning rolini metodologik oʻrganish, bu borada mutaxassislar fikrini oʻrganish natijasida dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik yondashuv hamda guruhlash usullaridan foydalanildi hamda infratuzilmaning tarkibiy qismlarining rivojlanish yoʻnalishlarini belgilab berish yondashuvi asoslandi.

Tahlil va natijalar. Raqamli texnologiyalar dunyoda tobora katta ahamiyatga ega boʻlib bormoqda. Soʻnggi yillarda ularning rivojlanishi katta oʻzgarishlarni keltirib chiqardi. Bir tomondan, raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini qisqartirdi va soddalashtirdi. Ikkinchi tomondan, yangi texnologiyalar analitik maʼlumotlarni kengaytirdi va ularni qayta ishlashni osonlashtirdi, bu esa standart takliflardan shaxsiy takliflarga oʻtish va noyob tajribalarni yaratish imkoniyatlarini berdi. Hozirgi vaqtda deyarli barcha sohalardagi kompaniyalar oʻz faoliyatlarida oʻzgarishlarga muhtoj, chunki yangi texnologiyalar, innovatsiyalar va isteʼmolchilarning xulq-atvori eski biznes modellarni tubdan oʻzgartirib yubormoqda. Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni sugʻurta kompaniyalari faoliyatiga ham sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda.

Raqamli transformatsiya davrida anʼanaviy ofis kompaniyalari oʻrnini platforma kompaniyalar egallamoqda, shuningdek bu jarayonlarda ularning biznes modellari shakllanmoqda. Mobil texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, bulutli xizmatlar, integratsiyalashgan qurilmalar, katta maʼlumotlar va turli xil tahlil vositalari inson kapitali salohiyatiga taʼsir koʻrsatmoqda. Kompaniyalar raqamli innovatsiyalardan oʻzlarining amaldagi va raqobatdosh afzalliklarini qayta koʻrib chiqish, mehnat unumdorligini oshirish, mijozlarga qoʻshimcha qimmat baxsh etish va daromadlarini koʻpaytirish uchun foydalanmoqda. Sugʻurta kompaniyalari raqamli iqtisodiyotning asosiy innovatsiyalariga katta qiziqish bildirmoqda. Biznes jarayonlari va mexanizmlarni soddalashtirish maqsadida ular avtomatlashtirish, sunʼiy intellekt, chat-botlar, maʼlumotlarni bulutli qayta ishlash kabi texnologiyalardan faol foydalanmoqda.

Raqamli iqtisodiyotga oʻtish jarayonida sugʻurta kompaniyalarining asosiy maqsadi – iqtisodiyotni raqamlashuvi natijasida sugʻurtalanuvchilarning oʻzgargan ehtiyojlarini qondirishdan iboratdir. Isteʼmolchilar sugʻurta xizmatlari haqida oddiy, qulay, maʼlumotlarni istalgan vaqtda olish, aniq va tushunarli maʼlumotlarga ega boʻlishni istashadi. Sugʻurta kompaniyalari esa qisqa vaqt ichida foydani oshirishga va mahsulot tannarxini kamaytirishga erishadi. Bu esa kelajakda sugʻurta kompaniyalariga innovatsion sugʻurta mahsulotlarini joriy etish imkoniyatini beradi. Muvaffaqiyatli rivojlangan sugʻurta kompaniyalari oʻzlarini yangi sohalarda sinab koʻrishmoqda va yangi sugʻurta xizmatlarini yaratishmoqda. Bunda asosiy vazifa birinchi navbatda oʻzi uchun likvid bozorni shakllantirishdir.

¹ Umarov S.A. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida Oʻzbekistonda sugʻurta faoliyati rivojlanishini boshqarish. iqt.f.d.diss... – T.: 2012. – 384 b.

² Abduraxmonov I.X. Sugʻurta nazariyasi va amaliyoti. Oʻquv qoʻllanma. –T.: Iqtisod-Moliya, 2018. – 415 b.

³ Xalikulova G.T. Sugʻurta tizimi va uni amal qilish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari boʻyicha f.d. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: - 2019. -62 b.

Hozirgi vaqtda bir qator hodisalar (fenomenlar) sug'urta tarmoqlarini raqamlashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida namoyon bo'lmoqda, ular raqamli iqtisodiyotda shakllangan terminologiya doirasidagi internet bilan ta'minlash, shaxsiylashtirish va raqamlashtirish sifatida belgilanadi, ularning xususiyatlari 1-jadvalda keltirilgan.

Sug'urta xizmatlari bozorini raqamlashtirishning asosiy yo'nalishlari¹

Yo'nalish	Ta'rif	Qo'llaniladigan raqamli texnologiyalar	Sug'urta kompaniyasining iste'mol auditoriyasi
Internet bilan ta'minlash	Sug'urta kompaniyasining biznes jarayonlarida internetdan foydalanish	Yangi ishlab chiqarish texnologiyalari; simsiz aloqa texnologiyalari; bulutli texnologiyalar (Cloud texnolog))	Tashqi – sug'urtalanuvchilar; Ichki – xodimlar, sug'urta agentlari
Individuallashtirish	Sug'urtalanuvchilar va sug'urta obyektlari to'g'risidagi ma'lumotlarning eng keng to'plamini olish asosida individual sug'urta takliflarini (tarif bo'yicha, risklar jamlanmasi bo'yicha va boshqa shartlarga muvofiq) ishlab chiqish	Katta ma'lumotlar (Big data); Yangi ishlab chiqarish texnologiyalari; simsiz aloqa texnologiyalari	Tashqi – sug'urtalanuvchilar (shu jumladan solohiyatli mijozlar ham)
Raqamlashtirish	Sug'urta kompaniyasining biznes jarayonlarida raqamli (raqamlashgan) texnologiyalardan foydalanish	Yangi ishlab chiqarish texnologiyalari; simsiz aloqa texnologiyalari	Ichki – xodimlar; tashqi – sug'urtalanuvchilar

Sug'urta taklifini shaxsiylashtirish quyidagilardan iborat:

Sug'urtalanuvchilar va sug'urta obyektlari to'g'risida to'plangan ma'lumotlar miqdorining ko'payishi orqali shaxsiy risklarni baholash; sug'urtalanuvchining talabiga asosan individual taklifni tayyorlash.

Sug'urta bozorida raqamlashtirish deganda sug'urta kompaniyasining biznes jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish tushuniladi. Ushbu tushuncha bilan bir qatorda “biznes jarayonlarini raqamlashtirish” atamasidan ham foydalanish mumkin.

Ko'pincha raqamlashtirish jarayonida yangi ishlab chiqarish va simsiz texnologiyalardan foydalaniladi. Hozirgi vaqtda sug'urta kompaniyalarida quyidagi biznes jarayonlari raqamlashtirilmoqda: buxgalteriya hisobi va hisobotlar, shartnomani rasmiylashtirish oldidan sug'urtalanuvchilarning risklarini baholash jarayoni, sug'urta xizmatlarini sotish va da'volarni ko'rib chiqish jarayonlari.

Milliy sug'urta bozorining rivojlanishi raqamli iqtisodiyot texnologiyalarining sug'urtaga ta'sir ko'rsatadigan texnologiyalarni joriy etishiga bog'liqdir, asosiysi bu texnologiyalar uning iqtisodiy mohiyatini o'zgartirmaydi. Raqamli texnologiyalardan sug'urta faoliyatida foydalanish quyidagi samarali natijalarni beradi:

- sug'urta faoliyatining samaradorligi va rentabelligi oshadi;
- notijorat va tijorat sug'urtasining o'zaro uyg'unlashuvi yuz beradi (P2P – sug'urtasi);
- sug'urta munosabatlarining ijtimoiylashuvi ta'minlanadi;
- yangi sug'urta xizmatlari va mahsulotlari paydo bo'ladi;
- sug'urta sohasidagi mehnat munosabatlari o'zgaradi (quyi va o'rta bo'g'inlar menejerlari).

¹ Muallif ishlanmasi

Zamonaviy texnologiyalar iqtisodiy sohalarning barcha tarmoqlarini, shu jumladan etarli darajada konservativ bo‘lgan sug‘urta tarmoqlarini ham raqamlashtirish imkonini beradi. Biroq, shuni alohida ta’kidlash kerakki, raqamlashtirishga tez va to‘liq o‘tish nafaqat yangi yuqori texnologiyalar, balki sug‘urta bozorini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlariga ham bog‘liq. Sug‘urta biznesini yanada takomillashtirish maqsadida, kichik va yirik moliyaviy texnologiya kompaniyalari mijozlarga ko‘rsatiladigan xizmatlarni yaxshilash uchun “sun‘iy intellekt” (artificial intelligence) va raqamli texnologiyalardan keng foydalanmoqda.

Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va iqtisodiyot tarmoqlariga jadallik bilan kirib borishi sug‘urta kompaniyalariga sug‘urta polislarini tuzishda an‘anaviy usul, ya’ni sug‘urta agentlaridan foydalanish bilan birga elektron shakldagi raqamli texnologiya vositalaridan foydalanish imkoniyatini bermoqda. Sug‘urta faoliyatini yanada rivojlantirish uchun, avvalo, innovatsion texnologiyalarga asoslangan elektron sug‘urta polislarini sug‘urta tizimiga joriy etish maqsadga muvofiq.

Chunki elektron sug‘urta polisini joriy etish orqali sug‘urtalash jarayoni kompleks raqamlashtiriladi, sug‘urtalanuvchining sug‘urtalash jarayonlariga sarflanadigan vaqti tejab qolinadi.

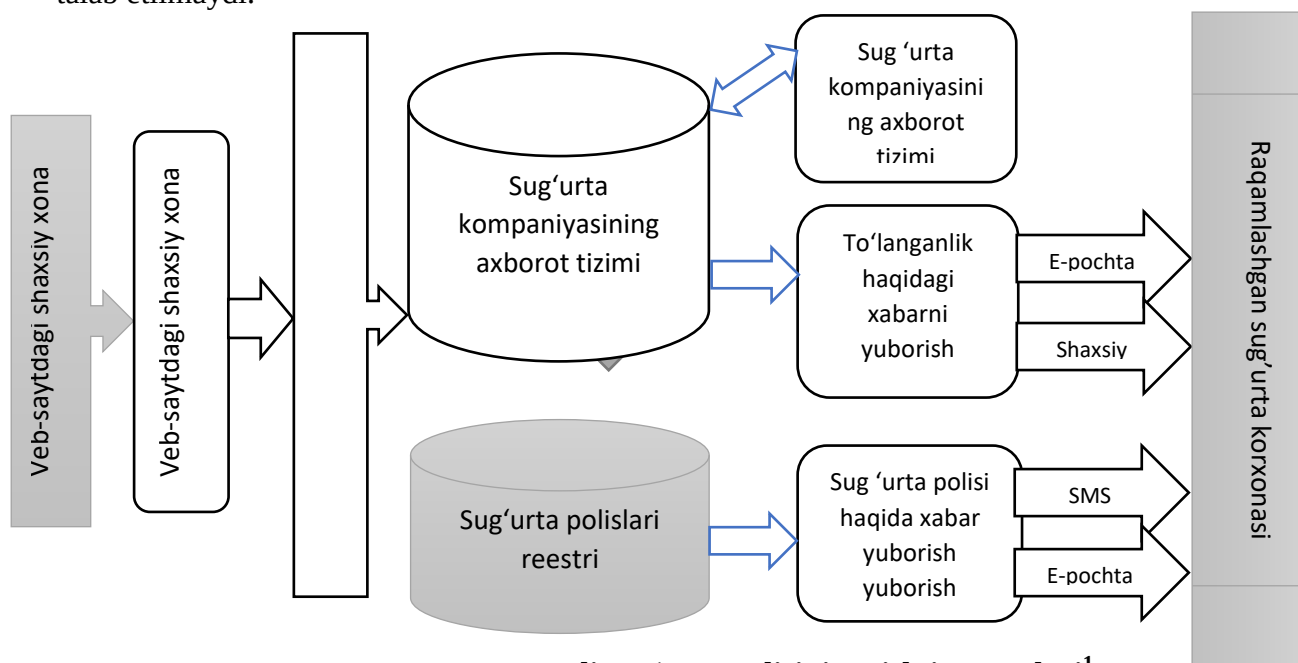
Elektron sug‘urta polisini shakllantirish jarayonlari 1-rasmda tasvirlangan. Undan ko‘rinib turibdiki, barcha ishlar raqamlashtirilgan tarzda amalga oshiriladi va mijoz polisni olish uchun kompaniyaga borishi yoki sug‘urta agentini chaqirishi shart emas. **(pastga qarang 1-rasm).**

1-rasmda mijoz sug‘urta kompaniyasi veb-saytidagi shaxsiy kabinet orqali sug‘urta mahsulotini tanlaydi va elektron sug‘urta polisi uchun buyurtma beradi. Shundan so‘ng sug‘urta kompaniyasi axborot tizimi tomonidan barcha ma’lumotlar to‘g‘ri ekanligi tekshiriladi va mijozdan elektron to‘lov tizimlari orqali sug‘urta mukofotini qabul qilib olgach, sug‘urta mukofoti to‘langanligi hamda yangi elektron sug‘urta polisi tuzilganligi haqida tegishli bo‘limlarga va mijozga SMS yoki e-pochta orqali xabar yuboriladi.

Fikrimizcha, milliy sug‘urta bozoriga elektron polislarining joriy etilishidagi afzalliklar quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

sug‘urta shartnomalarini tuzishda hujjat aylanishining soddalashishi;

sug‘urta mahsulotlarini sotish xarajatlarining qisqarishiga olib keladi, chunki elektron polislar sug‘urta kompaniyasi tomonidan bir marta beriladi va polisning muddati uzaytirilganda faqat ma’lumotlar bazasidagi ma’lumotlar o‘zgaradi, elektron polisni ishlab chiqish xarajati qayta talab etilmaydi.

1-rasm. Raqamli sug‘urta polisini tuzish jarayonlari¹

¹ Muallif ishlanmasi

sugʻurta vositachi va sotuvchilari ustidan nazoratni yoʻlga qoʻyish osonlashadi, yaʼni elektron koʻrinishda shartnomaning tuzilganlik fraqamli texnologiyaini nazorat qilish osonroq boʻladi va sugʻurta polislariga sarflanuvchi xarajatlarini tejab qolish imkonini beradi;

sugʻurta shartnomasining tuzilganligi toʻgʻrisida tezkor axborotlar olish mumkin. Bugungi kunda baʼzan tuzilgan sugʻurta shartnomasi toʻgʻrisidagi axborotlar sugʻurta kompaniyasigacha etib kelishi yarim yil va hatto undan koʻp vaqt oʻtgach amalga oshishi mumkin. Elektron polislarining joriy etilishi sugʻurta kompaniyasiga tuzilgan har bir polis haqida tezkor maʼlumotlar olish, muddati oʻtgan polislarini nazorat qilish imkonini beradi;

sugʻurta qilinuvchi tomonidan polis uchun toʻlovning oʻz vaqtidaligini nazorat qilish va sugʻurta vositachisi tomonidan sugʻurta kompaniyasiga pullarning oʻtkazilishini tezlashtiradi;

asosiy sotuvlar kanali sifatidagi internet-sotuvlardan foydalanish sugʻurta polislarini sotish xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirishga olib keladi.

Maqolada milliy sugʻurta kompaniyalariga raqamli texnologiyaga asoslangan quyidagi zamonaviy sugʻurta mahsuloti va xizmatlarini ishlab chiqishlarini taklif etamiz:

“Aqlli uylar” uchun sugʻurta xizmatlari. “Aqlli uylar”ni sugʻurta qilish oddiy uylarga nisbatan risk kamligi, sugʻurta hodisasi yuz berganda zararlarning kamligi bilan ajralib turadi.

Chunki “Aqlli uylar”da sensorli, kuzatuv va telematika tizimlaridan foydalanilganligi sababli turli noxush vaziyatlar yuz berishi ehtimoli boʻlgan holatlarda yoki yongʻin yuz berganda, suv toshganda va boshqa holatlarda tegishli tashkilotlarga xabar yuboriladi. Bu esa oʻz navbatida, moddiy zararlarni 60-70% gacha kamaytirishga xizmat qiladi. Shu boisdan “Aqlli uylar”ni sugʻurtalashda sugʻurta mukofoti oddiy uylarnikiga nisbatan kamroq toʻlanishi lozim.

“Aqlli uylar”ni sugʻurtalashda sugʻurta mukofotlarining kamaytirilishi zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanganligi uchun ragʻbatlantiradi va aholining innovatsion texnologiyalarga mijozlarni qiziqishini yanada uygʻotadi.

“Aqlli avtomashinalar”ni sugʻurta qilish. Bunda, sugʻurta kompaniyasi tomonidan sugʻurtalangan avtomashinaga maxsus sensorli datchiklar oʻrnatiladi va ushbu datchiklar orqali haydovchining yoʻl harakati qoidalariga qanchalik rioya etayotganligi aniqlanadi. Agar sugʻurta kompaniyasi va mijoz oʻrtasida oʻzaro kelishilgan va belgilangan muddatda haydovchi hech qanday sugʻurta hodisasi yuz beruvchi holatlarga yoʻl qoʻymasa, unda sugʻurta kompaniyasi tomonidan ushbu sugʻurtalanuvchiga sugʻurta pulining bir qismi qaytarib beriladi yoki keyingi sugʻurtalash jarayonlarida sugʻurtalanuvchi maxsus chegirma qilish orqali ragʻbatlantiriladi.

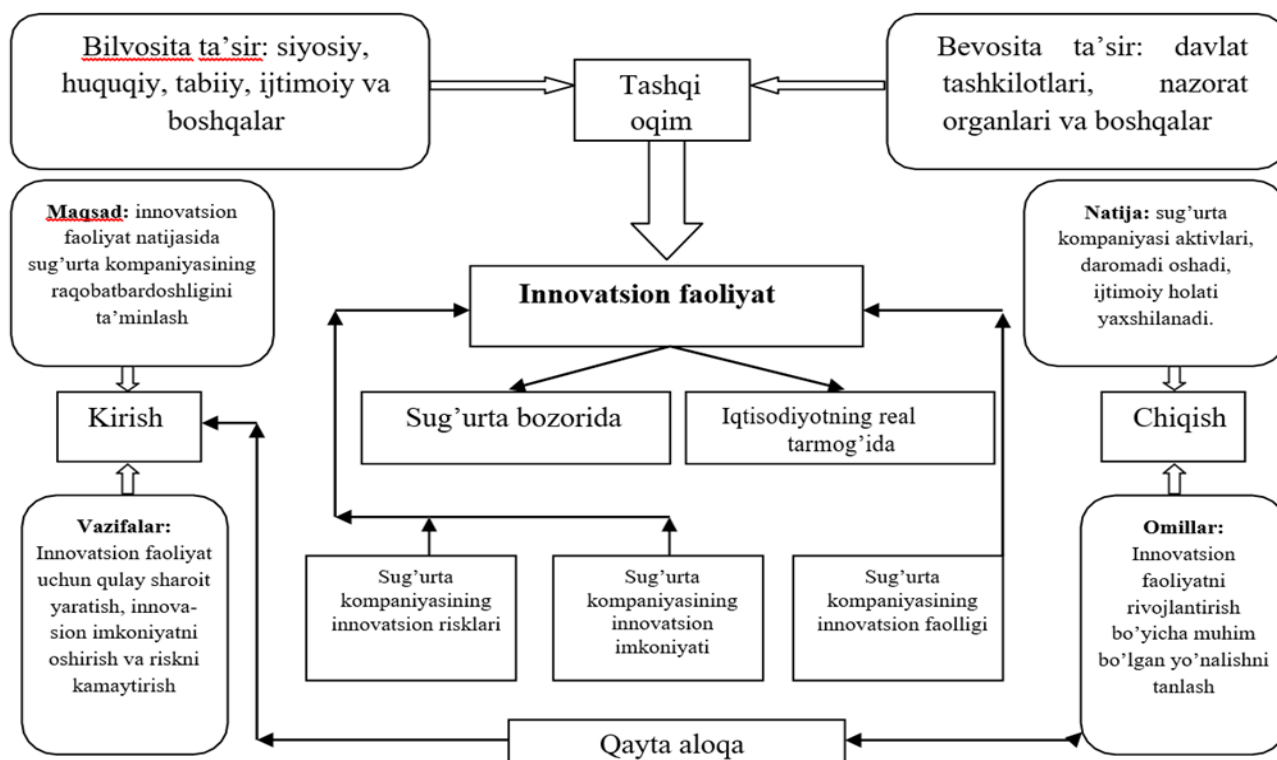
Tibbiy sugʻurtalash. Innovatsion texnologiyalarni qoʻllash, yaʼni turli insonlar tomonidan «Aqlli soatlar» taqilishi, uydagi havo harorati va namlikni nazorat qiluvchi sensorli qurilmalardan foydalanish tibbiy sugʻurta tizimida tubdan takomillashtirishga olib keladi.

Mazkur maqolada sugʻurta kompaniyasiga innovatsion texnologiyalarni joriy etish asosida kompaniya boshqaruvida yangi raqamli texnologiya vositalaridan foydalanish jarayonlarini takomillashtirish uchun sugʻurta kompaniyasi innovatsion faoliyatini tashkil etish modelini tahlil qilib oʻtamiz (2-rasm).

Ushbu modelda sugʻurta kompaniyasi innovatsion faoliyatini tashkil etishdan maqsad kompaniyaning raqobatbardoshligini taʼminlash boʻlib, ushbu maqsadga erishish uchun qulay sharoit yaratish, innovatsion imkoniyatni oshirish va risklarni kamaytirish singari vazifalarni belgilab oladi. Natijada sugʻurta kompaniyasi raqamli texnologiyaivlari, daromadi oshadi, ijtimoiy holati yaxshilanadi.

Mazkur sugʻurta kompaniyasi innovatsion faoliyatini tashkil etish modelini kompaniya faoliyatiga tatbiq etish uchun, avvalo, sugʻurta kompaniyasi innovatsion faoliyatni rivojlantirish boʻyicha muhim yoʻnalishni tanlab olishi hamda bevosita va bilvosita taʼsir etuvchi omillar eʼtiborga olinishi lozim.

Yakunda aytish mumkinki respublikamizda sugʻurta xizmatlari bozorini takomillashtirishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbolli ahamiyatga ega boʻlib, bu istiqbol sugʻurta xizmatlari bozori hajmining kattaligiga bogʻliq. Milliy sugʻurta kompaniyalari faoliyatini kompleks avtomatlashtirishda raqamli texnologiyadan foydalanish va yangicha sugʻurta mahsulotlarini yaratish orqali sugʻurta faoliyati axborotlarini toʻplash, saqlash,

2-rasm. Sug'urta kompaniyasi innovatsion faoliyatini tashkil etish modeli¹

qayta ishlash va uzatish jarayonlarini tezlashtirish bilan birga mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati ham oshiriladi.

Xulosa va takliflar. “Milliy bozorni rivojlangan davlatlar bozorlari darajasiga yetkazish va global bozorda o'z o'rnini egallash uchun bozor tuzilmasini yanada rivojlantirish va mukammallashtirish muhimligini ko'rsatmoqda. Bunda sug'urta bozorining malakali vositachilari sifatidagi sug'urta brokerlari va agentlari ishini yanada faollashtirish, shuningdek, sug'urta bozorining tajribali mutaxassislari bo'lgan syurveerlar, adjasterlar, aktuariylar va yordam xizmatlarini tashkil etish hamda rivojlantirish kelajakda ijobiy natijalar beradi.

Bizning nazarimizda, O'zbekiston Respublikasining sug'urta bozorini isloh qilish va tezkor rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagicha:

Sug'urta sohasidagi qonunchilik bazasini yaxshilash, xususan, xalqaro tashkilotlarning me'yorlari va maslahatlarini, shu bilan birga ushbu sohadagi eng ilg'or global tajribalarni bosqichma-bosqich joriy qilish;

Sug'urta faoliyatini tartibga solish tizimini tashkiliy jihatdan takomillashtirish, tartibga solish va ehtiyotkorlik bilan nazorat qilishning samarali usullarini qo'llash orqali sug'urta bozorining ishonchliligi va mustahkamligini ta'minlash;

Sug'urta bozori ishtirokchilarining kapital darajasini, to'lovga layoqatlilikini va moliyaviy mustahkamligini oshirish, ularning aktivlari sifatini yaxshilash, shuningdek, sug'urtalovchilarning investitsiya faoliyatini kengaytirish;

Sug'urta brokerlari ishini jonlantirish, sug'urta agentlari faoliyat tizimini rivojlantirish, bank-sug'urta mexanizmlarini joriy qilish, shu bilan birga sug'urta bozori mutaxassislarning rolini kuchaytirish orqali bozor infratuzilmasini kengaytirish va mustahkamlash;

Sug'urta xizmatlari foydalanuvchilari va boshqa ishtirokchilar huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish, aholining sug'urtaga oid bilimlilikini va ishonchini oshirish, sug'urta bozorining ochiqligi va ravshanligini ta'minlash;

Yangi innovatsion sug'urta mahsulotlarini taqdim etish va talab yuqori bo'lgan an'anaviy

¹ Xalikulova G.T. Sug'urta tizimi va uni amal qilish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha f.d. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: - 2019. -92 b.

mahsulotlarni takomillashtirish orqali sug'urta xizmatlarining hajmini, turlarini ko'paytirish va sifatini yuksaltirish;

Sug'urta faoliyatini tashkil qilish va tartibga solishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, elektron sug'urta xizmatlarini faol joriy qilish va rivojlantirish;

Sug'urta sohasi mutaxassislarini tayyorlash, qayta o'qitish va malakasini oshirish tizimini yaxshilash, zamonaviy ta'lim usullarini qo'llash, ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash;

Milliy sug'urta bozorining ijobiy obro'sini shakllantirish va yuqori darajada saqlash, uning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, shu jumladan milliy sug'urta bozorini xalqaro va xorijiy bozorlar bilan birlashtirish orqali rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-6600413>
2. Sug'urta ishi o'quv qo'llanma i.f.n professor A.Taniev S.: - 2022. -269 b.
3. Umarov S.A. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida O'zbekistonda sug'urta faoliyati rivojlanishini boshqarish. iqt.f.d.diss... – T.: 2012. – 384 b.
4. Abduraxmonov I.X. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisod-Moliya, 2018. – 415 b.
5. Xalikulova G.T. Sug'urta tizimi va uni amal qilish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha f.d. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: - 2019. -92 b.
6. Chrysovalantis Gaganisa, Iftekhar Hasanb, Panagiota Papadimitrie, Menelaos Tasioue (2019). National culture and risk-taking: Evidence from the insurance industry. Journal of Business Research №97, r 104–116
7. Казакова А.А. (2012) Анализ факторов и перспективы развития инвестиционно-страховых продуктов в России / Казакова А.А // Финансы и кредит. - № 26(506). – 1 п.л.
8. <https://www.statista.com/statistics/976636/average-amount-spent-on-insurance-per-capita-in-europe-by-insurance-type/>

Х.Каржавова	Kh.Karjavova
Пути использования современных технологий для улучшения рынка страховых услуг Аннотация. В данной статье исследуются пути использования современных технологий для совершенствования рынка страховых услуг. В статье поэтапно описаны процессы совершенствования электронного страхового полиса. Ключевые слова: электронное страхование, страховой полис, искусственный интеллект, Big Data, искусственный разум, P2P-страхование, медицинская страховка, цифровизация, Интернет, страховая премия, «Умные дома».	Ways of using modern technologies to improve the market of insurance services Abstract. This article explores ways to use modern technologies to improve the insurance services market. The article describes the processes of improving the electronic insurance policy step by step. Keywords: electronic insurance, insurance policy, artificial intelligence, Big Data, artificial intelligence, P2P-insurance, medical insurance, digitization, Internet, insurance premium, “Smart houses”.

Alisher Komilovich Baxadirov – O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi dotsent

O'ZBEKISTONDA LIZING OLUVCHILARNI IJARA MUOMALALARI HISOBINING AMALDAGI HOLATINI BARQARORLASHTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda lizing operatsiyalarining buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarga ta'siri, lizing oluvchilarning hisobot yuritish tizimini takomillashtirish, barqarorlashtirish yo'llari hamda xalqaro tajriba va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablariga muvofiq hisob yuritish usullarini joriy etish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: lizing, ijara muomalalari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, MHXS, xalqaro tajriba, hisobot tizimi, lizing operatsiyalari.

Kirish. Lizing iqtisodiyotni moliyalashtirishning muhim vositalaridan biri bo'lib, u korxonalar uchun asosiy vositalarni xarid qilmasdan foydalanish imkoniyatini yaratadi. O'zbekistonda lizing bozori so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. Xususan, 2020-yilda mamlakatimizda lizing operatsiyalari hajmi 3,5 trillion so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2022-yilga kelib bu ko'rsatkich 5,2 trillion so'mga yetdi, bu esa yillik o'sish sur'atining 20-25% ni tashkil etishini ko'rsatadi. Dunyo tajribasiga nazar tashlasak, rivojlangan davlatlarda lizing bozorining yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi yuqori. AQShda bu ko'rsatkich 2021-yilda 1,8%, Germaniyada esa 2,3% ni tashkil etdi. Xitoyda lizing bozori ayniqsa jadal o'sib, 2020-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrda yiliga o'rtacha 15% ga kengaydi. O'zbekistonda esa lizing bozorining YaIMdagi ulushi hali ham nisbatan past bo'lib, 2023-yilda 0,9% atrofida qayd etilgan. O'zbekistonda lizingni rivojlantirish bo'yicha qator huquqiy islohotlar amalga oshirilgan. Xususan, 2019-yilda “Lizing to'g'risida”gi qonun qabul qilinib, bu sohaga oid normativ-huquqiy baza takomillashtirildi. Shuningdek, 2021-yilda Markaziy bank tomonidan lizing kompaniyalarining moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha qaror qabul qilindi. Lizing xizmatlarining samaradorligi ko'pincha moliyaviy shaffoflik va huquqiy barqarorlik bilan bog'liq. Masalan, Germaniyada lizing kompaniyalarining hisob yuritish tizimi 2005-yildan boshlab IFRS talablariga moslashtirildi, bu esa xalqaro investorlar uchun jozibadorlikni oshirdi. Rossiyada esa 2018-yildan boshlab lizing operatsiyalari soliqqa tortish tizimi yengillashtirildi, natijada bozor hajmi 2021-yilda 30% ga oshdi.

Shu bilan birga, O'zbekistonda lizing operatsiyalarining buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot yuritish tizimida hali ham muayyan muammolar mavjud. Xususan, mahalliy kompaniyalar tomonidan xalqaro standartlarga (IFRS 16 – Ijara) to'liq moslashish jarayoni hali yakunlanmagan. Bu esa investitsion muhitning yanada jozibador bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda.

O'zbekistonda lizing muomalalarini rivojlantirish va barqarorlashtirish uchun xorijiy tajribadan foydalanish zarur. Xususan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (IFRS) to'liq o'tish, soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish va davlat tomonidan lizingga qo'shimcha imtiyozlar berish orqali bu sohada sezilarli o'sishga erishish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bu sohada xorijlik va respublikamiz olimlari tomonidan bir qancha tadqiqotlar olib borilgan jumladan Amerikalik iqtisodchi Michael Porter lizing bozorining iqtisodiy rivojlanishdagi rolini o'rganib, uning innovatsiyalar va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, lizing aktivlaridan foydalanish korxonalar uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi va likvidlik muammolarini kamaytiradi. U AQSh tajribasiga asoslanib, lizing bozorining yalpi ichki mahsulotdagi ulushining ortishi investitsion muhitning yaxshilanishiga hissa qo'shishini qayd etadi[1]. Britaniyalik olim Christopher Nobes moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) bo'yicha tadqiqotlar olib borib, lizing operatsiyalarini hisobga olishdagi shaffoflik muhimligini ta'kidlaydi. U IFRS 16 – “Ijara” standartining joriy etilishi korxonalarning moliyaviy hisobotini yanada aniqroq aks ettirishini hamda investorlar uchun ishonchni oshirishini ta'kidlagan. Nobesning tadqiqotlariga ko'ra, xalqaro tajribada ushbu standartga o'tish lizing bozorining jadal rivojlanishiga yordam bergan[2]. Rossiyalik olim Sergey Baranov MDH mamlakatlarida lizing muomalalarining huquqiy va buxgalteriya jihatlarini tahlil qilib, soliqqa tortish va hisob yuritish tizimidagi farqlarga e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, lizing operatsiyalarining soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va xalqaro amaliyotga moslashtirish bu sohaning tez rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Baranov Rossiya misolida 2018-yildan keyin qabul qilingan soliq imtiyozlari lizing bozorining o'sishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatganini ta'kidlaydi[3]. O'zbekistonlik iqtisodchi Karimov B. Lizing operatsiyalarining kichik va o'rta biznes rivojlanishiga ta'sirini o'rganib, ushbu moliyaviy instrument korxonalar uchun asosiy vositalarni xarid qilmasdan samarali foydalanish imkonini berishini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotiga ko'ra, O'zbekistonda lizing xizmatlari hajmi yildan-yilga oshib borayotgan bo'lsa-da, buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish tizimidagi ba'zi murakkabliklar uning yanada keng rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda[4].

Moliya va buxgalteriya sohasida tadqiqot olib boruvchi To‘rayev A. O‘zbekistonda lizing muomalalarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (IFRS) moslashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ayniqsa IFRS 16 – “Ijara” standartining to‘liq joriy etilishi moliyaviy hisobotning shaffofligini oshirish va investorlarning ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. U O‘zbekistonda aksariyat lizing kompaniyalari xalqaro tajribaga to‘liq moslashmaganini ham qayd etadi[5]. Huquqshunos olim Ismoilov D. esa lizing shartnomalarining huquqiy asoslari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlarini o‘rganib, mamlakatimizda lizing bozorining rivojlanishi uchun me‘yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish muhimligini ta’kidlaydi. Uning tadqiqotida lizing operatsiyalarida tomonlarning huquq va majburiyatlari aniq belgilanishi, shartnoma shaffofligi va soliq imtiyozlarining samarali joriy etilishi lizing xizmatlarini yanada ommalashtirishga yordam berishi qayd etilgan[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda lizing oluvchilarning ijara muomalalari hisobining amaldagi holatini tahlil qilish uchun kompleks yondashuv hamda iqtisodiy-statistik tahlil, solishtirma tahlil, huquqiy va normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish usullari foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda lizing bozori so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. 2023-yilda mamlakatimizda lizing operatsiyalari hajmi 5,2 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich yildan-yilga o‘sib bormoqda. Mamlakatda lizing xizmatlarini tartibga solish uchun “Lizing to‘g‘risida”gi qonun, Soliq kodeksi va Markaziy bankning tegishli qarorlari asosiy huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, davlat tomonidan kichik va o‘rta biznes subyektlariga lizing asosida asosiy vositalarni sotib olishda imtiyozlar berilishi ushbu bozordagi faollikni oshirishga yordam bermoqda.

Biroq, lizing oluvchilarning ijara muomalalarini hisobga olish tizimida hali ham bir qator muammolar mavjud. Xususan, aksariyat respublikamiz korxonalari moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga (MHXS 16 – “Ijara”) to‘liq mos kelmaydi. Bu esa lizing shartnomalarining buxgalteriya hisobida noto‘g‘ri aks ettirilishiga va moliyaviy natijalarning noaniq bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, lizing operatsiyalarining soliqqa tortish mexanizmi ham murakkab bo‘lib, lizing oluvchilar uchun qo‘shimcha byurokratik to‘siqlarni yuzaga keltiradi. O‘zbekistonda lizing oluvchilarning hisob yuritish tizimini takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, lizing operatsiyalarining shaffofligini oshirish, MHXS 16-“Ijara” standarti talablariga muvofiq hisob yuritish tizimini to‘liq joriy etish va soliqqa tortish mexanizmini soddalashtirish orqali lizing xizmatlarining jozibadorligini oshirish mumkin. Shuningdek, davlat tomonidan lizing xizmatlariga soliq imtiyozlari berish va moliyaviy hisobot yuritishning raqamlashtirilgan tizimlarini rivojlantirish lizing bozorining yanada barqaror o‘shishini ta’minlaydi.

Lizing bozori mamlakat iqtisodiyotida muhim moliyaviy vosita bo‘lib, uning rivojlanish darajasi korxonalar va tadbirkorlarning asosiy vositalarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish bilan chambarchas bog‘liq. Quydagi jadvalda 2018–2023-yillar davomida O‘zbekistonda lizing bozorining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari keltirilgan bo‘lib, uning umumiy hajmi, yillik o‘shish sur‘atlari, lizing shartnomalari soni va boshqa muhim indikatorlarning dinamikasi tahlil qilinadi. Ushbu ma’lumotlar lizing xizmatlarining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va kelajakda bozorni barqarorlashtirish bo‘yicha zarur chora-tadbirlarni belgilashga imkon beradi.

O‘zbekistonda lizing bozorining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari (2019–2024)

Ko‘rsatkichlar	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Lizing bozorining umumiy hajmi (mlrd so‘m)	2 100	2 750	3 500	4 200	4 900	5 200
Yillik o‘shish sur‘ati (%)	12.5	15.3	27.3	20.0	16.7	6.1
Lizing kompaniyalari soni	32	35	38	41	45	47
O‘rtacha lizing muddati (yil)	3.5	3.8	4.0	4.2	4.5	4.7
Lizing foiz stavkasi (%)	22.0	21.5	20.8	19.7	18.5	17.8
Lizing orqali moliyalashtirilgan aktivlar (mlrd so‘m)	980	1 250	1 600	1 950	2 300	2 600

Lizing shartnomalari soni	5 200	6 100	7 450	8 700	9 800	10 200
Kichik biznes ulushi (%)	48.0	50.2	52.5	55.0	57.3	60.1
Lizing bozorining YaIMdagi ulushi (%)	0.6	0.7	0.8	0.9	0.95	1.0
IFRS 16 talablariga moslashgan kompaniyalar (%)	10.0	15.5	22.0	30.0	38.5	45.0

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, so‘nggi olti yilda lizing bozorining hajmi barqaror o‘shib borgan. Ayniqsa, lizing orqali moliyalashtirilgan aktivlarning hajmi yil sayin ortib, 2024-yilda 2,6 trillion so‘mga yetgan. Shu bilan birga, lizing foiz stavkalari pasayish tendensiyasiga ega bo‘lib, bu xizmatdan foydalanish imkoniyatlarini oshirgan. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashgan kompaniyalar ulushi ham o‘shib bormoqda, ammo hali ham to‘liq darajada joriy etilmagan.

O‘zbekistonda lizing oluvchilarning ijara muomalalarini hisobga olish tizimida bir qator muammolar mavjud. Eng katta muammolardan biri –moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS 16 – “Ijara”) talablariga to‘liq moslashmaganlikdir. Aksariyat lizing kompaniyalari va korxonalar buxgalteriya hisobini milliy standartlarga asoslangan holda yuritadi, bu esa xalqaro investorlarga hisobotlarni solishtirish imkoniyatini kamaytiradi. Shuningdek, lizing shartnomalarining uzoq muddatli majburiyat sifatida aks ettirilishi ko‘plab korxonalar balansiga ta’sir qilishi mumkin, bu esa ularning moliyaviy ko‘rsatkichlarida muayyan noaniqliklarga sabab bo‘ladi.

Bundan tashqari, lizing operatsiyalarining soliqqa tortish tizimi murakkab bo‘lib, bu tadbirkorlar uchun qo‘shimcha xarajat va vaqt talab qiladi. Soliq kodeksidagi ba’zi noaniqliklar lizing oluvchilarning xarajatlarini oshirib, ushbu moliyaviy vositadan foydalanish jozibadorligini kamaytiradi. Shuningdek, lizing bozorida raqamlashtirish jarayonlari yetarlicha rivojlanmagan, bu esa shartnomalar tuzish, hisob-kitoblarni yuritish va monitoring jarayonlarini sekinlashtiradi.

"Uzbek Leasing International" AJ 2019–2023 yillar davomida lizing hajmini oshirishga qaratilgan faoliyat olib bormoqda. Kompaniya lizing bozorining rivojlanishiga qanday omillar ta’sir qilishini aniqlash maqsadida ekonometrik tahlil o‘tkazmoqda. Ushbu tahlilda quyidagi ko‘rsatkichlar inobatga olinadi:

- **Y (Lizing hajmi, mlrd so‘m)** – Kompaniyaning yillik lizing operatsiyalari hajmi.
- **X1 (Lizing shartnomalari soni)** – Yilda tuzilgan lizing shartnomalari soni
- **X2 (O‘rtacha foiz stavkasi, %)** – Lizing bo‘yicha o‘rtacha yillik foiz stavkasi.
- **X3 (Kompaniya aktivlari, mlrd so‘m)** – Kompaniyaning umumiy aktivlari.

Y (Lizing hajmi, mlrd so‘m)	X1 (Lizing shartnomalari soni)	X2 (O‘rtacha foiz stavkasi, %)	X3 (Kompaniya aktivlari, mlrd so‘m)
300	500	20	150
450	700	18	180
600	900	16	200
750	1100	15	230
900	1300	14	250

Regresion tahlil natijasida “Uzbek Leasing International” AJ uchun quyidagi ekonometrik model hosil bo‘ldi:

$$Y = -75 + 0.75X_1 + 0X_2 + 0X_3$$

➤ Lizing shartnomalari soni (X_1) – har bir qo‘shimcha shartnoma lizing hajmini 0.75 mlrd so‘mga oshiradi. Bu shuni anglatadiki, ko‘proq lizing shartnomalarini tuzish kompaniyaning umumiy moliyaviy hajmiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

➤ Foiz stavkasi (X_2) – foiz stavkasining ta’siri statistik jihatdan ahamiyatsiz chiqdi. Bu shuni anglatishi mumkin: kompaniyaning lizing hajmi asosan shartnomalar soni va boshqa

omillar bilan bog‘liq, foiz stavkasi esa katta ta’sir ko‘rsatmaydi.

➤ Kompaniya aktivlari (X_3) – aktivlarning ta’siri ham sezilarli emas, bu kompaniyaning aktivlarini ko‘paytirish lizing hajmiga bevosita ta’sir qilmayotganini bildiradi.

✓ Lizing shartnomalarining sonini oshirishga e’tibor qaratish kerak, chunki u bevosita lizing hajmini oshiradi.

✓ Foiz stavkasini pasaytirish kompaniya daromadiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi, shuning uchun narx siyosatini o‘zgartirishdan ko‘ra, xizmatlarni takomillashtirishga e’tibor berish maqsadga muvofiq.

✓ Kompaniya aktivlari ko‘payishining bevosita ta’siri kichik, shuning uchun lizing hajmini oshirish uchun boshqa strategiyalarga e’tibor qaratish lozim.

“Uzbek Leasing International” AJ lizing hajmini oshirish uchun asosiy e’tiborni lizing shartnomalarining sonini ko‘paytirishga qaratishi lozim, chunki u bevosita moliyaviy natijalarga ta’sir qiladi. Foiz stavkasining pasayishi yoki kompaniya aktivlarining ortishi esa sezilarli ta’sir ko‘rsatmaydi. Shuning uchun, kompaniya mijozlar bazasini kengaytirish, xizmat sifatini oshirish va marketing strategiyalarini kuchaytirish orqali o‘shishga erishishi mumkin.

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonda lizing bozorining rivojlanishi tadbirkorlik subyektlari uchun muhim moliyaviy vosita bo‘lib, asosiy vositalarni sotib olish bilan bog‘liq xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Lizing operatsiyalari hajmining o‘shishi kuzatilayotgan bo‘lsa-da, buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish jarayonlaridagi murakkabliklar lizing xizmatlarining ommalashishiga to‘sqinlik qilmoqda. Xususan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS 16) talablariga to‘liq moslashish jarayoni sekin kechayotgani investorlar uchun ma’lumotlarning shaffofligini pasaytiradi. Shuningdek, lizing shartnomalarining huquqiy va soliqqa oid jihatlari lizing oluvchilar uchun qo‘shimcha yuk bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lizing hisobini takomillashtirish orqali iqtisodiy barqarorlikni oshirish va lizing bozorining yanada rivojlanishiga erishish mumkin. Buning uchun xalqaro tajribadan foydalanish, qonunchilik bazasini takomillashtirish va lizing xizmatlarini raqamlashtirish zarur.

✓ moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarinig MHXS 16- “Ijara” talablarini to‘liq joriy etish va mahalliy kompaniyalarni ushbu standartlarga moslashtirish uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etish.

✓ lizing shartnomalariga qo‘llaniladigan soliqlarni optimallashtirish va bu borada lizing oluvchilarga imtiyozlar berish.

✓ lizing operatsiyalarini yuritish va hisobga olishni avtomatlashtirish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, elektron hujjat almashinuvi tizimini rivojlantirish.

✓ lizing bozorining shaffofligini oshirish va shartnomalarning huquqiy jihatdan mustahkam bo‘lishini ta’minlash uchun tegishli qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish.

✓ lizing orqali asosiy vositalarni xarid qilayotgan kichik va o‘rta biznes vakillariga davlat tomonidan subsidiya va imtiyozlar berish orqali ushbu moliyaviy vositaning ommalashishini ta’minlash.

O‘zbekistonda lizing bozorining rivojlanishi iqtisodiy o‘shishning muhim omillaridan biri bo‘lib, kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Lizing bozorini barqarorlashtirish va yanada rivojlantirish uchun xalqaro standartlarni joriy etish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish, raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish hamda huquqiy bazani mustahkamlash kabi chora-tadbirlar zarur. Shuningdek, davlat tomonidan kichik va o‘rta biznes uchun qo‘shimcha rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish lizing xizmatlarining yanada jozibador bo‘lishiga xizmat qiladi. Ushbu takliflar amalga oshirilsa, O‘zbekistonda lizing hisobini yuritish tizimi takomillashib, bozorda ishtirok etayotgan barcha tomonlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M. The role of leasing in economic development and innovation. Harvard business review. 47(3) 2019 yil 112-129 betlar.

2. Nobes C. International financial reporting standards and lease accounting: Transparency and comparability. accounting and business research. 50(4) 2020 yil 245-260 betlar.
3. Baranov S. Leasing transactions in cis countries: Taxation and accounting aspects. russian journal of economics. 7(2), 2021 yil 89-105 betlar.
4. Karimov B. O‘zbekistonda lizing operatsiyalarining kichik biznes rivojlanishiga ta’siri. Iqtisodiyot va moliya jurnali. 2020 yil. 112-125 betlar.
5. To‘rayev A. Lizing operatsiyalarini xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashtirish zarurati. Buxgalteriya hisobi va audit jurnali 2021 yil. 78-91 betlar.
6. Ismoilov D. Lizing shartnomalarining huquqiy asoslari va ularni takomillashtirish yo‘llari. Huquqshunoslik va biznes jurnali, 2022 yil. 55-68 betlar.
7. Ahmadjonov K. Yakubov I. Audit asoslari. -T.: Молия. 2009. -288 б.
8. Адамс Р. Основы аудита. Пер. с англ./под ред. Я.В. Соколова. – М.: ЮНИТИ, 2015. -398 с.
9. Азизов Ш.У., Юлдашева С.Х. Международный аудит. Учебное пособие. –Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013. –С-201.
10. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит. Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова. - -М.: Финансы и статистика, 2013. -560 с.

А.Бахадиров Пути стабилизации текущего состояния учета арендных сделок арендаторов в Узбекистане	A.Bakhadirov Ways to stabilize the current status of the account of lease transactions of lessees in Uzbekistan
Аннотация. В данной статье рассмотрено влияние лизинговых операций на бухгалтерский учет и финансовую отчетность в Узбекистане, пути совершенствования и стабилизации системы отчетности лизингополучателей, а также внедрение методов бухгалтерского учета в соответствии с международным опытом и международными стандартами финансовой отчетности. Ключевые слова: лизинг, лизинговые сделки, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, международный опыт МСФО, система отчетности, лизинговые операции.	Abstract. In this article, the impact of leasing operations on accounting and financial reporting in Uzbekistan, ways to improve and stabilize the reporting system of lessees, and the introduction of accounting methods in accordance with international experience and international standards of financial reporting are considered. Keywords: leasing, lease transactions, accounting, financial reporting, international experience of IFRS, reporting system, leasing operations.

Faridun Mustafoyevich Tursunov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o‘qituvchisi

TIJORAT BANKLARIDA INNOVATSION MASOFAVIY BANK XIZMATLARINI TASHKIL ETISHNING AHAMIYATLI JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada masofaviy bank xizmatlarining umumiy tushunshasi, ushbu tizim haqidagi ba’ze olimlarning qarashlari, ushbu tizimning banklar faoliyatidagi roli va o‘rni, masofaviy bank xizmatlari tendensiyalarining asosiy yo‘nalishlari, afzalliklari va kamshiliklari, tadqiqot davomida ushbu tizimni rivojlantirish yo‘lida ushraydigan ba’ze muammolar o‘rganilgan va mazkur muammolarni yechimini topish maqsadida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: masofaviy bank xizmatlari, onlayn-banking, internet-banking, mobil-banking, sms-banking, bank-mijoz, dibank, chat-botlar, blokcheyn, raqamli bank.
--

Kirish. Mamlakatimizda kechayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida, o‘z faoliyatlarini kengaytirish va yangiliklar kiritishga harakat qilishi zarur. Shunday qilib, ular davlat tomonidan ishlab chiqilgan innovatsion dasturlarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Hukumatimiz banklari, davlat tomonidan belgilangan istiqbolli vazifalarini bajarishda o‘zlarining kerakli

resurslari, mablagʻlari va turli xil moliyaviy vositalarini sohaga yoʻnaltiradilar. Bu orqali banklar jamiyatimizning rivojlanishiga oʻzlarining yuksak hissalarini qoʻshadilar. Tijorat banklari davlatning kelajakdagi asosiy tendensiyalar va istiqbollarini amalga oshirishda oʻzlarining asosiy moliyaviy-aktivlarini yoʻnaltiradi. Ushbu jarayonda moliyalashtirishning baʼzi mexanizmlarini yaratish hamda bank xizmatlarini ommabopligini oshirish va aniq choralarni ishlab chiqishi lozim.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2020-2025-yillarga moʻljallangan Oʻzbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi toʻgʻrisida”¹gi Farmoniga binoan mamlakatimiz bank tizimining samaradorligini oshirish va faoliyati barqarorligini taʼminlash hamda ularning kapital yetarliligini xalqaro andozalarga moslashtirib borish, sohasida qator vazifalarni amalga oshirilishiga sabab boʻldi.

Masofaviy bank tizimlarining dolzarbligi Oʻzbekiston Respublikasida masofaviy bank xizmatlarining jadal rivojlanishi bilan bogʻliq. “Oʻzbekiston Respublikasi fuqarolari kartalardan jadal suratlar bilan foydalanishni boshladilar va kredit tashkilotlari masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishning koʻpayishini qayd etishdi. Masofaviy bank xizmatlari rivojlanishi tufayli fuqarolarning turmush tarzi tubdan oʻzgarib borayotgan jadal transformatsiyalar davrida jismoniy aloqa orqali anʼanaviy bank xizmatlaridan foydalanishga odatlangan va masofaviy bank tizimidan foydalanishdan bosh tortgan konservativ mijozlarga eʼtibor qaratish zarur. Shuning ushun, banklar ushun anʼanaviy mijozlar bilan aloqani saqlab qolish juda muhimdir”². Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki ushbu masala doirasida birqancha ijobiy ishlarni amalga oshirmoqda va raqamlashtirish hamda internet texnologiyalari rivojlanishi bois butunlay klassik bank tizimi yoʻqolmasligini izohlab oʻtdi. Bundan kelib chiqadiki, bank tizimi uchun rivojlanishning yangi istiqbollari, mijozlarga nafaqat yuzma-yuz, balki masofadan turib ham bank xizmatlarini koʻrsatish imkoniyati oshilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavzuda xorijiy olimlardan Lavrushin O.I.[2], Jarkovskaya e.P.[3], Kornilova Yu.A. [4], Ramayah T.[5], Spilnischenko V.K.[6], Korobova G.G.[7] kabilar ilmiy tadqiqot olib borayotgan boʻlsa, yurtimiz olimlaridan Abdullaeva Sh.Z.[8], Toymuxamedov I.[9], Rahimova X.U.[10], Aliqoriev O.[11], Mamadiyarov Z.T.[12] kabilar mavzuning ahamiyati haqida oʻz tadqiqotlarida keltirib oʻtishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Olib borilgan tadqiqotda keltirilgan maʼlumotlarning aksariyati raqamlarda keltirilganligi tufayli, tadqiqotda keltirilgan tahlillar asosan miqdoriy usullardan, shuningdek, statistik kuzatish uslubi, mutlaq va nisbiy statistik qiymatlar tahlili, dinamika seriyasi tahlilidan foydalanilgan. Mazkur tadqiqotda maʼlumotlarning juda koʻp qismi raqamlarda ifodalanganligini inobatga olgan holda, biz statistik kuzatish usuli yordamida tahlil qildik.

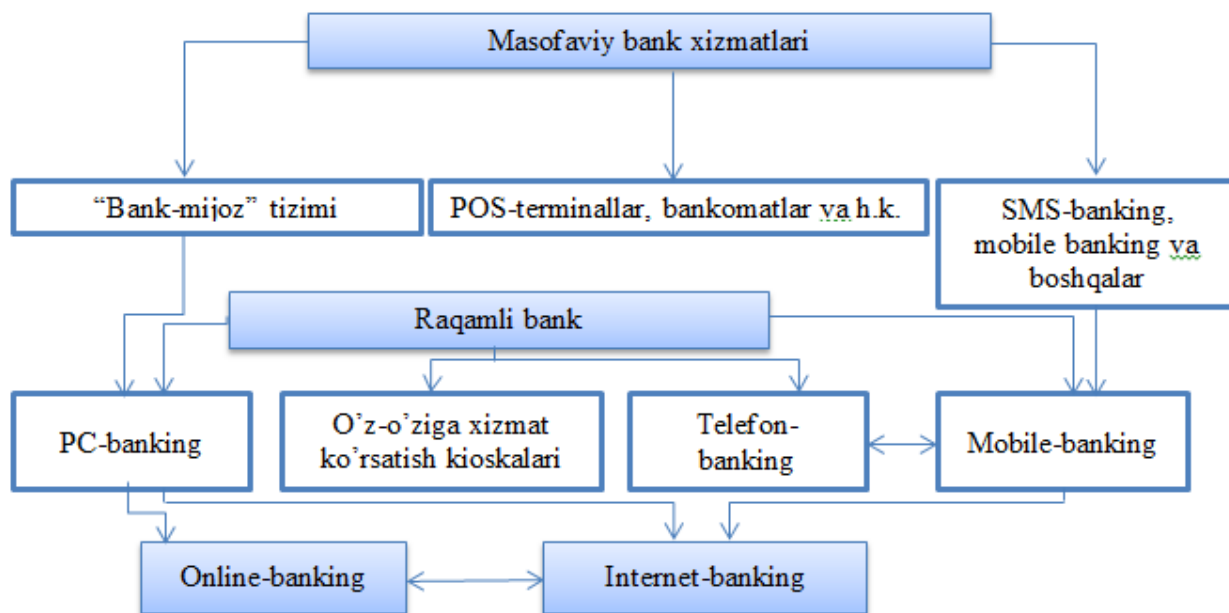
Tahlil va natijalar. Naqd pulsiz hisob kitoblar, masofadan toʻlovlarni amalga oshirish hamda raqamli platformalardan foydalanish aholi turmush tarzining ajralmas qismi boʻlib qoldi. Qogʻoz shaklidagi pullar tovar va xizmatlar ushun amalga oshiriladigan toʻlovlarni oʻz joyini masofaviy bank xizmatlariga boʻshatib berishda davom etmoqda. “Bank tizimida masofaviy bank xizmatlarining rivojlanishi, yangi axborot texnologiyalarning joriy etilishi, birinchidan, odamlar hayotidagi oʻzgarishlar, ikkinchidan, bank operatsiyalarining avtomatlashtirilganligi bilan bogʻlik. Mohiyatan bank va mijoz urtasidagi aloqaning anʼanaviy va masofadan tashkil etilishi oʻrtasida keskin farq mavjud emas. Bank mijozlariga xizmat koʻrsatish kerakligi saqlanib qolingan, faqatgina bank va mijozlarini oʻzaro bogʻlaydigan aloqa kanali oʻzgardi. Yaʼni, faqat bank mijozlari bankka borib bajaradigan operatsiyalarini endilikda masofadan ham amalga oshirish imkoni mavjud boʻldi”³.

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli “2020 - 2025-yillarga moʻljallangan Oʻzbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4811025>.

² Karimova A.M., Tursunov F.M. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari. Monografiya. Dekabr 2023 y. 93 b.

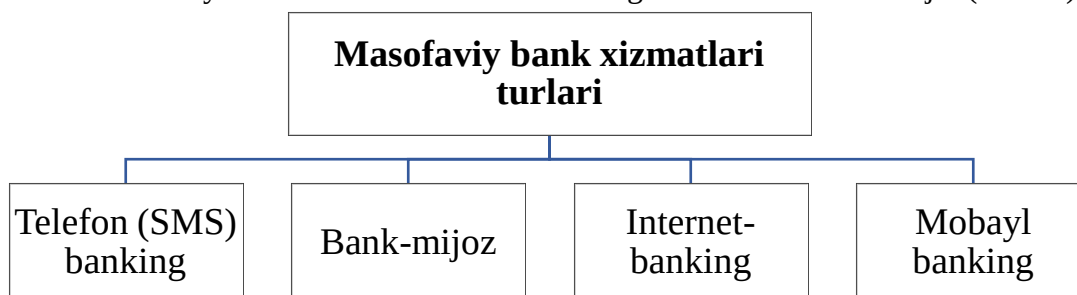
³ Mamadiyarov Z.T. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishga taʼsir kiluvchi omillar taxlili // «Iqtisodiyot va taʼlim» ilmiy jurnali. - Toshkent, 2019. - №1. yanvar-fevral. -71-77 b.

Hozirgi kunda bank tizimida “Raqamli bank” va “Virtual bank” atamallari ko‘p uchramoqda va ular “Masofaviy bank xizmati” tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. Quyida ushbu atamallarning “Masofaviy bank xizmati” tushunchasi bilan bog‘liqligini chizma ko‘rinishida ko‘rib chiqamiz(1-rasmga qarang).

1-rasm. “Raqamli bank” va “Masofaviy bank xizmati” tushunshasining o‘zaro bog‘liqligi¹

Raqamli yoki onlayn bank odatiy holda bevosita klassik ofisga ega bo‘lmagan tizim hisoblanib, telefon, smartfon, planshet va turli xil zamonaviy gadjetlar hamda internet orqali mijozlarga xizmat ko‘rsatadigan zamonaviy bank deb tushuniladi. Agar har qanday klassik bank o‘zining har xil ofislarida mijozlarga klassik xizmat ko‘rsatish orqali ma‘lum bir bank xizmatlarini masofadan amalga oshirsa, onlayn bank noodatiy ravishda mijozlarga masofadan xizmat ko‘rsatishga mo‘ljallangan hisoblanadi. Shuni aytish lozimki, mijozlarning masofaviy bank xizmatlariga bo‘lgan ishonsh darajasi yildan yilga oshib bormoqda. “Masofaviy bank tizimida qo‘shimsha funktsiyalarning paydo bo‘lishi ushbu tizimga turli xil qo‘shimsha moliyaviy bo‘lmagan xizmatlarni, masalan, mehmonxonani buyurtma qilish va bron qilish, turli xil transport turlariga shiptalar va boshqalarni kiritish bilan bog‘liq”². Mamlakatimiz tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini ko‘rsatishning bir neshta turlari mavjud(2-rasm).

2-rasm. Masofaviy bank xizmatlari turlari³

Raqamlashtirish sharoitida mamlakatimiz banklari mijozlarga masofadan bank xizmatlarini ko‘rsatishi bank tizimi taraqqiyotining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

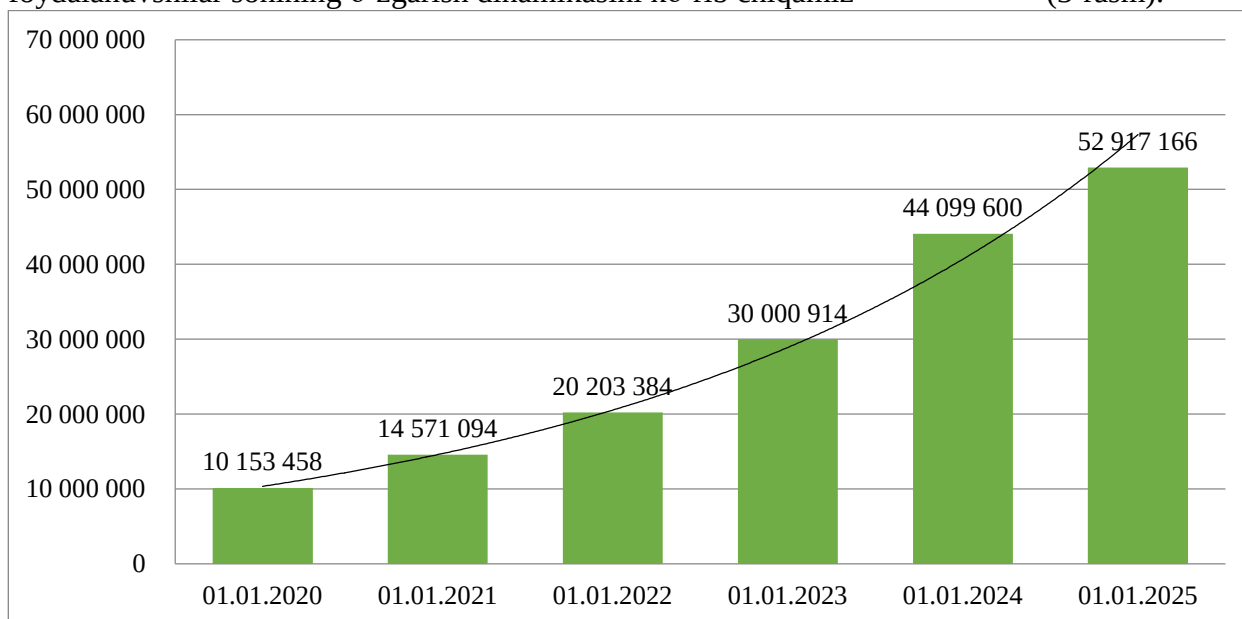
¹ Internet manbalari asosida muallif ishlanmasi.

² Шулепина, М.В. Дистанционное банковское обслуживание: особенности развития / М.В. Шулепина // Банковские услуги. – 2016. - № 7. – С. 17-23., с. 20.

³ Karimova A.M., Tursunov F.M. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari. Monografiya. Dekabr 2023 y. 93 b.

Masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirishda ushbu xizmatlar tizimiga ta'sir etuvchi bir qancha omillarni hisobga olish lozim bo'ladi.

Endi esa, biz mamlakatimizdagi masofadan bank xizmatlarini ko'rsatuvchi tizimlardan foydalanuvshilar sonining o'zgarish dinamikasini ko'rib chiqamiz (3-rasm).

3-rasm. Mamlakatimizdagi masofadan bank xizmatlarini ko'rsatuvchi tizimlardan foydalanuvshilarning soni (2025-yil 1-yanvar holatiga)¹

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2020-2025-yillarda mamlakatimiz tijorat banklarini masofadan bank xizmatlarini ko'rsatuvchi tizimlaridan foydalanuvchilar sonining o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda. Mamlakatimiz bank tizimida innovatsion bank xizmatini ko'rsatuvchi tizimlaridan foydalanuvchilar soni jadal suratlarda oshib bormoqda. 2020-yildagi pandemiya davrida mijozlar soni 14571094 nafarga yetib, o'tgan yilga nisbatan 43,50%ga oshgan. Bunga asosiy sabab pandemiya va raqamli banklarni ochilishi hisoblanadi. 2021-yil mobaynida mijozlar soni 20203384 nafarga yetib, o'tgan yilga nisbatan 38,65%ga oshgan. Shuningdek, 2022-yil davomida mijozlar soni 30000914 nafarni tashkil etib, 2021-yilga nisbatan 48,49%ga oshgan bo'lib biz tahlil qilayotgan davrning eng yuqori ko'rsatkichi hisoblanadi. 2023-yilga kelib masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni 44099600 nafar bo'lib, 2023-yilga nisbatan 46,99% oshganini ko'rishimiz mumkin. 2024-yilning oxirida mijozlar soni 52917166 nafar bo'lib, o'tgan yilga nisbatan 19,99%ga oshgan bo'lib, tahlil qilinayotgan davrning eng past ko'rsatkichi hisoblanadi. Buning asosiy sababi onlayn kreditlarning foiz stavkasi ko'tarilishi va kiber hujumlarning ko'payishi deb hisoblaymiz. Hozirgi davrda masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni oshib bormoqda.

Xulosa va takliflar. Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida bank sektorini zamonaviy texnologiyalar bilan transformatsiyalash amalga oshirilmoqda. Yangi texnologiyalarning rivojlanishi, aloqa vositalarining jadal suratlarda rivojlanib borishi bank tizimining ba'zi zonalarida mijozlarga masofadan xizmat ko'rsatish imkonini beradi.

Yuqoridagilardan xulosa qilgan holda, quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- tijorat banklarning mobil ilovasini takomillashtirish va ko'proq xizmatlar turini mobil ilovada joylashtirish lozim.

- bank tizimida interaktiv mahsulotlarini sonini oshirish kerak. Masalan, pulli reklamalar, savdo komissiyasi kabi moliyaviy hamkorliklarni ilovalarda joylashtirish kerak. Har bir bank o'zining mintaqaviy ekotizimni yaratishi kerak.

- masofaviy bank tizimlarini rivojlantirishning yana bir zamonaviy tendentsiyasi - bu o'yinlashtirish(gamefikatsiya) kabi texnologiyalarni amalda joriy etishdir. Mijoz, xususan maktab

¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

o‘quvchilari o‘yin ko‘rinishidagi barsha kerakli moliyaviy axborotlardan foydalanish imkoniyatiga sazovor bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli “2020 - 2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебное пособие. -М.: КноРус. 2021. 358 с.

3. Жарковская, Е.П. Банковское дело: для студентов вузов по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / Е. П. Жарковская. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Омега-Л, 2012. – 452 с

4. Корнилова Ю.А. Дистанционное банковское обслуживание: обзор предложений /Ю.А. Корнилова // Экономика современного предприятия. – 2011. – № 10 – С. 48–54.

5. Ramayah T., Course website usage among distance learning business students: the role of prior experience. International Journal of Learning 11,1507-1517. 2005.

6. Спильниченко В.К. Трансформация банковских платежных систем в экономике России /Экономический журнал. 2012. № 2 (26).

7. Коробова Г. Г. Банковское дело: учебник / Г. Г. Коробова, А. Ф. Рябова, Ю. И. Коробова, Р. А. Карпова. – Москва: ИД Магистр Пресс. 2016. - 751 с., с. 46.

8. Abdullaeva Sh.Z. Bank shli. Darslik.. - T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2017.535-540 b.

9. Toymuxamedov I., Umarov Z., Xusainov G. Naqd pulsiz hisob-kitoblar va to‘lov tizimi. O‘quv qo‘llanma. T.: LESSON PRESS, 2018 y. 215-218 b.

10. Rahimova X.U. Naqd pulsiz hisob-kitoblar va tulov tizimi. O‘quv qo‘llanma.. T.: Moliya. 2016.243-247 b.

11. Aliqoriyev O. Tijorat banklarida moliyaviy xizmat turlarini rivojlantirish yo‘nalishlari mavzusidagi dissertasiya. Toshkent 2011 y. 55-56 b.

12. Mamadiyarov Z.T. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishga ta’sir kiluvchi omillar taxlili // «Iqtisodiyot va ta’lim» ilmiy jurnali. - Toshkent, 2019. - №1. yanvar-fevral. -71-77 b.

13. Шулелина, М.В. Дистанционное банковское обслуживание: особенности развития / М.В. Шулелина // Банковские услуги. – 2016. - № 7. – С. 17-23., с. 20.

14. Karimova A.M., Tursunov F.M. Tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari. Monografiya. Dekabr 2023 y. 93 b.

Ф.Турсунов Существенные аспекты организации инновационных дистанционных банковских услуг в коммерческих банках	F.Tursunov Essential aspects of the organization of innovative remote banking services in commercial banks
Аннотация. В данной статье изучены общие понятия дистанционных банковских услуг, взгляды некоторых ученых на данную систему, роль и место данной системы в деятельности банков, основные направления, преимущества и недостатки тенденций дистанционного банковского обслуживания, некоторые проблемы, которые ставят эту систему на путь развития в ходе исследования, разработаны предложения и рекомендации с целью поиска решения этих проблем. Ключевые слова: дистанционные банковские услуги, онлайн-банкинг, интернет-банкинг, мобильный банкинг, sms-банкинг, банк-клиент, дибанк, чат-боты, блокчейн, цифровой банкинг.	Abstract. This article explores the general understanding of remote banking services, the views of some scientists about this system, the role and place of this system in banking activities, the main directions, advantages and disadvantages of remote banking service trends, some problems that hold in the course of the research, proposals and recommendations have been developed in order to find a solution to these problems. Keywords: remote banking services, online banking, internet banking, mobile banking, sms-banking, bank-client, dibank, chat-bots, blockchain, digital banking.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.,

Озода Мамаюнусовна Пардаева – ТДИУ, Самарқанд филиали кафедра мудири,
доцент, PhD,

Севара Абдиназаровна Бабаназарова – СамИСИ доценти, PhD

ИНСОН РЕСУРСЛАРИ АНАЛИТИКАСИ (ТАҲЛИЛИ) ФАНИНИНГ ВАЗИФАЛАРИГА ОИД ФИКРЛАР

Аннотация. Мақолада инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) фанининг муҳим вазифалари қараб чиқилган. Бунда олий маълумотли кадрларга давлат буюртмасини шакллантириш тартиби тўғрисидаги низом асосида белгиланган вазифалар ҳам ИРА фанинг объекти сифатида қаралган. Шунингдек, инсон ресурслари аналитикасининг (таҳлилининг) инновацион иқтисодиёт шароитидаги асосий саккизта вазифаси келтирилган ва уларнинг мазмуни очиқ берилган.

Калит сўзлар: инсон ресурслари, инсон ресурслари аналитикаси, олий маълумотли кадрлар, платформа, омиллар, омиллар таъсири, омиллар ҳисоб-китоби.

Кириш. Инновацион иқтисодиёт шароитида инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) фанининг ҳам муҳим вазифалари мавжуд. Чунки бугунги ўзгаришлар жадаллашаётган шароитда ушбу масаланинг долзарблиги янада ошади. Чунки 2025 йилнинг 29 январь куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Олий маълумотли кадрларга давлат буюртмасини шакллантириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 49-сонли қарори қабул қилинди. Қарорга кўра, эндиликда олий маълумотли кадрларга бўлган давлат буюртмаси Махсус электрон платформа орқали шакллантирилади.

Қарорда қайд этилишича “2025/2026 ўқув йилидан олий маълумотли кадрларга давлат буюртмаси Платформада жамланган маълумотлар ва меҳнат бозори талабини таҳлил қилиш асосида аниқланади. Кадрларга бўлган эҳтиёж 4 йиллик даврга ишлаб чиқилади ва ҳар йили меҳнат бозорининг ўзгариш тенденциялари, ҳудудларда ижтимоий соҳа муассасалари ва иқтисодиёт тармоқларини кадрлар билан таъминлаш инobatга олиниб Платформага тегишли тузатишлар киритиб борилади”¹. Ушбу Платформа иқтисодиёт тармоқларида расман банд бўлган аҳоли сонини аниқ кўрсатиб боради. Шунингдек, давлат ва нодавлат ОТМлари битирувчиларининг ўқишни тамомлагандан сўнг расман бандлиги, меҳнат ресурслари баланси, меҳнат бозорида мавжуд бўш иш ўринлари, иқтисодий фаолият турлари бўйича бандлик даражаси бўйича ҳам аниқ маълумотларни олиш мумкин. Бундан ташқари, НЕМИС ахборот тизимида мавжуд битирувчилар ва ОТМлар тўғрисидаги маълумотларнинг ҳам таҳлили берилади.

Кўриниб турибдики, инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) фани энди мақсадга мувофиқ, аниқ йўналишлар бўйича амалга оширилади. Чунки, юқоридаги тасдиқланган Низомда “давлат буюртмасини шакллантиришда маълумотларни жамлаш, қайта ишлаш ва буюртмани юқори турувчи органларга тақдим этиш, иш берувчиларнинг олий маълумотли кадрларга бўлган эҳтиёжини аниқлаш тартиби, иқтисодиёт тармоқларини мутаносиб ривожлантириб бориш мақсадида давлат буюртмасини шакллантиришда устуворлик бериладиган йўналишларни аниқлаш кабиларни назарда тутати”². Буларнинг ҳаммаси ИРТ орқали аниқ ҳисоб-китоб қилиб борилади. Зеро, 2025 йилдан 4 йиллик давр учун давлат буюртмаси параметрларини олий маълумотли кадрларга бўлган талаб прогнозига мувофиқ равишда тасдиқлаш учун таълим ташкилотларига қабул қилиш бўйича давлат

¹ <https://xs.uz/uzkr/123732>

² <https://xs.uz/uzkr/123732>

комиссиясига ҳар йили 1 майга қадар киритиш таъминланиши ҳам кўзда тутилган. Буларнинг ҳаммаси инновацион иқтисодиёт шароитида инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) фанининг вазифаларини аниқ белгилашни тақозо қилади.

Бундай инновацион ва рақамли иқтисодиёт шароитида хўжалик фаолияти ва инсон ресурслари таҳлилининг роли кескин ошади, чунки инсон ресурсларини ҳам бошқаришда маъмурий буйруқбозлик тизимидан янги, эркин, иқтисодий механизмлар орқали бошқариш тизими шаклланди. Олдин иқтисодий таҳлил асосан режа кўрсаткичларини асослашга унинг бажарилишини таъминлашнинг сабаб ва оқибатларини ўрганишга қаратилган бўлса, эндиликда эса ҳар бир хўжалик субъекти, мулк шаклидан катъий назар, ўз фаолиятини юқоридан берилган кўргазмани, буйруқни бажаришга қаратмасдан, балки ўзлари мустақил равишда ўзининг иқтисодий қудратини такомиллаштириш мақсадида эркин бошқаришга қаратади. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий таҳлил билан биргаликда инсон ресурслари таҳлилининг ролини янада оширади. Кўриниб турибдики, ушбу мавзу бугунги кунда ўта долзарб масалаларда бири ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) фанининг иқтисодиётга оид бўлмаган фанлар билан боғлиқлигига бағишланган мақолани тайёрлаш жараёнида турли методологик йўналишлардан, хусусан, индукция ва дедукция, макон ва замон, таҳлил ва синтез, мантикий таҳлил каби методологик ёндошувлардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Инсон ресурслари таҳлили орқали ҳар бир объектида мавжуд бўлган ички ва ташқи имкониятлар аниқланади, уларнинг амалиётга сафарбар қилиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади. Шу туфайли ҳозирги ҳаёт ҳар қандай корхонани тўғри бошқариш учун инсон ресурсларини таҳлили қилишни тақозо қилади.

Бу мақсадлардан инсон ресурслари таҳлилининг вазифаси келиб чиқади. Инсон ресурслари таҳлилининг инновацион иқтисодиёт шароитидаги асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, корхонада тузилган бизнес-режасини бажариш учун тегишли ихтисосликлар бўйича қанча ходимлар кераклиги ва етишмайдиганларини қандай ва қаердан олиш масалаларининг концептуал йўналишларини белгилайди;

Иккинчидан, бизнес-режанинг бажарилиш жараёнини, корхонанинг молиявий барқарорлигини таъминлашини, унинг иқтисодий қудратини яхшилашини, ҳар бир хўжалик субъектининг рақобатбардошлигини ошириш учун мавжуд ички ва ташқи имкониятларни ишга солишда айнан кимлар жалб қилиниши ўрганилади ва амалга оширилади;

Учинчидан, ҳар бир йўналишга таъсир этувчи омилларни аниқлаш, уларнинг таъсирини ҳисоблаш ва шу омилларни инсон ресурсларидан самарали фойдаланиш имкониятларини оширишга сафарбар қилиш;

Тўртинчидан, хўжаликда мавжуд инсон ресурсларининг меҳнат, моддий ва молиявий имкониятларидан самарали фойдаланиш йўллари ишлаб чиқиш ва уларнинг ҳам натижавий кўрсаткичларга таъсирини ҳамда ҳар бир кўрсаткич ўзгаришига бошқа омиллар таъсирини баҳолаш;

Бешинчидан, инсон ресурслари аналитикаси орқали корхонанинг иқтисодий ва молиявий салоҳиятига (потенциалига), унинг тўловга қодирлиги ва қобилиятлилигига баҳо бериш ҳамда бу натижага эришиш учун тезкор чора-тадбирларни қўллаш йўллари ишлаб чиқиш;

Олтинчидан, корхонада инсон ресурслари аналитикаси орқали тижорат сирини сақлаган ҳолда унинг молиявий аҳволини кенг жамоатчиликка кўрсата билиш ва ташқи инвесторларни корхона фаолиятини яхшилашга жалб қилиш масаласини ҳам шакллантириш;

Еттинчидан, инсон ресурслари аналитикаси орқали корхонани ривожлантиришнинг ички ва ташқи имкониятларини аниқлаш ва улардан фойдаланиш бўйича бошқарувнинг энг қулай ва нафли усулларини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Саккизинчидан, инсон ресурслари аналитикаси (таҳлили) орқали инновацион иқтисодиётнинг истикболли йўналишларига ташхис қўйиш ва шунга мос бўлган кадрларни тайёрлаш масалаларини қўйиш ҳамда унга эришиш йўллари аниқ белгилаш лозимдир.

Инсон ресурслари таҳлилининг биринчи вазифаси бевосита унинг бизнес-режа билан боғлиқлигидан келиб чиқади. Инсон ресурслари таҳлили жараёнида бир томондан, бизнес-режанинг амалга ошганлигини ўрганилса, иккинчидан, хўжалик фаолиятини батафсил ўрганиб, келгуси давр учун бизнес-режани тузишда тегишли ахборотларни тўплаб беради. Олдинги режали иқтисодиёт шароитида хўжалик фаолиятининг асосий режа кўрсаткичлари юқоридан берилар эди. Шу туфайли инсон ресурслари таҳлилин юқори ташкилотлар амалга ошириб келган. Энди инновацион эркин иқтисодиёт шароитида вазият тубдан ўзгарди. Ҳар бир корхона ўз фаолияти учун ўзи масъул. Ўзи режалаштиради, ўзи ҳисоботни тузади ва ўзи назорат қилади. Бундай шароитда корхона хўжалик фаолиятини юқори ташкилот эмас, балки унинг ўз мутахассислари, менежерлари инсон ресурслари ҳолатини ҳам таҳлили қилади. Шу туфайли инсон ресурслари таҳлилининг роли ва вазифаси бизнес-режани тузишда ва уларнинг назоратини таъминлашда кундан-кунга ошиб бомокда. Чунки бизнес-режанинг ҳар бир кўрсаткичи иқтисодий жиҳатдан асосланган бўлишлиги инсон ресурслари таҳлили орқали амалга оширилади. Муҳими унинг бажарилишини таъминлашга ҳам қаратилгандир. Шу туфайли жорий даврда ҳам бизнес-режанинг бажарилишини тезкор инсон ресурслари таҳлили орқали амалга оширишни тақозо қилади.

Инсон ресурслари таҳлилининг иккинчи вазифаси, бевосита корхонада бизнес-режанинг бажарилишини ўрганиш билан боғлиқ. Ҳозирги пайтда бизнес-режани тузиш, унга киритиладиган кўрсаткичлар бўйича қатъий белгиланган андоза йўқ. Бундай бўлишига фикримизча, зарурат ҳам бўлмаса керак. Чунки жуда кўпчилик корхоналар бир соҳа билан шуғулланса ҳам уларнинг иш услуби ҳар хил, ўзларига хос бўлиши мумкин. Бу эса олдингидек ҳамма корхона фаолиятига бир хил ёндошиш имконини бермайди. Аммо умумий йўналиш бўйича кўрсаткичлар тизими бир-бирига яқин бўлиши табиий. Масалан, ҳар бир корхона юқори рентабелликка эришишга интилиши, молиявий барқарорликни таъминлаши, ўзининг иқтисодий қудратини яхшилаши учун ҳаракат қилади. Демак, бу инсон ресурслари таҳлилининг ҳам барча корхоналар учун методологик асос бўладиган усуллариининг бўлишини тақозо қилади. Шу туфайли, инсон ресурслари таҳлили жараёнида бизнес-режанинг бажарилиш даражасини чуқур ўрганиш шу орқали унинг фаолиятига объектив баҳо беришдек муҳим вазифа ҳам ушбу фан зиммасига юклатилган. Бизнес-режани бажариш жараёнида маълум қонуниятга эга омиллар билан бирга кўзда тутилган тасодифий омиллар таъсир қилиши ҳам мумкин.

Инсон ресурслари таҳлилининг учинчи вазифаси хўжалик фаолиятига таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва ҳар бирининг таъсирини ҳисоблашдан иборатдир. Бу эса бозор муносабатларининг шаклланиш жараёнида вужудга келган кўпгина янги кўрсаткичлар ва омиллар таъсирини аниқлайдиган омиллар таҳлил лозим бўлади. Инсон ресурслари таҳлилида ҳам ушбу омиллар таҳлил усуллариини ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Инсон ресурслари таҳлили натижа кўрсаткичига таъсир этувчи омилларни ҳисоблаш йўли билан шу инсон ресурслари таҳлили қилинаётган кўрсаткични яхшилашни, ички ва ташқи имкониятларни аниқлаш ва уни келгуси давр учун сафарбар қилиш йўллариини ишлаб чиқиш имконини беради. Ҳозирги ишлаб чиқариш корхоналарини давлат томонидан молиялаштириш асосан барҳам топган бир пайтда, ички имкониятларни ахтариб топиш ва уни хўжалик фаолиятига сафарбар қилиш ҳам инсон ресурслари таҳлили орқали амалга оширилади.

2030 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида қўйилган устувор вазифалардан кўриниб турибдики, ҳозирги шароитида инсон ресурслари таҳлилининг асосий вазифаларидан бири ушбу жараённинг бажарилишини чуқур таҳлил қилиш ҳисобланади. Ҳар бир натижа омиллар таъсирида рўй беради. Ушбу таъсир этувчи

омилларни чуқур ўрганиш орқали ички имкониятларни ахтариб топиш ва уларни хўжалик фаолиятининг самарадорлигини оширишга сафарбар қилиш ҳам таҳлилнинг муҳим вазифаларидан иборатдир. Бунда ҳам нафақат ички омиллар, балки ташқи омиллардан ҳам фойдаланиш лозимлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Инсон ресурслари таҳлилининг тўртинчи вазифаси иқтисодий жараёнларнинг диалектик боғлиқлигидан келиб чиқади. Қайси соҳа бўлмасин, иқтисодий жараён содир бўлиши учун меҳнат воситаси, меҳнат предмети ва жонли меҳнатнинг мужассамлиги лозим бўлади. Иқтисодиётнинг бу элементлари самарадорлигини оширмай туриб бошқа кўрсаткичлар миқдорининг юқори бўлишига эришиб бўлмайди. Шу туфайли Инсон ресурслари таҳлили жараёнида моддий, молиявий ва меҳнат ресурслари самарадорлигини ошириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда моддий-техника базасининг бошқа элементларга тўғри келишини таъминлашга катта эътибор бермоқ лозим. Масалан, юқори меҳнат унумдорлигига эга бўлган, илғор технологияга асосланган ускуна мавжуд. Лекин шу ускунани ишлатаоладиган, шунга малакаси етарли бўлган мутахассис керак бўлади. Агар корхонада юз киши бўлса (унинг штатида шунча киши банд бўлса), лекин тегишли мутахассис бўлмаса бундай ҳолатда корхонанинг моддий техника базаси ҳам, меҳнат ресурслари ҳам самарасиз бўлади. Шу туфайли улар бир-бири билан диалектик боғлиқликда. Техника ва технология такомиллашдими, демек ходимларнинг малакаси ҳам шунга мос равишда ошиб бориши лозим. Шундагина тегишли, кўзда тутилган натижага эришиш мумкин. Акс ҳолда қилинган тадбирлар, сарфланган ҳаракатлар тегишли самара бермаслиги табиий. Бу ҳолатларнинг ҳаммаси инсон ресурслари таҳлили орқали аниқланади ва аниқланган вазиятдан тегишли хулоса қилинади. Шу туфайли инсон ресурслари таҳлилининг роли корхоналар, уларнинг мулк шаклидан қатъи назар, самарадорлигини оширишда янада ошмоқда. Корхонанинг умумий самарадорлиги бевосита унинг моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларининг самарадорлигига боғлиқ.

Инсон ресурслари таҳлили жараёнида моддий-меҳнат ва молиявий ресурсларнинг самарадорлигини алоҳида ўрганиш, уларнинг бир-бирига боғлиқлигини ва умумий натижага таъсирини ҳам кўриб чиқиш лозим. Демак, инсон ресурслари таҳлилининг вазифаси шу кўрсаткичларни диалектик боғлиқликда ўрганиш ва иқтисодий жиҳатдан асосланган хулоса қилишдан иборатдир.

Инсон ресурслари таҳлилининг бешинчи вазифаси, корхоналарнинг эркин рақобат шароитида фаолият кўрсатаётганлигидан келиб чиқади. Ҳозирги пайтда инсон ресурслари таҳлили асосан бухгалтерия балансидаги маълумотлар билан чекланиб қолганлиги туфайли унинг иқтисодий салоҳияти (потенциали) тўлиқ ўрганилмапти. Иқтисодий потенциалга бухгалтерия балансида кўрсатилган асосий ва айланма капитал ҳамда номоддий активлар билан биргаликда меҳнат ресурслари ҳам қиради. Таъкидланганидек, ушбу элементлар ўзаро боғлиқ равишда ишлатилиши учун молиявий потенциалнинг аҳамияти катта. Иқтисодиётнинг ҳар хил босқичида молиявий потенциал таркиби турлича бўлиши мумкин. Ҳозирги банк кредити учун тўланадиган фоизнинг корхона имкониятларига нисбатан баландлигини инобатга олинадиган бўлса корхоналар ўз фаолиятини асосан хусусий маблағлари эвазига юритгани яхши. Агарда иқтисодиёт барқарорлашиб, пулнинг қадрсизланиш даражаси камайгандан сўнг банк кредитининг фоизи камаяди ва нихоят ундан фойдаланиш мумкин бўлади. Ҳозирги пайтда корхона молиявий потенциалнинг таркиби, улардан қандай фойдаланилаётганлиги, қандай ўзгаришлар кўзда тутилаётганлиги, истиқболи қандай бўлиши кабиларни ўрганиш ҳаёт тақозоси. Бу эса инсон ресурслари таҳлили орқали амалга оширилади. Шу туфайли инсон ресурслари таҳлилининг асосий ва энг муҳим вазифаларидан бири корхона иқтисодий ва молиявий потенциалига баҳо бериш, уларни ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш ва инсон ресурслари таҳлили қилиш усуллариини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Инсон ресурслари таҳлилининг олтинчи вазифаси ҳам бозор муносабатларига асосланган эркин иқтисодиётнинг шаклланиши билан вужудга келди. Инсон ресурслари

таҳлили жараёнида корхонанинг молия-хўжалик фаолиятини молиявий таҳлили усуллари қўллаган ҳолда, ундаги мавжуд тижорат сирини эса бошқарув ҳисоби маълумотларини таҳлили қилиш эвазига амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Инсон ресурслари таҳлили орқали корхонанинг молиявий аҳволи, унинг истиқболи аниқ ва равшан бўлади. Барча ижобий натижалар бўлса, албатта ташқи инвесторлар хабардор бўлиши лозим. Лекин қайси кўрсаткичларни, қачон ва қандай ҳолатда ошқор қилиш муҳимлигини ҳамма ҳам ҳамиша билавермайди. Ташқи инвесторларнинг капитал қўйилmalarини жалб қилиш мақсадида фақат шу корхонага хос бўлган иш усуллари, баъзи фаолият жараёни ва унинг натижаларини ошқора қилмаслик керак. Бу ҳар бир корхонанинг тижорат сирини. Шу туфайли тижорат сирини ошқора қилмаган ҳолда корхона молия-хўжалик фаолиятини кўз-кўз қилиш ҳам инсон ресурслари таҳлилининг асосий вазифаларидан биридир.

Инсон ресурслари таҳлилининг еттинчи вазифаси, инновацион иқтисодиёт шароитида ҳам мавжуд эди. Аммо у пайтда фаолиятнинг ҳамма соҳаси, жумладан бошқарув ҳам юқоридан берилган режанинг бажаришига қаратилган эди. Кўп ҳолларда асосий режа кўрсаткичи бажарилар эди, аммо у корхона, давлатга қанчалик қимматга тушаётганлиги билан ҳеч ким қизиқмас эди. Масалан, савдо корхоналарининг асосий режа кўрсаткичи унинг товар обороти. Уни бошқариш учун ҳамма сафарбарлик амалга оширилди. Лекин унинг қанча харажат талаб қилиши ҳеч кимни қизиқтирмас эди. Оқибатда, жуда кўп савдо корхоналари товар оборотини бажариш билан бирга фаолият натижаси зарар билан яқунланар эди. Натижада юқори ташкилотлардан унинг оборот маблағларини “тўлдириш” учун жуда кўп маблағ ажратилар эди. Энди бундай ишларга барҳам берилди. Корхона бошқариш юқори ташкилот манфаатини ҳисобга олиб эмас, балки бевосита шу субъектнинг манфаатидан келиб чиққан ҳолда амалга ошириладиган бўлди. Бу эса ҳар бир корхона фаолиятини ўрганиш ва инсон ресурслари таҳлили қилишни тақозо қилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, инсон ресурслари таҳлилининг вазифаси ушбу бандларда келтирилган вазифалар билан чекланмайди. Корхона фаолияти серқиррали. Инсон ресурслари таҳлили жараёнида унинг ҳамма томонларини ўрганиш лозим. Шундай экан, инсон ресурслари таҳлили вазифасини ҳам кўп қирралидир. Шу туфайли ушбу йўналишда уларнинг энг асосийларини келтирдик, холос.

Инсон ресурслари таҳлили жараёнида барча камчиликлар аниқланади. Бошқарув қарорларини қабул қилишда эса аниқланган камчиликларга келгусида йўл қўйилмаслик чора-тадбирларини ишлаб чиқади. Шу тариқа камчиликлар бартараф қилиниб, хўжалик фаолиятининг узлуксиз равишда такомиллашуви ва унинг самарадорлигининг ошиб бориши эвазига рақобатбардошлиги таъминланади.

Хулоса ва таклифлар. Кўриниб турибдики, инсон ресурслари таҳлилининг вазифаси инновацион иқтисодиёт шаклланаётган бугунги шароитда ҳам, келажакда ҳам корхоналар хўжалик фаолиятининг узлуксиз яхшиланиб бориши учун иқтисодий дастак сифатида муҳим аҳамиятга эга бўлади. ИРА инсон капитали ва шу орқали барча соҳаларни ривожлантиришнинг асосий ричаги ҳисобланади. Ташкилотларда инсон ресурслари аналитикаси самарадорлиги оширишда қуйидаги тавсия ва таклифларни келтириш зарур:

- Мақсадни аниқлаштириш ва тўғри қўйиш;
- Ходимлар бўлими маълумотларини тизимлаштириш, уларни бошқариш ва маълумотлар сифатини таъминлаш;
- Инсон ресурсларини таҳлил қилиш воситалари ва баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш;
- Ходимларни танлаш ва ишга қабул қилиш, лавозимларга тайинлаш услубларини ишлаб чиқиш ёки такомиллаштириш;
- Ходимларнинг хоҳиш-истаклари, эҳтиёжлари ва рағбатлантириш кабиларни эътибордан четда қолдирмаслик;
- Ходимлар билан очиқ мулоқотлар олиб бориш.

Шулар орқали ташкилот ва корхоналар инсон ресурсларини оқилона таҳлил қилиб, узоқ вақтлар самарали ва муваффақиятли фаолият олиб бориш билан бирга ходимларнинг рақобатбардошлигини оширади.

М.Пардаев, О.Пардаева, С.Бабаназарова Размышления о задачах предмета «Аналитика (анализ) человеческих ресурсов» Аннотация. В статье рассматриваются важные задачи дисциплины «Аналитика человеческих ресурсов». В этой связи в качестве объектов АЧР рассматривались и задачи, возложенные на кадры высшей школы на основании Положения о порядке формирования государственного заказа. Также представлены восемь основных задач аналитики (анализа) человеческих ресурсов в условиях инновационной экономики и пояснено их содержание. Ключевые слова: человеческие ресурсы, кадровая аналитика, высокообразованные кадры, платформа, факторы, влияние факторов, расчет факторов.	M.Pardaev, O. Pardaeva, S.Babanazarova Reflections on the objectives of the subject “Human Resources Analytics” Abstract. The article examines the important tasks of the discipline "Human Resources Analytics". In this regard, the tasks assigned to the personnel of higher education on the basis of the Regulation on the procedure for forming a state order were considered as objects of HRA. Eight main tasks of human resources analytics (analysis) in the context of an innovative economy are also presented and their content is explained. Keywords: human resources, personnel analytics, highly educated personnel, platform, factors, influence of factors, calculation of factors.
--	--

Tolmasjon Namoz o‘g‘li Qurbonov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Iqtisodiyot fakulteti talabasi

“YASHIL IQTISODIYOT”NING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada “yashil” iqtisodiyotga o‘tish ahamiyatini yoritib berish bilan birga “Yashil iqtisodiyot”ning iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari orqali baholash usullari ko‘rib chiqilgan hamda ushbu mezon bo‘yicha O‘zbekiston “Yashil” iqtisodiyotining barqaror rivojlanish darajasi va kelgusidagi imkoniyatlari tahlil qiluvchi ko‘rsatkichlar berilgan. Natijalar asosida esa mamlakatda “Yashil” iqtisodiyotining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: “Yashil” iqtisodiyot, atrof-muhit, iqtisodiy samaradorlik, baholash, energiya, quyosh energiyasi, shamol energiyasi, sanoat tarmoqlari, transport, chiqindilarni qayta ishlash, “Yashil” innovatsiya, “Yashil” texnologiya.

Kirish. Global miqyosda atrof-muhit muammolarning keskinlashuvi, iqlim o‘zgarishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi sababli “Yashil iqtisodiyot” kontsepsiyasiga o‘tish zarurati tobora dolzarblashib bormoqda. Bir tomondan atrof-muhitga chiqariladigan zararli gazlarning hajmi ortishi natijasida Ozon qatlamining yemirilishi hamda muzliklarining erishi global iqlim o‘zgarishiga sabab bo‘layotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan dunyo aholisining soni ortishi, resurslar taqchilligi kuchaydi. Shu sababli ham “Yashil” iqtisodiyot” inson farovonligini oshirish va tabiat o‘rtasida bo‘ladigan munosabatlar barqarorligini ta‘minlash va iqtisodiy samaradorlikni birlashtirgan yangi rivojlanish modeli sifatida ko‘riladi. Uning iqtisodiy samaradorligi esa mavjud resurslardan maksimal foyda olish darajasini ifodalovchi ko‘rsatkich bo‘lib, u resurslar isrofchilikni kamaytirish, adolatli taqsimlash, xarajatlarni optimallashtirish va ishlab chiqarishni natijador qilishga qaratilgan. Xususan, O‘zbekistonda insoniyat faoliyatini va uning

tabiiy resurslarga ta'sirini o'rganish, iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, tuproq erroziyasi kabi muammolarga barham berish “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish zaruriyatini ko'rsatmoqda. Ushbu jarayonlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”[1]gi Qarorida belgilab berilganlardan kelib chiqib, mamlakatimizda “Yashil iqtisodiyot”ning ahamiyati yuqori ekanligi, uni tadqiq etishimiz, davlat dasturlarini ro'yobga chiqarishimizda izlanishlar olib borishimiz lozimligini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida “yashil” iqtisodiyot hozirgi vaqtda iqtisodiyotning bosh bo'gini ekanligini hamda bugungi davrning dolzarb mavzularidan biri ekanligini, “yashil iqtisodiyot”ning iqtisodiy samaradorligi orqali baholash muhim ahamiyat kasb etishini ko'rishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu mavzu yuzasidan ko'plab xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlil qilingan. Xususan, V.Natalia “A Study on Green Economy Indicators and Modeling: Russian Context”[3] nomli maqolasida “Yashil iqtisodiyot”ni baholash mezonlarini yoritib bergan. Olim “yashil iqtisodiyot”ni iqtisodiy samaradorligini baholashda 4 ta ko'rsatkichdan foydalangan. Bular quyidagilar iborat: **Energiya:** muqobil energiya zaryadi; muqobil energiya o'zgarish tezligi; **Sanoat tarmoqlari:** chiqindilarini chiqarish ulushi; chiqindilarini chiqarish ulushining o'zgarishi; **Transport:** aloqa vositalari chiqindilarining ulushi; aloqa vositalari chiqindilari ulushining o'zgarishi; **Chiqindilarni qayta ishlash:** chiqindilarni qayta ishlash ulushi; chiqindilarni qayta ishlash ulushining o'zgarish darajasi;

Bizningcha, “Yashil iqtisodiyot”ni iqtisodiy samaradorligini baholashda ushbu ko'rsatkichlarining o'zi etarli emas. Negaki, olim baholashda uni moliyalashtirish, kiritilgan investitsiyalar hajmi hamda “Yashil” texnologiyalar bilan ta'minlanish darajasini e'tibordan chetda qoldirgan. Chunki ushbu ko'rsatkichlar ham “Yashil iqtisodiyot”ni iqtisodiy samaradorligini baholashda muhim ko'rsatkichlardan hisoblanadi.

Ch.Yungkun, Ch.Chia-Yon va H.Tsuifang kabi olimlarning “Exploration of sustainable development by applying green economy indicators”[4] nomli maqolasida Global “Yashil” iqtisodiyot bilan bog'liq statistik ma'lumotlarga ko'ra “Yashil iqtisodiyot” ko'rsatkichlari odatda to'rt toifaga guruhlash orqali baholash mumkin. Olim “...to'rtinchi toifada iqtisodiy omillar inobatga olinib, ular pul o'lchovi ko'rsatkich tizimiga asoslanadi, masalan: AQSh, "Integratsiyalashgan ekologik va iqtisodiy hisob tizimi (SEEA)" milliy daromad ko'rsatkichiga moslashtirilgan ekologik omillarning to'plami, Jahon bankining haqiqiy jamg'arma indeksini baholashi.”[4], deb e'tirof etgan. Olim Tayvan davlatining 38 ta “Yashil” iqtisodiyot ko'rsatkichlari statistik ma'lumotlaridan foydalanib, ekonometrik model asosida “Yashil iqtisodiyot”ning barqaror rivojlanishni tahlil qilgan. Energiya tahlili modeli formulasi bo'yicha konvertatsiya va tahlil jarayonlarini amalga oshiradi:

$$EV = E \times ET$$

hamda;

$$MV = \frac{EV}{EM}$$

Bu erda:

EV- quyosh energiyasi;

E- jami olingan energiya (Joul);

ET - energiya o'zgarishi (koeffitsiyent);

MV – quyosh energiyasidan foydalanishning samaradorlik qiymati;

EM - energiya/valyuta nisbati;

Bizningcha, ushbu formula bir birlik valyuta qiymatiga qancha miqdorda energiya sotib olish mumkinligini anglatadi. Lekin ushbu formula energiyaning iqtisodiy samaradorligini aniq ochib bera olmaydi. Biz ushbu formulaga o'zgartirish kiritib energiyaning iqtisodiy samaradorligini ko'rsatib bera olishi mumkin bo'lgan formula yaratdik.

P.Chiang, X.Ma, L.Ven va Ch.Lin “Economic and Environmental Assessment in Green Economy”[5] nomli maqolasida “Yashil” iqtisodiyot tamoyillari, muammolari va strategiyalari ikki o'lchov o'rtasidagi o'zaro ta'sirdan tortib atrof-muhit, iqtisodiyot va jamiyat o'rtasidagi

umumiy ta'sirlargacha bo'lgan munosabatlarini o'rgangan. Olimlar "...“Yashil” iqtisodiyot baholash uchun xarajatlar va foydalarni hisobga olishni talab qiladi, shuning uchun Markaziy bank “Yashil” iqtisodiyot uchun qaror qabul qilish vositasi sifatida ishlatilgan. “Yashil” iqtisodiyot strategiyalarining xarajatlari va foydalarini baholash uchun CBA¹ o'tkazilganda, xarajatlar va foydani hisoblash vaqti va hajmini hisobga olish kerak, ijtimoiy va ekologik qadriyatlar muqobil va faraziy bozor narxlarini orqali monetizatsiya qilinishi kerak.” [5] deb e'tirof etishgan. Olimlar “Yashil” iqtisodiyotni iqtisodiy samaradorligini umumiy holda baholashga urinishgan. Shu bilan birga olimlar ijtimoiy va ekologik samaradorlikni hisoblashda muqobil va faraziy bozor narxlariga alohida e'tibor berishgan.

Bizningcha ham shunday, ya'ni ma'lum muddat oralig'ida “Yashil” iqtisodiyotning umumiy samaradorligini (E_{umumiy}) topish uchun sohada qilingan jami sarf-xarajatlar (C_{jami}) va yalpi daromadni (R_{yalpi}) hisoblash orqali amalga oshirish mumkin. Ya'ni:

$$E_{umumiy} = \frac{R_{yalpi}}{C_{jami}}$$

Formula “yashil” iqtisodiyot uchun bir birlik sarf-xarajat qilinganda qancha miqdorda foyda olib kelishini anglatadi.

M.Albert, B.Marta, G.Ian va O.Brunolarning “Articulating natural resources and sustainable development goals through green economy indicators: A systematic analysis”[6] nomli maqolasida “...tabiiy resurslar iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim manba hisoblanadi. Biroq resurslardan beqaror foydalanish atrof-muhitning yomonlashishiga va resurslarning kamayishiga olib keldi. Insoniyat farovonligi va atrof-muhitga xavf tug'dirdi. 2030-yilgacha Barqaror rivojlanish kun tartibi va uning 17 ta Barqaror rivojlanish maqsadlari ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha harakatlar rejasini ifodalaydi. “Yashil” iqtisodiyot kontseptsiyasi turli institutlar tomonidan resurslarni barqaror boshqarish sari harakatlanish vositasidir.”[6], kabi fikrlarni bildirib, olimlar “Yashil” iqtisodiyot yoki “Yashil” o'sishga qaratilgan 12 ta alohida tizimdan olingan “Yashil” iqtisodiyot ko'rsatkichlarini tizimli tahlil qilish bilan birga barqaror rivojlanish maqsadlari va tabiiy resurslar o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asoslagan.

Mamlakatimizda yashil iqtisodiyot sharoitiga o'tish zaruriyati tug'ilganidan buyon olimlar tomonidan ushbu mavzu yuzasidan ko'plab tadqiqot va ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, professor A.V.Vaxabovning “Yashil iqtisodiyot” nomli darsligida “Yashil iqtisodiyot”ning ayrim masalalarini ochishga uringan. Olim uning mexanizmini, rivojlantirish yo'nalishlarini, xorij tajribasini mamlakatimiz iqtisodiyotida foydalanish imkoniyatlarini asoslashga uringan. Shu bilan birga olim darslikda “Yashil iqtisodiyot”ni baholashda ko'plab xorijiy amaliyotlarni taqqoslama tahlil qilgan hamda “...“yashil iqtisodiyot”ni baholash tizimini shakllantirishga oid turlicha yondashuvlar mavjud. Ulardan biri iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlar qiymatini kompleks, ya'ni pulda baholashdir”[7] deb tushuntirgan. Shu orqali olim “Yashil iqtisodiyot”ning iqtisodiy samaradorligini quyidagi omillar orqali baholashni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Bularga:

- yalpi ichki mahsulot hajmining ortishi va uning aholi o'rtasida nisbatan teng taqsimlanishi;
- ekotizim xizmatlarini ko'rsatish hajmining oshishi yoki ularning kamayishining oldini olish;
- iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuvi, ya'ni iqtisodiy risklarni boshqarishning takomillashuvi;
- “Yashil” texnologiyalar, innovatsiyalarni yaratish va ulardan foydalanish, ya'ni bozorga bo'lgan ishonchning ortishi;[7]

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolaning tadqiqot jarayonida “Yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish va “Yashil” iqtisodiyot ko'rsatkichlarining samaradorligini oshirish bo'yicha

¹ CBA – Cost-Benefit Analysis (Xarajat-foyda tahlili) degan ma'noni anglatadi. Bu usul investitsiya yoki loyihaning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun qo'llaniladi. CBA jarayonida barcha kutilayotgan xarajatlar va foydalar pul ekvivalentida ifodalanadi va ularning vaqt davomida qanday taqsimlanishi hisobga olinadi.

izlanishlar olib borilib, bunda xorijiy tajribalarni monografik tahlillar natijalarini monografik tadqiqot, analiz va sintez, statistik tahlil kabi iqtisodiy usullar asosida o'rganilgan hamda “Yashil” iqtisodiyotning o'sish ko'rsatkichlari iqtisodiy rivojlanishning asosi ekanligini ko'rsatishda qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Dunyo mamlakatlari urbanizatsiyalashuv jarayonida aholini energiya bilan ta'minlanish uchun resurslardan oqilona foydalangan holda iqtisodiy samaradorlikka, atrof-muhitga zarar etkazmasdan farovonlikka erishish masalalari ko'rib chiqmoqda. “Yashil” iqtisodiyotning global miqyosda o'rganishda “Yashil” iqtisodiyot tamoyillarini muvaffaqiyatli amalga oshirgan davlatlar qatoriga Germaniya, Shvetsiya va Janubiy Koreya kiradi. Ushbu mamlakatlar qayta tiklanadigan energiya manbalariga investitsiyalarni oshirib, iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni birlashtirishga erishgan.

1-jadval.

Global “Yashil” iqtisodiyot indeksining iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlar tizimi[8]¹

Nomi	Turi	Salmog'i, %	Ta'rifi
Samaradorlik			
Bino va inshootlar	Miqdor	20	Bino va inshootlarning LEED sertifikatiga egaligi
Energetika	Miqdor	20	Tiklanadigan energiyaning jami iste'moldagi ulushi
Turizm	Sifat	20	“Yashil” turizm bo'yicha mamlakat reytingi
Transport	Miqdor	20	Avtomobillar chiqarayotgan CO ₂ miqdori
Resurs samaradorligi	Miqdor	20	Chiqindilarni qayta ishlash darajasi
Bozorlar va investitsiyalar			
Investitsion jozibadorlik	Miqdor	25	Tiklanadigan energetika tarmog'ining investitsion jozibadorligi
“Yashil” innovatsiya	Miqdor	25	“Yashil” innovatsiya bo'yicha biznes muhit
Korporativ barqarorlik	Sifat	25	Uchta yirik kompaniyaning barqarorlik darajasiga o'tishi
“Yashil” investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash	Sifat	25	Davlat tomonidan “Yashil” investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash siyosati

Ushbu jadval iqtisodiyotning ekologik barqarorligi va “Yashil” iqtisodiyotni rivojlanishi bo'yicha ikkita asosiy kategoriya – Samaradorlik va Bozorlar va investitsiyalar asosida baholanadigan mezonlarni ko'rsatadi. Bunda har bir mezonning miqdori va sifati umumiy baholashga ta'sir qiladi.

Samaradorlik bo'yicha tahlil (har biri 20%) bo'limi ekologik barqarorlikni saqlash va tabiiy resurslardan samarali foydalanish mezonlarini o'z ichiga oladi. Ya'ni bino va inshootlarning LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) sertifikati xalqaro ekologik qurilish standartlaridan biri bo'lib, binolarning ekologik jihatdan samarali qurilishi va energiyani tejash darajasini belgilaydi. Agar mamlakatda LEED sertifikati olgan binolar ko'p bo'lsa, bu ekologik inshootlar barpo etilayotganini anglatadi.

Avtomobillar chiqarayotgan CO₂ miqdori transport sektori global isish va ekologik muammolarga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi sohalaridan biri hisoblanib, ushbu miqdor qanchalik kam bo'lsa, shuncha elektromobillar, ommaviy va ekologik toza transportdan ko'proq foydalanilayotganligini bildiradi.

Chiqindilarni qayta ishlash darajasi mamlakatda chiqindilarni qayta ishlash tizimi qanchalik rivojlanganligini hamda yuqori qayta ishlash darajasi chiqindilarni atrof-muhitga zarar etkazishini kamaytiradi.

¹ <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>

Bozorlar va investitsiyalar bo'yicha tahlil (har biri 25%) bo'limi “Yashil” iqtisodiyot va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish bo'yicha davlat va biznes sektorining sa'y-harakatlarini baholaydi.

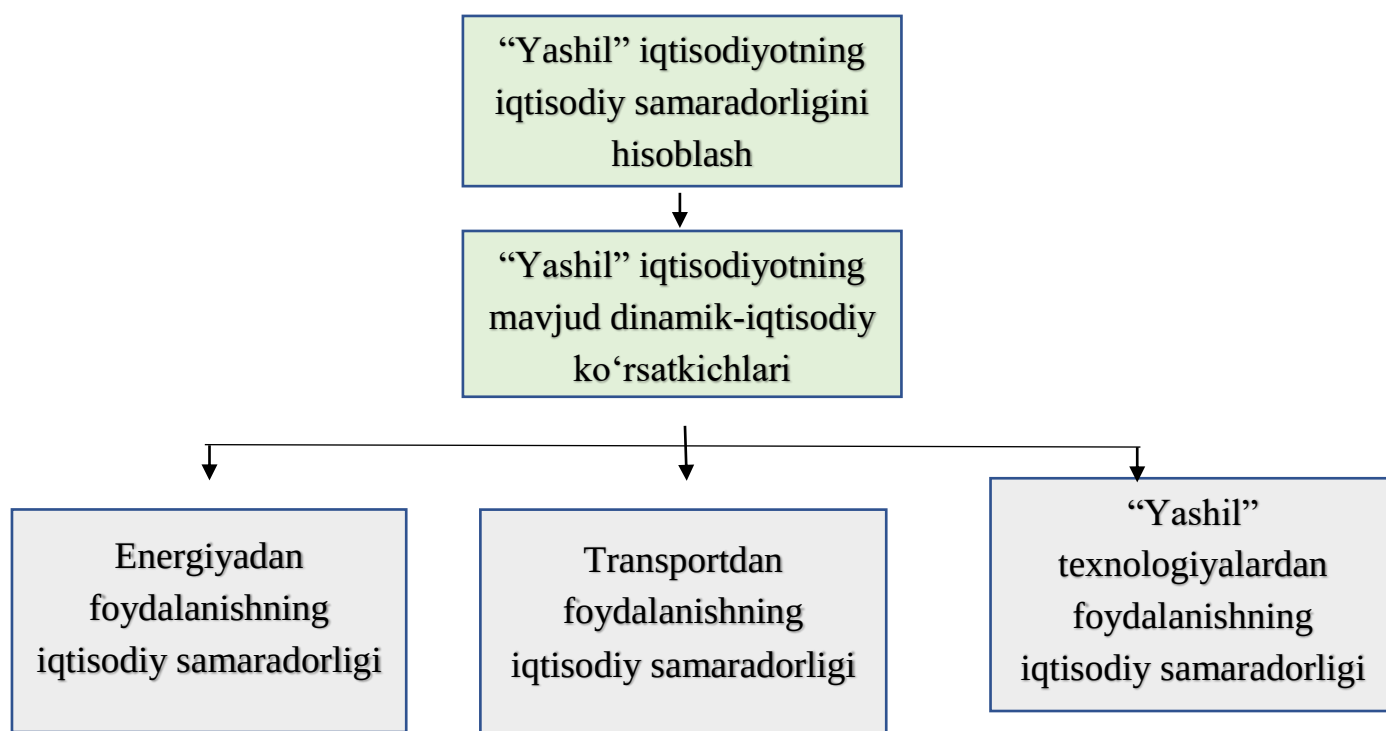
“Yashil” moliyalashtirish qayta tiklanadigan energetika tarmog'ining investitsion jozibadorligi anglatadi. Agar qayta tiklanuvchi energiyaga sarmoya kiritishda qonunchilik, moliyaviy imtiyozlar, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratilgan bo'lsa, bu mamlakatda “Yashil” iqtisodiyot rivojlanayotganidan dalolat beradi.

“Yashil” innovatsiya bo'yicha biznes muhit mamlakatning ekologik texnologiyalar, innovatsion echimlar (masalan, energiyani tejash texnologiyalari, chiqindisiz ishlab chiqarish) bo'yicha rivojlanish darajasiga bog'liq. Negaki ushbu soha bo'yicha “Yashil” innovatsiyalarning yaratilishi sahaning jadal rivojlanishiga olib keladi.

Davlat tomonidan “Yashil” investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash siyosati hukumat “Yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish uchun subsidiyalar, soliq imtiyozlari va qonuniy rag'batlantirish choralari orqali investorlarni jalb qilishi hamda davlat ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlayotganlik sifatiga qarab baholanadi.

Umuman olganda biror mamlakat ushbu mezonlarning barchasida yuqori natijaga erishsa, u “Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligiga ega davlat hisoblanadi. Aksincha, ushbu ko'rsatkichlar past bo'lsa, mamlakat iqtisodiyoti ekologiyaga zarar yetkazayotganidan darak beradi.

O'zbekistonda mustaqillik va islohotlarning o'tgan o'ttiz yili ichida Orolbo'yida atrof-muhitni muhofaza qilish va o'rmonchilik choralari tufayli iqlim o'zgarishi oqibatlariga qarshi kurashda sezilarli yutuqlarga erishdi. Atrof-muhit bo'yicha amaldagi milliy rejalar hamda maqsadlar past uglerodli va “yashil” iqtisodiyotga o'tishning markaziy elementlari bo'lib qolmoqda. Ammo sug'orish va ichimlik suvi tanqisligi, ishonchli elektr ta'minoti bilan bog'liq muammolar hamon mavjud, bunga so'nggi paytlarda yuz bergan keng ko'lamli elektr uzilishlari, misli ko'rilmagan qum va chang bo'ronlari dalil bo'la oladi. Odamlar, jamoalar, atrof-muhit va infratuzilmaga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ushbu muammolar O'zbekistonning “Yashil” kelajagini ta'minlash uchun hali ko'p ishlar qilinishi kerakligini eslatib turadi[9].

1-rasm. “Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligini baholash mezon¹

¹ Muallif internet ma'lumotlaridan foydalangan tuzgan.

O‘zbekiston iqtisodiyotining o‘sishi davomida energiya resurslariga bo‘lgan talabning ortib borishi va atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish zarurati bu yo‘nalishda sezilarli islohotlarni talab qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”[2]gi Qarorida “Yashil” iqtisodiyotga o‘tishning maqsadli strategiyalarini belgilash, quyosh va shamol energiyasidan foydalanish, issiqxona gazlari emissiyasini nazorat qilish va kamaytirish, iqlim o‘zgarishining salbiy ta‘sirini inobatga olgan holda chora-tadbirlar amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Ushbu sa‘y-harakatlar iqtisodiy samaradorlikni oshirish va atrof-mihit muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki “Yashil” iqtisodiyotning natijaviy samaradorlikka erishishi sohani istiqbolli rivojlanishiga va atrof-muhitni yaxshilanishiga undaydi.

Biz “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tizimi rasmiy ravishda qabul qilinmaganligi sababli mavzuga oid ko‘plab adabiyotlarning tahlilidan kelib chiqib “Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligini baholashda 1-rasmdagi ko‘rsatkichlardan foydalanilgan holda barqaror rivojlanishni tashkil etish, tahlil qilish va kelgusi prognozlarini tuzish mumkin degan asosli to‘xtamga keldik.

Ushbu rasmdagi iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari “Yashil iqtisodiyot”ning ijtimoiy yoki ekologik samaradorligini emas, balki aynan iqtisodiy samaradorligini baholash tahlilida muhim omillardan hisoblanadi. Shu bilan birga “Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorlik formulasini ($GE_{iqt.sam.}$) klassik va neoklassik iqtisodiy nazariyasidan hamda yuqoridagi adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, umumiy ko‘rinishi quyidagicha ifodalanadi.

$$GE_{iqt.sam.} = \frac{R}{C}$$

Bu erda: $GE_{iqt.sam.}$ - “Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligi;

R- jami “Yashil” daromad;

C- “Yashil” daromad olish uchun sarflangan xarajatlar;

Mazkur formula “Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligini baholashning umumiy ifodasi bo‘lib, bir birlik sarflangan xarajat qancha miqdorda daromad olib kelganligini anglatadi. Shuningdek, ushbu formulaning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat.

1. Energiyadan foydalanish iqtisodiy samaradorligi

$$E_{energiya} = \frac{E_{quyosh} + E_{shamol} + E_{suv}}{C}$$

Bu erda: E_{quyosh} - quyosh panellaridan olinadigan energiya;

E_{shamol} - shamol elektr energiya stansiyadan olinadigan jami energiya;

E_{suv} - Gidroelektr stansiyadan olinadigan jami energiya;

C- elektr energiya olish uchun sarf-xarajatlarning puldagi ifodasi;

Bu formula yuqori qiymat energiyadan samarali foydalanish darajasini ko‘rsatib, Ch.Yungkun, Ch.Chia-Yon va H.Tsuifang kabi olimlarning “Exploration of sustainable development by applying green economy indicators”[4] nomli maqolasiga asoslanib tuzilgan.

2. Transportdan foydalanish iqtisodiy samaradorligi

O.Odilov, Sh.Xudoyorov va B.Abdiyevlar tomonidan yozilgan “Yo‘lovchi avtomobil transporti samaradorligi va sifatini tahlil qilish”[10] nomli maqolasida yo‘lovchi tashish samaradorligini tashish samaradorligi koeffitsienti bilan emas, balki baholash taklif etiladi. Jarayon yo‘lovchi tashish tizimi faoliyatining iqtisodiy samaradorligi koeffitsientiga ko‘ra, bu formula bo‘yicha hisoblanishi mumkin:

$$K_{e.ef} = 10 \times \frac{D-Z}{S_{yol} \times P}$$

Bu erda:

D - tizimning barcha tashuvchilari n-yildagi daromadlari, million so‘m.

Z - tizimning barcha tashuvchilari n-yildagi xarajatlar, million so‘m;

S_{yol} - 10 yo‘lovchi/km xisobiy tan narx, so‘m;

P-yilda barcha tashuvchilarning yo‘lovchi aylanmasi, million yo‘lovchi / km

Olimlar ushbu formulada yo‘lovchi tashishni iqtisodiy samaradorligini baholashda foydalanilishini tushuntirishgan. Bizningcha, ham shunday. Ammo transportdan foydalanishning

iqtisodiy samaradorligini miqdor ko'rsatkichlari orqali hisoblashning iloji yo'q va bu samaradorlikni faqat sifat jihatdan baholash mumkin degan xulosaga keldik. Negaki, quruqlik va havo transporti tizimidagi xarajatlar, narx, foyda, daromad kabi ko'rsatkichlar, infratuzilmasi hamda yuqoridagi baholash mezonlar tahlilidan kelib chiqib, transportdan foydalanishning umumiy samaradorligini to'liq aks ettira olmadi.

3. “Yashil” texnologiyalardan foydalanish iqtisodiy samaradorligi

$$E_{\text{yashil tex.sam.}} = \frac{F}{T_{\text{jami}} - T_{\text{yashil}}} - \frac{F}{T_{\text{jami}}}$$

Bu erda:

F- jami oddiy va “Yashil” texnologiyalar sarflagan energiyaning puldagi ifodasi;

T_{jami} - jami oddiy “Yashil” texnologiyalar soni;

T_{yashil} -jami “Yashil” texnologiyalar soni;

Biz mazkur formulani “Yashil” texnologiyalar – “Yashil” iqtisodiyotning bo'g'ini sifatida”[11] nomli maqolamiz asosida tuzilgan. Agar hisoblashdan chiqqan qiymat qanchalik yuqori bo'lsa, mamlakatda “Yashil” texnologiyalar bilan ta'minlanish darajasi va foydalanish samaradorligi shuncha yuqori bo'ladi.

Umuman olganda “Yashil” iqtisodiyotni iqtisodiy samaradorligini babolash murakkab jarayon bo'lib, ushbu sohaning iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi ko'plab omillar mavjud. Biz ko'plab adabiyotlarni o'rganish asosida asosiy deb hisoblagan omillarimiz orqali baholashga urindik. Shuningdek O'zbekiston “Yashil” iqtisodiyotga o'tish yo'nalishida qator yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, ushbu jarayonni tezlashtirish uchun quyidagi muhim yo'nalishlarni kuchaytirish lozim:

- Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish;
- Atrof-muhit monitoringini kuchaytirish;
- Xalqaro tajribalarni o'rganish va integratsiya qilish.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda “Yashil” iqtisodiyotga o'tish jarayonini amalga oshirishda “yashil” iqtisodiyotni baholash ma'lum natijalarga erishishni aniq namoyon qiladi. Ammo ushbu jarayonning to'liq samaradorligini ta'minlash uchun miqdor va sifat ko'rsatkichlari, tizimli yondashuv va strategik rejalashtirish talab etiladi. Bu orqali nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy farovonlikni ta'minlash mumkin.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib quyidagi asosli takliflar ishlab chiqilgan:

Birinchidan, “Yashil” energiya manbalarini rivojlantirishni jadallashtirish, jumladan, quyosh, shamol va boshqa qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish;

Ikkinchidan, resurslardan oqilona foydalanish: suv, er va boshqa tabiiy resurslarni tejash texnologiyalarini keng joriy etish, xorijiy va mahalliy investorlarni jalb etish hamda ushbu “Yashil” texnologiyalar uchun davlat tomonidan subsidiyalarni ajratish va imtiyozlar yaratish;

Uchinchidan, chiqindilarni qayta ishlash tizimini takomillashtirish: energiyaning tejash va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalarni keng tatbiq qilish, qayta ishlash korxonalarini ko'paytirish va aholining chiqindilarni saralash bo'yicha ko'nikmalarini oshirish;

To'rtinchidan, monitoring va baholash tizimini kuchaytirish: ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik ko'rsatkichlar asosida muntazam monitoring tizimini kuchaytirish hamda ko'rsatkichlarni barqaror o'ishini ta'minlashda strategik maqsadlarni belgilash;

Beshinchidan, qonunchilikni takomillashtirish orqali “Yashil” iqtisodiyotga oid normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va amaliyotga yo'naltirilgan yangi qonunlarni qabul qilish;

Oltinchidan, “Yashil” iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish uchun maxsus fondlar tashkil etish va innovatsion tadqiqotlarni moliyalashtirish va ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlash;

Yettinchidan, Korxonalarda ekologik sertifikatlash tizimini joriy etish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.12.2022 yildagi PQ-436-son <https://lex.uz/ru/docs/-6303230>

- [2]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son <https://lex.uz/docs/-4539502>
- [3]. Natalia Vukovic, Vladimir Pobedinsky, Sergey Mityagin, Andrei Drozhzhin and Zhanna Mingaleva “A Study on Green Economy Indicators and Modeling: Russian Context” <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/17/4629>
- [4]. Yungkun Chen, Chia-Yon Chen & Tsuifang Hsieh “Exploration of sustainable development by applying green economy indicators” <https://link.springer.com/article/10.1007/s10661-011-1875-3>
- [5]. Pen-Chi Chiang, Hwong-wen Ma, Lihchi Wen & Chun-hsu Lin “Economic and Environmental Assessment in Green Economy” http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-99-9676-6_10 <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-99-9676-6>
- [6]. Albert Merino-Saum, Marta Giulia Baldi, Ian Gunderson va Bruno Oberle “Articulating natural resources and sustainable development goals through green economy indicators: A systematic analysis” <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.07.007>
- [7]. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Toshmamatov Sh.A., Butayev M.T., “Yashil iqtisodiyot” darslik.-T.: “Universitet”, 2020. 296 bet.
- [8]. <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>
- [9]. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099905206302223031/pdf/P1708700b978730eb09a17023c938c721bc.pdf>
- [10]. Adilov O.K., Xudoyorov Sh.T. va Abdiev B. “Yo‘lovchi avtomobil transporti samaradorligi va sifatini tahlil qilish” <https://cyberleninka.ru/article/n/yolovchi-avtomobil-transporti-samaradorligi-va-sifatini-tahlil-qilish>
- [11]. Boboqulov S.B., Qurbonov T.N. va Shodiyev F.Q. “Yashil” texnologiyalar – “Yashil” iqtisodiyotning bo‘g‘ini sifatida” Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali. 2025-yil, yanvar. № 1-son.
- [12]. <https://mineconomy.gov.uz/uz/info/4479>
- [13]. https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=green+economy+indicators&btnG=
- [14]. https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=yashil+iqtisodiyot+ko%27rsatkichlari&btnG=
- [15]. <https://cyberleninka.ru/article/n/sanoat-tarmog-i-iqtisodiy-samaradorligini-baholash-usullari-valarni-takomillashtirish>
- [16]. <file:///C:/Users/User/Downloads/100-106.pdf>

Т.Курбанов Анализ оценки экономической эффективности «Зеленой экономики»	T.Kurbanov Analysis of economic effectiveness assessment of "Green economy"
Аннотация. В данной статье, подчеркивая важность перехода к «зеленой» экономике, рассматриваются методы оценки «зеленой экономики» через показатели экономической эффективности, а также даются указания по анализу уровня устойчивого развития зеленой экономики Узбекистана и будущих возможностей по этому критерию. По результатам разработаны научно обоснованные выводы и предложения по повышению экономической эффективности зеленой экономики страны. Ключевые слова: зеленая экономика, окружающая среда, экономическая эффективность, оценка, энергетика, солнечная энергетика, ветроэнергетика, отрасли промышленности, транспорт, переработка отходов, зеленые инновации, зеленые технологии.	Abstract. In this article, while highlighting the importance of the transition to the "green" economy, the methods of evaluating the "green economy" through economic efficiency indicators are considered, and instructions are given to analyze the level of sustainable development of the green economy of Uzbekistan and future opportunities according to this criterion. Based on the results, scientifically based conclusions and proposals were developed to increase the economic efficiency of the country's green economy. Keywords: green economy, environment, economic efficiency, evaluation, energy, solar energy, wind energy, industries, transport, waste treatment, green innovation, green technology.

Otabek Olimjonovich Sobirov – Namangan muhandislik-texnologiya instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida dotsenti, PhD

BOSHQARUV HISOBIDA SIFAT NAZORATINI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada xo‘jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv hisobini samarali yuritishda sifat nazoratini tashkil etish, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishga ixtisoslashgan xo‘jalik yurituvchi subyektlarda mahsulotni yuqori sifatliqligini ta‘minlashga ta‘sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Bundan tashqari, sifat nazoratini tashkil etishni mahsulot va uni realizatsiya qilinishidagi ahamiyati, korxonalarni kelgusi strategik rejalariga ta‘siri, kelgusida ishlab chiqarish jarayonida sifat nazoratini o‘rnatish va unda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilingan hamda ularni yechimiga qaratilgan ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sifat nazorati, boshqaruv hisobi, ishlab chiqarish, foyda, xarajatlar, ichki nazorat, zamonaviy texnologiyalari, strategik boshqaruv qarorlari, eksport, moddiy resurslar.

Kirish. Hozirgi kunda dunyo iqtisodiyoti jadal rivojlanib bormoqda, buni butun dunyo bo‘ylab ishlab chiqarish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalarda yildan-yilga ishlab chiqarilgan mahsulotlarni hajmini ortib borayotganligidan ko‘rish mumkin. Albatta, katta hajmda mahsulot ishlab chiqarishdan avvalo uni sotish masalasi ko‘ndalang turadi. Dunyo bozoriga mahsulot eksport qiluvchi xo‘jalik yurituvchi subyektlar oldida turgan asosiy vazifalardan biri doimo sifatli va arzon bo‘lgan, boshqa bir korxonani ayni shu turdagi mahsulotidan arzon va sifatli bo‘lgan raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishi kerakligidir. Bu ko‘pdan-ko‘p korxonalarni raqobat muhitida ishlashiga undaydi. Agarda bunday raqobat muhitiga bardosh bera olmasa korxonalar oxiri moliyaviy xatarlarga duch kela boshlaydi va moliyaviy resurslarni yo‘qotilishi natijasida faoliyatini tugatilishiga olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonini qabul qilinishi xar bir korxona oldiga ishlab chiqaradigan mahsulotni sifatli va arzonligini ta‘minlash kabi dolzarb vazifalarni belgiladi. Ushbu islohotlar natijasida yurtimizda kichik sanoat zonalarini tashkil etish va tadbirkorlarga qulay ishbilarmonlik va infratuzilmani yaratish orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulotni sifatli va arzonligini ta‘minlash kabi ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshqaruvda sifat nazoratini tashkil etish borasida tadqiqot olib borgan xorijlik olimlardan A.V.Feygenbaum, Deming, Eddous M., Stenfield R, Makino T., Oxasi M., Doke X., Makino K va boshqalarni izlanishlarini e‘tirof etish lozimdir.

Boshqaruv hisobida sifat nazoratini tashkil etish borasida ilmiy izlanishlar olib borgan mamlakatimiz olimlardan M.Q.Pardayev, A.X.Pardayev, Z.Pardayeva, B.A.Xasanov, M.To‘laxojayeva, R.Do‘smuratov, O.O.Sobirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari muhim ahamiyatga ega.

Sohada tadqiqot olib borgan **Demingning** fikricha, sifatni statistik nazorat qilish ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida xaridorga zarur bo‘lgan yuqori darajadagi tejamkor mahsulot ishlab chiqarishni ta‘minlovchi yagona va muhim omildir. Statistik nazoratni esa statistik usullarni qo‘llash orqaligina amalga oshirish mumkin, deb hisoblagan.

Aynan shu davrda **A.V.Feygenbaum** umumiy sifat nazorati to‘g‘risidagi tezisini yaratdi (Total Quality Control - TQC). **Feygenbaumning** fikricha, umumiy sifat nazorati tamoyili shundan iboratki, bunday nazorat mahsulotga dastlabki ishlov berishdan boshlanib, u iste‘molchi talabini to‘la qondirgan holda uning qo‘liga tushishi bilan yakunlanadi.

Iqtisodchi olimlar **A.Pardayev** va **Z.Pardayevalar** esa xo‘jalik yurituvchi subyektda ishlab chiqarilgan mahsulot sifati unga qo‘yilgan talabni qondirish darajasi bilan belgilanib, texnik shart-sharoitlar ko‘rinishida shakllanadi. Lekin mahsulot sifatini aniqlashdagi hal qiluvchi omil iste‘molchi talablarini qondirish darajasi bilan belgilanadi” deya ta‘kidlagan.

Shuningdek, iqtisodchi olim **O.Sobirov** yuqoridagi olimlarning bildirgan fikr-mulohazalarini inkor etmagan holda “sifat nazoratini samaradorligi - mahsulotni ishlab chiqarishni tashkil etishni loyihalashdan toki tayyor holga keltirilib, uni istemolchiga sotishgacha bo‘lgan, shuningdek iste‘molchida foydalanishda bo‘lgan ma‘lum bir kafolat davrigacha bo‘lgan

samaradorlik bilan belgilanadi” degan yondashuvni bildirgan. Yuqoridagi yondashuvlar “sifat nazorati”ni tashkil etishni maqsadini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshqaruv hisobini takomillashtirish borasida olib borilgan tadqiqotimiz mobaynida sifat nazoratini tashkil etish borasida: ma’lumotlarni guruhlash, ekspert xulosalaridan foydalanish, qiyosiy tahlil, mantiqiy fikrlash va boshqa usullardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Boshqaruv hisobining shakllanishi bilan buxgalterlar zimmasiga nafaqat xarajatlar hisobi va mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish, balki korxona hisob siyosatini shakllantirish, loyihalar tahlili, shuningdek segmentlar bo’yicha xarajat va daromadlarni hisobga olish va boshqa turli vazifalar yuklatildi va bu esa xo’jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv hisobining samarali tizimini tashkil etish uchun vaqt yetishmasligiga olib kelmoqda.

Boshqaruv hisobida sifatni boshqarish borasidagi birinchi izlanishlar XX asrning 30-yillariga to’g’ri keladi. Xususan, AQSh hukumati ayrim turdagi eksportbop mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni yetkazib berish muammosi bilan bevosita to’qnashadi. Bunday holatda AQSh hukumati buyurtmalari asosan xususiy xo’jalik yurituvchi subyektlar tomonidan bajarilgan. Sababi, juda ishonchli va sifatli mahsulot ishlab chiqarish zaruriyati eng muhim masala bo’lgan.

Katta hajmdagi ishlab chiqarish sharoitida sifatni samarali nazorat qilishni ta’minlash zarur edi. Aynan shundagina sifatni nazorat qilishning statistik usuli keng qo’llanildi.

Nazoratning statistik usullari hamda sifatni boshqarishning shakllanishida, keyinchalik uning fan va amaliyot sifatida rivojlanishida Demingning o’rni katta. Demingning fikricha, sifatni statistik nazorat qilish ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida xaridorga zarur bo’lgan yuqori darajadagi tejamkor mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlovchi yagona va muhim omildir. Statistik nazoratni esa statistik usullarni qo’llash orqaligina amalga oshirish mumkin, deb hisoblagan.

Aynan shu davrda A.V.Feygenbaum umumiy sifat nazorati to’g’risidagi tezisini yaratdi (Total Quality Control – TQC). Feygenbaumning fikricha, umumiy sifat nazorati tamoyili shundan iboratki, bunday nazorat mahsulotga dastlabki ishlov berishdan boshlanib, u iste’molchi talabini to’la qondirgan holda uning qo’liga tushishi bilan yakunlanadi.

Umuman olganda qayd etish lozimki, sifat nazoratini samaradorligi - mahsulotni ishlab chiqarishni tashkil etishni loyihalashtirishdan toki tayyor holga keltirilib, uni istemolchiga sotishgacha bo’lgan, shuningdek istemolchida foydalanishda bo’lgan ma’lum bir kafolat davrigacha bo’lgan samaradorlik bilan belgilash maqsadga muvofiqdir.

Mahsulot ishlab chiqarishda sifat nazoratini tashkil etish orqali quyidagi maqsadlarga erishishni ta’minlaydi:

- har bir ishlab chiqarishda ishtirok etadigan xodimlar salohiyatini doimiy yuksaltirib borish;

- ishlab chiqarish texnologiyalarini zamonaviy texnologiyalar bilan qayta jihozlash;
- ishlab chiqarishda energiya tejamkor uskunalardan samarali foydalanish;
- ishlab chiqarishda qatnashadigan moddiy resurslarni mahalliyashtirish va boshqalar.

Ushbu vazifalarni amalda bajarilishi sifatli, arzon va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga erishilishi ta’minlanadi.

Xulosa va takliflar. Biz yuqorida xo’jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv hisobini samarali yuritish va unda sifat nazoratini tashkil etish borasida fikr yuritdik. Sifat nazoratini tashkil etish korxonalarga, albatta, katta samara keltiradi.

Xo’jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida sifat nazoratini tashkil etishda quyidagi takliflarni qo’llash maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz:

- xo’jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida sifat nazorati amalga oshirish bo’yicha tizimni tashkil etish va uni faoliyatini muvofiqlashtirib borish;

- mahsulot tarkibini tashkil etuvchi xar bir moddiy resurslarni yuqori sifatli bo’lishiga e’tibor qaratish;

- mahsulot tarkibidagi moddiy resurslarni zamonaviy texnologiyalar asosida sifatini baholash va sifatligini bo’yicha tasniflash;

- ishlab chiqarishda nuqsonli mahsulotlar ishlab chiqarilishini oldini olish va javobgarlikni mas’uliyat mazkazlari zimmasiga yuklash;

- ishlab chiqarishda nuqsonli mahsulotlar ishlab chiqarishishi xatarini sug’urtalashni joriy

etish;

- ishlab chiqarishga mahalliy resurslarni jalb etish hisobiga ishlab chiqarishni mahalliyalashtirish va boshqalar.

Mazkur takliflarni amalda qo'llash orqali xo'jalik yurituvchi sub'ektlar sifatli va arzon mahsulotlarni ishlab chiqarishi, moliyaviy holat barqarorligini ta'minlash va daromadini yanada oshirib borish imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi: Darslik.T.:“Iqtisod-Moliya”, 2019-yil.
2. Sobirov O.O. Boshqaruv hisobi. O'quv qo'llanma. Namangan. Usmon Nosir Media nashriyoti. 2023-yil.
3. Sobirov,O.O. “Improvement of management accounting in economic entities”. Abstract of Doctor of Philosophy (PhD) Dissertation on Economic Sciences.Tashkent.TMI (2022).
4. Sobirov, Otabek. “Boshqaruv hisobida mas'uliyat markazlarini tashkil etish masalalari”. (2024). 2024 - yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz.
5. Sobirov, Otabek Olimjonovich. “Improment of management accounting methodology in economic entities.”Scientific Journal of International Finance & Accounting” TMI 2 (2023): 2181-1016.

О.Собиров Организация и совершенствование контроля качества со стороны руководства	O.Sobirov Organization and improvement of quality control by management
Аннотация. В статье анализируются факторы, влияющие на организацию контроля качества в эффективном управленческом учете хозяйствующих субъектов, а также на обеспечение высокого качества продукции в хозяйствующих субъектах, специализирующихся на производстве и оказании услуг. Кроме того, проанализированы важность организации контроля качества продукции и его внедрения, его влияние на будущие стратегические планы предприятий, установление контроля качества в будущем производственном процессе и проблемы, которые при этом возникают, а также разработаны научные предложения для их решения. Ключевые слова: контроль качества, управленческий учет, производство, прибыль, затраты, внутренний контроль, современные технологии, стратегические управленческие решения, экспорт, материальные ресурсы.	Abstract. This article analyzes the factors affecting the organization of quality control in the effective management accounting of business entities, ensuring high quality of products in business entities specializing in production and service provision. In addition, the importance of organizing quality control of the product and its implementation, its impact on future strategic plans of enterprises, the establishment of quality control in the future production process and the problems that arise in it are analyzed, and scientific proposals are developed to solve them. Keywords: quality control, management accounting, production, profit, costs, internal control, modern technologies, strategic management decisions, export, material resources.

Бобур Фарходович Боронов – СамИСИ профессори в.б., и.ф.д. (DSc)

Дилноза Гафуровна Худайназарова – СамИСИ мустақил тадқиқотчиси

КОРХОНАЛАРДА ДАРОМАД ВА ХАРАЖАТЛАР ТАСНИФИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифи тадқиқ этилган, унда хорижий ва мамлакатимизда ишлаб чиқилган даромад ва харажатлар таснифига оид меъёрий ҳужжатлар таҳлили, даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифий асослари, миллий ва халқаро стандартларда келтирилган тартиб-қоидалар очиқ берилган. Шунингдек, тадқиқотлар натижасида бухгалтерия ҳисобида даромад ва харажатларни назарий жиҳатдан такомиллаштирувчи таърифлари муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: одатий фаолиятдан олинган даромадлар, бошқа тушумлар, одатий фаолият бўйича харажатлар, бошқа харажатлар, операцион даромадлари, молиявий фаолиятдан олинган даромадлар, фавқулодда фойда, давр харажатлари.

Кириш. Бугунги кунда, Республика иқтисодиётини ривожлантиришнинг янги тизимини жорий этиш, бошқарув механизмининг замонавий усуллари қўллаш, шунингдек бухгалтерия ҳисоби соҳасида халқаро тажрибалар асосида ижобий ўзгаришларни таъминлаш ҳамда корхоналарнинг даромад ва фойда кўрсаткичларини оширишни тақозо этмоқда. Бу борада, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2024 йил 27 декабрда қабул қилинган “Тадбиркорлар учун тенг шароитлар ва адолатли рақобат муҳитини таъминлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”¹ги Фармонида “Тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, бозорда тенг шароитлар ва адолатли рақобат муҳитини таъминлаш, яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш, шунингдек йиллик даромади 1 триллион сўмдан ошган, 5 мингдан ортиқ иш ўринларини яратган ҳамда камида 100 миллиард сўм солиқ тўлаётган етакчи тадбиркорлик субъектлари рўйхатини шакллантирган ҳолда улар масалалари билан манзилли ишлашни ташкил қилиш ҳамда бошқа тадбиркорлик субъектларини ушбу тоифага олиб чиқиш учун шарт-шароитлар яратиш” каби устувор вазифалар қўйилган. Ушбу белгиланган вазифалардан қўрилган асосий мақсад мамлакат миллий иқтисодиётида тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини барқарорлаштириш, ушбу йўлда уларга ҳар томонлама кўмаклашиш, рақобат муҳитини барпо этиш бўлиб ҳисобланади. Бу эса, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий натижаларига, жумладан фойда кўрсаткичларининг ошиб боришига хизмат қилади. Корхоналарда фойда кўрсаткичларининг ошиб бориши эса, бевосита даромад ва харажатларни тўғри бошқаришга, улар устидан назорат ўрнатиш орқали самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга, шунингдек даромад ва харажатлар ҳисобини халқаро стандартлар асосида юритишга боғлиқдир. Ушбу масалалар эса, бухгалтерия ҳисоби олдида даромад ва харажатларни бухгалтерия ҳисоби объекти сифатида тўғри таснифлаш, халқаро тажрибаларга мувофиқлаштириш бўйича долзарб вазифаларни белгилаб беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Халқаро стандартларда даромад ва харажатларнинг қуйидаги таснифи ишлаб чиқилган:

- (а) фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботга;
- (б) фойда ёки зарар тўғрисидаги ҳисоботдан ташқарида— бошқа умумлашган даромадга².

Республикаимизда ишлаб чиқилган бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларида даромад ва харажатларнинг таснифи турли хил шаклда келтирилган. Жумладан, 1-сонли БҲМС “Молиявий ҳисоботни тақдим этиш ва ҳисоб сиёсати”да молиявий ҳисоботнинг 2-шакли ҳисобланадиган молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда ёритилиши керак бўлган ахборотлар қуйидаги кўринишда келтирилган:

- * сотишдан соф тушум;
- * сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат) таннари;
- * асосий фаолиятдан бошқа операцион даромад ва харажатлар;
- * молиявий фаолият бўйича бошқа даромад ва харажатлар³.

2-сон БҲМСда эса, даромадлар иккига таснифланган бўлиб, улар асосий ва молиявий фаолиятдан даромадлар⁴.

Республика иқтисодчи олимларидан М.Калонов хўжалик юритувчи субъектлар даромадларини икки гуруҳга ажратган ҳолда уларнинг ҳар бирини алоҳида таснифини ишлаб чиққан. Бундай даромад гуруҳларига корхонанинг фаолияти билан боғлиқ бўлган даромадлар ҳамда бошқа даромад ва тушумларни киритади. Биринчи гуруҳ даромадлари

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлар учун тенг шароитлар ва адолатли рақобат муҳитини таъминлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. 2024 йил 27 декабрь. ПФ-229.

² Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг буйруғи. Молиявий ҳисоботларни тақдим этишнинг концептуал асослари. 2022 йил 10 ноябрь, 61-сон.

³ 1-сон БҲМС “Молиявий ҳисоботни тақдим этиш ва ҳисоб сиёсати”. 06.08.2024 й. 3544-сон.

⁴ 2-сон БҲМС “Асосий хўжалик фаолиятдан даромадлар”. 05.08.2024 й. 3542-сон.

таркибига корхонанинг асосий фаолиятини кўрсатиш натижасида олинган даромадлари ҳамда бошқа фаолиятлари бўйича даромадларини киритган бўлса, иккинчи гуруҳ бўйича даромадлар таркибига эса, корхонанинг фаолиятлари билан боғлиқ бўлмаган даромадлар ҳамда бошқа даромадларни киритади¹. Олим томонидан ишлаб чиқилган бундай таснифий асослар харажатлар ҳисобига ҳам тегишли бўлиб, харажатлар таснифи бўйича ишлаб чиқилган тавсиялар автотранспорт корхоналари фаолиятини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган ҳамда ушбу тармоқ корхоналарида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишда муҳим аҳамият касб этади, деб ҳисоблаш мумкин.

З.Б.Эшпулатова корхона даромадларини икки гуруҳга ажратишни мақсадга мувофиқ деб ҳисобайди. Унинг тадқиқот ишларида даромадлар асосий, яъни одатдаги фаолияти билан боғлиқ бўлган даромадлар ҳамда бошқа, яъни одатдаги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган даромадларга ажратилган ҳолда таснифланган. Даромадларнинг биринчи қисмига сотишдан олинган соф тушум ҳамда молиявий даромадларнинг бир қисми киритилган бўлса, бошқа даромадлар таркибига молиявий даромадларнинг қолган қисми ва корхона фаолиятида учрайдиган яна бошқа хил кўринишдаги даромадлар ўз аксини топган².

Д.Ташназарова томонидан бажарилган илмий-тадқиқот ишларида ҳам харажатлар таснифига оид тавсиялар келтирилган бўлиб, унда корхона харажатлари одатдаги фаолияти билан боғлиқ ва одатдаги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган харажатлар бўйича таснифланган ҳамда уларнинг таркибий қисмлари белгилаб берилган. Жумладан, корхонанинг операцион фаолияти бўйича харажатлари, молиявий, инвестиция, инновацион, илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик фаолиятлари бўйича харажатлари одатдаги фаолият бўйича харажатлар таркибида таснифланган бўлса, фавқулодда ҳолатлар бўйича харажатлар, жорий бўлмаган активларни тасарруф этишдан зарарлар ҳамда курс фарқлари бўйича зарарлар корхонанинг одатдаги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган харажатлари таркибига киритилган³.

А.Мустафоев даромад ва харажатларни тўртта гуруҳга таснифлайди: асосий фаолият бўйича даромад ва харажатлар, қўшимча фаолият бўйича даромад ва харажатлар, асосий бўлмаган фаолият бўйича даромад ва харажатлар ҳамда бошқа фаолият бўйича даромад ва харажатлар⁴. Ушбу тавсиялар айнан нодавлат таълим ташкилотларининг ўзига хос фаолиятлари хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу таснифий асосларни мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган барча турдаги корхоналарнинг фаолиятига тўлиқ мос келади, деб бўлмайди.

Тадқиқот методологияси. Корхоналарда даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш бўйича олиб борилган тадқиқот ишида илмий абстракциялаш, статистик таҳлил, иқтисодий таҳлил, монографик кузатув, қиёслаш, индукция ва дедукция каби тадқиқот усулларидадан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Юқорида келтирилган тадқиқот натижаларидан кўриш мумкинки, корхоналарда даромад ва харажатларга оид ахборотларнинг ҳисоб ва ҳисоботларда ёритилиши турлича талқин қилинган. Шунинг учун, корхона даромад ва харажатларини бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифий асосларини ишлаб чиқиш бухгалтерия ҳисоби олдидаги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

¹ Калонов М.Б. Корхоналарда даромадлар ва харажатлар ҳисоби ҳамда таҳлили методологиясини такомиллаштириш (автотранспорт корхоналари мисолида). Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. –Т.: 2019. 29-бет.

² Эшпулатова З.Б. Корхоналарда даромадлар ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТДИУ, иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2022, 148 б.

³ Ташназарова Д.С. Корхоналарда маҳсулот таннархи ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТДИУ, иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2023, 129 б.

⁴ Мустафоев А.Ф. Нодавлат таълим ташкилотларида харажатлар ва даромадларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифи: халқаро ва миллий жиҳатлар. // “Иқтисодиёт ва туризм” халқаро илмий ва инновацион журналы. - 2024, №6(20).

Хорижий мамлакатларда ишлаб чиқилган даромад ва харажатларнинг таснифий асосларига оид меъёрий ҳужжатларни мамлакатимизда амалда бўлган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”¹ билан солиштириш мақсадга мувофиқ:

1-жадвал

Хорижий ва мамлакатимизда ишлаб чиқилган даромад ва харажатлар таснифига оид меъёрий ҳужжатлар таҳлили²

“Корхона харажатлари” бухгалтерия ҳисоби бўйича Низом (ПБУ 10/99)	Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом
I. Даромадлар бўйича	
1. Одатий фаолиятдан олинган даромадлар: * тайёр маҳсулот, товар, иш ва хизматларни сотишдан олинган даромадлар. 2. Бошқа тушумлар: * мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар; * ихтиролар, саноат намуналари ва интеллектуал мулкнинг бошқа турлари бўйича патентлар бўйича ҳуқуқларни ҳақ эвазига бошқа корхоналарга фойдаланишга бериш натижасида олинган даромадлар; * бошқа корхоналарнинг устав капиталига иштирок этиш билан боғлиқ даромадлар; * биргаликдаги (шериклик шартномаси) фаолиятдан олинган даромадлар; * асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа активларни сотишдан олинган даромадлар; * корхона пул маблағларини фойдаланишга берганлик учун ёки банк томонидан фойдаланилганлиги учун олинган фоиз кўринишидаги даромадлар; * шартнома шартларини бузганлик учун жарималар, пенялар; * текинга ва совға шартномаси бўйича келиб тушган активлар; * корхонага кўрсатилган зарарни қоплаш бўйича даромадлар; * жорий ҳисобот даврида аниқланган олдинги йиллар фойдаси; * даъво муддати ўтган кредиторлик ва	1. Сотидан олинган соф тушум: * тайёр маҳсулот, товар, иш ва хизматларни сотишдан олинган даромадлар. 2. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар (операцион даромадлари): * турли хил кўринишдаги жарималар, пенялар, зарарларни ундиришдан олинган даромадлар; * жорий ҳисобот даврида аниқланган олдинги йиллар фойдаси; * ёрдамчи хўжаликлардан тушган тушум, рента даромади; * активларнинг чиқиб кетишидан олинган даромадлар; * даъво муддати ўтган кредиторлик ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқариш натижасида олинган даромадлар; * Давлатдан олинган ёрдам, субсидиялардан даромадлар; * бегараз молиявий ёрдам тарзидаги даромадлар; * бошқа операцион даромадлар. 3. Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар: * олинган роялтилар ва сармоя трансферти; * бошқа корхоналарга киритилган инвестициялардан олинган дивиденд ва фоиз кўринишидаги даромадлар; * бошқа корхоналарга киритилган

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги Қарори. 1999 йил 5 февраль. 54-сон.

² Меъёрий ҳужжатлар асосида муаллиф ишланмаси.

депонент қарзларни ҳисобдан чиқариш натижасида олинган даромадлар; * курс фарқларидан олинган даромадлар; * активларни қайта баҳолаш натижасида даромадлар; * бошқа даромадлар.	инвестицияларни қайта баҳолаш натижасида олинган даромадлар; * мол-мулкни молиявий ижарага беришдан олинган даромадлар; * чет эл валюталаридаги операциялар натижасида юзага келган ижобий курс фарқлари бўйича даромадлар; * бошқа молиявий даромадлар. 4. Фавқулодда фойда: * тасодифлар натижасида, кўзда тутилмаган тарзда олинган фойда.
--	--

II. Харажатлар бўйича

1. Одатий фаолият бўйича харажатлар: * хом ашё, материаллар ва бошқа ишлаб чиқариш захираларини сотиб олиш билан боғлиқ харажатлар; * товар-моддий бойликларини ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлган моддий, меҳнат ҳақи, ижтимоий эҳтиёжлар учун ажратмалар, амортизация ва бошқа харажатлар. 2. Бошқа харажатлар: * корхона активларини ҳақ эвазига вақтинчалик фойдаланишга бериш билан боғлиқ харажатлар; * ихтиролар, саноат намуналари ва интеллектуал мулкнинг бошқа турлари бўйича патентлар бўйича ҳуқуқларни ҳақ эвазига бошқа корхоналарга фойдаланишга бериш билан боғлиқ харажатлар; * бошқа корхоналарнинг устав капиталига иштирок этиш билан боғлиқ харажатлар; * асосий воситалар ва бошқа активларни сотиш билан боғлиқ харажатлар; * ундан фойдаланиш учун маблағлар берганлик учун корхона томонидан тўланадиган фоизлар кўринишидаги харажатлар; * кредит ташкилотлари томонидан кўрсатилган хизматлар учун ҳақ тўлаш бўйича харажатлар; * шартнома шартларини бузганлик учун жарималар, пенялар; * корхонага кўрсатилган зарарни қоплаш бўйича даромадлар; * жорий ҳисобот даврида аниқланган олдинги йиллар зарари; * даъво муддати ўтган дебиторлик қарзлари, ундириб олишнинг имконияти бўлмаган бошқа қарзлар бўйича харажатлар; * курс фарқларидан кўрилган зарарлар; * активларни қайта баҳолаш натижасида	1. Маҳсулот, иш ва хизматларнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар: * маҳсулот таннархига киритиладиган моддий, меҳнат ҳақи, ижтимоий солиқ, асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси ва бошқа харажатлар; * сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар бўйича харажатлар; * ишлаб чиқариш жараёни натижасида аниқланган яроқсизликлар ва тафовутлар бўйича харажатлар; * асосий ишлаб чиқариш жараёнларига сарфланадиган барча турдаги харажатлар. 2. Давр харажатлари: * барча кўринишдаги сотиш харажатлари; * барча кўринишдаги маъмурий харажатлар; * бошқа операцион харажатлар. 3. Молиявий фаолият бўйича харажатлар: * банк ва бошқа кредит ташкилотлари томонидан олинган узоқ ва қисқа муддатли кредит ва қарзлар бўйича фоиз кўринишидаги харажатлар; * мол-мулкни молиявий ижарага олиш натижасида тўланадиган фоиз кўринишидаги харажатлар; * чет эл валюталаридаги операциялар натижасида юзага келган салбий курс фарқлари бўйича даромадлар; * бошқа корхоналарга киритилган инвестицияларни қайта баҳолаш натижасида кўрилган зарарлар; * қимматли қоғозларни чиқариш ва сотиш натижасида амалга оширилган харажатлар;
---	--

харажатлар; * хайрия фаолияти, спорт тадбирлари, дам олиш, кўнгилочар, маданий-маърифий тадбирлар ва бошқа шунга ўхшаш тадбирларни ўтказиш билан боғлиқ харажатлар; * бошқа харажатлар.	* бошқа молиявий фаолият бўйича харажатлар. 4. Фавқулодда зарарлар: * тасодифлар натижасида, кўзда тутилмаган тарзда қўрилган зарарлар.
---	--

Юқорида келтирилган жадвал маълумотларини таҳлил қилиш натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

Биринчидан, мамлакатимизда бугунги кунда даромад ва харажатлар ҳисобини юритиш бўйича асосий меъёрий ҳужжатда ҳўжалик юритувчи субъектларнинг даромад ва харажатларининг ҳар бири тўртта гуруҳ бўйича таснифланган.

Иккинчидан, мамлакатимизда амалда бўлган меъёрий ҳужжатлар хорижий мамлакатларда ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатлардан айрим жиҳатлари билан фарқ қилади. Жумладан, Россия мамлакатаида даромад ва харажатлар таснифи икки гуруҳга ажратилган бўлиб, булар одатий ва бошқа фаолият бўйича даромад ва харажатлар. Халқаро тажрибалар асосида ишлаб чиқилган даромад ва харажатларга оид мазкур таснифий қоидалар молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида келтирилган тартиб-қоидаларга мувофиқ келади, деб айтиш мумкин. Бироқ, ушбу даромад ва харажатларнинг таснифий асосларининг таркибий қисмларини халқаро талабларга мос келади, деб бўлмайди.

Учинчидан, хорижий давлатлар меъёрий-ҳужжатларида ишлаб чиқилган тартиб қоидаларга мувофиқ, корхонанинг одатий фаолияти бўйича даромадларига асосий фаолиятни амалга ошириш натижасида олинган даромадлар киритилган бўлса, бошқа даромадлар таркибига асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар, молиявий даромадлар ва бошқа фаолият бўйича даромадлар киритилган. Харажатлар таркибида эса қуйидаги тартибда: одатий фаолият бўйича харажатлар таркибига корхонанинг асосий фаолияти бўйича амалга оширилган харажатлар киритилган бўлса, бошқа харажатлар таркибига эса, молиявий ва бошқа фаолият бўйича харажатлар киритилган. Бироқ, миллий ҳисоб тизимиздан фарқли равишда давр харажатлари бўйича таснифий қоидалар, уларнинг таркибий қисмлари халқаро меъёрий-ҳужжатларда ёққол ўз аксини топган, деб бўлмайди.

Тўртинчидан, корхоналарда илғор хорижий тажрибаларга мувофиқ даромад ва харажатлар бухгалтерия ҳисобини юритиш, ушбу бухгалтерия ҳисоби объектларини молиявий ҳисоботда уларнинг таснифий элементлари бўйича акс эттириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун, бугунги кунда даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифини халқаро стандартлар талабларига мослаштиришга оид илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш зарурияти мавжуд.

Даромад ва харажатларни юқорида ажртилган тартиблар асосида уларнинг таснифий асосларини ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади. Чунки, молиявий ҳисоботнинг ички ва ташқи ахборот ахборот фойдаланувчилари корхона даромад ва харажатларини, айнан ушбу таснифий белгилари орқали тезкорлик билан самарали таҳлил қилишга ва бу орқали иқтисодий наф олишга эришишлари мумкин. Шунинг учун, бугунги кунда корхоналарда даромад ва харажатларни бухгалтерия ҳисоби объекти сифатида қуйидагича таснифлаш мақсадга мувофиқ (1-жадвал):

Даромад ва харажатларнинг биз томонимиздан ишлаб чиқилган мазкур таснифий асослари корхоналарда бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартлар асосида юритишда муҳим ҳисобланиб, даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги ушбу таснифи ташқи ва ички инвесторларга уларга оид ахборотларни тақдим этишда муҳим аҳамиятга эга, деб ҳисоблаймиз.

Даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги таснифий асослари¹

Таснифий белгилари	Таснифлаш гуруҳлари	Таснифий гуруҳлари бўйича таркиби
Даромад турларига кўра	Одатдаги фаолият бўйича даромадлар	Асосий фаолият бўйича даромадлар
		Молиявий фаолият бўйича даромадлар
	Бошқа даромадлар	Фаолиятга тегишли бўлмаган даромадлар
		Бошқа даромадлар
Харажат турларига кўра	Одатдаги фаолият бўйича харажатлар	Асосий фаолият бўйича харажатлар
		Молиявий фаолият бўйича харажатлар
	Бошқа харажатлар	Фаолиятга тегишли бўлмаган харажатлар
		Бошқа харажатлар

Хулоса ва таклифлар. Олиб борилган тадқиқотлар давомида қуйидаги илмий хулоса ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

Биринчидан, корхоналарда даромад ва харажатларни биз томонимиздан тавсия этилган шаклда гуруҳларга ажратиш ҳамда таснифини белгилаш уларнинг фаолияти бўйича молиявий натижаларни тўғри шакллантиришга хизмат қилиб, даромад ва харажатлар бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этишга ҳамда юритишга асос бўлиб хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

Иккинчидан, даромад ва харажатларни юқорида келтирилган тартиб-қоидалар асосида бир хил шаклда таснифлаш ҳамда уларнинг таркибий қисмларини юқорида ишлаб чиқилган мезонларга таянган ҳолда белгилаб олиш корхоналарда даромад ва харажатларга оид ахборотларни тезкор равишда қиёсий таҳлил қилиш имкониятини беради. Бу эса, бошқарув қарорларини қабул қилишга жуда муҳим ҳисобланади.

Учинчидан, бизининг фикримизча, корхоналарда одатдаги фаолият бўйича харажатлар таркибидан асосий фаолият бўйича харажатларни ажратиш орқали ишлаб чиқарилган ёки кўрсатилган хизматлар таннархини аниқлаш ҳамда уларни ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириш зарур. Ушбу харажатлар таркибига эса, тайёр маҳсулот, товар, иш ва хизматларни сотиш натижасида амалга оширилган харажатларни киритиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Шунингдек, корхонанинг бошқа фаолият натижаларини ҳам ушбу таснифий асослар орқали солиштириш мумкин бўлиб, ушбу эришилган натижалар даромад ва харажатлар бўйича молиявий ахборот камровини янада кенгайтиришга хизмат қилади.

Тўртинчидан, бугунги кунда корхоналар нафақат асосий, балки бир вақтнинг ўзида бошқа фаолият турлари билан ҳам шуғулланиб келмоқда ва ушбу фаолиятлар натижасида турли хил кўринишдаги даромадлар олмоқда. Тадқиқотлар давомида ушбу даромадлар биз томонимиздан икки гуруҳга ажратилди: одатдаги фаолият бўйича даромадлар ҳамда бошқа даромадлар. Харажатлар таркибини ҳам худди даромадлар таркиби каби гуруҳларга ажратиш тавсия этилди ва уларнинг таркиби халқаро стандартларга мувофиқлаштирилди.

Олиб борилган тадқиқотлар давомида биз томонимиздан даромад ва харажатларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатида ишлаб чиқилган мазкур таснифий асослари корхоналарда даромад ва харажатларнинг ҳисоби ва ҳисоботини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида кўрсатилган тартибда юритишда хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

¹ Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги Қарори. 1999 йил 5 февраль. 54-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлар учун тенг шароитлар ва адолатли рақобат муҳитини таъминлаш бўйича навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. 2024 йил 27 декабрь. ПФ-229.
3. Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг буйруғи. Молиявий ҳисоботларни тақдим этишнинг концептуал асослари. 2022 йил 10 ноябрь, 61-сон.
4. 1-сон БХМС “Молиявий ҳисоботни тақдим этиш ва ҳисоб сиёсати”. 06.08.2024 й. 3544-сон.
5. 2-сон БХМС “Асосий хўжалик фаолиятдан даромадлар”. 05.08.2024 й. 3542-сон.
6. Калонов М.Б. Корхоналарда даромадлар ва харажатлар ҳисоби ҳамда таҳлили методологиясини такомиллаштириш (автотранспорт корхоналари мисолида). Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. -Т.: 2019. 29-бет.
7. Эшпулатова З.Б. Корхоналарда даромадлар ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТДИУ, иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2022, 148 б.
8. Ташназарова Д.С. Корхоналарда маҳсулот таннархи ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТДИУ, иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2023, 129 б.
9. Мустафоев А.Ф. Нодавлат таълим ташкилотларида харажатлар ва даромадларнинг бухгалтерия ҳисоби объекти сифатидаги тавсифи: халқаро ва миллий жиҳатлар. // “Иқтисодиёт ва туризм” халқаро илмий ва инновацион журнали. -2024, №6(20).

Б.Боронов, Д.Худайназарова Совершенствование классификации доходов и расходов на предприятиях на основе международных стандартов Аннотация. В статье рассмотрена классификация доходов и расходов как объекта бухгалтерского учета, в которой на основе анализа нормативных документов по классификации доходов и расходов, разработанных в нашей стране и за рубежом, раскрыты основы классификации доходов и расходов как объекта бухгалтерского учета, процедуры, представленные в национальных и международных стандартах. Также в результате исследования автором разработаны теоретически усовершенствованные определения доходов и расходов в бухгалтерском учете. Ключевые слова: доходы от обычных видов деятельности, прочие доходы, расходы от обычных видов деятельности, прочие расходы, операционные доходы, доходы от финансовой деятельности, чрезвычайная прибыль, расходы периода.	B.Boronov, D.Khudaynazarova Improving the classification of income and expenses at enterprises based on international standards Abstract. The article examines the classification of income and expenses as an object of accounting, in which, based on the analysis of regulatory documents on the classification of income and expenses developed in our country and abroad, the principles of classification of income and expenses as an object of accounting, the procedures presented in national and international standards are revealed. Also, as a result of the research, the author developed theoretically improved definitions of income and expenses in accounting. Keywords: income from ordinary activities, other income, expenses from ordinary activities, other expenses, operating income, income from financial activities, extraordinary profit, expenses of the period.
--	--

Sirojiddin Xaydarovich Shermamatov – Raqamli iqtisodiyot va agrotexnologiyalar universiteti
Raqamli iqtisodiyot fakulteti dekani muovini

UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBI VA AUDITINI TASHKIL ETISHNING MUAMMO VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi va auditidagi dolzarb masalalar yoritilgan bo‘lib, asosiy muammolar sifatida aktivlarni baholash amortizatsiya ajratmalari va ularning hisobotlarda aks ettirilishidagi kamchiliklar, zamonaviy yondashuvlar va xalqaro tajribalar asosida uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish bo‘yicha takliflar berilgan bu esa buxgalteriya amaliyotining shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: uzoq muddatli aktivlar, buxgalteriya hisobi, audit, amortizatsiya, aktivlarni baholash, moliyaviy hisobot, shaffoflik, xalqaro tajriba, samaradorlik.

Kirish. Uzoq muddatli aktivlar har qanday iqtisodiy subyektning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ularning hisobini to‘g‘ri yuritish va auditini samarali tashkil etish moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda katta ahamiyatga ega. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, uzoq muddatli aktivlarning hisobini xalqaro standartlarga muvofiq yuritish korxonalarining shaffofligini oshiradi va investorlar uchun yanada ishonchli axborot taqdim etadi. Masalan, 2005-yilda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (IFRS) o‘tishi natijasida korxonalarining hisob siyosati ancha uyg‘unlashgan va investitsion jozibadorlik oshgan. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar, jumladan, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Yaponiya uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanmoqda. Masalan, AQShda UFRS (GAAP) standartlariga asoslangan tizim amal qiladi, Buyuk Britaniyada esa xalqaro standartlarga moslashtirilgan yondashuvlar mavjud. Germaniya moliyaviy hisobotning an‘anaviy modelini saqlab qolgan bo‘lsa-da, xalqaro standartlarga moslashuv jarayonini davom ettirmoqda. Yaponiya esa mahalliy standartlarini xalqaro me‘yorlarga yaqinlashtirishga harakat qilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida uzoq muddatli aktivlar hisobining xalqaro talablarga mos kelishini ta‘minlash uchun bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017-yildan boshlab moliyaviy hisobotni xalqaro standartlarga moslashtirish bo‘yicha qator normativ hujjatlar qabul qilindi. Shu bilan birga, auditorlik tizimi ham isloh qilinib, buxgalteriya hisobi va audit sifatini oshirish maqsadida yangi metodikalar joriy etilmoqda. Ammo amaliyotda uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritish va auditini tashkil etishda bir qator muammolar mavjud. Xususan, bu sohada mutaxassislarning xalqaro standartlar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarining yetarli emasligi, axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasining pastligi va normativ-huquqiy bazaning mukammal emasligi kabi omillar dolzarb muammolar qatoriga kiradi. Bundan tashqari, ayrim korxonalarda eskirgan hisob usullari hamon qo‘llanib kelayotgani ularning raqobatbardoshligini pasaytirishi mumkin. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Masalan, Germaniya va AQSh kompaniyalari bu borada ilg‘or texnologiyalarga tayanib, hisob-kitoblarning aniqligi va tezkorligini ta‘minlamoqda. O‘zbekistonda ham bu borada bir qator ishlar amalga oshirilmoqda, biroq hali ham to‘liq avtomatlashtirish darajasiga erishilmagan. Shuningdek, uzoq muddatli aktivlar hisobining shaffofligi auditorlik jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu borada Yaponiya tajribasi e‘tiborga loyiq bo‘lib, u yerda audit tizimi aniq reglamentlangan va audit natijalari moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta‘minlaydi. O‘zbekistonda esa auditorlik tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro standartlarga muvofiqqligini oshirish lozim. Uzoq muddatli aktivlarning baholash usullarini takomillashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, AQSh va Buyuk Britaniyada aktivlar amortizatsiyasi va baholash tizimlari aniq tartibga solingan bo‘lib, bu korxonalarining moliyaviy natijalarini obyektiv aks ettirishga yordam beradi. O‘zbekistonda esa bu borada yanada chuqur islohotlar olib borish talab etiladi. Kelajak istiqbollari shuni ko‘rsatadiki, uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish va audit sifatini oshirish uchun xalqaro standartlarga to‘liq moslashish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan

keng foydalanish va mutaxassislar malakasini oshirish lozim. Shu orqali korxonalarining moliyaviy shaffofligi va investitsion jozibadorligi yanada ortadi. O‘z navbatida, bu mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditi bo‘yicha bir qator xorijlik va respublikamiz olimlari tadqiqot olib borishgan. Jumladan Hans-Jürgen Kirsch tadqiqotlarida asosan uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditi bo‘yicha xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy standartlar (HGB) o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotchi uzoq muddatli aktivlarning baholanishi, amortizatsiya usullari va ularning moliyaviy hisobotlardagi ta’sirini o‘rganadilar[1]. Jane Broadbent va Richard Laughlin kabi tadqiqotchilar aktivlarning qadrsizlanishi, amortizatsiya usullari va ularning moliyaviy ko‘rsatkichlarga ta’sirini tahlil qiladilar[2]. Kazuo Hiramatsu uzoq muddatli aktivlarning baholanishi, amortizatsiya usullari va ularning moliyaviy hisobotlardagi ta’sirini o‘rganadilar[3]. Muyassarxon Daminova Botirjon qizi Uzoq muddatli va joriy aktivlar hisobini xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish zarurligini ta’kidlaydi. U xalqaro buxgalteriya standartlariga rioya qilish korxonalarining moliyaviy barqarorligi va shaffofligini ta’minlashda muhim rol o‘ynashini qayd etadi[4]. Zuxriddin Xojimurodov Qishloq xo‘jaligi korxonalarida asosiy vositalar hisobi va auditi bo‘yicha xorijiy tajribalarni o‘rganib, ularni respublikamizda qo‘llash imkoniyatlarini tahlil qiladi. U xalqaro standartlarni joriy etish orqali moliyaviy natijalarni yaxshilash va jahon bozorlariga chiqish imkoniyatlarini oshirish mumkinligini ta’kidlaydi[5]. Eshonqulov Azamat Abduraximovich va Avezova Dilrabo Faxritdinovna Banklarda uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish masalalarini ko‘rib chiqib, uzoq muddatli aktivlarning to‘g‘ri hisobga olinishi va boshqarilishi bank faoliyatining muvaffaqiyati uchun zarur ekanligini ta’kidlaydilar[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini tashkil etish bo‘yicha tadqiqot metodologiyasi sifatida ko‘pincha tahliliy, empirik va komparativ yondashuvlar qo‘llanilgan bo‘lib, moliyaviy hisobot ma’lumotlarini statistik tahlil qilish, xalqaro va milliy standartlarni taqqoslash, amaliy misollar va holat tahlili (case study) orqali real biznes amaliyotlarini o‘rganish kabi usullarga asoslangan.

Tahlil va natijalar. Uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritish va auditini tashkil etish korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida ushbu aktivlarning aniq va shaffof hisobga olinishi investorlar, aksiyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ishonchli moliyaviy axborot taqdim etishning asosiy shartlaridan biridir. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy standartlarga muvofiq hisob yuritish jarayonida turli muammolar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu muammolar nafaqat moliyaviy natijalarga, balki umumiy biznes boshqaruvi va strategik qaror qabul qilish jarayonlariga ham bevosita ta’sir qiladi.

Birinchi muammo uzoq muddatli aktivlarning baholanishi va amortizatsiya usullarining turli standartlarga mos kelmasligi bilan bog‘liq. Xalqaro va milliy standartlar o‘rtasidagi tafovutlar korxonalar uchun qo‘shimcha xarajat va murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Masalan, Germaniyada uzoq muddatli aktivlar milliy standart (HGB) bo‘yicha ehtiyotkorlik tamoyiliga asoslanib hisobga olinadi, holbuki IFRS bo‘yicha ular bozor qiymati asosida qayta baholanishi mumkin. Bu esa turli mamlakatlarda faoliyat yurituvchi kompaniyalar uchun moslashuv muammosini tug‘diradi.

Ikkinchi asosiy muammo esa audit jarayonining murakkabligi va shaffoflik darajasining pastligi hisoblanadi. Uzoq muddatli aktivlarning qadrsizlanishi va ularning bozor qiymatini baholashning murakkabligi auditorlar uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, Yaponiya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda aktivlarning qadrsizlanishini aniqlash va baholashda subyektiv yondashuvlar mavjud bo‘lib, bu investorlar va manfaatdor tomonlar uchun tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, aktivlarni baholashda yagona, standartlashtirilgan metodologiyani ishlab chiqish bugungi kunda muhim dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditi bo‘yicha mavjud muammolarni bartaraf etish va bu jarayonni takomillashtirish uchun xalqaro standartlarga mos keladigan yangi yondashuvlarni

ishlab chiqish zarur. Uzoq muddatli aktivlarning hisobini yuritish va audit jarayonining samaradorligini oshirish uchun taklif etilayotgan yechimlar quyidagi jadvallarda keltirilgan.

1-jadval

Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditidagi muammolar va ularning yechimlari¹

№	Muammo	Yechim	Kutilayotgan natija	Amalga oshirish muddati
1	Aktivlarning baholashdagi noaniqliklar	Yagona xalqaro baholash metodologiyasini joriy etish	Standartlashtirilgan va ishonchli moliyaviy hisobot	1-2 yil
2	Amortizatsiya usullarining xilma-xilligi	MHXS va BHMSlarni uyg'unlashtirish	Moliyaviy natijalarning taqqoslanishi osonlashadi	2 yil
3	Audit jarayonidagi murakkabliklar	Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni qo'llash	Audit sifati oshadi, xatoliklar kamayadi	3 yil
4	Qadrsizlanishni baholashdagi subyektivlik	Obyektiv baholash mezonlarini ishlab chiqish	Investorlar uchun ishonchli axborot ta'minlanadi	1 yil
5	Korporativ shaffoflikning pastligi	Majburiy hisobdorlik va oshkoralik standartlarini joriy etish	Moliyaviy axborotning ishonchliligi ortadi	2 yil
6	Audit tizimida korrupsiya xavfi	Mustaqil audit qo'mitasini tashkil etish	Audit jarayonining adolatli bo'lishi ta'minlanadi	1 yil
7	Milliy standartlar bilan uyg'unlashmovchilik	Xalqaro standartlarga bosqichma-bosqich o'tish	Hisobotlarning global miqyosda tushunarli bo'lishi	3 yil
8	Aktivlarning moliyaviy hisobotga ta'sirini kamaytirish	Kapital aktivlarni boshqarish strategiyalarini joriy etish	Korxonalar barqarorligini oshirish	2 yil
9	Davlat sektorida auditning sustligi	Davlat sektori uchun alohida audit metodologiyasini ishlab chiqish	Davlat moliyaviy shaffofligini oshirish	2 yil
10	Aktivlarning bozor bahosini inobatga olmaslik	Dinamik baholash tizimini yaratish	Moliyaviy hisobot real qiymatga yaqin bo'ladi	2 yil

Ushbu jadvalda ko'rinib turibdiki uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini tashkil etishda turli muammolar mavjud bo'lib, ular xalqaro va milliy standartlarning farqlari, baholash mezonlarining noaniqligi va audit jarayonidagi murakkabliklar bilan bog'liq. Ushbu muammolar moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, xalqaro standartlarni uyg'unlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va audit tizimini takomillashtirish orqali ushbu muammolarni hal qilish muhim hisoblanadi. Taqdim etilgan jadvalda uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditidagi asosiy muammolar hamda ularning yechimlari ko'rsatilgan. Taklif etilgan chora-tadbirlar amalga oshirilganda, buxgalteriya va audit tizimining samaradorligi oshib, investorlar va manfaatdor tomonlar uchun ishonchli moliyaviy axborot taqdim etish imkoniyati kuchayadi. Shu bilan birga, aktivlarning baholash mezonlari yaxshilanib, moliyaviy natijalarning barqarorligi ta'minlanadi.

Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini yanada samarali va aniqroq yuritish uchun xalqaro amaliyotlarni chuqur o'rganish, standartlarni uyg'unlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Quyidagi jadvalda mazkur sohadagi taklif

¹ Muallif tomonidan tuzilgan.

etilgan yechimlar va ularning amaliy qo‘llanishi keltirilgan.

2-Jadval.

Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish bo‘yicha takliflar¹

№	Taklif	Amaliy qo‘llanish sohasi	Kutilayotgan natija	Amalga oshirish muddati	Mas‘ul shaxs/yuridik shaxs
1	Xalqaro standartlarni uyg‘unlashtirish	Moliyaviy hisobot	Hisobotlar global darajada tushunarli bo‘ladi	3 yil	Davlat va xalqaro moliya tashkilotlari
2	Raqamli audit tizimlarini joriy etish	Audit jarayoni	Audit sifati oshadi, inson xatosi kamayadi	2 yil	Auditorlik kompaniyalari
3	Mustaqil auditorlar sonini oshirish	Auditorlik xizmati	Audit jarayonining shaffofligi ta‘minlanadi	2 yil	Mustaqil auditorlar
4	Amortizatsiya jarayonlarini raqamlashtirish	Uzoq muddatli aktivlar hisoboti	Amortizatsiya aniq hisoblanadi	1 yil	Korporativ moliyaviy menejerlar
5	Aktivlarni baholashda avtomatlashtirilgan tizimlarni qo‘llash	Moliyaviy hisobot	Obyektiv va real baholash ta‘minlanadi	2 yil	Moliyaviy texnologiya kompaniyalari
6	Korrupsiya xavfini kamaytirish bo‘yicha qonunlarni takomillashtirish	Davlat sektori	Davlat sektorida audit samaradorligi oshadi	2 yil	Davlat regulyatorlari
7	Investorlar uchun ochiq ma‘lumot bazasini yaratish	Xususiy sektor	Investorlar uchun aniq moliyaviy ma‘lumot taqdim etiladi	2 yil	Xalqaro moliyaviy institutlar
8	Davlat sektori auditi uchun alohida metodologiya ishlab chiqish	Davlat auditi	Moliyaviy shaffoflik oshadi	3 yil	Davlat auditi organlari
9	Uzoq muddatli aktivlarni bozor sharoitlariga mos baholash	Kapital aktivlar	Moliyaviy hisobotlar real bozor qiymatiga asoslanadi	2 yil	Xalqaro va mahalliy moliyaviy tashkilotlar
10	Uzoq muddatli aktivlarni investitsiya strategiyalariga integratsiya qilish	Korporativ moliya	Barqarorlik va kapital samaradorligi ortadi	3 yil	Korporativ moliya bo‘limlari

Jadvalda keltirilgan takliflar uzoq muddatli aktivlar boshqaruvini kuchaytirish, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta‘minlash va investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, investorlar uchun ochiq ma‘lumot bazalarini yaratish va aktivlarning real bozor qiymatiga asoslangan baholash tizimini joriy etish kelajakda kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini oshirishga yordam beradi. Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish bo‘yicha takliflar xalqaro standartlarga mos keladigan, shaffof va ishonchli moliyaviy axborot tizimini yaratishga qaratilgan. Audit jarayonida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlaridan foydalanish, korrupsiya xavfini kamaytirish va xalqaro standartlarni milliy me‘yorlar bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu takliflar

¹ Muallif tomonidan tuzilgan.

amalga oshirilganda, audit sifati oshib, uzoq muddatli aktivlarning hisobga olinishi yanada aniq va samarali bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish zamonaviy biznes muhitida muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud muammolar orasida aktivlarni baholash mezonlarining noaniqligi, xalqaro va milliy standartlarning farqlari, amortizatsiya usullarining xilma-xilligi va audit jarayonidagi shaffoflik masalalari asosiy o‘rin tutadi. Ushbu muammolarni hal etish orqali kompaniyalar moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashi va investorlarga ishonchli hisobot taqdim etishi mumkin. Quyidagi takliflar uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini samarali tashkil etishga yordam beradi:

1) MHXS va milliy hisob standartlarini uyg‘unlashtirish orqali buxgalteriya hisobotlarining taqqoslanishi va ishonchliligini oshirish.

2) Aktivlarning real bozor qiymatini aniqlash uchun sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish.

3) Mustaqil auditorlar sonini oshirish, korrupsiya xavfini kamaytirish va audit jarayonining ochiqqligini ta‘minlash.

4) Davlat korxonalarida moliyaviy nazoratni kuchaytirish va budget mablag‘larining samarali ishlatilishini ta‘minlash.

5) Kompaniyalar va davlat tashkilotlarining moliyaviy hisobotlarini keng jamoatchilik uchun ochiq qilish orqali investorlarning ishonchini oshirish.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini yanada shaffof, ishonchli va samarali bo‘ladi. Natijada, biznes muhitining barqarorligi ta‘minlanib, xalqaro standartlarga mos keladigan moliyaviy tizim shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hans-Jürgen Kirsch Accounting for Long-Lived Assets under IFRS and HGB: Challenges and Perspectives" Journal of Applied Accounting Research.-Germaniya. 2016 yil.123–145 betlar.

2. Jane Broadbent va Richard Laughlin. Performance Auditing and the Modernisation of the Public Sector Financial Accountability Management.- Angliya: 2015 yil. 219–245 betlar.

3. Kazuo Hiramatsu .Accounting for Fixed Assets in Japan: Issues and Future Directions. Asian Review of Accounting. -Yaponiya: 2017 yil. 89–110 betlar.

4. Daminova B.M. Uzoq muddatli va joriy aktivlar hisobini xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish.Mudarris Ziyo. -Toshkent. 2024 yil. 45–56 betlar

5. Xojimurodov Z. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida asosiy vositalar hisobi va auditini bo‘yicha xorijiy tajribalar Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot. -Toshkent. 2024 yil. 32–47 betlar.

6. Eshonqulov A. A., Avezova D.F. Banklarda uzoq muddatli aktivlar hisobi va auditini takomillashtirish masalalari. Pedagoglar Ilmiy Jurnal. -Toshkent. 12-to‘plam 1-son oktabr 2024 yil. 58–72 betlar

С.Шермаматов Проблемы и перспективы организации учета и аудита долгосрочных активов	S.Shermamatov Problems and prospects of organizing the account and audit of long-term assets
Аннотация. В данной статье освещены актуальные вопросы учета и аудита долгосрочных активов. Так как основными проблемами являются оценка активов, амортизационные отчисления и недостатки в их отчетности, даны предложения по совершенствованию учета и аудита долгосрочных активов на основе современных подходов и международного опыта, что служит повышению прозрачности и эффективности бухгалтерской практики. Ключевые слова: долгосрочные активы, учет, аудит, амортизация, оценка активов, финансовая отчетность, прозрачность, международный опыт, эффективность.	Abstract. In this article, current issues in the accounting and auditing of long-term assets are covered. As the main problems are asset valuation, amortization allowances and shortcomings in their reporting, suggestions for improving the accounting and auditing of long-term assets based on modern approaches and international experiences are given, which serves to increase the transparency and efficiency of accounting practice. Keywords: long-term assets, accounting, auditing, depreciation, asset valuation, financial reporting, transparency, international experience, efficiency.

ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА

Азимжон Фаррухович Мустафоев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис интитуту таянч докторанти

НОДАВЛАТ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА МОДДИЙ ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада нодавлат таълим ташкилотларида таълим хизматлари таннархига бевосита таъсир этувчи харажатлар, жумладан моддий харажатлар ҳисобининг амалдаги ҳолати, моддий харажатларни ҳисобда акс эттиришга оид счётлар режаси бўйича тавсиялар, шунингдек нодавлат таълим ташкилотлари фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари ёритиб берилган ҳамда нодавлат таълим ташкилотлари бухгалтерия ҳисобида янги счётлар режасини юритишни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: нодавлат таълим ташкилотлари, таълим хизматлари, таълим хизматлари таннархи, бевосита моддий харажатлар, билвосита моддий харажатлар, меҳнат ҳақи харажатлари, бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисобот.

Кириш. Мамлакатимизда ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ислохотлар натижасида таълим тизимига кенг имкониятлар, уларнинг фаолиятларини амалга оширишлари бўйича қулай шарт-шароитлар очиб берилмоқда. Бундай ислохотлар жумласига нодавлат таълим ташкилотлари фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган “Нодавлат таълим ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва таълим жараёнида ёшлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорини яққол мисол тариқасида айтишимиз мумкин. Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатда нодавлат таълим ташкилотларида малакали мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим сифатини ошириш, унда ёш кадрларни жалб этиш мақсадида “Молиявий ҳисобот ва аудитнинг халқаро стандартлари бўйича инновацион малака ошириш ресурс марказини, шунингдек Бухгалтерия ҳисоби ва солиқлар бўйича нодавлат малака ошириш ресурс марказини ташкил этиш. Шунингдек, бухгалтерия ҳисоби ва аудит соҳасида ўқув дастурлари ва ўқитувчиларни халқаро ташкилотларнинг аккредитациясидан ўтказишга тайёрлаш доирасида юқоридаги олий таълим муассасаларининг ҳар бирига 2022 йилда 100 миллион сўмдан маблағ ажратиш”¹ бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилган.

Мазкур чора-тадбирларга мувофиқ, бугунги кунда бошқа ҳўжалик юритувчи субъектлар сингари нодавлат таълим ташкилотларида ҳам уларнинг фаолиятларини халқаро тажрибаларга мувофиқлаштириш, ёш кадрларни халқаро доирада малакасини ошириш вазифалари кўндаланг қўйилган бўлиб, нодавлат таълим ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини илғор хорижий тажрибаларга мувофиқ ҳолда ташкил этиш, даромад ва харажатлар ҳисобининг молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқлаштириш, аудитнинг халқаро стандартларини ушбу ташкилотлар амалиётига кенг қўллаш ҳамда ушбу масалалар бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш бугунги куннинг долзарб ҳамда энг муҳим вазифаларидан бири, деб ҳисоблаймиз.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Хорижий манбаларда ишлаб чиқарилган маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига бевосита ва билвосита харажатлар таъсир кўрсатиши қайд қилинган бўлиб, ушбу харажат турларига қуйидагича таъриф берилган: “бевосита харажатлар – бу маълум турдаги маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига ишончли ҳамда тўғридан-тўғри олиб борилиши мумкин бўлган харажатлар бўлиб, аниқ ҳисоб объектига тегишли бўлади; билвосита харажатлар эса, ҳар қандай турдаги

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Нодавлат таълим ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва таълим жараёнида ёшлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. 2021 йил 25 июнь. ПҚ-5161.

маҳсулотни ишлаб чиқариш, иш ва хизматларни бажариш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган қўшимча харажатлар ҳисобланиб, ушбу харажатлар танланган усулга мувофиқ ҳолда тақсимланади”¹. Демак, халқаро тажрибаларга мувофиқ, маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига олиб бориладиган харажатлар ўз навбатида икки гуруҳга, яъни бевосита ва билвосита харажатларга ажратилган ҳолда бухгалтерия ҳисоби юритилади.

Ушбу бевосита харажатларга моддий ва меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари кириб, “бевосита моддий харажатлар деганда маҳсулот ёки хизматни ишлаб чиқариш учун зарур бўлган материалларни харид қилиб олиш харажатлари тушунилади; бевосита меҳнат ҳақи бўйича харажатлар эса, ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этадиган ишчиларга тўланадиган иш ҳақи харажатларидир”².

Олиб борилган тадқиқотлар давомида хорижий олимлар томонидан ушбу тадқиқот йўналиши бўйича келтирилган таъриф ва тавсифларни тадқиқ этдик. Жумладан хорижий олимлар Р.Хермансон ва бошқа олимлар “Кўпгина корхоналар бир турдаги ёки унга ўхшаш турдаги маҳсулотларни доимий тарзда ишлаб чиқарадилар. Ушбу жараёнда амалга оширилган харажатларни ҳисоб-китоб қилиб борадилар. Корхоналарда бундай турдаги операциялар бухгалтерлар томонидан бухгалтерия ҳисобида ҳар бир жараён ҳамда ҳар бир бўлим бўйича ҳисобга олиниши зарур. Натижада ҳисобот оyi охирида сарфланган барча харажатлар ушбу даврда ишлаб чиқарилган бирликларга тақсимланади ва таннарх аниқланади.”³, деб таъкидлашадилар. Демак, олимларнинг фикрича, корхоналарда таннарх ҳар бир ишлаб чиқариш бўлими ва уларда амалга ошириладиган жараёнлар бўйича алоҳида аниқланиши лозим.

К.Друрининг “ишлаб чиқариш таннархи – бу қайта сотиш учун сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган товарларга нисбатан аниқланган харажатлар”⁴, деб изоҳлайди. Инглиз олимнинг таъкидлашича, ушбу товар сифатида эътироф этилган тайёр маҳсулотлар реализация қилинмагунча ушбу харажатларни бухгалтерия ҳисобида тан олиб бўлмайди. Корхонада тайёр маҳсулотлар сотилгандан кейин корхона ялпи фойдасини аниқлаш мақсадида ушбу харажатлар сотишдан тушган даромадлар билан солиштирилади.

М.А.Вахрушина маҳсулот таннархини ҳисоб-китоб қилиш жараёнини бошқарув ҳисобининг энг бўғини сифатида қарайди. Унинг эътироф этишича, “маҳсулот таннархи – бу уни ишлаб чиқариш ва сотиш учун пул шаклида ифодаланган харажатлар. Корхоналарда маҳсулот ва хизматлар таннархи ишлаб чиқариш жараёнида маҳсулот ва хизматлардан табиий ресурслар, хом ашё материаллар, ёқилғи, энергия, асосий воситалар, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш билан боғлиқ харажатлардан иборат”⁵. Хорижий олимнинг фикрича, маҳсулот таннархи бу сифат кўрсаткичларидан бири ҳисобланиб, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий-хўжалик фаолиятига, уларнинг фойда ва зарарларига таъсир кўрсатади.

Ю.С.Зиновьева эса, нодавлат таълим ташкилотларида молиявий натижаларни ҳисобга олишнинг хусусиятлари, хусусан нодавлат таълим ташкилотларида харажатларга оид кўрсаткичларнинг молиявий натижаларга таъсири, таълим хизматлари таннархига харажатларни олиб боришнинг ўзига хос жиҳатлари, тартиб-қоидалари бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб борган бўлиб, таълим хизматлари таннархини такомиллаштириш бўйича илмий-услубий тавсиялар бериб ўтган⁶.

Хорижий олимлар томонидан олиб борилган тадқиқот ишлари ўз даврида ва ҳуду-

¹ <https://glavkniga.ru/situations/s505418>

² <https://entersoft.com.vn/en/tai-chinh-ke-toan/chi-phi-san-xuat-la-gi#:~:text=General%20production%20cost%20refers%20to,management%2C%20maintenance%2C%20and%20more.>

³ Hermanson, Edwards, and Ivancevich. Accounting Principles: Managerial Accounting. A Textbook Equity Open College Textbook. 2011, 944 pages. https://textbookequity.org/Textbooks/TBQ_PA_Accounting_managerial.pdf

⁴ Drury C. Management and Cost Accounting, 10th Edition Colin Drury. Annabel Ainscow. ISBN: 978-1-4737-4887-3. 2017.

⁵ Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 570 с.

⁶ Зиновьева Ю.С. Совершенствование системы бухгалтерского учета в негосударственных образовательных учреждениях в условиях реформирования системы образования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Ростов-на-Дону: 2007. 170-с.

дида муҳим ҳисоблансада, бироқ бугунги кунда мамлакатимизда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, нодавлат таълим ташкилотлари структурасининг такомиллашиши бўйича хусусиятлар инобатга олинган ҳолда ҳамда замонавий ёндашувлар асосида нодавлат таълим ташкилотларида хизматлар таннархини ҳисоблаш зарурияти мавжуд, деб ҳисоблаймиз.

А.И.Алиқулов томонидан қуйидагича таъриф берилган: “таннарх – корхона ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятининг барча томонлари ва унинг фаолиятининг самарадорлигини характерловчи синтетик, умумлаштирувчи кўрсаткичдир. Маҳсулот таннархини иқтисодий асосланган ҳолда аниқлаш муҳим бўлиб, бу ҳар бир маҳсулот бўйича корхонанинг оладиган фойдасини тўғри аниқлашга олиб келади. Шунинг учун маҳсулот таннархига бевосита тегишли бўлмаган харажатларни қўшилишига йўл қўймаслик лозим”¹.

А.Х.Маматқулов “таннархни калькуляциялаш дейилганда кўрсатилган уй-жой коммунал хизматларининг таннархини ҳисоблаб чиқиш тушунилади. Калькуляция маълумотлари коммунал хизматнинг ҳақиқий таннархи, товар моддий захиралар айланмаси, меҳнат ва моддий ресурслар учун харажатларни узлуксиз пасайтириш, коммунал хизмат кўрсатиш рентабеллигини эса, ошириш йўллари аниқлаштиришга ёрдам беради. Уй-жой коммунал хўжалиги корхоналари учун алоҳида иш турлари, асосий ва ёрдамчи хизмат кўрсатиш, технологик жараёнлар калькуляция объекти ҳисобланади”², деб таъкидлайди.

Тадқиқот методологияси. Нодавлат таълим ташкилотларида таълим хизматлари таннархини аниқлашда моддий харажатларнинг аҳамияти, улар ҳисобини такомиллаштириш бўйича олиб борилган тадқиқот ишимизда илмий абстракциялаш, иқтисодий таҳлил, монографик кузатув, қиёслаш, индукция ва дедукция каби тадқиқот усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқотлар давомида нодавлат таълим ташкилотларида таълим хизматларини кўрсатиш таннархига таъсир кўрсатадиган объектлар бўйича тадқиқот ишлари олиб борилди. Жумладан, нодавлат таълим ташкилотлари амалий маълумотлари асосида аниқландики, таълим хизматларини кўрсатиш таннархига моддий ва меҳнат ҳақи харажатлари бошқа харажатларга нисбатан каттароқ ҳиссани ташкил этади. Таълим хизматлари таннархига таъсир кўрсатадиган бевосита ва билвосита моддий харажатлар моддаларини белгилаб олиш ҳамда уларни бухгалтерия ҳисобида алоҳида ҳисобда тан олиш мақсадида ушбу харажатларни гуруҳларга ажратган ҳолда бухгалтерия ҳисобини юритиш лозим, деган хулосага келинди.

Хорижий адабиётларда моддий харажатларни икки гуруҳга таснифланган ҳолда ҳисобини юритиш бўйича қоидалар келтирилган бўлиб, булар асосий ишлаб чиқариш материаллари ҳамда ёрдамчи ишлаб чиқариш материаллари³. Корхоналарда ишлаб чиқариладиган тайёр маҳсулотлар таннархини аниқлашда ушбу тартиб-қоидалар муҳим ҳисобланади.

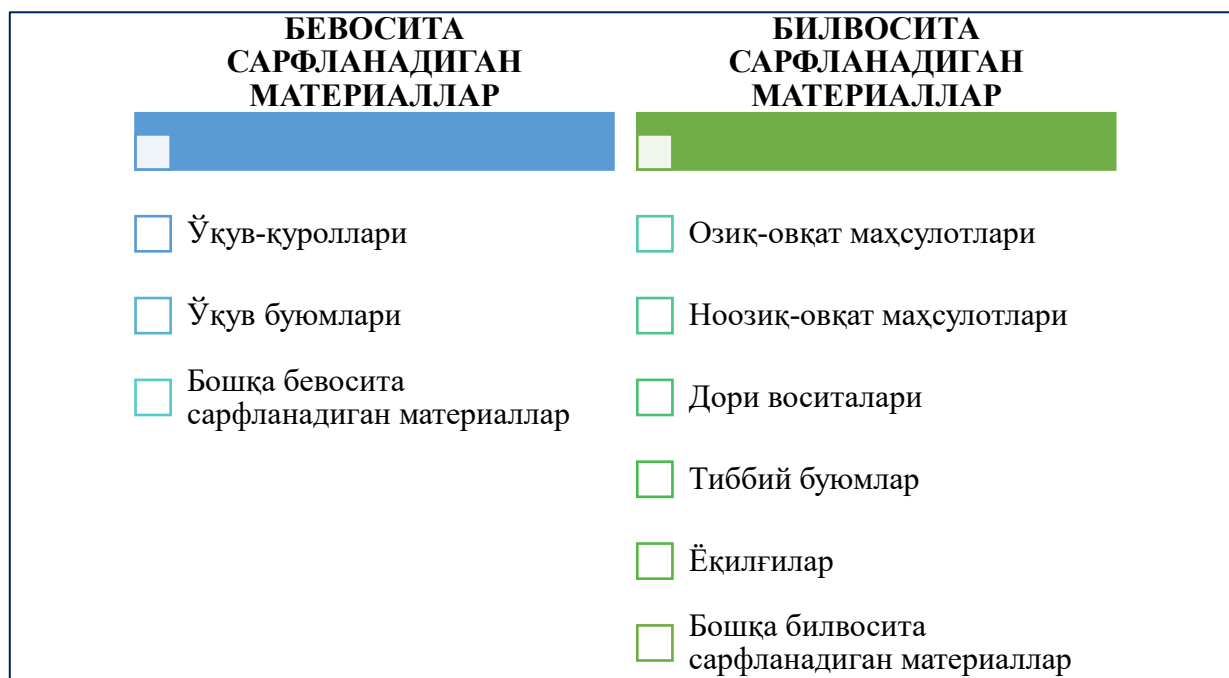
Юқоридаги тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда нодавлат таълим ташкилотларида таълим хизматлари таннархига таъсир кўрсатадиган моддий харажатларни биз ҳам хорижий тажрибаларга мувофиқ икки гуруҳга ажратган ҳолда бухгалтерия ҳисобида ҳисобини юритишни тавсия этдик. Ушбу гуруҳлар бўйича моддаларни қуйидаги расм орқали кўриб чиқамиз (1-расм):

Юқорида келтирилган расм маълумотлари асосида кўриш мумкинки, нодавлат таълим ташкилотларида материаллар ҳисоби ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, тадқиқотлар давомида ушбу материаллар 2 гуруҳга, яъни бевосита сарфланадиган материаллар ва билвосита сарфланадиган материаллар ажратилди.

¹ Алиқулов А.И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. –Т.: “Fan va texnologiya”. -2011, 188 б., 16-бет.

² Маматқулов М.Ш. Коммунал хизмат кўрсатиш тизими корхоналарида бошқарув ҳисоби методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодийёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация иши. .Т.: 2021 й., 254-б. 169-170-бетлар.

³ Drury C. Management and Cost Accounting, 10th Edition Colin Drury. Annabel Ainscow. ISBN: 978-1-4737-4887-3. 2017.

1-расм. Нодавлат таълим ташкилотларида таълим хизматлари таннархига таъсири бўйича материаллар гуруҳи¹

Нодавлат таълим ташкилотларида бевосита материаллар қабул қилиш-топшириш далолатномаси орқали тўғридан-тўғри таълим жараёнларига топширилади. Шунинг учун, нодавлат таълим ташкилотларида ушбу бевосита материаллар сарфи айнан ўша таълим фаолияти бўйича тўғридан-тўғри таълим хизматлари таннархига олиб борилади. Бундай материаллар таркибига таълим олувчиларга бериладиган сумка, ручка, қалам, қоғоз, албом каби ўқув қуроллари, таълим-тарбия бериладиган хоналарида фойдаланиш учун топшириладиган турли хил қоғозлар, доска учун бўрлар, ранглаш учун бўёқ ва бўяш чёткалари каби ўқув буюмлари киради.

Билвосита сарфланадиган материаллар нодавлат таълим ташкилотининг умумишлаб чиқариш хўжалиги таркибига кирадиган ошхона, таъминот, тиббиёт, назорат бўлимларида фойдаланиладиган материаллар киради. Ушбу материаллар харажатларга тўғридан-тўғри эмас, балки билвосита усулда таъсир кўрсатиб, умумишлаб чиқариш харажатлари таркибига бухгалтерия ҳисобидан ҳисобга олинади ҳамда ҳисобот ойининг охирида таълим хизматлари таннархига олиб борилади. Нодавлат таълим ташкилотларида билвосита харажатлар таркибига ошхона бўлимида овқат тайёрлаш учун сарфланадиган озиқ-овқат маҳсулотлари, идиш-товоқларни ювиш учун геллар ва кукунлар, совунлар, санитария тозалаш маҳсулотлари каби ноозиқ-овқат маҳсулотлари, тиббиёт бўлимига топшириладиган дори воситалари ва тиббий буюмлар, таъминот бўлимига қарашли автотранспорт воситаларига сарфланадиган ёқилғилар киради.

Нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатлар бўйича ушбу тадқиқот натижаларидан хулоса қилиб айтиш мумкинки, бугунги кунда ушбу тармоқ ташкилотлари бухгалтерия ҳисобида материалларни ҳисобда ёритиш алоҳида ёндашувларни талаб қилади. Шу боис, тадқиқотларимиз давомида таълим хизматларини кўрсатиш таннархи таркибига салмоқли ўрин эгаллайдиган ушбу моддий харажатларга оид 21-сон БҲМСда ишлаб чиқилган счётлар режасини қуйидаги тартибда ўзгартиришни тавсия этдик (1-жадвал):

Биз томонимиздан тавсия этилган мазкур счётлар тизими нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатларни бухгалтерия ҳисобида акс эттиришга ҳамда харажатлар ҳисобини юритишда муҳим, деб ҳисоблаймиз.

¹ Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

1-жадвал

Нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатларни ҳисобга олишга мўлжалланган счётлар режаси бўйича тавсиялар¹

21-сон БХМСга мувофиқ		Тавсиялар	
1000	Материалларни ҳисобга олувчи счётлар	1000	Маҳсулот ва материалларни ҳисобга олувчи счётлар
1010	Хом-ашё ва материаллар	1010	Бевосита материалларни ҳисобга олувчи счётлар
		1011	Ўқув-куроллари
		1012	Ўқув буюмлари
		1013	Бошқа бевосита сарфланадиган материаллар
1020	Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар	1020	Билвосита материалларни ҳисобга олувчи счётлар
		1021	Озиқ-овқат маҳсулотлари
		1022	Ноозик-овқат маҳсулотлари
		1023	Дори воситалари
		1024	Тиббий буюмлар
		1025	Ёқилғилар
1030	Ёқилғилар	1026	Бошқа билвосита сарфланадиган материаллар
		1030	Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар

Олиб борилган тадқиқотларимиз давомида нодавлат таълим ташкилотларининг моддий кўринишдаги харажатларини бухгалтерия ҳисобида акс эттириш бўйича юқорида ишлаб чиқилган илмий-амалий тавсияларимизни нодавлат таълим ташкилотларининг амалий маълумотлари асосида кўриб чиқамиз:

2-жадвал

“Истиқболли Таълим” нодавлат таълим ташкилотида моддий харажатларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш бўйича тавсия этилган счётлар режаларининг қўлланилиши²

2024 йил сентябрь ойида, минг сўмда

Т/р	Бухгалтерия операциялари	Бухгалтерия ёзувлари		Харажатлар миқдори
		Дебет	Кредит	
Амалга оширилган моддий харажатлар				
1	Озиқ-овқат маҳсулотлари ошхона бўлимига топширилди	2510	1021	275 331
2	Ноозик-овқат маҳсулотлари ошхона бўлимига топширилди	2510	1022	45 200
3	Дори воситалари тиббиёт бўлимига топширилди	2510	1023	13 622
4	Ўқув куроллари ўқув жараёнларига қабул қилиш-топшириш далолатномаси орқали топширилди	2010	1011	6 482
5	Тиббиёт бўлимига сарфланган тиббий	2510	1024	1 051

¹ Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

² Тадқиқотлар асосида муаллиф ишланмаси.

	буюмлар ой охирида харажатларга берилди			
6	Ўқув буюмлари ўқув жараёнларига топширилди	2010	1012	4 960
7	Таъминот бўлимига сарфланган ёкилғилар харажатларга берилди	2510	1025	6 334
8	Бошқа бевосита сарфланадиган материаллар харажатларга берилди	2010	1013	1 360
9	Назорат бўлимига сарфланган бошқа билвосита материаллар харажатларга берилди	2510	1026	840
Жами амалга оширилган моддий харажатлар				314 480

* 1011, 1012, 1013, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025 ва 1026-счётлар номи 1-жадвалда ифодаланган.

Биз томонимиздан тавсия этилган счётлар тизимининг бухгалтерия ҳисобида юқорида келтирилган тартибда қўлланилиши нодавлат таълим ташкилотларида таълим хизматлари таннархини ҳисоблашга муайян даражада қўмаклашади, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ва таклифлар. Нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатлар бўйича бухгалтерия ҳисобини юритишда маълум муаммолар мавжудлиги тадқиқот давомида аниқланди. Ушбу муаммоларни бартараф этиш мақсадида хорижий тажрибаларга мувофиқ нодавлат таълим ташкилотларида моддий харажатлар икки гуруҳга ажратилди. Шунингдек, таълим хизматларини кўрсатиш таннархи таркибида салмоқли ўрин эгаллайдиган ушбу моддий харажатларга оид янги счётлар режаси ишлаб чиқилди ҳамда ушбу ўзгаришларни 21-сон БХМС таркибига киритиш бўйича илмий-амалий тавсиялар келтирилди. Шунингдек, биз томонимиздан тавсия этилган счётлар режасининг бухгалтерия ҳисобида юритилиши нодавлат таълим ташкилотлари амалий маълумотлари асосида ёритилди. Тадқиқот ишимизда берган тавсияларимиз қуйидаги хусусиятларга эга:

Биринчидан, нодавлат таълим ташкилотлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда ушбу ташкилотларда харажатлар ҳисобини бошқариш ҳамда таълим хизматлари таннаҳини тўғри ҳисоблаш мақсадида моддий харажатлар таркиби белгилаб олинди. Бунга сабаб, бугунги кунда нодавлат таълим ташкилотлари томонидан амалда фойдаланиб келинаётган хом-ашё ва материалларни ҳисобга олишга мўлжалланган счётлар режаси ташкилотнинг маҳсулот ва материаллари бўйича маълумотларни умумий тарзда ёритибди.

Иккинчидан, тадқиқотлар давомида эришилган ушбу натижалар асосида материаллар ҳисобига оид бухгалтерия ҳисоби счётлар тизими бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Жумладан, 21-сон БХМСда амалда бўлган 1010-“Хом-ашё ва материаллар” ҳамда 1020-“Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар” счётлар тизими ўз навбатида 1010-“Бевосита материалларни ҳисобга олувчи счётлар” ҳамда 1020-“Билвосита материалларни ҳисобга олувчи счётлар” бўйича гуруҳларга қайта таснифланди.

Учинчидан, таълим хизматлари таннархига олиб бориладиган бевосита ва билвосита харажатларни ҳисобга олишга имконият берадиган счётлар режасининг биз томонимиздан тавсия этилган шакллари нодавлат таълим ташкилотларида харажатлар бухгалтерия ҳисобини юритишга, бошқарув ходимлари учун ишлаб чиқиладиган ҳисоботларни такомиллаштиришга, ушбу бошқарув ҳисобот шакллариининг ахборот имкониятини кенгайтиришга имконият беради, деб ҳисоблаймиз.

Биз томонимиздан эришилган ушбу натижалар бухгалтерия ҳисобини илмий-назарий томондан такомиллаштиришга, шунингдек нодавлат таълим ташкилотларида харажатлар ҳисобини тўғри юритишга, уларни бухгалтерия ҳисоби ҳамда молиявий ҳисоботда аниқ ва тизимли акс эттиришга, таълим хизматлари таннархини аниқлашга

амалий томондан кўмаклашади, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Нодавлат таълим ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва таълим жараёнида ёшлар учун қўшимча шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. 2021 йил 25 июнь. ПҚ-5161.
2. Hermanson, Edwards, and Ivancevich. Accounting Principles: Managerial Accounting. A Textbook Equity Open College Textbook. 2011, 944 pages. https://textbookequity.org/Textbooks/TBQ_PA_Accounting_managerial.pdf
3. Drury C. Management and Cost Accounting, 10th Edition Colin Drury. Annabel Ainscow. ISBN: 978-1-4737-4887-3. 2017.
4. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 570 с.
5. Зиновьева Ю.С. Совершенствование системы бухгалтерского учета в негосударственных образовательных учреждениях в условиях реформирования системы образования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. –Ростов-на-Дону: 2007. 170-с.
6. Аликулов А.И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. –Т.: “Fan va texnologiya”. -2011, 188 б., 16-бет.
7. Маматкулов М.Ш. Коммунал хизмат кўрсатиш тизими корхоналарида бошқарув ҳисоби методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация иши. .Т.: 2021 й., 254-б. 169-170-бетлар.
8. <https://glavkniga.ru/situations/s505418>
9. <https://entersoft.com.vn/en/tai-chinh-ke-toan/chi-phi-san-xuat-la-gi#:~:text=General%20production%20cost%20refers%20to,management%2C%20maintenance%2C%20and%20more.>

А.Мустафоев Совершенствование учета материальных затрат в негосударственных образовательных организациях	A.Mustafoyev Improvement of accounting for material expenses in non-state educational organizations
Аннотация. В статье рассматриваются современное состояние учета материальных затрат, в том числе затрат, непосредственно влияющих на себестоимость образовательных услуг в негосударственных образовательных организациях, рекомендации по плану счетов бухгалтерского учета по отражению материальных затрат в бухгалтерском учете, а также особенности деятельности негосударственных образовательных организаций, разрабатываются рекомендации по совершенствованию ведения нового плана счетов бухгалтерского учета в негосударственных образовательных организациях. Ключевые слова: негосударственные образовательные организации, образовательные услуги, стоимость образовательных услуг, прямые материальные затраты, косвенные материальные затраты, затраты на оплату труда, бухгалтерский учет, финансовая отчетность.	Abstract. The article discusses the current state of accounting for material costs, including the costs that directly affect the cost of educational services in non-governmental educational organizations, recommendations on the chart of accounts for reflecting material costs in accounting, as well as the specific aspects of the activities of non-governmental educational organizations, and develops recommendations for improving the maintenance of a new chart of accounts in the accounting of non-governmental educational organizations. Keywords: non-governmental educational organizations, educational services, cost of educational services, direct material costs, indirect material costs, labor costs, accounting, financial reporting.

To‘lqin Mardiyev – SamISI dotsenti,

Azizbek Gafurov – SamISI Ik-824 guruh talabalari

QARDOSH BO‘LMAGAN TILLARDA IQTISODIY IDIOMA VA FRAZELOGIYALARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda qardosh bo‘lmagan tillardagi frazeologik birliklar va idiomalarning leksik-semantik xususiyatlari o‘rganildi. Bunda ularning ma’nolari va qo‘llanilishiga lingvistik, madaniy va tarixiy sharoitlar qanday ta’sir qilishini ko‘rib chiqildi. Tadqiqot turli til tizimlaridagi idiomalar orasidagi muhim farqlar va parallelliklarni ta’kidlab, tarjima va talqin qilishdagi qiyinchiliklarni ko‘rib chiqdi. Natijalar tillararo muloqot va iboralarning tarjima va til o‘rganishdagi faoliyati haqidagi bilimimizni oshiradi.

Kalit so‘zlar: tillararo aloqa, idiomalar, frazeologiya, leksik-semantika, o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan tillar, tarjima qiyinchiliklari, madaniy ta’sir va tilni o‘zlashtirish.

Kirish. Bugungi tez sur’atda rivojlanayotgan biznes dunyosida muvaffaqiyat siri – bu ajoyib muloqotdir. Ham jismoniy, ham majoziy ma’noda muloqot qilish kelishuvlarni muzokaralar olib borish, strategik rejalarni shakllantirish va jamoani boshqarish uchun zarurdir. Idiomalar va frazeologik birliklar ko‘pincha madaniy tus va ko‘chma ma’nolarni o‘z ichiga olganligi sababli, ularni o‘zlashtirish til o‘rganishning eng qiyin qismlaridan biridir, ayniqsa professional kontekstda. Ushbu tadqiqot ingliz va o‘zbek tillariga qaratilgan bo‘lib, o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan tillardagi idioma va frazeologik iboralarning leksik-semantik xususiyatlarini o‘rganadi. Ishbilarmonlik nutqida ingliz tilida so‘zlashuvchilar tomonidan murakkab g‘oyalarni ixcham tarzda yetkazish uchun “kelishuvni muhrlash” (kelishuvni yopish), “hardbol o‘ynash” (tajovuzkor savdolashish) va “katta o‘ylash” (yuqori maqsadlar qo‘yish) kabi iboralar keng qo‘llaniladi.

Biz ushbu atamalarni o‘rganish orqali ko‘plab til tizimlarida korporativ aloqada idiomalar qanday ishlashini tushunishga umid qilamiz. Xuddi shunday, o‘zbek ishbilarmonlik aloqalarida qat’iyat, muzokaralar taktikasi va strategik fikrlashni ifodalash uchun o‘ziga xos frazeologik birliklar qo‘llaniladi. Tadqiqot shuningdek, mutaxassislar qanday qilib egri chiziqdan oldinda bo‘lishlari, global biznes sharoitlarida o‘zaro munosabat o‘rnatishlari va ushbu iboralarni o‘rganish orqali raqobatdosh ustunlikka ega bo‘lishlari mumkinligini ko‘rsatadi. Idiomatik tilni bilish korporativ dunyoda ishonchli va aniq navigatsiya qilish uchun zarur; bu faqat so‘zlar haqida emas.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Idiomalar murakkab madaniy va kontekstual ma’nolarga ega bo‘lganligi sababli, Beyker (1992) kabi olimlar ularni izohlashdagi qiyinchiliklarni ta’kidlaydilar. Bu, ayniqsa, professional kontekstlarda to‘g‘ri keladi, bu erda “chetdan tashqarida o‘ylash” (ijodkorlikni rag‘batlantirish) va “shartnomani yopish” (muzokaralarni yakunlash) kabi iboralar til va madaniyatni bilishni talab qiladi”[1, 159].

“Kövecses (2010) idiomalaridagi metafora vazifasini batafsil bayon qilib, kontseptual metafora biznesga oid ko‘plab atamalarning manbai ekanligini ta’kidlaydi. Biznes tez-tez raqobatbardosh yo‘l sifatida tasvirlanishiga misollar orasida “korporativ zinapoyaga ko‘tarilish” (karerada ko‘tarilish) va “teng o‘yin maydoni” (adolatli raqobat) kiradi. Uning tadqiqotlari ushbu metaforalarning professional sharoitlarda muloqot uslublariga qanday ta’sir qilishini va turli tillarda kognitiv jarayonlarni shakllantirishini ko‘rsatadi”[2, 78].

“Idiomalarning kontseptual metaforalarda mustahkam ildiz otganligi haqidagi tushuncha (bu tillar orasida farqlanadi, lekin ko‘pincha universal tajribani ifodalaydi) birinchi marta kognitiv tilshunoslar Lakoff va Jonson (1980) tomonidan taklif qilingan. Ingliz va o‘zbek tillari kabi qardosh bo‘lmagan tillardagi idiomalarni solishtirganda ularning ishi juda o‘rinli. Muzokaralar va jamoaviy ishdagi muvaffaqiyatni “og‘irligingizni tortib oling” (teng hissa qo‘shing) va “tikishlaringizni himoya qiling” (pastroq xavf) kabi biznes idiomalarini bilish orqali aniqlash mumkin”[3, 124].

“Moon (1998) ingliz iboralarni chuqur o‘rganib chiqdi va ularning turli xil sharoitlarda, masalan, professional yozishmalarda qo‘llanilishi va maqsadlarini aniqladi. Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, idiomalar bezakli bo‘lishdan tashqari, ishontirish, motivatsiya va diplomatiyada strategik foydalanishga ega”[4, 254].

“Mo‘minov (2005) o‘zbek tilidagi tijorat aloqalarida frazeologik iboralarining qo‘llanilishini o‘rganib, muzokaralar jarayonida ishonchlik va ishonchni o‘rnatish uchun aniq iboralardan foydalanish usullarini yoritib berdi”[5, 98].

“Kengaytirilgan metaforik idiomalar” atamasi birinchi marta Naciscione (2010) tomonidan professional suhbatda ishlatilgan, u idiomalarning ixtisoslashgan kasblarda qanday o‘zgarishi va moslashishini ko‘rsatgan. “Yo‘qotishlaringizni qisqartiring” (muvaqqiyatsiz harakatga investitsiya qilishni to‘xtatish) va “barni ko‘taring” (yuqori standartlarni o‘rnatish) kabi iboralar biznes dunyosida samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir. Shunga o‘xshab frazeologik idiomalar o‘zbek ishbilarmonlik madaniyati mutaxassislariga ehtiyotkorlik, shuhratparastlik va savdolashish taktikasini ifodalashda yordam beradi”[6, 78].

Ayrim tillardagi idiomalarga oid ko‘plab tadqiqotlarga qaramay, o‘zbek va ingliz tillarida biznesga oid iboralarni qiyosiy o‘rganish kam. Idiomalarning professional kontekstda qanday qo‘llanilishini, ularning ma‘nolari va maqsadlari qanday o‘zgarishini va biznes mutaxassislari idiomatik atamalarda malakali bo‘lish orqali qanday qilib egri chiziqdan oldinda bo‘lishlari (raqobatbardosh bo‘lib qolishi) mumkinligini o‘rganish orqali ushbu tadqiqot ushbu bo‘shliqni yopishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada asosan, tavsifiy, chog‘ishtirma, konseptual tahlil usullaridan hamda til nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida qo‘llaniladigan ilmiy metodlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalari. Ushbu maqolaning muhim tarkibiy qismi ikki tilning idiomalari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni o‘rganishi. Tadqiqot davomida o‘zbek tilida ingliz tilidagi **“think on your feet” (snap judgments)** yoki **“back to the drawing board”** (muvaqqiyatsiz rejani qayta ishga tushirish) kabi ingliz idiomalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalentlari bor-yo‘qligi yoki ularning ma‘nolari alohida frazeologik tuzilmalar orqali yetkazilganligi o‘rganildi. Ushbu taqqoslash lingvistik va madaniy o‘zgaruvchilarning biznes aloqalariga ta’sir qilish usullarini yoritib beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi ushbu so‘zlashuv atamalarini o‘rganish orqali biznesdagi frazeologik birliklarni tushunishning ahamiyatini ko‘rsatishdir. Xalqaro biznes sharoitlarida mutaxassislar biznes iboralarini bilish va qo‘llashda mohir bo‘lish orqali yanada samaraliroq muloqot qilishlari, raqobatdosh ustunlikka ega bo‘lishlari va mustahkam professional aloqalarni o‘rnatishlari mumkin.

O‘zbek va ingliz tillarida ishbilarmonlik iboralarining qo‘llanilishi, tuzilishi va kasbiy muloqotga ta’siri bo‘yicha muhim xulosalar chiqarildi.

Odatda foydalanish tendentsiyalari: Biznes idiomalari ingliz tilida so‘zlashda uchrashuvlar, muzokaralar va korporativ suhbatlarda tez-tez ishlatiladi. Ishbilarmonlik muhokamalarida odatda **“kelishuvni muhrlash” (kelishuvni to‘ldirish), “burchaklarni kesish” (xarajatlarni yoki harakatni qisqartirish) va “qutidan tashqarida o‘ylash” (ijodiy bo‘lish)** kabi so‘zlar qo‘llaniladi. Idiomatik atamalar o‘zbek ishbilarmonlik aloqalarida ham qo‘llaniladi, lekin ular ko‘proq madaniy va kontekstga xosdir.

Strukturaviy va madaniy tafovutlar: ingliz biznes idiomalari ko‘pincha moliya (**“qorada” – daromadli**), sport (**“hardbol o‘ynash” – muzokaralarda qattiqqo‘l bo‘lish**) va harbiy (**“asirlarni olmaslik” – shafqatsiz bo‘lish**) sohalaridan keladi. Biroq, o‘zbek ishbilarmonlik iborolari qishloq xo‘jaligi va savdodagi tasvirlarni aks ettiruvchi rejalashtirish va sabr-toqatni ta’kidlaydi. Ko‘pgina idiomalar mo‘ljallangan ma‘noni to‘g‘ri etkazish uchun talqin qilinishi kerak, garchi ba’zilarining aniq ekvivalentlari bo‘lsa ham.

Ishbilarmonlik kommunikatsiyasiga ta’siri – Global biznes muhitida tez-tez shug‘ullanadigan mutaxassislarning ta’kidlashicha, biznes idiomalarini bilish ularning tushunchalarni ifodalash, muzokaralar olib borish va aloqalarni shakllantirish qobiliyatini oshiradi. Biroq, ingliz tilida so‘zlashuvchilarga ko‘ra, idiomalardan haddan tashqari foydalanish vaqti-vaqti bilan noto‘g‘ri tushunchalarga olib kelishi mumkin.

Idiomalarning ishbilarmonlik aloqasidagi vazifasi ishbilarmonlik iborolari aloqaning ravshanligi va qiziqishini oshirish uchun foydali vositadir. Madaniyatlararo ishbilarmonlik muloqotidagi qiyinchiliklar Idiomalar ravonlikni yaxshilaydi, lekin ular ona tili bo‘lmaganlar uchun muloqot qilishni qiyinlashtirishi mumkin. Ingliz tilida so‘zlashuvchi hamkasblar bilan muloqotda

o‘zbek biznes mutaxassislari uchun **“bolpark figurasi” (taxminiy hisob) yoki “xonadagi fil” (hech kim tan olmaydigan aniq muammo)** kabi iboralarni tushunish qiyin bo‘lishi mumkin. Shunga o‘xshab, o‘zbek iboralari bilan tanish bo‘lmagan ingliz tilida so‘zlashuvchilar uchun madaniy ildizlarga ega bo‘lgan atamalarni tushunish qiyin bo‘lishi mumkin.

Samarali foydalanish texnikasi. Idiomalar biznesda foydalidir, ammo mutaxassislardan ehtiyotkorlik bilan foydalanishlari va auditoriyaning ma’nosini tushunishlariga ishonch hosil qilishlari kerak. Ishbilarmonlik ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘quv dasturlariga iboralar kiritilishi kerak, bu talabalarga professional muhitda harakat qilishda ko‘proq ishonch hosil qiladi. Xalqaro biznesni o‘rganish uchun haqiqiy oqibatlar biznes idiomalari global biznes aloqalari ortib borayotganligi sababli professionallarga raqobatdosh ustunlikni taqdim etishi mumkin. Biroq, noto‘g‘ri aloqalarni oldini olish uchun moslashuvchanlik va madaniy sezgirlik muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, biznes idiomalari professional muloqot uchun zarurdir, chunki ular suhbatlarga qiziqish va aniqlik qo‘shadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ba’zi idiomalar madaniyatlararo kontekstda tushunarli bo‘lishi uchun o‘zgartirilishi kerak, boshqalari esa ekvivalentlarga ega. O‘zbek va ingliz tillarida ishbilarmonlik iboralarining qo‘llanilishi, tuzilishi va kasbiy muloqotga ta’siri bo‘yicha muhim xulosalar chiqarildi.

- Odatda foydalanish tendentsiyalari: Biznes idiomalari ingliz tilida so‘zlashda uchrashuvlar, muzokaralar va korporativ suhbatlarda tez-tez ishlatiladi.

- So‘rov natijalariga ko‘ra, idiomni yaxshi biladigan mutaxassislari, ayniqsa xalqaro miqyosda biznes yuritishda ishonchliroq gapirishadi. Biroq, ona tili bo‘lmaganlar haddan tashqari ishlatilgan idiomalarni noto‘g‘ri tushunishlari mumkin. –

- Ishbilarmonlik aloqalarini ataylab idiomalardan foydalangan holda aniqlikni ta’minlaydigan muvozanatli yondashuvni qo‘llash orqali yaxshilash mumkin. Oxir oqibat, biznes idiomalarida malakali bo‘lish nafaqat til ko‘nikmalarini, balki yaxshi muloqot va madaniy xabardorlikni ham talab qiladi. Mutaxassislari globallashuv kuchaygan sari idiomalardan xabardor bo‘lish va ulardan samarali foydalanish orqali o‘zlarining raqobatdosh ustunliklarini saqlab qolishlari va yaqinroq tijorat aloqalarini o‘rnatishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baker, M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
2. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction. Oxford University Press.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
4. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Oxford University Press.
5. Muminov, H. (2005). O‘zbek tilida frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari. Tashkent Academy of Sciences.
6. Naciscione, A. (2010). Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse. John Benjamins.

Т.Мардиев, А.Гафуров Лексико-семантическая характеристика экономических идиом и фразеологий в неродственных языках	T.Mardiev, A.Gafurov Lexico-semantic characteristics of economic idioms and phraseologies in unrelated languages
Аннотация. В данном исследовании были изучены лексико-семантические особенности фразеологизмов и идиом в неродственных языках. Было рассмотрено, как языковые, культурные и исторические условия влияют на их значения и употребление. Исследование выявило важные различия и параллели между идиомами в разных языковых системах и затронуло проблемы письменного и устного перевода. Результаты расширяют наши знания о межъязыковом общении и функции идиом в переводе и изучении языка. Ключевые слова: межъязыковое общение, идиомы, фразеология, лексико-семантика, неродственные языки, трудности перевода, культурное влияние и овладение языком.	Abstract. In this study, the lexico-semantic features of phraseological units and idioms in unrelated languages were studied. It looked at how linguistic, cultural and historical conditions influence their meanings and usage. The study revealed important differences and parallels between idioms in different language systems and addressed problems in translation and interpretation. The results expand our knowledge of interlingual communication and the function of idioms in translation and language learning. Keywords: interlingual communication, idioms, phraseology, lexico-semantics, unrelated languages, translation difficulties, cultural influence and language acquisition.

Хилола Нематовна Очилова – СамИСИ, “Менежмент” кафедраси доценти в.б., PhD

КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Аннотация. Мақолада камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш бўйича қандай ишлар амалга оширилиши лозимлиги ёритиб берилди ҳамда камбағалликни қисқартиришда олий маълумотга эга бўлган аҳолининг имкониятлари, олий таълим муассасаларининг ўрни ва аҳамияти келтириб ўтилди.

Калит сўзлар: камбағалликни қисқартириш, аҳоли фаровонлиги, таълим, олий таълим, талабалар, билим ва малака, таълим олиш афзалликлари.

Кириш. Бугунги кунда ҳар бир давлатда глобал муаммолардан бири бу камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишдир. Камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш, жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Бу икки масала бир-бири билан чамбарчас боғланган бўлиб, уларнинг ривожини бир-бирига таъсир кўрсатади. Бу соҳада олий таълим муҳим роль ўйнайди, чунки билимли ва малакали инсонлар ишлаб чиқариш жараёнларини самарали ташкил қилиш, янги технологиялар ва инновациялардан фойдаланиш орқали турмуш даражасини оширишга ҳисса қўша олади. Камбағалликни қисқартиришда олий таълимнинг аҳамияти жуда катта, чунки бугунги кунда дунёда иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланишни таъминлаш учун олий таълимнинг роли катта. Айниқса, ривожланишда бўлган мамлакатларда олий таълимнинг таъсири кўпроқ сезилади. Олий маълумотли кадрлар ишлаб чиқариш, илм-фан ва технологиялар соҳасида илмий тадқиқотларни жорий этишда, инновациялар яратишда янги инновацион имкониятларни яратишда, иш ўринларини кўпайтиришда, аҳолининг фаровонлигини оширишда ҳиссаси бекиёсдир.

Камбағалликни қисқартиришда олий таълимнинг муҳим жиҳатларини айтадиган бўлсак, биринчидан, **мамлакатнинг иқтисодий самарадорлиги ошади. Иқтисодий самарадорлиги ошишида олий маълумотли кадрларга сифатли билим бериб, аҳолининг касб-хунарини такомиллаштиришга ёрдам беради.** Бу эса ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида билимли ва етук кадрлар фаолияти орқали мамлакат иқтисодиёти ривожланади.

Иккинчидан, олий таълимда олинган билим ва малака юқори даражадаги касб соҳаларини такомиллаштиришга, ёрдам беради. Бу ўз навбатида аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади.

Учинчидан, олий таълим муассасалари аҳолининг ижтимоий маъқеини оширишга, уларни ўзларининг имкониятларини ва ҳаётини мақсадларини эришишига кўмаклашади. Чунки билимли ва малакали кадрлар турли соҳаларда яхши иш ўринларига эга бўлишади. Бунинг натижасида камбағаллик даражаси пасаяди, аҳолининг ижтимоий барқарорлиги ошади.

Тўртинчидан, олий таълим муассасалари замон талабларига мос янги билим ва кўникмалар орқали кадрларни шакллантиради. Бу эса иқтисодиётнинг турли тармоқларида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни самарали ташкил этишга, янги инновацияларни кўллашга ёрдам беради.

Бешинчидан, олий таълим муассасалари давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини такомиллаштиришга ва камбағалликни қисқартиришга йўналтирилган тадбирларни амалга оширишга ёрдам беради. Шунинг учун, олий таълимни ривожлантириш ва унга кенг имкониятлар яратиш камбағалликка қарши курашда муҳим ва долзарб воситадир.

Камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш олий таълимнинг ривожланиши билан чамбарчас боғлиқ. Аҳолининг билим олишга бўлган қизиқишини ошириш, олий таълимга кириш имкониятларини кенгайтириш, билимларни амалий ҳаётга татбиқ этиш ва мутахассислар тайёрлаш бу жараёнларни тезлаштиради ва муваффақиятга эришиш учун асос бўлади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг

бандлигини таъминлаш, таълим, олий таълим хизматларини такомиллаштириш йўллари билан мамлакатимизнинг кўплаб олимлари шуғулланиб келмоқдалар. Булар жумласига С.С.Ғуломов, М.Қ.Пардаев, Д.Х.Асланова, Г.М.Шадиева, Обид.Пардаев, С.А.Бабаназарова, А.Латипов кабиларни¹ киритиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасидаги чоратadbирларни янги босқичга олиб чиқиш тўғрисида”ги ПФ-143-сон Фармонида “Дастурда 2024 йил 1 ноябрдан бошлаб қуйидагиларни назарда тутувчи “Камбағал оилалар учун еттига имконият ва масъулият” тамойили асосида амалга оширилади” деб келтирилиб, улардан бири бу “таълим олиш ва касб-хунар ўрганиш”дир деб келтириб ўтилган. Бу тамойилга асосан — 2024-2025 йилларда камбағал оилалар фарзандларининг мактабгача таълим билан қамров даражасини 80 фоизга етказиш, оиланинг камида битта фарзандини хорижий тилларга, касб-хунарга ёки мутахассисликка ўқитиш, битта фарзанди, хусусан, киз фарзандининг олий маълумотга эга бўлиши учун шароит яратиш, болаларни компьютер саводхонлигига ўргатиш, ахборот технологиялари ва дастурлаш бўйича ўқув курсларида ўқиши учун шароит яратиш, шу жумладан, мактабларда тўғарақлар ташкил этиш”² — деб белгилаб қўйилган.

Тадқиқот методологияси. Камбағалликни қисқартиришда олий таълим муассасаларининг ўрни ва аҳамияти ўрганиш жараёнида мантикий таҳлил, таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, макон ва замон каби услуб ва ёндашувлардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Камбағалликни қисқартириш учун авваломбор барқарор бандлик ва юқори даромад топишга эришиш йўллари топиш ва уни амалга ошириш лозим бўлади. Бунинг учун табдиркорлар билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик ўрнатиш ҳамда ҳар бир маҳаллага етакчи табдиркорларни жалб қилиш, томорқадан самарали фойдаланиш, ҳар бир туман ва шаҳарда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга туртки берувчи лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш, камбағал оилаларга даромад олиш манбаи сифатида экин майдонларини ижарага бериш, уларга кичик ишлаб чиқариш ускуналари, кўчма дўкон, мотороллер, скутер каби воситаларни бўлиб тўлаш шарти билан бериш ишларини амалга ошириш лозим.

Камбағалликни қисқартиришда бир неча муҳим омилларга аҳамият бериш лозим. Ушбу омиллар иш билан таъминлаш, таълим олиш, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ёрдамларни бериб тўришларни қамраб олади. Буларга кенгрок тухталадиган бўлсак, иш билан таъминлаш ҳам камбағалликни қисқартиришда муҳим роль ўйнайди. Давлат томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш, ижтимоий корхоналарни ривожлантириш, ишга олиш имкониятларини кўпайтириш муҳим. Таълимга йўналтирилган инвестициялар одамларнинг иш топиш имкониятларини яхшилайти. Бу ҳам ишсизликни, ҳам камбағалликни қисқартиришга ёрдам беради. Таълимнинг барча қатламлари, хусусан, ёшлар ва аёллар учун бўлиши зарур.

Бундан ташқари, камбағал саналган қатламдаги аҳолининг, яъни аёллар, болалар, ногиронлар ва қарияларни эҳтиёжларини ҳисобга олиб ижтимоий ёрдам ва уларни муҳофаза қилиш чораларини кўриш лозим. Шунингдек, улар учун ижтимоий тўловлар, аҳолини таъминлаш дастурлари ва тиббий хизматлар муҳим ҳисобланади. Соғлиқни сақлаш тизимидаги ислохотлар, барқарор ва мукамал тиббий хизматлар кўрсатиш, камбағалликнинг аниқ сабаблари ўрганилиб уларга ёрдам бериш лозим. Одамлар соғлом бўлса, уларнинг ишга бўлган қобилиятлари ва иш жойлари билан боғлиқ имкониятлари ошади.

Камбағалликнинг сабабларини ўрганиш ва ўша сабаблар билан курашиш учун аҳолини таълим олишга йўналтириш муҳим. Бу аҳоли ўртасида аждодларимиз эгаллаган билим ва кўникмаларни тарғиб қилиш, камбағал қатламдаги аҳолини ҳам таълим олишга шароитлар яратиб бериш, ҳамда ўқиш даврида ижтимоий ва иқтисодий кўмак бериш лозим. Таълим бериш йўналиши камбағалликни қисқартиришда энг ишончли ва узок муддатли йўлдир.

¹ Ушбу олимлар асарлари адабиётлар рўйхатида келтирилган.

² <https://lex.uz/docs/7109857>

Камбағалликни қисқартириш ва аҳолининг даромад манбааларини ошириш учун комплекс ва самарали тадбирлар зарур. Бу ишлар иқтисодий ўсиш, таълим, ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак.

Камбағал қатламга таълим бериш ёки малакасини ошириш ва уларни янги касбларга ўқитиш. Камбағал қатламдаги аҳолини таълим тизимининг ҳозирги меҳнат бозори талабларига мувофиқ ўқитиш, ҳунар эгаллашга кўмаклашиш, уларни ривожлантириш, бирор бир соҳанинг устаси, қурилиш ишлари бўйича мутахассис, техника ва технологияларни таъмирлаш бўйича мутахассис, ахборот технологиялари бўйича мутахассис ёки бошқа мутахассисликлар бўйича касбий ўқитиш лозим бўлади.

Кам таъминланган ва ишсиз аҳолини қишлоқ хўжалиги соҳасидаги иқтисодий фаолиятни ривожлантиришга йўналтириш, аграр маҳсулотларни самарали ишлаб чиқариш ва уларни экспорт қилиш имкониятларини кенгайтириш ва йўллари топиш, уларга замонавий техникалар ва технология усулларида кенг фойдаланиш имкониятини бериш ҳам яхши самара беради.

Бир маҳсулотни янги технологик самарали усулда етиштирса ва кам харажат қилиб юқори даромадга эришса, янги техникадан фойдаланиб жуда кўп қўл меҳнати ва вақти кетадиган ҳолларни бартараф этиб самарали фойдаланса, мақсадга мувофиқдир.

Жамиятда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, ёш тадбиркорларга, аёлларга ва кам таъминланган қатламларга қўллаб-қувватловчи дастурлар ташкил этиш, яъни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, кредитлар ва субсидиялар бериб ёрдамлашиш лозим. Бу йўналишларни яна такомиллаштириш лозим.

Камбағалликни қисқартиришда таълим муассасалари, жумладан олий таълим муассасаларининг таъсири жуда катта. Олий таълим муассасалари камбағалликни қисқартиришда муҳим роль ўйнайди. Улар ўз фаолияти орқали аҳолига маълумот, кўникмалар ва малака бериш, шунингдек, иқтисодий ривожланишга туртки бериб, ижтимоий барқарорликни таъминлашга ёрдам беради. Камбағалликни қисқартиришда олий таълимнинг асосий таъсири олий маълумотли бўлиш талабаларни юқори малакали ишчиларга айлантиради. Бу, ўз навбатида, уларнинг иш топиш имкониятларини оширади. Малакали ва билимли кадрлар меҳнат бозорида рақобатбардош бўлади ва камбағалликдан қутулиш имкониятига эга бўлади. Бундан ташқари олий таълим муассасалари ишлаб чиқариш ва техник соҳаларда талаб қилинадиган мутахассислар тайёрлашга ёрдам беради. Бу, айниқса, юқори технологиялар ва янги ишлаб чиқариш соҳаларига оид мутахассисларга бўлган эҳтиёжни қондиришда муҳим. Олий маълумотга эга бўлган аҳоли иқтисодий ривожланишни рўёбга чиқаришда катта роль ўйнайди. Олий таълим муассасалари ёшлар ва бошқа аҳолига тадқиқотлар, инновациялар ва янги ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантиришда иштирок этиш имконини беради. Инновацияларга ва тадқиқотларга йўналтирилган таълим ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини самарали ривожлантиришга ёрдам беради, бу эса иқтисодий ўсиш ва иш ўринлари яратишга олиб келади. Шу билан бирга камбағалликни ҳам қисқартиради. Олий таълим муассасалари ёш тадбиркорлар ва аёллар учун бизнесни бошлаш ва ривожлантириш бўйича ўқув дастурлари, тренинглар ва инкубаторлар ташкил этиш орқали уларнинг тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантиради. Тадбиркорликка оид таълим ва бизнес тўғрисидаги билимлар, аниқ иқтисодий режалар, молиявий идора қилиш ва маркетинг каби соҳалардаги малака камбағалликни қисқартиришда муҳим.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб шунини айтиш мумкинки, камбағалликни қисқартиришда олий маълумотга эга бўлиш инсонларга ўзларининг ижтимоий мақомини ўзгартириш, янгидан ўз имкониятларини кидириш имкониятини беради, бу эса камбағалликка қарши курашишга ёрдам беради. Олий таълим муассасалари малака ошириш ва қайта тайёргарлик дастурларини амалга ошириш орқали иш билан банд бўлмаган ёки камбағаллигидан чиқишга интилган одамларга янги касблар ва иш имкониятларини тақдим этади. Малака ошириш ва қайта тайёргарлик дастурлари ишчиларни юқори иш ҳақига эга, рақобатбардош касбларга ўқитиш имконини беради.

Шунингдек, олий таълим муассасалари ўз миқёсини кенгайтирса, ёшларнинг таълимга, илмий фаолиятга ва ижтимоий тараққиётга қизиқишини оширса, бу барча

фаолиятларнинг ижобий натижаси ва камбағалликни қисқартиришга олиб келади.

Талабаларнинг ўз устида ишлаши уларнинг билим олишда муваффақиятга эришишига ёрдам беради. Бу жараёнда уларнинг мустақиллик, мотивация ва муаммоларни ҳал қилиш қобилияти муваффақиятнинг калити бўлади.

Талабаларда ҳар бир фанни ўзлаштиришда креатив фикрлаш билан ёндашилса, фанни мукаммал ўзлаштириб олади ва амалиётда қўллай олади. Бунда ҳар бир мавзунинг ўзлаштиришда бу мавзу бизга нима беради, бу мавзунинг бизни таълим олишимизда қандай афзалликлари мавжуд ва бу мавзунинг қандай камчиликлари мавжудлигини таҳлил қилиб, бу бўйича тавсиялар ҳам ишлаб чиқишга эришилади. Шундагина ОТМда таълим сифатини оширилади, талабалар ўз устида ишлай бошлайди, давлатни ривожлантиришда ўз хиссасини қўшади, энг асосийси камбағаллик қисқартирилиб аҳолининг турмуш фаровонлиги оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасидаги чора-тадбирларни янги босқичга олиб чиқиш тўғрисида”ги ПФ-143-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги, «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига 2022 йил 20 декабрдаги Мурожаатномаси. // <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
4. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637 қонуни. (Янгидан қабул қилинган)// <https://yuz.uz/news/talim-togrisidagi-qonun-imzolandi>.
5. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Таълим хизматлари ва уларнинг самарадорлигини ошириш масалалари. “Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи”, 2021. – 256 б.,
6. Nematovna O. H., Karshibaevich P. M. Issues of Ensuring the Harmony of Education and Education in Improving Educational Services in Higher Education //American Journal of Economics and Business Management. – 2022. – Т. 5. – №. 8. – С. 33-37.
7. Ochilova H. N. FACTORS AFFECTING THE IMPROVEMENT OF EDUCATIONAL SERVICES IN HIGHER EDUCATION AND WAYS OF THEIR ANALYSIS //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.1 Economical sciences.
8. Ochilova H. N. INCENTIVE AND MOTIVATION MECHANISMS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF EDUCATIONAL SERVICES IN HIGHER EDUCATION //Экономика и социум. – 2023. – №. 6-1 (109). – С. 336-342.

Х.Очилова	Н.Ochilova
Роль и значение высших учебных заведений в сокращении бедности	The role and importance of higher education institutions in poverty reduction
Аннотация. В статье рассматривается, что необходимо сделать для сокращения бедности и повышения благосостояния населения, а также возможности населения с высшим образованием, роль и значение высших учебных заведений в сокращении бедности. Ключевые слова: сокращение бедности, благосостояние населения, образование, высшее образование, студенты, знания и навыки, образовательные преимущества.	Abstract. The article describes what work should be done to reduce poverty and improve the well-being of the population, and the opportunities of the population with higher education in poverty reduction, the role and importance of higher education institutions. Keywords: poverty reduction, population well-being, education, higher education, students, knowledge and skills, benefits of education.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

ЭНГ ЗАРУР ТИББИЙ ЎГИТЛАР

1. Илик кўк чой асал билан ичилганда мияга кўп фойда беради.
2. Тишларингизни тоза тутинг.
3. Ётишдан олдин сабзи истеъмол қилиш соғлиққа фойда.
4. Сувни узоқ қайнатиш ёки қайнатилган сувни яна қайнатиб чой дамлаш жуда зарарли.
5. Жигар хасталигини беҳи суви даволайди. Беҳи шарбатини кунига 1-2 коса ичиш тавсия этилади.
6. Ҳар қандай касалликни даволашни ошқозонни қатик зардобини билан ювишдан бошланади.
7. Оёғингиз доим тоза, қуруқ, иссиқ бўлсин.
8. Кўк чой буйракни ювади, ундаги яллиғланишни даволайди.
9. Ётишдан олдин енгил бадантарбия қилинг.
10. Уйқудан олдин қуйидагиларни истеъмол қилиш мумкин: олма, бир қошиқ асал, бир стакан кефир ёки асал қўшилган бир стакан илиқроқ сут.
11. Уйқуси қочган одам асал яласин.
12. Тез-тез қатик зардобини ичиб туриш қоннинг ифлосланиши (уремия) касаллигидан асрайди.
13. Чумчуқ ва бедана шўрва одамни ҳар тарафлама бақувват қилади.
14. Инсон жигари тўрт нарсани: хом қарам, творог, қаттиқ нон, асални яхши кўради.
15. Ёзда тез-тез совуқ сувда ювиниб турсангиз, юрагингиз, жигарингиз иш фаолияти яхшиланади.
16. Ширгуруч инсон умрини узайтиради, эркаклик уруғини кўпайтиради.
17. Ҳаммомдан кейин тишни ювсангиз, тез оқаради.
18. Наматакни қайнатиб чой ўрнида ичиш ниҳоятда фойдали.
19. Мунтазам ўтириб ишлайдиган одам ҳар соатда ўрнидан туриб юрсин.
20. Олма инсон организмга барча зарур нарсаларни етказиб беради. Ҳар куни икки дона олма ейиш кифоя қилади.
21. Ошқозон оғриганда наҳорда ҳамда ётиш олдидан бир қошиқ доғланган зайтун мойи ичиш тавсия этилади.
22. Кези келганда меъёрида йиғлаб туриш соғлиққа фойдали.
23. Кимда-ким ҳар 10-15 кунда бир марта шомда 1 литр қатик зардобини ичиб, ичини ювса, қон босими, қанд, бавосир, ошқозон оғриғи каби хасталиклардан халос бўлади.
24. Сабзавот, кўкатлардан унумли фойдаланиш умрни узайтиради.
25. Доим кўк чой ичиб, сариқ сабзи еб юрган одам ўсма (рак) касалига чалинмайди.
26. Спорт турлари ичида энг фойдалиси югуришдир.

Манба: ШАЙХ ҲАЗРАТЛАРИ канали. (https://t.me/Shayx_Hazrat/37277).

ОНКОЛОГЛАР ЭНДИ МЕНИ КЕЧИРИШМАЙДИ. БУТУН ДУНЁ ТОПМАГАН ДАРДИМГА БИРГИНА МЕВА ДАВО БЎЛДИ!! □

1. АҚШ соғлиқни сақлаш институтининг нашр қилишича, медицинада Рак касаллигига қарши энг ўткир фаол тасир қилувчи ягона мева Ўзбекистонда экан. Биргина мева кимёвий муолажадан 70.000 мартаба кучли бўлиб, 1000 дан ортиқ дардларга даво экан. Бу мева билан рак энди дард эмас, шунчаки енгил бир шамолдир.
2. АҚШ соғлиқни сақлаш институтининг нашр қилишича, медицинанинг давоси йўқ касалликларга қарши энг ўткир фаол тасир қилувчи янги топилма- бу барчамиз биладиган мева экан.

3. Биргина мева кимёвий муолажадан 70.000 маротаба кучли экан. Бу мевани Ҳар бир Ўзбек хонадониди кенг кўламда ишлатиб келишади, лекин буни сиридан ҳеч кимни хабари йўқ. Бўлди энди бу сир эмас!!!
4. Араб мамлакатадигиларга орзу бўлган, бизда эса жуда арзон турадиган мўъжизавий мева шуки ~ бу ТУРП ва ЛИМОН ҳисобланади.
5. Араб мамлакатлари Ўрта Осиёдан борадиган сайёҳлардан турп олиб келишларини кўп марталаб сўрайдилар. Бу турпни мўъжизавий таъсири туфайлидир.
6. Ҳозир айрим рецептлар ва турпни фойдалани санаб ўтамыз:
 - Рак касаллигида қонларни ўсимта хужайраларидан тозалашда: Қон томирларини тозалаймиз ва қон айланишини яхшилаймиз.
7. •Лимон шарбати - 1 стакан.
8. •Сабзи шарбати - 1 стакан.
9. •Лавлаг шарбати - 1 стакан.
10. •Қора турп шарбати - 1 стакан.
11. •Асал - 1 стакан.
12. Ҳаммасини аралаштириб, музлатгичда шиша идишда сақланг. 1 ош қошиқдан 1,5 ой давомида овқатдан сўнг кунига 3 маҳал ичилади. Орада 2-3 ойлик танаффус қиламиз. Агар керак бўлса, ушбу даво рецептни такрорлаш мумкин.
 - Шамоллашни илдизигача қуритувчи рецепт: Кечқурун 1 дона турп ёки шолғомнинг ичини ўйиб, 1 ош қошиқ асал солиб қўйинг. Эртасига кун давомида ҳосил бўлган шарбатни 1 ош қошиқдан ичсангиз, тезда шифо топасиз.
 - ТУРП - БЕЛ ОҒРИҒИДА ДАВО: Турп кирғичдан чиқариб олинад. Тоза матога юпка қилиб ёйиб чиқилади ва оғриқли жойга қўйилади. Устидан махсус мум қоғоз ёки полиэтилен ёпиб, жун рўмол билан боғлаб қўйилади.
13. Компресс қиздириб юборгач, олинад.
14. Бу муолажа ҳар кун кечқурун токи оғриқ тўхтамагунча давом эттирилади.
 - Турп билан қондаги қанд миқдорини меъёрлаштириши мумкин: Керак бўлади: Қандни нормаллаштирувчи дамлама тайёрлашда 100 мл сув, 120 мл турп шарбати ва 10 гр лавр япроғи керак бўлади.
15. Тайёрлаш: Лавр япроғи устидан қайноқ сув солинг ва 1 соатга қолдириг.
16. ~Сўнг сузинг ва совутинг.
17. ~Олинган маҳсулотни турп шарбати билан аралаштиринг ва кун давомида ичинг.
18. ~Даволаш курси 1 ҳафтани ташкил қилади!
 - Қабзият ва ични тозалашда: Ични юмаштиш учун: Сурункали қабзият безовта қиладиган кишилар олхўри меваси ёки сули (геркулес) донлари қайнатилган сувни ичишлари лозим. Қирилган турп суви ҳамда илиқ ҳолдаги қарам сувини ичиш ҳам ичак фаолиятини яхшилайд.
19. Кейинги сирли мева бу - Рак қотили ЛИМОН.
20. 70-йилларда ўрганилган ва ўтказилган тажрибаларда ЛИМОН 12 хил Рак касаллигини йўқ қилгани исботлаган. У Adriamycin, Chemotherapeutic дорисидан 10минг маротаба афзаллиги исботланди.
21. Ва яна шунга ўхшаш фойдали мевалардан АНОР, ЧЕСНОК, ПИЁЗ, КЎК ЧОЙ, ШАЛФЕЙ, БРОКЛИ- ҳисобланади.
22. Имкон қадар улашинглар буни ҳамма билиши керак!

Манба: Телеграмнинг @Ayollar_Saxifasi – каналида.

Нашрга тайёрловчи Мамаюнус Пардаев

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис ҳамда иқтисодиётга оид мавзулардаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.

☞ **Мақоланинг таркиби:**

☞ Муаллифнинг фамилияси, исми ва отасининг исми, лавозими ва илмий даражаси, мавзунинг номи, аннотация, калит сўзлар (ўзбек, рус ва инглиз тилларида).

☞ Кириш. мавзунинг долзарблиги,

☞ Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили,

☞ Тадқиқот методологияси,

☞ Таҳлил ва натижалар,

☞ Хулоса ва таклифлар,

☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиши лозим.

☞ **Илмий мақоланинг ҳажми** жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3 бетдан, тақризлар 2 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида 10 бетгача расмийлаштирилган бўлиши керак.

☞ Мақоланинг матни ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, раво ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 1 нусхада қоғоз вариантыда муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.

☞ Таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрирлаш ҳуқуқига эга.

☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.

☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли фақат китоб шаклида ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим. Альбом шаклидаги жадвал ва расмлар қабул қилинмайди.

☞ Мақоланинг умумий мазмуни унинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, мавзуга оид бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида муаллиф фикр-мулоҳазалари ифода этилган, яқуний хулосага, аниқ таклиф ва тавсияларни ўз ичига олган бўлиши керак.

☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди ва қайтарилмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши ва албатта иқтибос берилиши шарт. Мақолалар плагиат (кўчирмачилик) текширувидан ўтказилади.

ISSN 2091-5187

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят
бўлимида нашрга тайёрланди.

14.03.2025 йилда теришга берилди. 25.03.2025 йилда босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84_{1/8}. “Times” гарнитураси. Офсет
босма усули. Шартли босма табағи 14,6. Ҳисоб-нашриёт
табағи 13,87. Адади 100 нусха. Буюртма № 0012А/25

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг
матбаа бўлимида чоп этилди.
Лицензия № 025316.
Реестр № Х-119112.

Манзил: Самарқанд шаҳри, Шохрух кўчаси, 60-уй.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2025.